

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

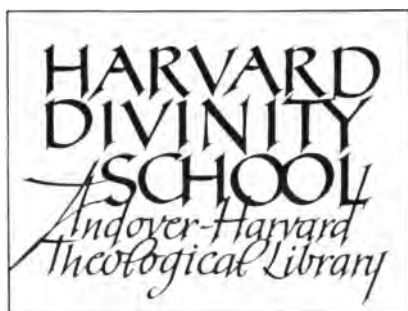
Verder vragen we u het volgende:

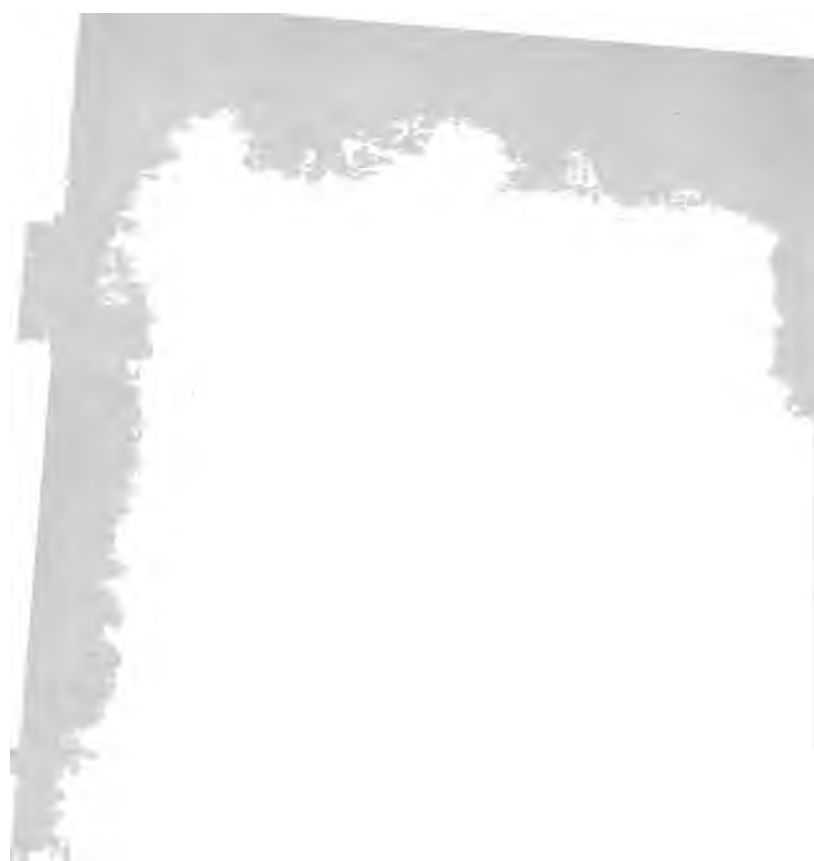
- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

1861.

Broed. J. van Marney Th. D.

benewend.

Het Nederlandsche Zendinggenoot

te Serang voor een ma

Verz July aan D. Strating

Augustus " Reiter

September Panninga

Oktober " Berde

Nov. " Rheiser

" Kiedes.

" Jansonijs

" Westerkop

Rutgers

Westerhoff.

992

109-3

W. BROES,

F. VAN HARNIX,

EN

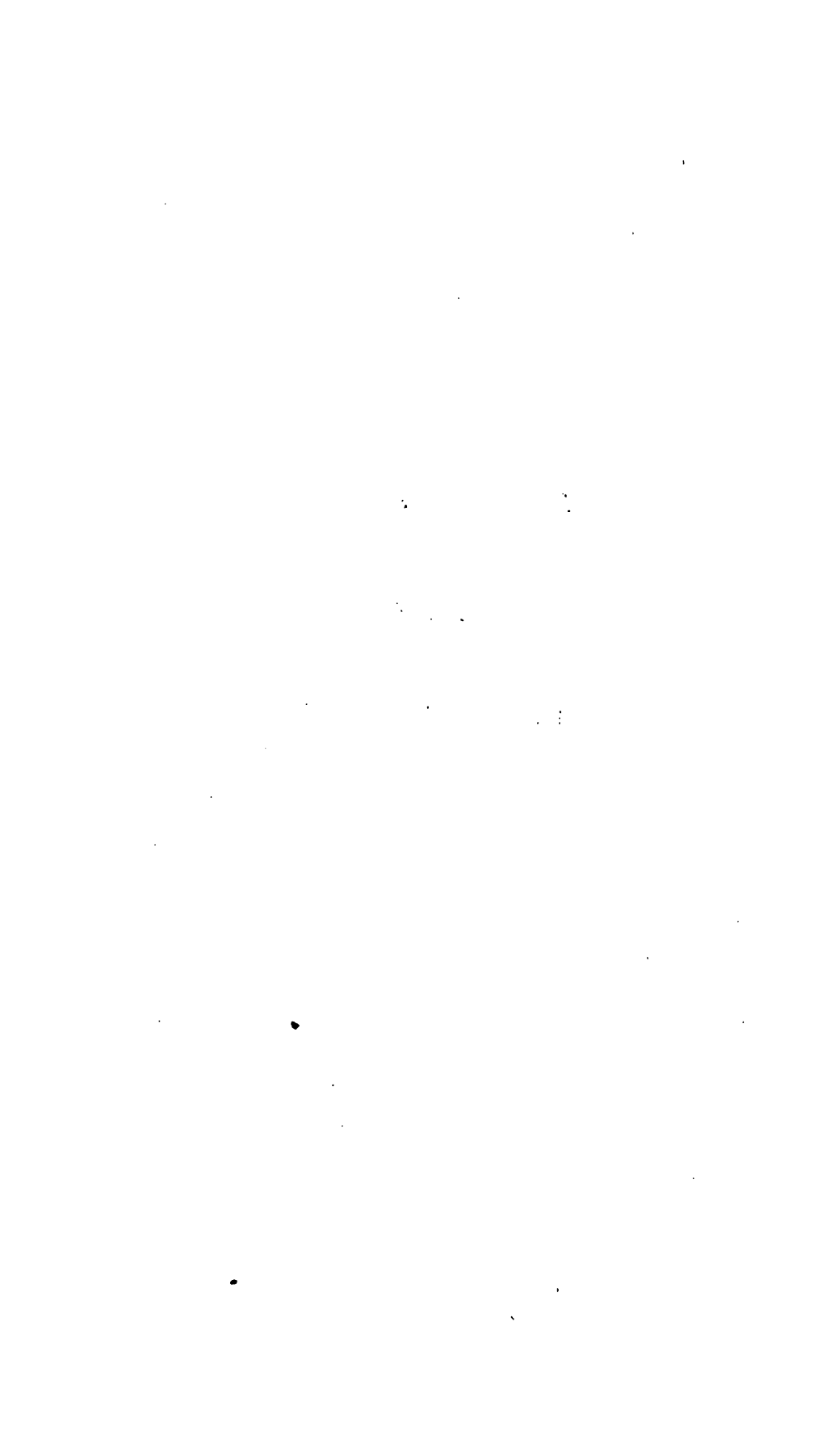
VOORLEZINGEN.

II D. II St.

F. VAN MARNIX
AAN DE HAND VAN
WILLEM I,
IN
VOORLEZINGEN.

FILIP VAN MARNIX

HEER VAN ST. ALDEGONDE,

BIJZONDER

AAN DE HAND VAN WILLEM I:

IN TWEE DEELEN.

DOOR

WILHELM BROES,

Rustend Leeraar bij de Nederlandsche Hervormde Kerk.

TWEEDE DEEL,

TWEEDE EN LAATSTE STUK.

TE AMSTERDAM, BIJ

JOHANNES VAN DER HEY EN ZOON.

1840.

BX

9480

.L4

B7

v. 2, pt. 2

VOORREDE.

BRIEF VAN *FILIPS WILLEM VAN NASSAU* AAN
ZIJN' OOM *JAN VAN NASSAU*, GESCHREVEN
UIT SPANJE, *ALCALA*, DEN 26 JULIJ 1577.

MONSEIGNEUR! Geenerlei gelegenheid om volgens mijn' pligt en gehoudenheid aan uwe Excellentie te schrijven heb ik mij laten ontgaan, aan dezelve uitdrukkende, hoe vurig ik wensch uit deze gevangenis mij bevrijd te zien, ten einde te voldoen aan de vurige begeerte, die in mij is om met werk en vrucht uwer Excellentie ten dienste en bevelen te zijn. Ik hoop, dat de zaken zoodanig en ten genoegte uwer Excellentie zich wenden mogen, dat mij binnen kort dat zoo zeer verlangde geluk ten deele worde, door de gunst en met de toegereikte hand uwer Excellentie, waaraan ik niet in het minste twijfel. Doch indien de zaken een' anderen weg mog-

ten nemen, hetgeen God verhoede, zoo vertrouw ik mij uwer *Excellentie* ten eenemale toe, volkomen gereed om alles op te volgen, wat haar gelieven zal mij te bevelen. *Betreffende* nieuws van hier, weet ik geen ander te schrijven, dan dat een bliksemstraal gevallen is in den fraajen toren van het *Escuriaal*, waar dat oogenblik de *Koning* was en de *Koningin*, de *Prinsen* en de *Infanten*, en dat het maar weinig scheelde, of het vuur had zich over het geheele klooster verspreid, zoo de wind zich niet gekeerd had (van het getimmer af) naar het opene veld. Boven den klokkesoren waren vier of vijf bollen gesteld, allen verguld en opgevuld met menigte [heilige] *Reliquiën*, ten einde denzelven tegen dergelijke gevaren te waarborgen, maar deze reis hebben die geen wonderwerk gedaan. Er zijn (daaromtrent) vele gesprekken (in omloop), van ieder naar zijne meening, als ook van hen, die het (reeds) voorspeld hadden, dat de brand zou slaan in het grootste huis van Spanje, en mede (geprofeteerd hadden) van het (nog maar) korte leven van den *Koning*. Duur is hun dit te staan gekomen, want men heeft hen ontdekt en in de gevangenis gezet tot scherpe onderzoeking. Er is onder het volk hier hoog morren over de belastingen en over den tienden penning, zoo dat het al ligt tot onlusten kon komen. Geve God, dat het zoo ware, en dat zij er zoodanig door werden bezet, dat er geen uitkomen ware, ten einde hunnen mateloozen trots een weinig te fnuiken. Iets anders weet ik niet

te schrijven, noch waarin u hier van dienst te wesen; waarom ik eindigen zal, biddende den Almagtige, Mijn Heer! dat Hij uwer Excellentie geve, nevens allen voorspoed en gezondheid, de vervulling uwer allerredelste en betamelijkste wenschen, mij op het nederigst aanbevelende aan uwe welwillende gunst, zonder mijne eerbiedbetuiging aan Mevrouw te vergeten.

Uwer Excellentie zeer nederige en zeer gehoorzame Zoon,

FILIPS WILLEM VAN NASSAU.

Zie *Archives, ou correspondance inédite de la Maison d'ORANGE NASSAU*, S. I, T. VI, p. 102 tot 104.

Hoe? nog eens geeft ge een' brief uit de *Archives* ter plaatse, waar men de Voorrede wachten zou! Ge zoudt, waarde Lezer! reden hebben om dit voor allervreemdst te houden, deed ik het bloottelijk uit verlegenheid, wat in de Voorrede u te zeggen. Doch eene andere voorname reden beweegt mij daarnevens, namelijk bij geschikte gelegenheid een stuk der geschiedenis vooruit te herinneren, van hetwelk ik wensch, dat het ergens in den opvolgenden loop van mijn werk, over VAN MARNIX vergeleken met DU PLESSIS, u helder voor den geest zij. Zoo deelde ik aan het hoofd van mijn eerste Deel u mede een' brief van ORANJE, geschre-

ven in het jaar 1574, kort na de jammerlijke nederlage der *Mookerheide*. Met zulk doel ving ik het eerste Stuk van mijn tweede Deel aan met een' anderen brief van WILLEM, geschreven drie jaren later uit *Middelburg*, van waar hij, allerdrukst bezig, toezag op den bedenkelijken en hem verdrietenlijken handel met *Don JAN*. En nu bied ik u een merkwaardig schrijven van FILIPS WILLEM uit *Spanje* aan zijn' oom JAN van *Nassau*. Waarom? Het is nogmaals om van dien ongelukkigen Graaf, oudsten zoon van WILLEM I, die u in mijne zesde Voorlezing zal voorkomen, bij voorraad eenig berigt te geven: en konden mij voor een algemeen berigt omtrent hem ook andere brieven van zijne hand dienstig zijn, zoo gaf ik aan den eene, die boven staat, de voorkeur van wege eene merkwaardige bijzonderheid, dáár voorkomende; welke mij gelegenheid zal geven om eene gewone misvatting ten zijnen opzichte tegen te gaan: dat hij namelijk aan de Roomsche-Katholieke Kerk met grooten ijver zou toegedaan geweest zijn, de voorname reden, om welke MAURITS en de Staten deszelfs opneming in het Vaderland, tijdens hij uit *Spanje* was teruggekeerd, voor gevaarlijk mogen geacht hebben.

Eerst dan zal ik iets algemeens zeggen van FILIPS WILLEMS geschiedenis en hoedanigheden, vervolgens iets naders van zijne Roomschegezindheid.

Het eerste vooral moet ik met weinige woorden afdoen. Gereedst is het te ontleenen uit VAN DE CAPPELLE, wiens fraai geschrift u voorts, voor

mijn onaanzienlijk scelet, het welgevormde ligchaam aanbiedt.

FILIPS WILLEM, de oudste zoon van WILLEM I, meer bekend bij den titel van Graaf van BUUREN, werd hem geboren in het jaar 1554 uit zijn eerste huwelijk met ANNA VAN EGMOND. Dertien jaren oud geworden, ten jare 1567 of iets later, zijn Doorluchtige vader uit de Nederlanden geweken en verbannen zijnde, wordt hij door den Spaanschen Koning FILIPS van *Levens* Hoogeschool wegge-roofd, naar *Spanje* vervoerd, en daár acht-en-twintig jaren lang als gevangen gehouden. Na zoo vele jaren vond FILIPS eindelijk goed zijn' roof af te staan. Hij zond hem, in gezelschap van ALBERT van *Oostenrijk*, naar de *Nederlanden* terug, ach niet meer te ombelzen door den beroofden Vader. En met welk doel? Dit is twijfelachtig, doch niet ligt voor edelmoedig te houden; want ook de *geschenken* van een' FILIPS zijn te vreezen. Met hoe blijde uitzigten is hij, zamen met ALBERT, te *Brussel* aangekomen! Er is nu slechts eene schrede tusfchen hem en het Vaderland! Doch die uitzigten zijn eerlang verdonkerd. Het Vaderland wordt hem beleefdijk ontzegt; en hij vindt voor de heugelijke intrede in het vaderlijk land en het vaderlijk huis, welke hij zich voor de verbeelding geschilderd heeft, wanprouwen en moeijelijken twist over zijn, in zijn afwezen, beheerde goed. Het Spaansche *Brussel* dan blijft dusver zijne woonplaats. En hij moge daar veilig en geëerd

zijn, toch is het hem, niet anders dan hetgeen voor DAVID, gedurende zijne omzwerping, het Filippijnsche land was. Hij neemt er dan wel, in gelijkvormigheid aan DAVID, met ALBERT deel aan den Spaanschen oorlog tegen *Frankrijk*, doch de slag van *Nieuwpoort*, waarin de Spanjaard tegenover het Noordelijke *Nederland* overstaat, niet hem op afstand gebleven; ziet hem met de oogen ten hemel in het gebed: moge MAURITS de zegen wegdragen! — Wat hem te doen? Zal hij, intusschen dat de Nederlanders hun traag overleg over hem voorzetten, naar *Oranje* wijken, zijn Souverein Prinsdom? Dat staat in vermetel oproot, en vergeeft was in den omtrek van dezen tijd ALDEGONDE door MAURITS gezonden, om er de orde te herstellen. Eene wijk later, in den loop eener reis naar *Spanje* zamen met ALBERT ten jare 1598, is hij er in zijn regt en zijne waardigheid erkend; doch het is voor kort slechts geweest: en nog eens, na eene nogmalige bedriegelijke onderwerping, kort op den vrede van *Vervins* gevolgd, herneemt BLACON zijne aangematigde heerschappij, den wettigen Souverein uitluitende. Eindelijk echter keert het lot van den beklagelijken man naar iets beters. HENDRIK IV door de Dochter van den Prins van CONDÉ in huwelijk te nemen beliefd hebbende, wint hij diens magtige bescherming: en niet alleen komt hij nu, ten jare 1606, in het geruste bezit van zijn *Oranje*, maar wordt ook twee jaren later vriendelijk en met eenig goed vertrouwen in de vrije

Nederlanden opgenomen. Zijne nog overige tien jaren is hij, bij afwisseling, nu dáár in zijne *Bredásche* erve, dan weder in *Oranje*, op het laatst te *Brusfel*, waar hij, door jichtpijnen smartelijk gekweld en in wat kleinmoedige vrees voor het kwade jaar drie-en-zestig, dat jaar even doorworfeld hebbende, zijn leven eindigt.

Na dit korte bericht van 's Prinzen geschiedenis, moet ik ook iets zeggen van zijn' persoon, zijne geestgaven en zijn karakter. De aanleg zijner geestvermogens, waaraan, terwijl hij, jongeling zijnde, te *Leuven* ter schole was, groot getuigenis gegeven is, vond gewis in zijne verdere *Spaansche* opvoeding weinig gunstige ontwikkeling. Hij verzamelde echter dáár, op de Hoogeschool van *Alcala*, niet weinig wetenschappelijke kennis, leerde verschillende talen aan, en bleef niet achterlijk in lichaams oefening en krijgskunde. — Er is hem toegekend groote zucht tot prachtige en weelderige hofhouding. Hij heeft die zucht werkelijk, vooral te *Brusfel*, aan den dag gelegd, en door het voorbeeld van 's vaders rijke hofhouding uitgelokt zijnde geworden, kan zij door ontevredenheid over het allerfoberst inkomen, hetwelk *FILIPS* in *Spanje* hem toeleigde, te meer zijn aangezet. — Er komen in zijn leven twee proeven voor van ontembare oplopendheid, doch die ons, te zelfder tijd als zij onzen schrik en onze afkeuring wekken, hem doen liefkrijgen. Beide keeren ontbrandde hij in gramschap uit liefde tot zijn' vader. Nog in *Spanje* zijnde, wierp hij den wacht-

officier, die, in gesprek met hem den grooten naam van WILLEM onteerde, om zijn midden gevat ten hoogen venster uit; en in *Brusfel* dreigde eens zijn dolk den kouden Diplomaat, die met de herstelling eener hem aanbehoorende inkomst de voorwaarden durfde verbinden, dat hij daaruit jaarlijks betalen zou het pensioen, aan de familie van den moordenaar GERARDS toegelegd. — Tegen die ontzettende drift over staat weder de wijze en voorzigtige gematigdheid, hem doorgaans eigen, waat de tijd het overleg van handelen toeliet. Hij betoont dezelve, als hij, gekomen nabij de grenzen der Nederlandsche Republiek, op haren grond geen' voetstap begaart te zetten buiten wil der hooge Overheid aldaar; als hij zelfs tevreden is met zijne eenige eigene zuster MARIA, en wel eerst na verloop van maanden, ergens in het Kleeffche land te ontmoeten. In de menige familietwisten over te deelen goed legt hij prijsfelleke vredelievendheid en edelmoedigheid aan den dag, naar het getuigenis van twee, nog voorhanden, brieven, door hem geschreven aan MARIA en HOHENLO. En tot hoogen roem zijner edelmoedigheid strekt gewis, dat hij bij zijn sterven tot erfgenaam zijner goederen MAURITS stelt, den jongeren broeder, voor wien de oudere broeder, 's vaders eerstgeboren, heeft moeten achterstaan. — Hem bezielde groote ondernemingsmoed. Stout waagde hij in zijn' gevangen' staat, wat, uit hoofde van 's Konings hoog misnoegen, niet minder dan zijn leven bedreigde, te weten correspondentie met zijn' vader

en zijn' oom, ja eens het plan om met behulp des laatsten uit *Spanje* naar het bedrukte *Nederland* henen te vlugten. Er is ook daarvan getuigenis in bewaarde brieven. En wat kan dien stouten moed gewerkt en gesterkt hebben anders dan vinnige haat tegen de dwingelandij van *FILIPS*, en liefde voor vader en Vaderland? — Zult ge weinig meenen van zijne krijgsdapperheid, vermits hij in *Spanje* als gevangen was, dáár weinig of niet tot den krijg opgeleid; er zijn echter van die deugd schoone bewijzen in het beleg van *Calais* en *Amiens*. Geraden om van eene uiterst gevaarlijke plek terug te gaan, antwoordde hij: „Voegt dan voor mijne geboortewijken?” Ja zijne krijgsdapperheid is daar die ridderlijke, welke naar het strijdkamp als lust- en eereplaats uitziet; gelijk aan die, welke den *Navarrer* voor *Rochelle* bezielde, zelfs tegenover zijne kameraden. Immers aan den krijg van *ALBERT* tegen *HENDRIK IV* had *FILIPS WILLEM* zich kunnen onttrekken, en zelfs ontried hem staatkundige wijsheid om er deel aan te nemen. — Van zijne godsdienstige overtuiging weet ik dusver en naar de letter der geschiedenis niet meer te zeggen, dan dat hij in het Roomsche geloof steeds geleefd heeft, en in het Roomsche geloof gestorven is; van welk laatste zijn levensbericht zegt dat getuigd heeft, behalve de hem toegediende Kerkelijke reisolie, mede zijn ernstig vermaan aan ettelijke omstanders van zijn sterfbed om in datzelfde geloof met getrouwheid te volharden.

Gewis, hoor ik u zeggen, *FILIPS WILLEM* was

††

Roomschgezind, ijverig en allergetrouwst Roomschgezind. Ge hebt dat gehoord; ge hebt het in onze Vaderlandfche gefchiedenis gelezen, ter gelegenheid van de huivering, waarmede zijne terugkomst uit *Spanje* te gemoet gezien werd. Ik vind het hier en daar, als bij het berigt van zijn fterven, van zijne reis naar *Spanje* in gezelfchap met den Aartshertog, vooral van zijne zending naar den Paus door *FILIPS*, breed uitgemeten. Doch ik meen dat slechts gedeeltelijk te moeten toestemmen; tegen die hartelijke, getrouwe, ijverige Roomschgezindheid meen ik onderfcheidene redenen te kunnen inbrengen, vooral den brief, aan het hoofd dezes, te moeten aanvoeren. Ge wilt mijne bedenkingen wel hooren; na welker voordragt het niet ongepast zal zijn aan te wijzen, hoe die, in mijn oog ongegronde, meening algemeen ontftaan en waardoor dezelve onderhouden en gevoed zij.

Plegen niet de kinds- en jongelingsjaren voor diepe Indrukken meest vatbaar te zijn? En gedurende die jaren verkeerde *FILIPS WILLEM* deels in het ouderlijke huis, alwaar, van het zesde af, zijne tweede moeder *ANNA* van *Saxen* onder zijn oog de Protestantfche Godsdienst vrij uitoefende, en hij zijne beide lieve oomen *JAN* en *LODEWIJK* van *Nafau*, ook wel eens zijn vader, daaraan zag deel nemen; gedeeltelijk was hij aan de Leuvenfche Hoogefchool, onder het opzigt van leeraars, die, door zijn vader uitgekozen, zeker niet dan zeer matig en verdraagzaam aan de Roomfche Kerk

zullen gehecht geweest zijn. Men mag dus vermoeden, dat hij, *Lewyn* met *Spanje* verwisselende, aan de gezuiverde Godsdienst en hare belijders niet geheel ongenegen was, en zeker van de Roomsche Monniken, Roomsche bijgeloovigheden, vooral Roomschen geloofsdwang in groote mate afkeerig. — Wat nu nadat *FILIPS WILLEM* naar *Spanje* weggevoerd is? Zullen zijne medegenomene indrukken daár nitgewischt zijn, of veeleer toegenomen en bevestigd? Dat wij het zoeken te ramen. De Roomsche Kerk spreidt er ten toon hare drommen van Monniken, haar honderdtal heilige dagen, hare volle reliquiënkasten, hare schier dagelijksche processien, hare overal langs de straten opgerigte beelden en kruifen. Hare inquisitie is er de wreede Spaansche, welke de gekatholizeerde Moorsen en Joden, niet het minst de vermoede Hervormden, tot hun denken toe bespiedt, en wat mischien in het binnenste verborgen ligt, pijnlijk uitvorscht, hare autodafe's als heerlijke feesten door 's Konings tegenwoordigheid statelijk vereerd ziet. Ten heiligen dage van zulk autodafe is *FILIPS WILLEM* onder de breede rij der Edelen, die het statelijk volgen; hij ziet de veroordeelden met de sanbenito op de borst, en de corona op het hoofd; aan hunne zijde monniken, die ter late bekering achter het tijdelijke vuur het eeuwige vuur dreigen; hij hoort de heilige regters met dubbele lippen voor hunne venoordeelden bij de wereldlijke Overheid te zekder tijd om barmhartig oordeel bidden, en de wreedste straf eischen. Zou het, dunkt u, der

Roomſche Kerk tot aanprijzing dienen? — De Roomſche Godsdienst en hare inſtellingen, tot de bijge-
 loovigſte toe, vindt FILIPS WILLEM, gelijk van zelfs
 ſpreekt, bij wet zich voorgelchreven, en wel, niet
 zonder vermoeden van Protestantſchen tegenzin,
 bij ſcherpe wet bevolen. En van wien gaat die
 drukkende wet uit? Het is van den Spaanſchen
 FILIPS, die hem van zijn' vader en Vaderland heeft
 afgeſcheurd, hem als in eene gevangenis met wach-
 ten omringt, hem, immers naar zijn' rang berekend,
 het allerſoberſt onderhoud doet toedeelen. Verwacht
 ge wel, dat zijne Roomschegezindheid, ſchraal bij
 zijne komſt in *Spanje*, dáár zal aangewonnen heb-
 ben? — Er is meer. IJverige Roomschegezindheid
 beſtaat niet zonder ſcherpe afkeuring van het Her-
 vormde geloof, en daaraan zijn zijne Nederlanders,
 onder die zijn vader en zijne oomen, toegedaan; van
 ijverige Roomschegezindheid is niet af te ſcheiden hoog
 misprijzen van den opſtand, welchen de Nederlanders
 om het vrije geloof tegen hunnen wettigen Koning
 zich veroorloofd hebben, even weinig te ſcheiden
 de goedkeuring, immers de billijking der wapenen,
 waarmede FILIPS het Hervormde geloof heeft zoeken
 en zoekt uit te roeijen, waarmede hij den opſtand, tot
 beſcherming deſzelveſ ondernomen, heeft zoeken en
 zoekt te dempen. Maar die wapenen zijn eerſtelijk gerigt
 tegen zijn' op het teederſt beminden vader, die wa-
 penen hebben zijn' vader en zijne oomen ten lande
 uitgejaagd, en later zijn' oom LODEWIJK en HEN-
 DRIK doen sneuvelen. Om de nieuwe Godsdienst

en derzelve voorstaan heeft GERARDS staal, op last van FILIPS, zijn' vader vermoord. Hoe toch zou hij der Roomsche Kerk in groote mate genegen zijn? Er is zoo veel, dat hem tegen haar inneemt! Neen! ik kan mij niet voorstellen, dat hij haar anders dan allerbekrompenst en ingetrokkenst toegedaan is, gelijk en nog minder dan zijn vader het was aan het Hof van KAREL V. Die liet niet na naar *Nasau* en zijne Protestantische moeder teeder om te zien. FILIPS WILLEM hield niet op, zelfs ten groote lijfsgevaar, met zijne Protestantische familie hartelijke en vertrouwelijke briefwisseling te onderhouden.

Doch waarom bij bewijzen van waarschijnlijkheid langer stilgestaan? Er is een stellig en beslissend bewijs. Het ligt voor oogen in den brief van FILIPS WILLEM, welken ik aan het hoofd van dit mijn vertoog gesteld heb.

Hij schrijft daar: „ *Quand des nouvelles de par-deça, je ne saurois escrire aulre chose sinon que, le 23me de ce mois, il y a tumbé un foudre en la belle tour de l'Escorial, où estoit lors le Roy, et la reine, les Princes et infantes, et s'en fallut fort peu que le feu ne s'estoit mis par tout le monestère, si le vent ne se fust tourné devers les champs; au dessus du clochier estoient mises 4 ou 5 grosses boules, toutes dorées et pleines de beaucoup de reliques, pour la conserver de semblables perils, mais ceste fois ne firent point de miracle.*” Er is voorgaan de betuiging van zijn' vurigen wensch, dat

de zaak der Nederlandsche vrijheid allen voorpoed hebbe, en van zijne gereedheid om elke goede gelegenheid voor het ontvughten zijner hatelijke gevangenschap te baat te nemen. Er volgt op eene niet onduidelijke uitdrukking van zijn' vinnigen weersin aan *Spanje* en aan den persoon van *FILIPS*. Tusschen die eene en andere plaats van den brief staat in het midden zijne allerstekeligste spotternij met het Roomsche bijgeloof. Ik houde die spotternij voor klaar bewijs eener slechts allermatigste toegedaanheid aan de Roomsche Kerk. Oordeelt, of ik regt heb.

Misfchien brengt ge tegen mijn bewijs de bedenkning in, dat het wel mogelijk is over de heilige reliquiën in de Roomsche Kerk te lagchen, en echter hare geloofsleer, althans het beste daarvan, hartelijk en met ijver aan te kleven. Ik stem u toe, dat is mogelijk; en zoo deed een *FENELON*, zoo deed menig verlicht Roomsch-Katholijk. Doch is wel die allergunstigste afzondering te onderstellen bij *FILIPS WILLEM*, die tegen de Roomsche Kerk om menige redenen, en mede van wege haren voorvechter *FILIPS*, is ingenomen? Is ook wel eene sijne schifting van rein en onrein in de Roomsche Kerkleer, welke tot den godgeleerde behoort, waarschijnlijk bij den wat ruwen Prins? En hoe moeilijk daarenboven het kleine gezonde plantje op den Spaanschen akker te onderscheiden, waar het meer dan op eenigen anderen Roomsch-Katholijken grond rondom van alle zijden door het onkruid overwasfen is?

Tot aandrang van mijn bewijs strekken voorts drie opmerkingen. Eerst: Mogt ook zelfs een ijverig Roomschegezinde, bij eene of andere gelegenheid, zich veroorloven om met het bijgeloof zijner heilige Kerk den spot te drijven; zou hij dat willen doen in gesprek met, of in brief aan een' Protestantschgezinden, aan een' Protestant als JAN VAN NASSAU, die van de Roomsche-Katholieke Kerk uiterst afkeerig is? Zijne gezindheid, goede trouw, kiescheit, alles zal hem daarvan terughouden. — Nader zij opgemerkt, dat de spotternij over het Roomsche bijgeloof, welke FILIPS WILLEM uitdrukt, hem niet in den loop van een luimig gesprek, als in weerwil van zich zelven, ontvalt, maar in een' ernstigen brief voorbedachtelijk is aangevoerd. Ge ziet het: geheel het nieuws van het onweder, in den toren van het Escuriaal geslagen, staat dáár om plaats te beschikken voor de belagchte nietigheid der heilige reliquiën. Ge ziet het: hij wil eens over de Roomsche Kerk regt van harte lagchen en zijn' oom doen lagchen. *Nieuws van hier, schrijft hij, heb ik geen ander dan het ongeval, den toren van het Escuriaal bejegend; de bliksem is er ingeslagen, en met het mirakel van de vier, vijf, rijk van goud en met groot getal reliquiën gevuld, is het dezen keer niet geslaagd.*

Ik voeg er nog bij: over den geest van een gezegde mag men oordeelen naar hetgeen in de ziel van hem, die het uitbrengt, heerschende en juist in het tegenwoordig oogenblik levendig is. Wat die

bij **FILIPS WILLEM** zij? Proeft het uit den omtrek zijner geuite spotternij. Vroeger zegt hij: hoezeer wenschte ik van *Spanje* verlost te wezen; later: haast had het gemiste wonder zijner Majesteit het lieve leven gekost; een en ander, die zijn vroegen dood voorfelden, gingen ter wreede pijnbank. De spotternij dan, welke uitgaat van dien weerzin aan *Spanje*, waar het Roomsche bijgeloof heerscht, en van dit boos gemoed jegens **FILIPS**, dien bloedigen handhaver der Roomsche Kerk, is geene andere dan eene steekelige, vijandige. Maar hoe dit overeen te brengen met hartelijke, gemoedelijk getrouwe verknochtheid aan die Kerk?

Indien echter vroeg en laat van **FILIPS WILLEM** zoo gemeend is, waaraan moge dat verkeerde oordeel zijn toe te schrijven? Ik zoek deze duisterheid op te helderen. Is zij wél opgehelderd, zoo zal mijn overgesteld oordeel daaruit te meerdere aanprijzing winnen.

Vooreerst dan doen er zich in het leven van **FILIPS WILLEM** ettelijke verschijnfelen voor, waaruit men ligt, doch zonder genoegzamen grond, zijne vaste gehechtheid aan het Katholicisme zal afleiden. Bij voorbeeld, dat de Koning hem, bij deszelfs afreis uit *Spanje*, den last heeft opgedragen om *Rome* aan te doen, en dáár bij den Paus de verzoening van **HENDRIK IV** met de heilige Kerk tegen te werken. Maar kon hij die zending ligt weigeren? Is het vreemd, dat hij, onder blij uitzigt op vrijheid, die zending zich getroost heeft, zijn-

de toch het laatste verdriet van FILIPS zijde te dragen? Weten we, op wat wijze en in welke mate hij van zijne zending zich gekweten heeft? — Ook staat er tegen dezen en dergelijken schijn, die de eene meening aanprijst, andere schijn over, die voor de andere meening pleit, bij voorbeeld, dat hij, geheel in den geest van wijlen zijn' vader, in zijn *Oranje* aan de Hugenooten gelijk godsdienstrecht als aan de Roomsch-Katholijken toekende, en beide even vriendelijk en vertrouwelijk tot zijne tegenwoordigheid plag toe te laten.

Vervolgens. Ge weet, het kwaad, dat we in en uit iemand vreezen, pleeg onze verbeelding bij zulk een' in groote mate te verwachten en te zien, in veel grooter mate, dan het werkelijk bij hem is. Zoo is het dan niet vreemd, dat de Nederlanders, als FILIPS WILLEM uit *Spanje* stond terug te keeren, van zijne Roomschgezindheid overdrevene meening hebben opgevat, en als hij was aangekomen, den ijverigen Roomschgezinde in hem waanden te vinden; dat zulke meening door den een' aan den ander medegedeeld, door den een' van den ander overgenomen werd. FILIPS WILLEM uit *Spanje* terug, uit *Spanje*, den zetel der Roomsche afgoderij, dáár opgevoed, dáár acht-en-twintig jaren lang onder de Baalsdienaren! Met den rang van WILLEMS oudsten zoon komt hij, om van zijne in ons midden gelegene goederen bezit te nemen, ligt om hooge waardigheid nevens en mischien boven MAURITS te bekleeden! Men vreesst, men schuwte;

het kwaad is in zijne volste mate voor het oog; men twijfelt niet, of er is alle oorzaak tot vrees, dat FILIPS WILLEM ijverig Roomsch zij, en die gezindheid drijven zal. — Is er van wege het Roomschi geloof van FILIPS WILLEM groote zorg in het gemeen bij ijverig Hervormden; er is nog eene andere bekommerdheid ten zijnen opzigte bij de warme vrienden van MAURITS, waarin ook menige andere Regenten deelen, zamen om de rust des Lands en de veiligheid van het zuivere geloof. Wat van FILIPS WILLEM, den anderen zoon van WILLEM I, als hij aankomt, als hij in het Land, in zijn *Buuren*, in zijn *Breda* gezeten is, te verwachten? Wat uit eigen ondernemen? wat uit de Roomschgezinden, wat uit anderen welligt, die hem mogten voorstaan, ten einde het stadhouderlijke gezag te verdeelen en te verzwakken? De beklemden dan door zulke zorg houden voor best geraden, dat FILIPS WILLEM te *Brusfel* blijve, of naar zijn *Oranje* wijkte, of dat het hem ergens elders, waar ook, wél zij. Maar wat geschikter middel nu om het daarhenen te wenden, dan in 's Lands Vergaderingen en onder het volk veel en luid te spreken van 's Prinsen Roomschi geloof, van zijne Spaansch-Roomsche opvoeding, van zijne zending naar den Paus te *Rome*, van zijne vriendschap met ALBERT, van de hooge gunst, welke FILIPS hem thans toedraagt, van het groote bange gevaar, waarmede met zijne komst het dierbaar pand der zuivere Godsdienst bedreigd wordt?

Ten derde komt het mij niet onwaarschijnlijk voor,

dat gehechtheid aan de Roomsch-Katholijke Kerk, welke bij FILIPS WILLELM, gedurende zijn verblijf in *Spanje*, niet groot kan geweest zijn, echter sinds zijne komst in de *Nederlanden* eenigermate is toenomen. Deze onderstelling is geschikt om de vroegere laauwe Roomschgezindheid te vereffenen met eenige hartelijke en ijverige, van welke men eene proef aanwijst in de vermaningen, die hij op zijn sterfbed gaf aan de omstanders om in het Roomsch-Katholijke geloof met getrouwheid te volharden. En wat ik van die omkeering tot meer hartelijken zinn voor het Roomsche geloof vermoede, is het wel onwaarschijnlijk? Aan het Hof van den Aartsbistog ALBERT is hij vrij, en niet meer drukken de Spaansche banden, aan welke zijde dáár alles, tot het geloof toe, het voorkomen had van gedwongen te wezen. Ook heeft de Roomsch-Katholijke Kerk te *Brusfel*, in vergelijking met *Spanje*, een deels redelijker, deels zachtzinniger aanzien. De Hervormde Godsdienst, ter andere zijde, valt van wege onverdraagzamen geest en scherpe twisten zijner niet ongunstige verwachting tegen. Om zijn Roomsch geloof ziet hij zich met gevoelige beleediging gewantrouwd. De ijveraars in de Hervormde Kerk bannen hem uit, vele gematigden, in plaats van voor hem, WILLEMS ZON, het woord op te nemen, stemmen om redenen van voorzigtigheid, met de ijveraars zamen. Hij meent in sommiger bekommerdheid ten aanzien van zijne Roomsche beltijden een bloot voorwendfel te zien, hun dienstig tot zijne

terugzetting. Leidt niet dat al om het Roomsche geloof, meer dan het vroeger was, hem lief te doen worden? — Gewoon is het bij staatsomwentelingen duizenden hun gevoelens te zien omkeeren naar de zijde, waar de zon opgegaan is; echter is het ook niet geheel vreemd, dat anderen bij wisseling juist die partij aanhangen, welke gevallen is, namelijk afgestooten door het onrecht, waaraan de bovenliggende zich schuldig maakt, en aangetrokken door mededoogen met de onderliggende, welke het onrecht lijdt. Zoo kan FILIPS WILLEM, in het scherpe Katholieke *Spanje* aan het Katholicisme weinig toegedaan, iets meer daar henen neigen, waar hem het ultra der Hervormde Kerk onder het oog valt. — Algemeen ligt het den mensch bij, en vooral is het in het karakter van den meer vurigen en eigenzinnigen dan zijn berekenenden FILIPS WILLEM, tegen te streven, anders te meenen en te doen, dan men wil, dat hij meent en doet. Zoo is hij gereed om in *Spanje*, zoo veel hij durft, met iets belagchelijks in het geloof, dat de Koning hem opdringt, den spot te drijven, en daarentegen aan dat zelfde geloof, nu de Nederlander het in hem wantrouwt en schuwt, zich naauwer te hechten. Misnoegen over de teleurstelling van zijn blij en groot verwachten komt daarbij. Hoe zou hij ook slechts schijnen willen ten genoegte van koude vrienden en ongunstige tegenstrevers, zamen ondankbare jegens vader WILLEM, kleinen prijs te stellen op hetgeen bij hen verworpen is en voor allergevaarlijkst geacht wordt?

En wat hij, door misnoegen over zijn sober ont-
haal geprikkeld, verre schuwt te verloochenen, krijg-
even daardoor in zijn oog eene hoogere waarde.

Ik meen om den bovenstaanden brief en om an-
dere redenen meer te mogen besluiten, dat zeer ge-
trouwe en ijverige Roomschegezindheid aan FILIPS
WILLEM verkeerdelijk is toegekend. Verre het minst
behoort zulke gezindheid tot hem, gedurende zijn
verblijf in *Spanje*, iets méerder sedert zijne terug-
keer naar het Vaderland, over het geheel in klein-
de mate.

Veel ander, dat over FILIPS WILLEM en zijne vrij-
lating te zeggen ware, ligt buiten mijn onderwerp;
hoe menige vragen niet, als daar zijn:

Met wat oogmerk FILIPS van *Spanje* zijn' gevan-
gen' eindelijk ontslagen en aan de *Nederlanden* terug
gegeven hebbe?

Met wat oog de staatspartij, die allengs tegen
MAURITS begon over te staan, de terugkomst van
FILIPS WILLEM te gemoet zag?

Hoe hij, na lang verwijderd te zijn gehouden,
ten jare 1608, eervol en met vertrouwen in het
Vaderland zij opgenomen?

Zoo tot die gunstige opneming de invloed van
HENDRIK IV heeft bijgedragen, waarom de Koning
die juist in den omtrek van 1608 heeft willen
bevorderen?

Wat uit de vertrouwelijke brieven, door FILIPS
WILLEM aan VAN OLDENBARNEVELD geschreven,
is op te maken betrekkelijk het reeds ontstaan en

allengs voortgaand misnoegen tusfchen dien staatsman en MAURITS?

Het gefchrift van VAN CAPPELLE heeft deze en andere vragen meerendeels, en, naar zijne wijze, oordeelkundig beantwoord; gedeeltelijk voorzigtig en zedig onbeantwoord gelaten.

Ééne vraag flechts betrekkelijk de vrijlating van FILIPS WILLEM behoort tot het hoofdonderwerp van mijn gefchrift; te weten, waar ALDEGONDE in dezelve betrokken geweest zij, en wel of tot zijne eer, of, gelijk een groot gefchiedkenner geoordeeld heeft, tot zijnen blaam. Deze vraag zal ons voorkomen in de zesde Voorlezing.

I N H O U D.

TWEEDE DEEL.

TWEEDE STUK.

VOORREDE.

VIERDE VOORLEZING.

VAN MARNIX ter zijde van WILLEM I, in eene en andere staatsdienst. De eerste afdeeling bl. 1—16, de tweede bl. 17—45, de derde bl. 45—60, de vierde bl. 60—92.

Aanteekeningen en Bijlagen, bl. 93—122.

Aanhangfel: De vereeniging van Lutheranen en Hervormden, of wel de insmelting van de laatste in de eerste, in het dreigend jaar van 1566 veel beproefd en op weinig na wélgelukt, bij aandringen van ORANJE en niet zonder medewerken van VAN MARNIX, bl. 123—140.

VIJFDE VOORLEZING.

VAN MARNIX niet van ontrouw te beschuldigen wegens de overgave van *Antwerpen aan* PARMA, ten jare 1585, bl. 141—192.

Aanteekeningen en Bijlagen, bl. 194—216.

ZESDE VOORLEZING.

Zeker ledig jaar van VAN MARNIX in zijn anders overbedrijvig leven, getuige, en wel tot zijne eer, van verwijdering tusfchen hem ter eener, en Hollands Staten, voornamelijk VAN OLDENBARNEVELD, ter andere zijde, bl. 217—258.

Aanteekeningen en Bijlagen, bl. 259—273. En een daaraangevoegd verhoog over het gefchrift van VAN MARNIX: trouwe vermaninge aan de Christelicke Gemeynten van *Brabant, Vlanderen, Henegou*, ende andere omliggende landen, beyde die noch onder 't cruce fitten, ende die buyten 's lants geweken zijn, bl. 273—284.

ZEVENDE VOORLEZING.

WILLEM III, befchermer van het Hervormde geloof tegenover LODEWIJK XIV; de eerste uitgegaan van WILLEM I en ALDEGONDE, de tweede afgedaald van HENDRIK IV, aan de Hervormde Kerk ontvallen. Eerste afdeeling, bl. 285—341, de tweede 341—381.

Aanteekeningen en Bijlagen, bl. 382—390.

NAREDE: De ongenade aan DU PLESSIS bejegend ter zijde van HENDRIK IV, den in ongenade gevallen tot eere; nog een parallel van ALDEGONDE met den edelen Franschman, bl. 391 tot 416.

Bijlagen en Verbeteringen, bl. 417—424.

VAN MARNIX

TER ZIJDE VAN

WILLEMI.

IN EENE EN ANDERE BIJZONDERE STAATSDIENST.

De hoofdperfoon, aan wien ik mijne lofrede wijde, is niet DU PLESSIS, maar VAN MARNIX. Er voegt dus, na het korte algemeene berigt, van hem gegeven, en na de beschouwing der voortreffelijke hoedanigheden, aan hem, zamen met DU PLESSIS, den anderen voortreffelijken man, eigen, nog eene nadere en opzettelijke aanwijzing van zijn loffelijk bedrijf aan de zijde van ORANJE, en wel naar de orde der geschiedenis. Ik heb daarvoor mijne tegenwoordige Voorlezing geschikt. Laat mij beginnen met een onderzoek, wanneer de bijzondere betrekking van gezegden raadsman met den Vorst ontstaan zij, en van welken aard dezelve moge geweest zijn; laat mij vervolgens de goede diensten

nagaan, welke hij zijn' Meester en ter zijde van dien aan het Vaderland bewezen heeft.

Vraagt men, wanneer de bijzondere betrekking van VAN MARNIX op ORANJE aanvang genomen hebbe; om deze vraag te beantwoorden, onderscheide men eene afgelegene en eene dicht gelegene of naauwe betrekking. De naauwe — en deze wordt in de vraag naast bedoeld — is zonder twijfel niet ontstaan eer de Prins uitlandig was VAN MARNIX zelf schrijft dit ergens in zijne *Response Apologetique* (1). Hiermede echter is niet strijdig eene veelvuldige aanraking in de vroegere jaren, vooral in het roerige jaar van 1566; veeleer is die, gelijk uit den gang der handelingen van dat jaar met waarschijnlijkheid op te maken, zoo uit de op-

(1) *Dépuis que les persécutions renouvelées par le Duc d' ALVE il n'y avoit plus de chef qui se monstrast, je me suis retiré et tenu quoy en exille Finalement ne voulant estre en charge à mes amis, je me suis mis au service de feu Monseigneur le Prince electeur palatin Jusques à ce que estant requis par Monseigneur le Prince d' ORANGES de me vouloir envoyer chez lui pour se servir de moy pour quelque temps aux affaires concernantes le pays par deça, il m'y envoya, et le temps expiré, à la réquisition du dict Seigneur Prince, me commanda de n'en bouger jusques à ce qu'il me rappellast, et de servir le dict Seigneur Prince fidèlement; comme sa personne propre. Zie voorts Mr. GROEN VAN PRINSTERER. Arch. S. I, T. III, p. 14.*

gevolgde naauwe vereeniging genoegzaam te vermoeden. Want hoe zou de bedachtzame WILLEM een' man digt aan zich trekken, dien hij niet uit vroeger verkeer wél en van gunstige zijde had leeren kennen?

Gaarne ontvang ik hier de gelegenheid om het bedrijf van VAN MARNIX in het gezegde groote jaar eenige oogenblikken te overzien (1). Groot was destijds zijn bedrijf en als Staatsman en als Kerkelijk persoon. Moge hij ook niet de steller zijn van het *Compromis* (2), zeker heeft hij er groot deel aan, zijnde, naar het getuigenis van BURGUNDIUS, de eerste en gereedste onderteekenaar (3). Een tuschenloopend adres van de Edelen, immers van sommigen uit hen, aan den Keizer MAXIMILIAAN om

(1) Ter uitbreiding van het korte bericht in mijne Voorlezing over VAN MARNIX en DU PLESSIS, D. II, St. I, bl. 4.

(2) Tegen die gewone, ook door TE WATER, t. a. p., D. I, bl. 56 aangenomene, meening zijn gewigtige redenen aangevoerd door Mr. GROEN VAN PRINSTERER. Liever kent deze het stuk toe aan deszelfs min bedaarden en weinig voorzigtigen broeder, den Heer van TOULOUSE. Zie *Archives*, S. I, T. II, p. 13.

(3) BURGUND. L. II, p. 116, aangehaald bij Prof. TE WATER, volgens wien ook VAN DER HAAR dit schijnt aan te duiden. In andere orde zijn de onderteekenaars opgegeven door BOR, t. a. p., B. II, bl. 54, 55 (fol. 39.)

hulpe tegen *Spanje* wordt vooral aan zijne pen en aan die van zijn' broeder toegekend (1). Zeker is hij mede begrepen in de hervatte zamenkomst der Edelen te *St. Truien* en *Dendermonde*, toen sommigen allengs van de gemeenschap zich hadden afgescheiden; en van hem niet het minst zullen uitgegaan zijn de bepalingen van het nog latere verdrag, te *Brusfel* gesloten tusfchen eenige afgevaardigden der Edelen en de Landvoogdes (2). En hier verneemt ge nog slechts zijn bedrijf als Staatsman. Hij is evenzeer vurig werkzaam lid der Antwerpſche Synode (3). Hier helpt hij het groote

(1) Prof. TE WATER, t. a. p., D. I, bl. 181, houdt dit voor waarſchijnlijk, en verwijst naar w. j. TE WATER, Tweede Eeuwgetijde der Geloofsbelijdenis, bl. 219, 220. Het ſtuk is in het licht gekomen ten jare 1566, in het Latijn, onder den titel: *Oratio ecclesiarum Christi, per varias Germaniae Belgicae provincias, sub Antichristi jugo gementium ad potentissimum Dominum, Dominum Maximilianum — qua Christiani Magistratus officium describitur, et ratio tollendi conciliandique omnium religionis Controversias, ac recte instituendi ecclesias, breviter ex Verbo Dei ostenditur.*

(2) Zie over de onderscheiden vermelde handelingen Prof. TE WATER, t. a. p., D. I en II.

(3) Beide de eerste Synoden, die van *Antwerpen* in 1566 en van *Wezel* 1568, zijn door hem onderteekend. Zie TE WATER, t. a. p., D. III, bl. 54. Van de Antwerpſche bijzonder en het bedrijf dáár is aanwijzing in

besluit nemen om, tot verrijdeling der overmagere moderatie, de openlijke preek met kracht door te zetten. Van hier gaan, onder zijn beleid, requesten uit aan de verbondene Edelen met klacht over inkrimping der toegestane vrijheid (1). Niet buiten zijne kennis en raad was het verzoekschrift van duizenden aan FILIPS om vrije Godsdienst, met aanbod van dertig tonnen gouds (2); welke som, indien zij den onverzettelijken Koning weinig mogt bewegen, toch niet vergeefs zal verzameld zijn. Misschien wel was deze som, altijd, op wat wijze dan ook, te besteden in het hoog belang der vrijheid, onder het opzicht van VAN MARNIX gesteld, aan wien, gelijk men meent, ook bij de vereenigde Edelen de zorg der kas was opgedragen (3).

Ge zult wel niet twijfelen, of de man, tot wien, in den loop van het jaar 1566, dit groote bedrijf behoort, is aan ORANJE overvloedig bekend geweest, met hem in veelvuldig gesprek en besogne.

het leven van JUNIUS. Zie Mr. GROEN VAN PRINSTERER, *Archives*, S. I, T. II, p. 119.

(1) Zie TE WATER, t. a. p., D. II, bl. 72—78.

(2) Zie TE WATER, t. a. p., D. II, bl. 37—50. Naar BURGUNDIUS, t. a. p., p. 266, kwam het aanbod van eenige Antwerpsche leeraars, en HOOGSTRATEN, die het ontving, lachte er over. Doch zoo verkrijgt het schier een voorkomen van ijdele grootspraak.

(3) Zie PRINS.

Hoe toch minder of wet niet meer aan ORANJE bekend dan eenig ander onder de Edelen? Hoe niet VAN MARNIX het meest, een voornaam in de vergadering der opzieners en leeraars te *Antwerpen*, met wie hij, als middelaar tusschen hen en de Landvoogdes, over het prediken binnen of buiten de stad breed handelde (1)?

Bekend ja en in aanraking; maar, zult ge meenen, weinig toch kan deze aanraking gefrekt hebben om Z. Doorlucht. voor VAN MARNIX in te nemen, hoogachting en vriendschap jegens hem den Vorst in te boezemen. Immers — zoo oordeelt onze oordeelskundige GROEN VAN PRINSTERER (2) — de

(1) De handeling van den Prins met die der wet ter eenere en die van de Religie, Calvinisten en Lutheranen, ter andere zijde, 17 Julij, is beschreven bij NOR, B. II, bl. 76, (fol. 54.)

(2) Zie Mr. GROEN VAN PRINSTERER tot de *Archives*, t. a. p., S. I, T. II, p. 16; alwaar, na breed betoog, dat het bedrijf der Edelen buiten weten en wit van WILLEM is geweest: *La tactique du Prince étoit infiniment plus savante — Il désiroit la paix de Religion, et pour atteindre ce but, il vouloit obtenir, par l'extrémisme du conseil d'état et des chevaliers de la toison d'or, la convocation des états généraux; mais en évitant soigneusement ce qui pouvoit ou remuer le peuple ou exciter, sans nécessité, la colère du Roi. Même après les dernières résolutions de PHILIPPE il n'avoit pas perdu tout espoir; mais par les démarches des confédérés le gouver-*

maatregelen der bewegingspartij, zelfs de bij vergelijking ordelijke en gematigde, als compromis en request, waren door ORANJE volstrekt en duurzaam afgekeurd; geen heil begeerde hij buiten wettig gezag van den Raad van State, het gulden vlies en de zaam te roepen Staten-Generaal. Doch mij is dit twijfelachtig voorgekomen. Ik stem toe, dat ordelijker en stiller maatregelen, als het allengs winnen van meerderheid in den Geheimen Raad, het vereenigen van dien met den Raad van State en dergelijke meer, den Prins welgevalliger en in zijn oordeel eerst te beproeven waren. Doch zou hij waarlijk een' min wettigen aandrang, als het compromis en het verzoekschrift, zoo zeer en op den duur verworpen hebben? Er is tegen de krachtige beweging, die van hem zelven welhaast is uitgegaan, strekkende om tegen FILIPS, ingeval deze in zijne tirannie volhardde, wapen en krijgsmen gereed te hebben (1). Zou het bedrijf der Edelen geheel buiten zijn weten en invloed zijn omgegaan? Er is tegen het naauwe

nail lui devoit échapper. Sa position devenait fautive sous tous les rapports, et il n'y a pas lieu de révoquer en doute la sincérité de ses tentatives réitérées pour être déchargé de ses gouvernemens. Zie ook T. III, p. 49.

(1) Zie de brieven, door hem geschreven aan onderscheidene Duitsche Vorsten en aan zijn' broeder LODEWYK, in mijn eerste Deel bl. 14; ook de scherpe adviſſen te Dendermonde, volgens TE WATER, D. II, bl. 15 volg.

-verband van fommige der verbondenen met hem, als van **LODEWIJK** zijn' broeder. Erkent hij ook niet zelf in zijne tweede verantwoording (1581) het verzoekschrift (ten gevolge van het Verbond ingeleverd) te hebben goedgekeurd en geprezen? Liever dan stel ik mij voor, dat de Vorst, staatkundige voorzigtigheid en ondernemingsmoed of stoutheid bij hem zich parende en afwisfelende, onder bezadigen al wat hij kon en raden tot uiterst voorzigtigen tred, hier en daar den stouten tred, te weten buiten hem gedaan, met geen' zeer grooten weerzin aanziet, en dat hij, **VAN MARNIX** tegensprekende, hem niet te min om zijn' ijver en moed hoogacht, en zoo dikwijls als deze den hoogen moed van broeder **LODEWIJK VAN NASSAU** verdedigt en roemt, hem gaarne duldt (1). Zie ik wel, dan is **VAN MARNIX**, door **ORANJE** zoo gekend en hooggeschat vóór beider vertrek uit de *Nederlanden*, eerlang, als nu de verzoening met *Spanje* is afgesneden, en het tijdperk van ondernemen aan dat van bedachtzaam toezien is opgevolgd, de uitgelezene, dien hij als raad en vertrouweling wenscht aan zich te verbinden.

In groote mate onvolledig zijn de berigten welke de historie opgeeft zoo van **ORANJE** als van **VAN MARNIX** in het tusschenvak huns vijfjarigen om-

(1) Een dergelijk oordeel ontmoet men bij **BILDERDIJK**, ook bij **WAGENAAR** en **VAN WIJN**.

zwervens. buiten het Vaderland; en het minst nog is ons bekend omtrent den laatste. We weten — doch weinig meer — dat hij door den Keurvorst van de Palts, FREDERIK III, te *Heidelberg* gesteld werd aan het hoofd van een' Raad van kerkelijke zaken. In 1568 vinden we hem te *Loussbourg* in *Vriesland* bij den edelen NANNINGA (1); ook te *Wezel* en *Embsden* bij Synodale vergadering aldaar (2); een jaar later te *Keulen*, van waar hij een' troostbrief afzendt naar gezegde stad, ons bewaard in de Oostvriefche kerk-geschiedenis van MEINERS (3). Ten jare 1570 is hij te *Heidelberg*. Naar waarschijnlijkheid is hij nog op andere Synoden aan te treffen, als te *Embsden* 1571; en veel is hij, zegt de geschiedenis algemeen, begrepen in reizen en geldzaming ten behoeve der verdrukte kerk (4).

Vraagt ge dan bijzonder naar zijne aanknooping aan ORANJE, ik weet te zeggen, dat de Paltsfche Vorst hem aan den Nasfauër, op diens verzoek, voor een tijdlang heeft afgestaan (5); nader, dat dit te stellen is reeds ongeveer het jaar 1568, later niet, vermits LODEWIJK VAN NASSAU in dat

(1) Zie TE WATER, t. a. p., D. III, bl. 53.

(2) Zie PRINS, t. a. p., bl. 14.

(3) Zie D. I, bl. 420 volg.

(4) Zie PRINS, t. a. p.

(5) Zie TE WATER, t. a. p., D. IV, bl. 286, en *Archives* S. I, T. II, p. 14.

jaar, terwijl hij in overleg is van een' aanval op *Groningen*, daaromtrent een' brief ontvangt van zijn' broeder door *de hand van VAN MARNIX* (1); voorts dat hij allerwaarschijnlijkst in den loop der vijf jaren niet is teruggekeerd tot zijn' Paltfischen Heer met geheel verlaten van ORANJE, dewijl wij hem bij dezen van nieuw vinden ten jare 1572 ook zelfs iets vroeger, en wel als veel beproefden dienaar in aller-gewigtigste zaken geraadpleegd en gebruikt (2).

Welke en hoedanige in den loop van gezegde jaren de dienst van VAN MARNIX bij ORANJE geweest zij, kan mede niet zeer bepaald worden aangewezen. Men mag vermoeden, dat de reizen en geldinzamelingen van den dienaar, sedert 1568, niet het minst betrekkelijk zullen geweest zijn tot de krijgspennen zijns Meesters; dat hij, te huis gemeenzame vriend aan deszelfs zijde, nevens JAN VAN NASSAU, tot deszelfs versterking in het Hervormde geloof veel zal hebben toegedragen; dat hij als Raad binnen het Kabinet aan het overleg van menig Staats- en Krijgsbedrijf zal hebben deel gehad; als geheimschrijver in het ontwerpen van memoriën, en het stellen van af te vaardigen orders en brieven werkzaam zal geweest zijn enz.... Of mag ik bij

(1) Zie de *Archives*, S. I, T. III, p. 257—261. De brief reeds aangewezen, D. II, St. I, bl. 189, is in het geheel belangrijk, mede om LODEWIJK VAN NASSAU te leeren kennen in onderscheiding van WILLEM.

(2) Zie onder bl. 13.

VAN MARNIX bedrijf, gedurende den loop diens tijds, zij het ook slechts bij giften, nog eenige oogenblikken stil staan? Het is mij te aangenaam, vermits daaruit de aanleiding geboren wordt om het groote en drukke bedrijf van WILLEM I, in die jaren, het werk, waaraan de dienaar deel neemt, eenigermate te overzien.

Bij ORANJE dan vinden wij, zoo ras ALVA zich openlijk als vijand tegen hem verklaard heeft, het besluit rijp om zich en zijn verdrukte Vaderland met de wapenen te handhaven. Reeds is hij, als VAN MARNIX aan zijne zijde komt, in krijgsaan- togt. Uitgewekenen in groot getal bieden hem de hand; maar ook zijn er niet weinigen zijner vrienden in het benarde Land achtergebleven en verscholen, Edelen en aanzienlijke burgers, de Duivenvoorden, van Dorpen, van Swietens, Buisen, die naar zijne te brengen verlossing uitzien: en dezer aantal neemt toe, naar mate de eerste schrik voor ALVA voorbij- gaat, en hij tot zijne gestrengheid tegen de Ketterij nog andere verdrukking toevoegt. Ziedaar heime- lijken handel te beramen tusſchen ALVA's tegenpar- tij van buiten en hare vrienden van binnen; drukken en levendigen handel in gang, zoo dikwijls er aan- slag op eene of andere gewichtige plaats onder het oog is, als in 1568 nog op *Alkmaar* en *Hoorn*, in 1570 op *Vlissingen* en *Enkhuizen*, later op an- dere plaatsen. De geschiedenis getuigt van die cor- respondentie, door het berigt, dat Mr. BUIS in 1569 steedsgewijs naar *Dillenburg* overvloog, om met

ORANJE te spreken, en dat in zamenhang met die handeling duurzaam bij ettelijke Heeren overleg werd gehouden te *Alphen*, op een huis van den Heer VAN KALSLAGEN (1); ook menige brieven VAN VAN STRALEN, WILPERCH, J. DE HORNES, BAART, vooral BASIUS, in welke aan den Prins van den staat der zaken onder ALVA mededeeling geschiedt, zijn in de *Archives* van het huis van NASSAU bewaard gebleven en mogen ons voor het oog liggen. Hoe bezig is niet het bedrijf, uit die correspondentie in 's Prinzen Kabinet ontstaan; waarbij nog komt zijn voortgaande handel met de Vorsten van *Duitschland* en den Keizer, met dezer Ministers, met de Hugenootsche hoofden in *Frankrijk*. Waarschijnlijk nu heeft VAN MARNIX daaraan een aanzienlijk deel. ORANJE toch zal in zijne toenmalige bekrompenheid wel niet van vele dienaars zijn voorzien geweest; en wie zou hij ligt aan zijne hand hebben zoo geschikt als VAN MARNIX, het zij in trouw, het zij in ijver, het zij van wege aanraking met menige in geheim welgezinde Edelen, magistraatsperfonen en kerkleeraren, of wie boven hem in bekwaamheid; waartoe onder meer ander behoorde het schrift in cijfer en het gebruik van bedekte namen, als Koper voor *Holland*, Staal voor *Gelderland*, MAARTEN WILLEMSZON voor den Prins van ORANJE?

Het is zoo, van de groote en hoogst gewigtige

(1) Zie WAGENNAK, t. a. p., D. VI, bl. 307.

werkzaamheid, welke ik aan VAN MARNIX, gedurende dit vroegere tijdvak, toeken, zijn geene volstrekte bewijzen: mijne onderstelling echter prijst zich grootelijks aan; en zelfs ontbreekt niet het schier volkomen bewijs. Bij BOR lezen wij, dat VAN MARNIX betrekkelijk eene verdeeling der Nederlandsche Gewesten tusschen *Frankrijk*, *Engeland* en een' Duitschen Vorst, onzen Nasfauër namelijk, eene wjl vóór den Parijschen moord in druk overleg tusschen KAREL IX en LODEWIJK VAN NASSAU, zijn stellig en hem eigen advies gaf; destijds dus — het was een drie jaren na 1568, niet zeer lang vóór de verovering van *Brielle* — gold hij bij den Prins veel, gold hij bij hem meer en meer. En hoe ook anders zou die, als de dag der verlossing was aangezicht, tot den zoo gewigtigen last bij de eerste vrije Staten - Vergadering van *Dordrecht*, hem hebben uitgekozen; hoe anders, indien hij niet in de vooruitgegane jaren voor zoo werkzamen als beproefd getrouwen dienaar hem gestrekt had?

Van hier evenwel, te weten van den tijd aan, als met de inneming van *Brielle* Nederlands vrijheid genaderd is, gaat er over de dienst van VAN MARNIX aan de zijde van WILLEM een helderder licht op. Ik ga dezelve in den gang van twaalf jaren, van 1572 aan, doorloopen. Nogeens echter wil ik

(1) Zie de *Archives*, S. I, T. III, p. 100 s.s.

(2) Zie WAGENAAR, t. 2. p., bl. 311.

een oogenblik toeven, nuttig achtende vooraf ook eenige nadere aanwijzing te geven omtrent de hoedanigheid zijns stands en zijner betrekking, ten aanzien het zij van zijn' Meester, het zij van den Staat.

Men vertegenwoordigde zich VAN MARNIX als die- naar in het huis of wel in het paleis van Z. Door- lichtigheid. Hij heeft wel eigen woonverblijf, een huis te *Rotterdam*, waar zijne bibliotheek staat (1), en eene rijke landhoeve te *Westfouburg*; woont echter doorgaans bij den Vorst in. Zelf aanzienlijk en van hoog adellijke geboorte, is hij niet te min van uur tot uur onder bevel van zijn' hoog aanzienlijken Heer; hij is het nevens ettelijke andere Edel- lieden, doch bij onderscheiding, meer tot Staats- Kabinetsdienst en gewigtige zendingen naar buiten. Hij bekleedde er dergelijken rang (echter hooger) als een en ander geheimfchrijver, hofprediker, the- saurier, welke wij hier en daar in den omtrek van den Vorst vermeld vinden. Zoo was hij aan de hand van zijn' Meester in *Holland* te *Delft*; in *Brabant* te *Antwerpen*, vooral te *Brussel*; in *Noord-Brabant* te *Breda*, elders op eenige land- hoeve en veel op reizen. Uit de oudheid der XVIde Eeuw ontleent dit opheldering. De adel, welks kleine corps thans onder de massa van geëerde ro- turiers nauwelijks is opgemerkt, maakte toen een groot leger uit van edele Heeren, die echter nog

(1) Zie *Illust. et clar. Vir. Epist. Select.*, p. 713.

onderling veel onderscheiden waren, zoo in geld als in getal van quartieren; en het was bij de Vorstelijke hofhouding der groote Rijksvafallen, even als bij het Hof des Monarchs, gebruikelijk een kleiner of grooter corps van die Edelen in hun gevolg te hebben. Met meer dan 250 achter den rug deed *GUISE* eens zijn' intred in *Parijs*. Ook bij *EGMOND* en *ORANJE* waren zij een tal- en luisterrijke stoet.

De huisfelijke dienst bij den Prins zal men, na de gegevene beschrijving derzelve, niet beschouwen als onbestaanbaar met de dienst bij den Staat. Nog in onzen tijd sluit de kamerfleutel, achter op den rok, daarvan op verre na niet uit. *VAN MARNIX* zegt ergens, dat hij in *Holland* en *Zeeland* geene ambten bekleed had (1); en voor die Provinciën bedrijvig geweest zijnde, het alleen was geweest als behoorende tot den persoon zijner Doorluchtigheid (2). Hij zegt dit te regt; doch het is bepaaldelijk gezegd van de twee Provinciën, *Holland* en *Zeeland*; en ook zoo verre versta men het met eenige beperking: want de verdediging der schans van *Maaslandsfluis*, bij welke hij ten jare 1573 krijgsgevangen werd, was hem opgedragen in de hoedanigheid van Gouverneur der steden *Delft*, *Rotterdam* en *Schiedam* (3). Voorts

(1) Zie *Responsio Apologes.*, p. 58.

(2) Zie *FRANS*, t. a. p., bl. 34.

(3) *BOR*, B. VI, bl. 472, (fol. 348.)

was hij als Edele van *Braband* gezeten in de Staten-Vergadering dier Provincie; ten jare 1577 met den Prins naar *Braband* vertrokken, ontving hij plaats in den Raad van State (1); in 1583 zag hij zich opgedragen den gewigtigen post van Burgemeester te *Antwerpen*: waarbij nog te voegen zijn de veelvuldige zendingen naar binnen- en buiten's Lands, welke hem in den loop van tijd zijn aanvertrouwd, wel op voorstel en crediet zijns Meesters, echter van wege de Algemeene of Provinciale Staten.

- Na deze voorbereidende aanmerkingen kom ik tot het bedrijf zelf, dat de geschiedenis, van 1572 tot 's Prinzen dood toe, aan VAN MARNIX toekent. Het achterliggend gedeelte van 1584 aan, waarvan ons het een en ander vroeger is voorgekomen en een gedeelte ons later opzettelijk zal bezig houden, laat ik nu te liever onvermeld liggen, als ons hetgeen daar binnen gelegen is uitgebreider stof aanbiedt. Overrijk is de stof; en zal ik de menigvuldige zaken in een niet te uitgebreid ontwerp rangschikken,

(1) TE WATER, t. a. p., D. III, bl. 63. Volgens de resolutie der Staten Generaal, deed hij den 10den Februarij 1577 eed als Raad en Secretaris in den oorlogsraad en in den Raad van State. Zie Mr. GROEN VAN PRINSTERER, *Archives* S. I, T. VI, p. 265, ook 271.

zoo weet ik niet anders te doen, dan slechts eenige zeer voorname er in op te nemen: en voorts wil ik twee tijdvakken onderscheiden, voor scheidpaal tusfchen het eene en andere stellende het jaar 1577, toen onder de Landvoogdij van MATTHIAS het uitgebreide beftuur over al de Gewesten aan Zijne Doorluchtigheid was opgedragen.

In het eerste tijdvak zijn twee gebeurteniften, welke dáár boven alle andere uitfteken: de eerste is 's Prinsfen aanneming tot hoofd en befchermer door de Staten van *Holland* en *Zeeland* ten jare 1572; de andere de bevrediging van *Holland* en *Zeeland* met de overige Nederlandfche Gewesten, in 1576. Beide verdienen van wege VAN MARNIX onze bijzondere opmerking.

De onderdrukking der Nederlandfche Gewesten onder ALVA duurt met het jaar 1572 al voort, ja wordt langs zoo ondragelijker. Vergeefsch was in 1568 de magtige aantogt van ORANJES leger; vergeefsch waren de latere, zoo even vermelde, ondernemingen tegen *Enkhuizen*, *Hoorn*, *Vliffingen* en *Deventer*. En is er wel uit de vloot van bandelooze Watergeuzen veel meer te hopen, dan eenige rijke buit? Uit deze echter ftraalt onvoorzien het licht der redding aan (1). Uit de Engelfche haven geweerd, en de Texelfche haven door winds tegen-

(1) Zie Mr. GROEN VAN PRINSTERER, *Archives* III, p. 415.

weer niet kunnende bereiken, dringt zij *Brielle* in. Onder het beleid van LUMEI en SIMONZOOEN DE RIJK, verovert zij die stad, en, als een Spaansch eorps tegen haar is opgetrokken, houdt zij er zich met dapperen moed staande (1). De mare van dit stout geluk in *Holland* en *Zeeland* verspreid geworden zijnde, vallen nu menige steden den overwinnaars toe, *Vlissingen*, *Enkhuizen*, *Hoorn* en andere, al meer en meer steden, ook Zuid-Hollandsche daaronder, zoodra ALVA van de hand was getrokken, om *Bergen* in *Henegouwen*, door LODEWIJK VAN NASSAU en DE LA NOUE ingenomen, te hernemen. Vader WILLEM, de oude en zoo zeer ten onregte verdrongen Stadhouder, wordt nu door volk en Staten ingeroepen; en hij zelf acht den weg, waarhenen hij sinds zijne verwijdering steeds had uitgezien, van nu aan genoegzaam geopend te wezen. Met het oog op de gunst van het Fransche Hof, waarvoor *Bergen* schein te waarborgen, op de genegenheid zijner Hollanders en Zeeuwen en de moedige stappen, welke zij doen, op de krijgsgelagegenheid dier Provinciën, met water en vloot wél gesterkt (2), bovenal op God, den beschermmer van ver-

(1) Zie BENTIVOGLIO, t. a. p., L. V, p. 339.

(2) Hoeveel den Prins voor zijn ondernemen de bekwaamheid en de moed der Zeeuwfche en Noord-Hollandsche zeelieden te stade zijn gekomen, beschrijft Mr. DE JONGE in zijne geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen, D. I, bl. 172 verv.

drukten, besluit hij om voor en met de verdrukten de taak der verlossing te ondernemen.

Gij kent het goede beleid dier onderneming. Er is daarin 's Prinzen statelijk gezantschap aan de Staten van *Holland*, welke den 15den Julij (1572) te *Dordrecht* zullen bijeen komen; het plegtig verbond, bij hetwelk zijn Stadhouderlijk gezag, met terugzetting van *BOSSU*, erkend en gevestigd wordt, en wel het oppergezag van *FILIPS* ongechonden blijft; doch tevens omtrent moedige wapening tegen den verdrukker *ALVA* wordt overeengekomen. Voorts aan Roomschen zoowel als aan Onroomschen vrije Godsdienstoefening verzekerd (1). Hoe gewichtig is deze handeling van nu aan, hoe groot niet, als we hare gevolgen onder het oog nemen! Zij legt den eersten steen tot het aanzienlijk gebouw der Nederlandsche Republiek; onwetend ja, toch werkelijk en als in den Raad des Eeuwigen van eeuwigheid voorbestemde, legt zij dien. En wie zal de gezant zijn tot dit groote bedrijf? De taak is achtbaar, zij is uiterst kiesch, zij eischt moed. *VAN MARNIX* is de uitgekozene. Ook *LUMEI* verschijnt in de Vergadering der Staten, en wel met hooge magt bekleed; doch achter *VAN MARNIX*, die naast de vertegenwoordiger des doorluchtigen Stadhouders is. En was aan *LUMEI*, dien woesten man, in onder-

(1) Zie *BILDERDIJK*, t. a. p., D. VI, bl. 145, 146. De *BEAUFORT*, t. a. p., D. II, bl. 267, 274.

scheiding van VAN MARNIX, het krijgsbedrijf opgedragen, het voegde meer voor den ondernemenden partijganger, en strekt alzoo niet tot verachting van VAN MARNIX, maar veeleer tot lof van diens bezadigdheid en naauwgezette zedelijkheid; welker deugden toezigt en raad den ander', nevens strikte order en waarfchuwing, in VAN MARNIX waren aan de zijde gesteld. — De afgezondenen dan der vrije steden en de Edelen gezeten zijnde, treedt VAN MARNIX binnen. Hij geeft zijn' geloofsbrief over, opent zijn' last en spreekt eene treffelijke rede. In het daarbij ontworpen verbond wordt, vervolgens, toegestemd en hetzelfde van wederzijde bezworen. — We zouden wenschen hem gezien en gehoord te hebben, den achtbaren redenaar; en welkom is het ons voor het minst zijne gehouden' rede, waarschijnlijk uit eigene pen gevloeid, te mogen lezen. Zij is, in haar geheel, bij BOR bewaard. Onze HOORT geeft haren hoofdinhoud op, in dezen zin:

De manlyke moedt, gegreepen by myn' heeren van Hollandt, om den Hartogh van ALVA vyandt, den Prins mijnen meester hunnen westighen stadthouder van 's Koninx weeghe te verklaaren, met besluit van goedt en bloedt, by hem, tot ontlasting des bedrukten Vaaderlands, op te zetten, is zyner Vorstlyke Doorluchtigheit een kragtigh bewys van uwe oovergeeeve geneeghenheit i' haarwaarts geweest. En zy weet den Eedelen en steden, grooten dank, voor zoo eerlyk een oordcel van haren persoon; die hen

bidt, het zelfste, hoe langer hoe meer te bevestighen, met een vertrouwen, dat haar niets zoo diep, als Nederlandt, zonderling dit, en d' andere gewesten haarder stadthouderye, in 't harte leyt. En zeeker, geen' tong zoo wel ter taal, die zoude kunnen uitspreken, hoe bitter het den vroomen Vorste valt, dat ooghelyn van Europe zoo roodt van bloedighe traanen, dien bloem van alle landdowwen zoo smaadelyk vertreeden, dat prieel des aardbodems zoo barbaarlyk verwoest, en tot een vat der uitkeemsche vylnisse gemaakt, te zien. Ach! beleefd' hy eens den dagh, dat de luyster der vryheit weder oplooke; en wij, dien zoo lofelyk een lidtceken van de wonden onzer voorouwderen is aangebooren, 't zelve onbekroozen in 't voorhoofd droeghen, daar de Spanjaardt het nu, met de schandtylek der slaavernye, bekladt en verduystert houdt: dat de kuysheit onzer vrouwen, de cere onzer dochteren, de staat onzer zoonen, de zielen aller landtzaaten, eens verzeekert wierden teeghens de geylheit, de geldtzucht, de bloedtdorst, en geweetens dwang van den tieran en zijn' trauwanten zoo srydigh met ons in aardt, inborst, en zeeden: nemmer met vroolyker zon moght' hem de heemel toelonken. Het hoopen en haaken naa dit geluk deden hem, van ALVAAS intree en den aanvang der gemeene jammeren af, alle middel en moeyte, alle kosten en arbeydt aanwenden, om, nu drie jaaren geleeden, zoo schoon eenen hoop ruyteren en knechten te velde te brengen. Maar (ach arme!) een stad van belang niet, die

haar eyghen heyl zoo waardt had, dat het haar lusste, de vlyt zyner Doorluchtigheid, met eenigh betoogh van handbieding, te beantwoorden. Oorzaak, dat, by mangel van toevoer en veylighe uitspanning, dat treflyke geweld, eensdeels door onweeder en ziekte gestecten, eensdeels van den honger verstonden; endtlyk, miss wanbetaaling, door twee draght verscheurt is; en in plaats van vrucht te doen, synen veltheer uitgeput, en om al 't oererskot zyner haave geholpen heeft. Niet met een, nochtans, heeft hy daar den moedt ingebrokt, ofk zyn hart van de Landzaaten verwydert; maar dagh en nacht zyn' zinnen gescherpt, op het hervattan van 't heerlyk werk hunner verlosfinge. Daarna, zyn, door Gods genaade, de ooghen veeler stedden geoopent, die zich teeghens den tiran verklaart, en den Hooghemelden Prins vuurighlyk t' haarder hulpe hebben aangeropen. Eenen deerlyken strydt baard' hem dit, in 't gemoedt; miss dat het beaefsen zyner onmaght hem t' elken maale deed afflaan, 't geen, daar hy, van de kraft eener brandende meedoogheneit, zoo heftelyk toe gedreeven werd. Dan, seedert datmen aanhoudende met bidden op bidden, zich hooren liet, het zoude aan geen geldt ontbreeken, wanneer hy slechts, met een' goeds zeeuwre krysvolz, in aantoght waar, zoo heeft d'erbarming oovergewooghen, en hy op nieuw vrienden en maaghen aangemoeyt, en eintlyk wederom gemaakt een deel dappere benden op de been te kryghen. Nu staat de mansfening; de betaaldagh voor de deure;

en hem een' eeuwige schande, den Vaaderlande wees
 zonder eyndt beschooren, zod' de soldy verwylt wort,
 in voeghe, dat dit heyr koomt den vyandt toe, oft
 zyner Doorluchtigheid, af, te vallen. Dies bidt
 zy u 't oogh, op haar' gebleeke trouwhartigheid, en
 liefde s' urwaerts te slaan, en nochtso haar, noch u
 zelve, in dus zene noodt, te verlasten. Stookt op,
 uwen eyghen en uwer sceeden yver, en vât de geleet-
 ghenheit by de lokken, die zich nooyt schoonder op-
 doen kon, oft gewiser hoope belooven, van haast,
 tot bloeyender welvaars dan oyt, te geraaken. En
 om u te zeggen waar 't op draayt; zyn' Vorstlyke
 Doorluchtigheid heeft den krysluyden drie maanden
 solds op de handt toegestrydt, eer zy van de mon-
 sterplaats scheidt: oft ten minste eene, en, voor
 d' andere twee, verzeekering op uitheemsche Vorsten,
 oft borghtoght van eenighe sceeden in Nederlands.
 Op 't eerste punt is niet te denken, gelyk ghy 's
 oover verstaan hebt: het tweede al te bedenckelyk, om
 zorghe voor ooverheering van buyten. Want, het
 zy Vrankryk, 't zy Engelandt, zy zouden geen
 geldt schieten, zonder vaste plaatsen te pondt te
 hebben. En daar de vromdeling den ringer inboort,
 kryght hy dikwils 't heele tyf. Altoos hardt zoud'
 het houden, eer men hem verhuysen deede: gelyk
 s' ervaarrens, by meenigh exempel, uitwyst. Ook
 heeft zyn' Doorluchtigheid proefs genoegh, dat nocht-
 so der eene, nochtso der andere van deeze twee kroo-
 nen, daar jeeghenwoordelyk 't hoeft nae hangt. 'T
 komt dan alleenlyk op het derde aan, dat de scea-

den, zich verbindende aan de ooversten en ritmeesters, voor drie maanden solds, daatelyk hondertduyzent kroonen, tot verval der eerste, opbrengen. 'T welk zyne Doorluchtigheid hoopt, dat ghy, i' haaren ernstighen verzoeke, eenen Vorste u zoo hartgrondelyk toegedaan, en uwer eyghe behoudenis, die 't zelfste vereyscht, niet zult weygheren. U gelieve dan, myn' heeren, dit stuk in beraadt te neemen, en my een heylzaam antwoordt te laaten gebeuren.

De andere gebeurtenis, welke, onder vele sinds den opstand tegen FILIPS, in het eerste tijdvak van ORANJES bestuur, ik meen vóór het jaar 1577, uitsteekt, is de Gentsche Pacificatie. Vier jaren lang werd er tusfchen *Holland* nevens *Zeeland* ter eener en de overige, aan *Spanje* trouw geblevene, *Nederlandfche* Gewesten ter andere zijde, krijg gevoerd; in de twee eerste jaren heftiger, in de twee laatste jaren slapper, en nog echter met vele bitterheid. Aan de zijde van *Holland* en *Zeeland* was de begonnen voorspoed, na het herwinnen van *Bergen* door ALVA, dra verloopende, en de verliezen, geleden in den strijd eerst met ALVA'S ZOON, vervolgens met REQUESENS, waren zoo vele en groot, dat eenige tusfchenkomende overwinningen en afweeringen van nood, als *Alkmaars* en vooral *Leidens* ontzet, naauwelijks genoeg waren om den moed staande te houden, of gezonken zijnde weder op te rigten. Bang was inzonderheid het jaar 1576 — er is aan toegekend het wanhopig denkbeeld om dijken

en dammen door te steken, en dan met lijf en tufbare haven een ander Vaderland op te zoeken — het jaar 1576; toen, nevens anderen druk, mede *Zierikzee* aan den vijand was verloren, en het dapper zeehoofd BOISOT was gevallen; toen men in bangen nood, naauwelijks met eenig goed uitzigt, zich in de armen van ELISABETH wierp. In deze gesteldheid van zaken haakten Hollanders en Zeeuwen naar elken vrede, zoo maar niet zulken, als geheel het afgeworpen juk van nieuw op de schouders zou leggen, gelijk op het congrès van *Breda*, in 1575, geen andere was aangeboden (1). De *Nederlanden* ter zijde van *Spanje* waren den oorlog doorgaans evenzeer moede (2), mogten zij dien ook bij meerdere magt beter kunnen uithouden; zij waren te meer handelbaar, toen om dezen tijd de herstelling des vredes met de Hugenootten in *Frankrijk* voor de Hervormden te hunnent eenig helder uitzigt opende, ja, de vrede was ook hun van hunne zijde lief, en werd hartelijk begeerd, als de muitery der Spaansche foldaten onder REQUESENS de zoogenoemde *Spaansche woede* aanrigtte, en zijn dood, zonder benoemden opvolger, het uitzigt opende op

(1) Zie WAGENAAR, t. a. p., D. VII, bl. 31 volgga. VAN KAMPEN, t. a. p., D. I, bl. 299.

(2) Zie *Epist. Select.*, p. 693, 694. *Ordines obstinato flagitare finem belli, quod sibi videant esse perniciosissimum.*

eigene Vaderlandfche befturing. Zoo werd van den een en anderen kant eene verzoening onderhouden en tot stand gebragt. Tot stand is zij gebragt in de gezegde Gentsche Pacificatie, den achtften van flagtmaand des jaars 1576.

In de handelingen nu ook over dit verbond is VAN MARNIX bedrijvig geweest. Doch vermits hij in die gefchiedenis weinig meer voorkomt dan naar zijn naam, zoo wil ik daarbij niet ftilstaan. Belangrijker is het hem te ontmoeten en te befchouwen, waar hij begrepen is in hetgoen den Gentschen vrede, gedeeltelijk reeds vroeg, ter wegbaning en bevordering is vooruitgegaan. Hierbij dan, om het wat breeder open te leggen, wil ik mij bepalen; en vooral zij een woord gezegd over zeker vrede-overleg van het jaar 1574, waarvan geheel de hoofdrol tot VAN MARNIX behoort.

Namelijk in de Spaanfche Gewesten was men niet gelijkmeenend. Anderen, aan ORANJE toegenegen en anderen, slechts matig Spaanschgezind, ftonden er over tegen fcherp Spaanschgezinden, als RODA met de zijnen. De twee eerften dan moesten, om den vrede te bereiden, over de laaften allengs de overhand winnen; en bood WILLEM bij dezen ftrijd de wakkere hand, wakker deed het ook VAN MARNIX aan de zijde van zijn Meester (1). Niet buiten hem, mogt hij ook

(1) Zie *Epist. Select.*, 694. PHIL. MARNIX MIPLIO.
Nos libertis et libellis quantum possumus eorum animos ad libertatis studium accendimus.

eenige bedenkingen hebben, gaat de *coup d'état*, welken DE GLIMES te *Brussel* deed met het gevangen zetten van ettelijke leden uit den Raad van State (1); niet buiten hem is, hetgeen vervolgens door de Gentenaars werd ondernomen tegen het Slot van *Gent* en straks ten gevolge had de inroeping van ORANJE met een' krijgstroep ter ondersteuning (2). En had het groote moeite in, zelfs de niet gansch ongenegenen voor het vredeverbond te winnen en gewonnen zijnde te behouden, bijzonder van wege bekommring over het Roomsch-Katholijke geloof, zoo komt aan de onderhandelaars, aan VAN MARNIX niet het minst, hooge lof toe van beleid en volharding. De geschiedenis verhaalt het (3), en door Mr. GROEN VAN PRINSTERER is het in bijzonderheden aangewezen (4). — Maar, ook dit met bloot aanstippen voorbijgaande, wil ik breeder spreken over de gezegde vroegere vredeonderneming. In deze is VAN MARNIX meest betrokken. We leeren hem daaruit naar karakter en bedrijf onderscheidenlijk kennen; tevens zal het ons tot aangename proef strekken, hoezeer de matig Spaanschgezinden, in

(1) Zie *Eplis. Select.* p. 709.

(2) Zie WAGENAAR, t. 2. p., D. VII, bl. 107.

(3) Veel ander nog deed ORANJE om de Pacificatië voor te schikken, volgens DE GROOT, *Jaarb.*, bl. 51, 52.

(4) Zie *Archiv.* S. I, T. V, p. 470. ss.

den loop des krijgs, leed droegen tegen broeders de wapenen te voeren, met wie zij te voren eene lijn getrokken hadden.

Straks heb ik van ter zijde aangeduid VAN MARNIXS gevangenneming bij de overgave eener schans in den omtrek van *Maaslandsfluis* in 1573. Deze gevangenschap — zij was op het slot *Vredenburg* te *Utrecht* — duurde nog voort tot October 1574 (1). Aan CHAMPIGNI nu, die voor ORANJE niet volstrekt ongenegen was, en van VAN MARNIX goede meening had, kwam in het hart om met dezen of wel door diens invloed den vredehandel aan te knopen (2). Eenig goed uitzigt beloofde de bange tijd (Mei 1574) na het verlies op de *Mooksrheide* en staande het scherp bedreigen van *Leiden*. Tot het gezegde einde gaat hij hem in de gevangenis

(1) Omrent een jaar lang is VAN MARNIX gevangen geweest. Den eersten October (1574) werd hij ontslagen, en vertrok den tweeden naar *Dordrecht*.

(2) CHAMPIGNI, broeder van GRANVELLE, was van dezen door onmin verwijderd. Ligt stemde het hem te meer tot vrede, en eenige gunstige gezindheid jegens ORANJE en diens vriend VAN MARNIX. Zie DE GROOT, *Jaarb.*, bl. 48. Later vinden we hem over ORANJE en diens partij ontevreden, van dezelve verre verwijderd. Zie *Archiv.* S. I, T. VI, p. 274, 298; verder over hem, t. a. p., T. V, p. 487, T. VI, p. 261, 448.

spreken, en overreedt hem, bij dringend aanzoek, tot voorstand en aanprijzing van een request, door ORANJE en de Staten aan FILIPS te rigten; zoodanig request, waarbij des Konings achtbaarheid volkomen zou bewaard zijn, en het artikel van Godsdienstvrijheid met stilzwijgen zou worden voorbijgegaan. Hij bewerkt voorts, dat de uitgekozen middelaar voor ettelijke dagen, tegen genoegzamen waarborg van twee Heeren, VAN CARNESSE en JUNIUS DE JONGE, zou ontslagen zijn, en vrij den weg nemen naar *Rotterdam* (waar thans Zijne Doorluchtigheid en de Staten bijeen waren) ten einde het gezegde overleg hun voor te leggen, en, zoo veel in hem zijn zou, smakelijk te maken. — Wat VAN MARNIX? Hij weigert verre na dezen last niet, hij voldoet er aan naar al zijn vermogen; den Prins weinig genegen vindende, laat hij echter niet af; hij kwijt zich van den last hem aanvertrouwd, en zoo ver met gunstig gevolg, dat eene vroeger ingezondene *Memorie* veranderd wordt in eerbiedig bidschrift, en de melding van Godsdienstvrijheid werkelijk, gelijk verlangd was, daarin wordt uitgelaten. Als echter in het ingeleverde stuk, nevens betuigingen van diepen eerbied en omzigtig voorbijgaan van het religiepunt, veel geklaagd en vrij wat geëischt werd, behaagde het zelfs den vredelievenden CHAMPIGNI niet, en deze, ligt berekenende, hoe hetzelfde dan bij het Hof te *Brusfel* zou opgenomen worden, legde het ter zijde. Zoo liep geheel de onderneming vruchteloos

af, en heeft geheel het beschreven bedrijf (1) voor den gang der zaken weinig of geene waarde. Maar gij vermoedt, dat het door mij is aangevoerd, deels om

(1) De handeling hier vermeld behoort tot Junij, 1574, toen *Leiden* voor de tweede maal benaauwd werd. Te dezer zake toch vond VAN MARNIX de Staten vergaderd binnen *Rotterdam*. Zie VAN KAMPEN, t. a. p., D. I, bl. 296.

Haar geheel, nevens het vooruitgegaan met NOIRCARMES en het opgevolgde met JUNIUS DE JONGE (ik ben dat voorbijgegaan), is uitvoerig verhaald door BOR, t. a. p., B. VII, bl. 132 (fol. 42) De brieven ter gezegde gelegenheid gewisfeld tusschen VAN MARNIX en ORANJE, ook een schrijven van dezen aan NOIRCARMES daartoe betrekkelijk, zijn opgenomen in de *Archives*, S. I, T. IV, p. 285—293, p. 298—300, p. 300—302, p. 302—305, en gedeeltelijk afgeschreven in de Bijlage. Ook de Heer HIËRGES, Gouverneur van *Gelderland*, vertoont zich vredegezind. Van hem lezen wij, dat hij drie gezanten, van nit het Prinsdom *Oranje* op reis zijnde om den Prins te gaan spreken, doch vijandslijk opgehouden te *Nijmegen*, heeft doen ontfaan, en met al hunne lastbrieven in vrijheid gesteld. Was het niet kenbaar, om den Prins een' blijk te geven van goedwilligheid en gematigdheid; waaraan deze dan ook spoedig beantwoordde met een' niterst beleefden en innemenden brief van dankzegging. De brief is bij BOR, t. a. p., B. IX, bl. 700 volg., (fol. 161); naar het Fransch in de *Archives*, S. I, T. V, p. 395.

een nieuw bewijs te geven van den grooten invloed, welken VAN MARNIX geacht werd te hebben en werkelijk had op zijn' Meester, deels en vooral om u te leeren kennen zijne prijsfelijke gematigdheid, en zoo wijze als edelaardige gereedheid tot verzoening met den wettigen Vorst der *Nederlanden*. Het is zoo; doch dat tweede heeft dan eene nadere ontvouwing, ook eenige bepaling noodig. Ge hebt namelijk gehoord, dat er in den beschreven handel tusfchen VAN MARNIX en ORANJE verschil van gezindheid zich voordeed; bij den eerste fchijnt vele gezindheid tot vrede en verzoening te zijn, bij den tweede weinig; en hoe nu den een' en den ander' betrekkelijk daartoe te beoordeelen? Gaarne zou ik beide achtenswaardig vinden, althans névens prijsfelijk flechts in kleine mate berispelijk, niet meer dan verfchoonelijk zwak: en ik meen voor dat gelijk gunstig oordeel genoegzame reden te hebben. Vooreerst is blijkens de gewisfelde brieven het verfchil van meening tusfchen de twee allervriendelijkst: en kan het vriendelijk zachte verfchil in eene zoo gewigtige zaak wel anders dan klein wezen? Ten andere zijn werkelijk de twee meeningen, wél ingezien, niet zeer onderscheiden. Wil ORANJE op dit oogenblik in geen vredegefprek, het zij met NOIRCARMES, het zij met CHAMPIONI zich inlaten, VAN MARNIX wil niets meer dan eene, door eerbied voorkomende en innemende, *inleiding* tot zulk gefprek. Daarenboven ftemmen de disfentiërenden toch eindelijk zamen in zeker ootmoedig request aan FILIPS, ja

ORANJE gaat gedeeltelijk tot VAN MARNIX over, als hij NOIRCARMES zelveu, den min gunstigen, met een brief, waarin verzoek om deszelfs roebtingen tot vredeschikking, in het gemoet gaat. En VAN MARNIX, begeerig naar verzoening, wil echter volftrekt geene verzoening, zonder uitdrukkelijk be- loofd en wél gewaarborgd vrij geloof: en hoe pleeg hij niet aan ORANJES zijde, vóór en achter deze dagen, te waarschuwen tegen valschen vrede (1); hoe vlijtig en slim ziet hij op beide de congres- sen van *Breda* en *Keulen* toe, dat zulke vrede niet doorga! — Ge ziet hieruit, dat in het meer gezegd punt van bevrediging met *Spanje* de een niet zoo tegen den ander overstaat, dat, indien deze is goed te keuren, gene is af te keuren. In zoo verre er evenwel verscnil overig blijft, zal, meen ik, bij de onderscheidene, scnier in gelijke maat, van het verdienstelijke een weinig zijn af te trekken, de een zoowel als de ander met het prijs- felijke iets min prijsfelijks vermengende. In ORANJE vindt ge nevens den vasten, onverfchrokken geest, die om des lieven, zoeten vredes wil geen krijg ontziet, waar het regt en het volksheil den door- gezetten krijg vorderen; in hem vindt ge, nevens dat edele, een hoog gevoel zijner hoog aanzienlijke ge- boorte, wrok over het geledeue grievende ongelijk, iets van Staatszucht, en fieren roem op zijne kloeke Zeeu- wen, op het nu gewonnen *Middelburg* en het vroeger

(1) Zie *Epist. Select.*, p. 694.

ontzette *Leiden*. En wat VAN MARNIX? Schoon is het in hem, dat hij den oorlog schuwt vooral om de zedenverwoesting, welke die ter onteering van God en ten schadelijksten verliese der Hervormde Godsdienst dreigt aan te voeren; schoon in hem, dat hij voor verzoening met den wettigen Vorst alles wil hebben opgeofferd, zoo maar niet het dierbaar gereinigd geloof: doch zou niet aan zijne vredegezindheid mede deel hebben hovelingsontzag voor het hooge aanzien van NOIRCARMES en CAMPIGNI, ingenomenheid met den hoogen rang van Staatsmiddelaar, welken die aanzienlijke heeren hem opdragen, en vooral de bange druk zijner gevangenis, met het blijde uitzigt, dat hare poort eerlang hem wijd zal geopend wezen? Hoe fijn ziften vordert niet het wél beoordeelen van 's menschen bedrijven en bedoelingen (1)!

Met den Gentschen vrede, als die twee jaren later, den 2den November 1576, gefloten is, zijn de partijen niet innerlijk vereffend; en eerlang, na de aankomst van *Don JAN*, den nieuwen handhaver van Spanjes dwingelandij na REQUESENS, traden zij nogmaals, met bewijzing van grooten wrevel, aan het licht (2). *Holland* en *Zeeland* weigeren den

(1) Of de aangeboden vrede, sinds REQUESENS tot gematigdheid neigde, voor *Holland* en *Zeeland* aannemelijk was, zie DE GROOT, *Jaarb.*, p. 50.

(2) *Mijne Voorrede*, zoo van het eerste als van het

Spanjaard te erkennen; ORANJE waarſchuwt en zendt zijn' ALDEGONDE tot de algemeene Staten met het voorſtel om in *Duitschland* een leger te werven tot afwering. Duurzaam maakt hij zwaarigheid om hem aan te nemen, zij het ook met zijn bezworen eeuwig edict. De matig Spaanschgezinden, eene tweede partij, nemen den gezondenen Landvoogd aan, doch met wantrouwen. De ſcherp Spaansch- en anti-Oranjegezinden, eene derde partij, ſtaan hem ijverig voor (1). Als hij echter, met de ineneming van *Namens Slot*, tot openbaar geweld is gekomen, ver-

tweede Deel (eerſte ſtuk) mijns Geſchrifts bedoelden mede twee gewigtige tijdperken, die ik in het werk zelf ſlechts met een woord zou kunnen aanroeren, als bij voorraad op te helderen; namelijk het verlies van den ſlag op de *Mookerheide*, welke tot bl. 28, en het geſchil over de aanneming van *Don JAN*, welke tot deze bladzijde behoort.

(1) Tot het wel kennen van den twist der twee partijen zij opgemerkt de gezindheid van AERSCHOT jegens ORANJE. Eerſt is hij hem wél genegen, naar een' brief van *Maart* (1577); Zie *Archives*, S. I, T. VI, p. 18; reeds in dezelfde maand merkelyk ingetrokken, behoudens echter voortdurende verzekering van vriendschap, (t. a. p., p. 21 s.); later keert hij al nader naar *Don JANS* zijde en met gelijken tred van ORANJE af, als gene door het verwijderen der Spaanſche troepen een ſchoon gelaat vertoont. Zie t. a. p., de aanteekening van Mr. GROEN VAN PRINSTERER.

eenigen zich nogmaals de twee eerst vermelde aanhangen. De Staten Generaal nemen bij groote meerderheid het moedig besluit om den dwingeland het hoofd te bieden: en ORANJE, zijn verklaarde vijand, staat nu met alle hulp wakker gereed. Men handelt wel met den geweldenaar; doch verzuimt intusfchen niet om burgen te slechten, steden te bezetten, krijgsvolk te verzamelen. Vader WILLEM heeft in dit alles den voortogt; en nu, bij de gunst en het vertrouwen, hetwelk hij althans bij de groote meerderheid der staatsleden vindt, stemmen die zamen om hem, den wijze en dappere, naar *Brabant* te roepen. Hij komt. Bij het streelen van zoo veel vertrouwen, en nog meer bij uitzigt op de redding van het Vaderland, draalt hij niet. Hij komt (September), en doet eerst te *Antwerpen*, vervolgens te *Brusfel*, eene luisterrijke intrede. Een wijde en aanzienlijke hofstoet is er aan zijne zijde; onder welken zeker ALDEGONDE niet ontbreekt, die zijn' hooggeschatten Meester voor de tweede reis tot hoog bewind invoert, nu in den aanzienlijken Gouverneurs-zetel, *Brusfel*.

Intusfchen, met deze prachtige intrede in de hoofdstad was de Vorst niet dra gezeteld in dat hoog bewind, vanwaar het tweede tijdperk zijns bestuurs een aanvang neemt. Een breede twist, wie in plaats van den verworpen *Don JAN* aan het hoofd der zaken te stellen, gaat nog vooruit; welken ik te minder mag overstappen, omdat VAN MARNIX daarbij verre niet ledig is. Bij één groot bedrijf in het

geschil, namelijk de gevangenneming van AERSCHOT door RIJHOVE, staat hij, volgens uitdrukkelijke aanwijzing der geschiedenis, vooraan; waaruit wij het besluit mogen trekken tot zijne doorgaande deelneming in de overige bedrijven.

Gij weet, men is omtrent de keus van een hoofd over de gezamenlijke Provinciën onderling verdeeld. De eene partij neigt tot *Frankrijk* of *Engeland*, eene andere tot den Aartshertog MATTHIAS, eene derde tot den Prins, en de twee laatsten vooral zijn in scherpen strijd. Die VAN AERSCHOT is reeds, op eigen gezag, vooruitgelopen met MATTHIAS te noodigen en in het Land te halen; die van ORANJE drijft daarentegen haren uitgelezenen door hem te kiezen tot Ruwaard van *Braband*. Na twist en geweld van wederzijde komt tot stand een mediator, hetwelk aan MATTHIAS de landvoogdij en aan ORANJE het stadhouderschap ter zijde van MATTHIAS opdraagt, den eene den hoogen titel, den ander het bedrijf des bewinds. En wat doet VAN MARNIX in dezen loop van zaken? Het is in mijn oog niet twijfelachtig, of, gelijk de gevangenneming van AERSCHOT niet buiten VAN MARNIXS weten geschiedde, zoo geschiedde bij de Staten van *Braband*, mede volgens zijne aansporing, de opdracht van het Ruwaardschap aan ORANJE, en kwam later vooral naar zijn' wenk en raad tot stand die vereffening van het geschil, welke zijn' Meester achter MATTHIAS stelde en gelijkelijk verhieft tot het hoog bewind des Landvoogds.

Ongeveer dan met ORANJES intrede in *Brusfel*

(Septemb. 1577), eene en andere maand later, mag men in zijne Regering een tweede tijdperk onderscheiden: en ik zet mij om ook dáár met u enkele bijzonderheden op te merken, waar uit het bedrijf van VAN MARNIX aan zijns Meesters zijde bij uitnemendheid gekend wordt. Ik heb er vooral drie onder het oog: zijne betrekking tot de Gentsche onlusten; zijne redevoering, gehouden op den Rijksdag te *Worms*; en zijn aandeel aan de roeping van ANJOU tot het opperbeftuur over de *Nederlanden*.

Door de Gentsche onlusten versta ik hier bepaaldelijk de groote ongeregelheden, welke te *Gent* en in het Gewest van *Vlaanderen* in het geheel, ten jare 1578, door de aanhangers van het nieuwe geloof gepleegd zijn, ten einde vrije en openbare Godsdienstoefening zich te verschaffen, gelijke met die der Roomsche Katholijken. Dit eerste artikel geeft mij stof, zoo niet voor rijke lofrede, ten minste voor overtuigende pleitrede. Namelijk het gezegde oproerig bedrijf — dus moge de berisper onzen VAN MARNIX aanklagen — staat in kennelijken Zusammenhang met het geweld, vroeger den Vlaamschen Gouverneur AERSCHOT aangedaan door IMBIZE en RIJHOVE; van daar toch ging uit de zegepraal der Hervormde partij, welke nu eerlang aan het muiten slaat. Maar heeft niet VAN MARNIX tot dat geweld rijkelijk het zijne toegebracht? en, aan den oorsprong van het kwaad deel hebbende, heeft hij immers deel aan het kwaad zelve? Daarenboven zijn rust en goede orde weinig te verwacht-

ten uit den overdreven ijver zijner Hervormingsgezindheid, zoo grooten ijver, als den beeldenstorm van 1566, het voorspel van al de opgevolgde oproertoneelen, naauwelijks veroordeelde. Gewis aan uw' hooggeprezenen is, gedeeltelijk althans, te wijten dat Gentsche kerkoproer, een oproer, in zich zelf zoo misdadig, en waaruit allengs is voortgekomen de jammerlijke scheuring der Nederlandsche Gewesten!

Ik hoor de aanklagt. Zij heeft twee hoofdpunten. Ten opzichte van het eerste is de aangeklaagde, naar ik meen, in merkelijke maat te versoonen; ten aanzien van het andere voluit te verdedigen.

In het geschil, betreffende de verkiezing van MATTHIAS in stede van *Don JAN*, aan de Gentsche onlusten eene en andere maand vooruitgegaan, staan twee partijen, de eene tegen de andere, scherp over. De Oranjegezinde, als zij haren begunstigden het Ruwaardschap over *Braband* opdraagt, heeft waarschijnlijk onder het oog hem tot de openstaande Landvoogdij op te heffen. AERSCHOT en de zijnen van hunnen kant, om dat te weren, dringen nu hunnen MATTHIAS, en ondernemen, ten einde hem door te dringen, met hulpe van het staatsleger eene geheele staatsomwenteling; bij welke de Prins van alle gemeen bewind zal uitgesloten en naar zijne Provinciën teruggezonden zijn. Wat nu dezès driftige vrienden, RIJHOVE en IMBIZE? Zij ramen geweld tegen geweld. Van dien tegenstrever van ORANJE, thans binnen *Gent*, de hoofdstad zijns provincialen bestuurs, willen zij zich meester ma-

ken. Zij stellen dit hun ontwerp aan Zijne Doorluchtigheid voor. Hij ontraadt het, ja, maar stemt het ook, met schouder optrekken, half toe. VAN MARNIX prijst het, en het komt ter uitvoering. Zie daar het aangeklaagd bedrijf! Wat te oordeelen? Moeijelijk zou het zijn den Prins hier te verdedigen, van wien bij de gezegde, reeds in zich zelve onwettige, handeling wrevel tegen zijne partij en staatszucht niet verwijderd waren, en wien het ook in andere gevallen niet vreemd was aan het volk wat veel magt te geven (1), ten einde daardoor zijne magt te versterken. Moeijelijk is het ook, gereeder evenwel voor VAN MARNIX het goede woord te spreken. Zeker verbeurt hij in dit geval den lof van goeden, bedachtzamen raad te geven; gewis outgaat hem de hooge lof van iets verkeerd, hetwelk den Meester,

(1) Zie *Archives*, S. I, T. VI, p. 339, 340. *Le Cardinal DE GRANVELLE à Mr. DE BELLEFONTAINE.* — *L'Archiduc ne peut rien, et je suis en opinion que le Prince d'ORANJE, quelque bonne mine qu'il tienne, se doit trouver bien empesché et perplex; reposant sur ses epaules chose de si grand poix, et doit craindre d'être abandonné et de faire aussi malvaise fin, que sous ceux qui s'élèvent contre leur Prince naturel et font fondement sur une commune, ayant donné tant d'audace et d'autorité au peuple pour le gagner que à la fin vraisemblablement il n'en disposera à sa volonté, et se pourroient un jour trouver en un tel estonnement qu'ils le livreroint eulx mesmes.*

naar het schouder optrekken te oordeelen, niet ongevallig is, hem te ontraden. Zeker is hij berispelijk. Maar neigt ge toch niet tot verschoonen, als ge in hem den dienaar ziet, die zoo hartelijk en getrouw zijn' Meester voorstaat (1), wien tegen diens tegenpartij misnoegen steekt, toorn drijft; als ge daarnevens opmerkt, dat zamen met misnoegen hem drijft de overtuiging, dat met het wijken van ORANJES hoog gezag voor het hoog gezag van AERSCHOT (2), die met de zijnen tot het Roomsche Katholieke geloof zoo zeer geneigd is, en alzoo tot *Spanje* ligt zal overhellen, beide het Vaderland en het zuiver geloof moeten verloren gaan.

Doch de aanslag van RIJHOVE en IMBIZE is de oorsprong, waaruit die alles bedervende oproerigheden ontstaan zijn, de scheuring, waardoor de goede zaak voor de groote helft is weggevallen! Den samenhang van het eene met het andere ontken ik niet; doch wie op verren afstand aan den oorsprong heeft toegebracht, is hij daarom schuldig aan het late eindelijke gevolg? Is dat wel hier

(1) Voor zijn' Meester staat hij moedig te *Brusfel*, midden in dreigende onlusten. *Archives* S. I, T. VI, p. 212—228.

(2) Het oordeel van Mr. GROEN VAN PRINSTERER over AERSCHOT is niet zeer gunstig; hij kent hem toe ongestadigheid en veel zien op zich zelve. Zie de *Archives* S. I, T. VI, p. 338.

aan de Gentsche hoofden zelf toe te kennen; hoeveel minder aan VAN MARNIX, die dezen inwilligt? Zeker was de kwade vrucht, bij het daarhenen werpen van het zaad, niet met al bedoeld, en bezwaarlijk zelfs ware dezelve, in die mate althans, als zij, helaas, is uitgesproten, vooruit te zien. Den wat geweldigen aanvaller op de Bastille in *Frankrijk*, ten jare 1789, zoudt ge niet zonder groote onbillijkheid aanklagen over de moorderijen van ROBESPIERRE, hoezeer ook dáár het eindelijk booze geweld van iets geweldigs is uitgegaan.

Nog minder heeft VAN MARNIX eenig regstreeksch deel aan het kerkelijk oproer der Gentenaars. Te dezen opzigte is hij volkomen te verdedigen. Vooringenomenheid ten voordeele der Hervormde partij tegenover de Roomsche-Katholieke doet mij ligt vragen: is er ook voor het gepleegd geweld eenige verschooning aan te voeren? Misschien de groote eerbiedigheid van het eene en andere request, waarmede zij om vrije Godsdiensttoefening verzochten, met het vijandig geschreeuw, hetwelk men daartegen binnen en buiten *Vlaanderen* dra ophief (1); misschien dat een gereed toegeven der verlangde vrijheid naar billijkheid te wachten ware, althans de inwilliging van het dringend verzoek te hopen, die hoop uitgelokt zijnde door een artikel der Gentsche Pa-

(1) Hoe tegen het Request de Waalsche Provinciën opstuiven, zie *Archives* S. I, T. VI, p. 437.

cificatie, hetwelk nader besluit over Godsdienstvrijheid aan de Staten Generaal opdroeg, en zeker niet afgesneden door de nadere vreedzame Unie van December (1), en het minst door den nieuwen staat van zaken, naar welken voor ALVA of Don JAN NU MATTHIAS EN ORANJE in het hoofdbewind waren, en eenige duizenden Hervormden uit ballingschap in het bevredigd Vaderland waren teruggekeerd. Doch ik wil op zulke vrage niet staan; van verfschooning wil ik afzien. Grootelijks was het geweld der Gentenaars te berispen: wie mag er aan twijfelen? Reeds verdiende afkeuring, een voorregt, hetwelk de Overheid weigerde of dusver onthield, eigendunkelijk te nemen. En in welke mate niet te veroordeelen, die nog boven het geweldig grijpen naar een nieuw begeerd voorregt, het federt lang wettig bezeten voorregt van anderen aantasten, die een gelijk hard gemis, als zij zelve geleden hebben, wedervergelden. Wij veroordeelen hen; maar ook VAN MARNIX veroordeelt hen. Hij zal de eerbiedige requesten (de raad daartoe was van eene Synode te *Dordrecht* uitgegaan) geleid en ondersteund hebben; hij moge den Prins, die, om der Roomsche-Katholieke partij geen misnoegen te geven, liefst had, dat de Hervormden zich met het *minimum* van Godsdienstvrijheid te vreden hielden, hebben geraden om,

(1) Over deze Brusselsche Unie zie Mr. DE JONGE, Onuitgegevene Stukken, bl. 163—204.

ten einde geene kerk met geweld genomen werd, in tijds met eene kapèl voor te komen. Maar, verder niet, zien hem de geweldigen aan hunne zijde; ja van nu aan zal hij gewaarfchuwd, tot lijdzaam wachten vermaand, en het boos misnoegen, hetwelk van de Roomsche-Katholijken, de wraak, welke van FILIPS zijde, bij het zien van moedwil aan de oude Godsdienst gepleegd, magtig dreigde, voor het oog geteekend hebben. Ik verwacht dit niet bloot naar mijn goed meenen; werkelijk bevordert hij met al wat in zijn vermogen is, hetgeen zijn Meester doet, om de Hervormde partij in toom te houden, of tusfchen de eene en de andere partij vrede te flichten: en onder zulke maatregelen zoekt hij ook den Godsdienst-vrede ter eener en anderzijde smakelijk te maken, moge die hem ook niet volkomen welgevallen, deels als te laat verfchijnende, deels als voor den geest zijner eeuw ongepast, aan de bovenpartij te veel ontnemende om het met tevredenheid te willen afftaan, en aan de dusver onderdrukte te veel toekennende, om niet met geweld naar het alles te grijpen (1). De getuigenisfen zijn klaar voor handen. Ik mag mij beroepen op hetgeen hij in de *Repons. Apolog.* tegenover zijn'

(1) Was niet de Religievrede ongefchikt naar de uitgedrukte toeftemming zelve van velen onzer Schrijvers, als zij aan denzelfden den hoogen lof toewijden van *boven* de vroege eeuw verheven te zijn geweest?

aanklager zelven stellig zegt: *Je me rendis suspect et aucunement odieux à plusieurs de la religion d'autant que je soustenoie qu'il falloit laisser vivre les Catholiques romains en leur liberté: sans mesmes inquiéter les Ecclesiastiques, ni en l'exercice de leur religion, ni en la possession de leur bien: aussi fus je par diverses fois employé envers ceux de Gand pour cest effect, ou non seulement je courus la haine de ceu qui pour lors gouvernoient la ville mais mesme me trouvai en manifeste danger de ma vie (1).*

Bij BRANDT lees ik: „ALDEGONDE ging in naam van MATTHIAS, ORANJE en de Algemeene Staten naar Gent, om de muiters ddár, tot kerkroof voortgehold, te verspreken (2);” en volgens TE WATER hebben zelfs Roomschegezinde schrijvers (hij beroept zich op de Gentsche geschiedenisfen, D. II, bl. 67) den laster afgekeerd, als of de baldadige onstuimigheden, te Gent gepleegd, uit raad en op bevel van ALDEGONDE voortgekomen waren (3). Bij deze regtstreeksche getuigenisfen wil ik nog een zijdelingsch, maar niet minder voldoende bijvoegen. Namelijk DU PLESSIS, destijds aan de hand

(1) *Reponse Apologetique*, t. 2. p., p. 58.

(2) Zie BRANDT, t. 2. p., D. I, 608.

(3) TE WATER, t. 2. p., D. III, bl. 61. BENFIVOGLIO mede erkent het, niettegenstaande hij ORANJE aan het oproer niet onschuldig oordeelt, L. X, p. 279.

van WILLEM, nevens VAN MARNIX, gaf op aanzoek van den eerste een geschrift in het licht, waarin de berispelijke ijver der Gentsche Hervorming met kracht werd tegengegaan. Bedenken we nu de reden, waarom Zijne Doorluchtigheid het boekken bij voorkeur deed uitgaan van den Franschman — het was om min kennelijk van de hooge Regering des Lands afkomstig te zijn, en daarenboven het gezag te vertoonen van veel vertrouwde Hugenootten in *Frankrijk* —, zoo mogen wij het beschouwen als een gemeenschappelijk geschrift van de twee, die onderling naauw verbonden en in voorstand van het Hervormd geloof zoo zeer zamenstemmende, allerwaarschijnlijkst in geheel deze zaak werk en pen zullen vereenigd hebben.

Onze vierde beschouwing zij dergelijke, als de eerste, bij welke wij VAN MARNIX treffelijk hoorden spreken in de eerste vrije vergadering van Hollands Staten. Zij legde ons voor het oog eene redevoering, door hem ten jare 1578 gehouden, op den Rijksdag van *Worms*; glansig getuige, naar het bijna algemeen oordeel, van de wijsheid, den moed en de kracht van zijn spreken, waar hem voor de zaak van het Vaderland (die van het vrije geloof was daaraan naauw verbonden) de verdediging werd opgedragen. Men leze die rede liefst in haar geheel

bij Mr. JAC. SCHELTEMA (1). Hier zij medege-
deeld het uittreksel derzelve van onzen kernachtigen
HOOFD; eene beknopte aanwijzing van hare gelegen-
heid ga vooruit.

Tegen het midden dan van het jaar 1578 stond
de groote Vergadering van het Duitsche Rijk zamen te
komen te *Worms*, dus in denzelfden omtrek van tijd,
waarin de vermelde Gentsche onlusten ons zoo even
voorkwamen. Men werd te rade om een statelijk
gezantschap daarheen te zenden. Was er al meer-
malen bij het Duitsche Rijk te vergeefs klagt ge-
voerd en om hulp verzocht, nog onlangs (in Fe-
bruarij) vergeefs bij eene zamenkomst van den
Westfaalschen ring; men meende van het nieuwe
gezantschap betere vrucht te mogen hopen. De
hoogere magt van den vollen Rijksdag en de nieuwe
staat van zaken, aan welker hoofd, na *Don JANS*
verwerping, des Keizers broeder staat, thans wél
gevestigd, lokten de betere verwachting uit. De
last wordt, in naam van den Landvoogd en der
Staten-Generaal, opgedragen aan ettelijke Staatslie-
den, met *VAN MARNIX* aan het hoofd. Hij gaat
zich van den hoogen last kwijten. Hij komt te
Worms aan. Kunnen wij wel hier, bij de namen
Rijksdag en *Worms*, nalaten, te denken aan LU-

(1) *Geschied- en Letterkundig Mengelwerk*, naar het
oorspronkelijk Latijn en in Nederduitsehe overzetting,
D. IV, bl. 26—155.

THER te *Worms*? Ook VAN MARNIX toch was geloofshervormer, en wel was hij het in het strijperk der Nederlanden, welk Land, na moedig strijden en overwinnen, aan de Hervorming in den loop des tijds zoo aanzienlijk steunfel verleend heeft, *Engeland* en *Schootland* tijdens JACOBUS II voor de Hervorming heeft bewaard, hare door LODEWIJK XIV uitgestootene martelaren minzaam heeft geherbergd. VAN MARNIX treedt op in dezelfde breede en achtbare Vergadering, en heeft er mede eene groote zaak voor te staan en te verdedigen, die van zijn gedrukt en vertreden Vaderland, voor een deel dezelfde als LUTHER, vrijheid van het nieuwe Hervormde geloof. En, zij er al voor zijne persoonlijke veiligheid niet te vreezen, ook hij echter ziet onder zijn oog, nevens ettelijke vrienden, scherpe vijanden en tegensprekers, den afgevaardigde van *Don JAN* en den Paufelijken Le gaat. Bedaard en kloekmoedig, voorzigtig, innemend en krachtig spreekt hij, op zijn gebed van boven door wijsheid bestierd, met moed en met kracht van woorden gesterkt. Hoort 's mans redevoering. Ge zult niet nalaten hare welsprekendheid van meer dan ééne zijde te prijzen: en beantwoordde haar naast gevolg maar weinig aan de verwachting van het benarde Vaderland, — niet meer was het dan een vruchteloze vredehandel te *Keulen*, welke nog daarenboven de gereede kostbare oorlogstoebeireidselen onvruchtbaar maakte — zij had echter nuttig gestrekt om den Rijksdag over het geheel van

het goede regt der Nederlanders te overtuigen. Ja mag ik onzen VAN MARNIX nogmaals met LUTHER vergelijken: gelijk LUTHERS woord te *Worms*, te zelfder tijd als er het banvonniss over werd uitgesproken, aan menig Vorst het oog verlicht en het hart bewogen had, zoo verlieten ook hier deze en die leden van den Rijksdag de Vergadering met de gedachte in hun binnenste: gewis, FILIPS is een tiran, ALVA een wreedaard; helpen moeten we! In het geheel — en men mag dit opmerken tot eender aan eene goede zaak gunstige voorzichtigheid — zijn de openbare redenen, welke de geschiedenis der Hervorming, hier bij religie-gesprekken, dáár bij verantwoordingen, in groot aantal vermeldt, ten opzichte van haar gevolg, niet te wegeen bloot naar derzelve vroege en zeer kenbare vruchten, maar ook naar bedekte en later uitgesprotenen. — Zoo sprak dan volgens HOOFT VAN MARNIX (1).

De Historien, oovervloeyende van d' ouwde proeven der Neederlandsche getrouwheit, maakten 't op-

(1) Zie HOOFTS *Nederlandsche Historien*, B. XIII, bl. 564, 565. Het schrandere beleid dezer rede heb ik vroeger aangewezen, D. II, St. I, bl. 19 volg. Zie verder de *Archives*, S. I, T. VI, p. 356; bijzonder over de vraag, waarom eene zending naar den Rijksdag dusver zoo weinig en zoo traag? t. a. p., T. V, p. 307 ss.

haalen der zelve noodeloos. Maar, die weeten wilde, hoe zwaarlyk dat volk zich van de liefde en gehoorzaamheit zyner vorsten liet affcheuren, sloeghe 't oogh op 't versch bedryf des Hartsoghens van ALVA, en zynen roem, gedraagheit, op ontrent achtienduyzent zeshondert menschen, door beuls handt, ter doot gebraght; booven de geene die door 't oorlogh, oft door moedwil en dartelheit des soldaats, waaren omgekoomen. Driehondertentfestigh tonnen schats had de zelfste ALVA den Landen uitgewrongen, zonder daar onder te reekenen de schaade, geleeden, by roof, brandt, en verwoesting. Een ongehoorde en wonderbaare taayheit van geduldt in luyden, dus geloont, voor vierhondert tonnen goude, opgebraght buyten orde, in den tydt van neeghen jaaren, tot wederstandt der Fransoyzen. Naem hem was REQUESENS gevolght; en in deezer regeering, 't aanvallen der stad Uitrecht, het invallen tot Antwerpen, onder zyn' ooghen: thans, naem zyn' doot, uitgelaatener mytery der Spanjaarden; 't verklaaren der zelve voor vyanden, door den regeerenden Raadt: en hierop de Gentsche bevreesing; een handel geenszins vremdt, gemerkt men diergelyke meer had zien pleeghen, buyten kennis der Landsheeren. En men was tot den zelve niet voortgeschreeden, dan door noodt, d' alleruyterste. Dat tuyghden Maastricht verkracht, Antwerpen tot een bloedbadt en poel aller grouwlen gemaakt: en wisten, uit hun klaghlyk gekryt, heemel en aarde. Toen was DON JOHAN gekoomen, met dat gelaet vol

schooner beloften, met dat hart voorts vergiftigt door 't ingeeven van RODA. Dies had het soonen van zynen aardt, aan 't ooverwaldighen van Naamen, geen langer uitstel geleeden, als hy aan d'oprechticheit des Graaven van Lalain geen bekooren, nochte tot Berghen in Heenogouw eenighe kans sagh. Moctende derhalven van Landtvooghd't wisselen, had men heul aan den Aertshartogh MATHIAS gezocht, en gevonden: een' zaak gebruykt, en geoorloft, naar de wetten des Lands; uit kracht der welke niet alleen vry stond eenen Stadthouder, die zich zoo oovel aanfelde, te verwerpen, maar meermaals 't gezagh des Vorsten: die zich misdreughen, oft verleyden lieten, gefchorst was, tot dat zij, met beken hunner schuld, op den rechten wegh quaaamen te keeren. Nu bood DON JOHAN pajs aan, mits dat men 's Koninx gehoorzaamheit, en den Roomschen Godtdienst in den staat felde, daar zy, onder Kaizar KAAREL, geweest waeren; om, met deze te loep een' loosheit, den Gentschen 't onderdelven, door 't herinvoeren der yslyke Plakkaaten, meer (moghte men de waarheit zeggen) met bloedt, dan met inkt, gefchreeven. Dewelke, hoewel misfchien draghlyk gevallen te dien tyde, althans te werk te leggen, eeven gehandelt waer, oft gemandt, in verholghen storm, en 't midde van banken en klippen, 't roer al alleens gebruyken wilde, als hy eenen ervaoren fluurman dat, in kalmte, en diepe zee had zien houden. Zeeker, die alzoog aanging, meldde genoegh zynen soeleg, om schip, goeds, en volk in 't bederf te

brenghen. Waarop de Neederlandsche de Stenden des Ryx verzochten te letten, en den brandt te helpen leschen, die anders geschaapen waar, ganisch Duytslandt in asch te leggen. Want het was van heeden ofs gister niet, dat de Spanjaards van zich gaaven, Neederlandt tot een' plaats van waapenen te willen maaken, met inleeghering van tien oft twaalfduysent matnen van hunnen Landtaardt; waar toe zy, in korten tydt, souden twintigduyzent Waalen, srydbaar volk, voorts de ruyterbenden van ordening kunnen voeghen, en alzoo in drie daaghen, een weldigh heyr op de been brengen, om de grensgebuuren, eer zy 't schrap raakten, t' ooverstelpen, en hunner heerschappye t' onderwerpen. Wat had ALVAZ op Munster, Koolen, en 't bemeestren der Rynstroom, doen vlammen, dan dat hy zich voorstaan liet, daar door, den voet op de borst der Duytsche te kryghen? met dat zelfste toeverzicht, had DON LOUIS Embden naagetracht; gelyke gulzigheit van heerschhonger de tanden der Spanjaarden op Engelandt gewet. Door zuymenis, en draalen van bystandt, was 't Kaizarryk van Ooste te loor gegaan. Men saaghe toe, dat het Weste den zehven gang niet ginge. Met schandelyke schattinggift kochten de Spanjaarts hunn' handen ruym, van den Turk, op dat haar leedigh stonde, de Christene nekken, met het juk der slaavernye te ringelen. Hoogh en Neederduytslandt waaren, booven gemeenschap van naam en taal, door vasten bandt verknocht; en noch onlanx had de Kaizarlyke Majest-

feit van RUDOLF verklaart, dat zy Neederlands voor een van de treflykste leeden des Roomschen Ryx hield. 'T welk, in de Neederlandsche Staaten, een kloek vertrouwen baarde, dat de Hooghduytsche grootmoedigheid haarder zelve niet vergeeten souw, maar den ooverlast van den hals haarder metverwanten, 't gevaar van haaren eyghenen helpen afwenden. Dier loflike vergaadringe dan, stond niet te lyden, dat men, op den drempel van Duytslandt, zoo vermeetel een' kryssfoel sichte; de keelen van Ryn, Maaz, Moezel, des Duytschen boodems voorneemste stroomen, stopte; 's Oceaans haavenen en reen, best geleeghen om Duytslandt te quellen, met vyantlike bezetting oovermaghtighde. Om al 't welk te verhoeden, beyde raadzaam en billyk was, DON JOHAN in den ban des Ryx te doen; allen toevoer van volk en oorloghstuygh t' hemwaarts, te verhindern; de Hooghduytsche Kornellen en hoptuyden, uit zynen dienst, te rug t'ontbieden, op peene van verbeurtenis hunner goedren. Dit was het dienstigh verzoek des Aartshartooghen; deeze der Algemeyne Neederlandsche Staaten ootmoedighe beede: de welke, verworven, hen, in der eeuwigheit, verplichten souw, zoo hoogh een' weldaads, op 't allerdanklyxt t' erkennen. Belangende 't ryzen der munte booven de orde des Ryx, en 't gewagh daar af, ter Westfaalsche daghvaart gemaakt; hunne Eerwaardigheeden en Doorluchtigheeden moghten vrylyk gelooven, dat de gemelde Staaten daar toe gedrongen geweest waaren, eensdeels door 't bezwaar des kryghs, eens-

deels omdat de fteygering des gelds, in Vrankryk alle goude en zilvere penningen dreyghde derwaarts te doen heene glippen, waar door, Neerlandt zich berooyt hadde moeten vinden van middelen, zoo tot het dryven der oorlooghe als des koophandels, noodigh; een' fchaade, die niet laaten kon ook den Hooghduytschen te smarten. Zy bleeven niettemin van zinne, daarop de beste orde te fteilen, naar gebenenis der geleeghenheit: desgelyx op 't andre punt, voorgedraaghen by de Westfaalsche kreyts, noopende 't loopen en ftroopen der krysluyden; en zouden daar toe, met veyrdigher ernst en yver, verftaan, indien de Hooghduytsche Stenden hun niet afgingen, maar zoo wel met der daadt, als met gunst en geneeghenheit, het hooft ophielden: waar toe de zelfte weederom, op 't vuurigfte, gebedden werden.

Bij den gefchiedfchrijver BOR (1) vind ik, nevens de befchrevene handeling, nog eene andere, van welke VAN MARNIX, fttaande zijn gezantschap bij de Rijksvergadering van *Worms*, zich gekwetten heeft. Ik mag die tweede handeling te minder voorbijgaan, vermits zij met de goede vrucht der eerfte in naauw verband ftaat, en mede tot lof van den Gezant ftrekt. Welke die wezen mag? Zij is de poging om zeker nieuw geloofsformulier af te weren, of immers te matigen, hetwelk destijds dreigde de eenheid der Protestantfche kerk in *Duitschland* te fcheu-

(1) T. 2. p., B. XII, bl. 952.

ren, en bijzonder de Hervormden dáár aan vervoering over te geven, en ten gevolge van welk formulier, een schadelijk ding in het geheel, met name de hulp, om welke de verdrukte Nederlander de Rijksvergadering door VAN MARNIX mond kwam verzoeken, vermoedelijk zou zijn afgesneden (1).

Namelijk, terwijl de Protestantfche kerk, het wijde *Duitschland* over, onder het devies der Augsburgfche Confesfie één onverdeeld ligchaam voorftelde, en onder de fchaduw dier beifjdenis van de zijde der Roomsch-Katholijken vrede genoot, waren er echter in dezelve wel drie geloofspartijen; de geftrengte Lutherfchen maakten eene partij uit, de Filippiften de andere, de Hervormden de derde. Aan de twee laafte partijen nu was die vereeniging deels om der eendragt wille lief, gedeeltelijk en daarenboven veel waard, ten einde van den Paffauër-vrede, aan de Augsburgfche Confesfie bepaaldelijk toegeftaan, niet uitgefloten te wezen. Doch de geftrengte Lutheranen daarentegen wilden geene kerke-eenheid buiten de naauwfte zamenftemming in het geloof, bijzonder in den Sacramentstwif: en in dit leerpunt ftonden de Hervormden regt tegen over

(1) De Heer GROEN VAN PRINSTERER zegt van dat zoogenaamd eendragtsformulier: *on y condamnoit les Doctrines Réformées; c'étoit un acheminement pour mettre au ban de l'Empire les Calvinistes: mesure vers laquelle on se flattoit d'entraîner les Princes d'Allemagne.* Zie *Archives*, S. I, T. VI, p. 319.

hen, terwijl de Filippisten, in navolging van MELANTHON, volgens het oordeel der Luthersehen er veel te rekkelijk omtrent waren om ze aan hunne zijde te duiden. Zoo hadden deze, al sinds jaren, onderscheidene middelen beproefd om de onregtzinnigen of tot hunne regtzinnigheid te dwingen, of van de ééne zuivere kerk hen af te scheiden. De Torgaufche artikelen waren het laatst beproefde middel geweest, doch mede vruchteloos bevonden; en nu was zeer onlangs tot dat einde eene nieuwe zoogenaamde eendragts - belijdenis ontworpen. Eenige tjveraars, onder wie vooral ANDREAS, een man, die zelfs van het *damnamus* (*wij verdoemen*) (1) om lief noch leed wilde aftaan, hadden het stuk zamengesteld in het Klooster Bergen bij Maagdenburg, van waar het heet het *Bergsche boek*. Er was in hetzelfde de confubstantiatie-leer van LUTHER, met hare nieuwe omtuinende leer, de algemeene overalteenwoordigheid van CHRISTUS ligchaam, allerbepaaldst uitgedrukt, de afwijkende leer met het vloekwoord *damnamus* veroordeeld, en de Calvinisten met uitgedrukten naam. Gestreng, als het was, werd het dra door den Sakfischen Keurvorst goedgekeurd en overal in zijn gebied ter onderteekening

(1) De geschiedenis van dit aangevoegd geloofsformulier beschrijft SCHROECKH, *Christl. Kircheng. seit der Reformation*, Th. IV, s. 629, 630, 637, 638, 639, 645, 647, 648.

voorgelegd; het werd door andere gelijkgezinde Vorsten meer begunftigd, en reeds was er eene zaamenkomst naar *Smalkalden* befteld om de algemeene invoering, met gelijk gezag als dat der Augsbuurgsche Confesfie, te beramen en vast te stellen.

Er waren intusfchen ook onder de trouw Luthergezinden, van de Filippisten onderfcheiden, ettelijke gematigden. Bijzonder WILLEM van *Hesfen* en LODEWIJK van den *Paltz*, — de laaftte echter, meest van wege zijn' broeder CASIMIR —, zonden, nog eer de Smalkaldifche bijeenkomst voortging, hun bedenken in. WILLEM van *Hesfen* ging, ter ont-rading, den Saksifchen Vorst zelfs in perfoon fpreken, en er is nog een brief voorhanden van JAN van *Nasfau*, waardoor hij zijne groote belangftelling in die vrede-reis hem te kennen gaf. Die gematigden meenden den gezegden maatregel, welke door het dringen van de innigfte eenheid gefchapen was om ergerlijke en jammerlijke tweedragt te maken, te moeten afkeuren en tegengaan. Hoe niet met regt! De Apostel PAULUS gewis liet onder de gemeente van *Korinthe*, gebouwd op het ééne fundament, JEZUS de CHRISTUS, *gestorven voor onze zonden, opgewekt tot onze regtvaardiging*, om een klein verfchil, als dat van bijzondere geneigdheid tot PAULUS, tot CEPHAS of APOLLO, om zulk klein gefchil, waaraan een wat ander gevoelen over den aard van CHRISTUS tegenwoordigheid bij het Avondmaal wel mogt gelijk geacht worden, geene fcheuring toe. En moest het onzen Heer niet ftooten,

niet diepst bedroeven, als Hij, den maaltijd der Christelijke broederlijke verordenende, onder het spreken der woorden: *dit is mijn ligchaam*, zich vertegenwoordigde, dat eens, van wege die woorden, de een zijner discipelen den anderen broeder zou verbannen, zou vervloeken!

Wat zal het Bergsche boek? Als het de Kalvijnsgezinden in *Duitschland* van de Augsburgsche Confesie affnijdt, snijdt het hen af van den Passauer-vrede, en geeft hen wreed over aan de vervolging der Roomsche-Katholijken: en wat van nu af den Hervormden buiten *Duitschland* te wachten, in *Frankrijk* van HENDRIK III, in *Nederland* van FILIPS, aan welke Vorsten het immers volkomen vrij is te vuur en te zwaard te vervolgen, die de Protestantsche Kerk zelve heeft veroordeeld (1)! En meer kwaads nog. Want is bij het drijven van

(1) De Landgraaf van *Hesfen* aan den Paltfischen Keurvorst. *Was das Wort damnatus belanget, das solches auf die Zwinglische Lehre, und nicht auf die Personen gemeinet, damit sind unsere Motiven warum die herbe wort zu umbgehen, noch nicht abgelehnet, sintemal die Verdammung der Lehr der Personen Condemnation die solcher verdamten Lehr beypflichten, nothwendig importirt.... die Persecutores werden durch solch unzeitig condemniren in ihre Vornehmen desto mehr gehaltstarckt, und ihnen Oel in ihr gottloss Feuer zu Verbrennung der armen Märterer zugegossen. Archives, t. 2. p., p. 320.*

den geloofsijver de Christelijke broederliefde, ja de menschelijke barmhartigheid verloochend, ook alle wijze voorzigtigheid zelve is er bij weggeworpen; de Protestantfche magt toch zal met de uitwerping van Calvinisten en Filippisten niet weinig verzwakt zijn, en het Katholicisme vat moed om op het kleinere leger met vernieuwd geweld aan te vallen. Kunnen wij wel WILLEM van *Hessen*, JAN van *Nassau*, anderen, die het nieuwe formulier, hetwelk van zoo verkeerden zin uitgaat en zoo schadelijke strekking heeft, anders dan goedkeuren en prijzen?

Te liever — ik wil het niet ontveinzen — heb ik in dezer lof uitgebreid, omdat mijn' VAN MARNIX daarvan een overvloedig deel toekomt. Dit is mij naast aan te wijzen. Namelijk de stand van zaken, welken ik beschreven heb, heeft plaats, staande VAN MARNIXS gezantschap te *Worms*. Hij vindt dien, en bevroedende het kwaad, dat dreigt, voegt hij zich dra aan de zijde der vredezoekers, en met menig vredewoord ondersteunt hij hun pogen. Daarbeneven geeft hij, bij een' brief aan zijne zenders, de Staten-Generaal, den raad om de Koningin van *Engeland* en JACOBUS van *Schotland* te bewegen, dat zij het tweedragtsformulier met al hunnen invloed tegengaan, liefst geheel het weren, voor het minst de hatelijke veroordeeling er van afwenden. Behoef ik te herhalen, dat eene nieuwe proef zijner billijke en wijze gematigdheid hier aan den dag ligt? Doch bijzonder is zijn vredebedrijf en met name zijn toe-

gezonden brief op te merken in betrekking tot zijne gezantshoedanigheid. Niet tevreden met zijne boodschap, welke is verzoek om hulp bij de Rijksvergadering, volbragt te hebben, wikt en weegt hij, wat aan de goede vrucht derzelve ten voordeele of ten nadeele zal kunnen wezen. De Vergadering der Vorsten en Steden-afgevaardigden overziende, ontmoet zijn oog menige Roomsch-Katholijken, van wier gunst niets, gestrengte Luthersgezinden, van wie weinig te hopen is: en zoo nu de gematigde Filipisten en de bedekte Calvinisten, die enkele welgenegenen, zijn uitgebannen, wat goeds moge dan uit geheel zijne zending te verwachten zijn?

Het schrijven van VAN MARNIX aan de Staten Generaal droeg wel niet geheel de bedoelde vrucht, was echter ook niet vruchteloos. Gedeeltelijk ten gevolge eener zamenkomst van Engelsche en andere Gezanten bleef het Bergsche boek tot 1580 uitgefeld, en verscheen toen veel verzacht aan het licht; bijzonder met eene Voorrede aan het hoofd, welke billijkheid en toegevenheid ademde. Er bragt daaraan toe de anders weinig rekkelijke AUGUST van *Saksen*, die zijne Theologen, hoewel gedeeltelijk vergeefs, voorhield, dat toch de bedenkingen hunner partij verdienden gewogen te worden, en waartoe het juist noodig zijn zou den mensch bij zijne bekeering een stok en blok te heeten, waar toe noodig voor de tegenwoordigheid van CHRISTUS in het Avondmaal, boven de woorden der instelling, de ubi-

quiteitsleer aan te voeren, waartoe boven *afkeuren* het harde woord van *verdoemen*.

Ik heb ten laatste nog een derde bedrijf aangegeven, waaruit VAN MARNIX, aan de zijde van zijn Meester, gedurende het tweede tijdperk van diens regering, onderscheidenlijk gekend wordt. Het behoort tot de opdracht der hooge regering over de *Nederlanden* aan den broeder van HENDRIK III. Zoo gaat ge dan, hoor ik u zeggen, voorbij al wat tuschen het Wormser gezantschap, ten jare 1578, en de verkiezing van ANJOU tot Souvereinen Vorst der Nederlandsche gewesten ten jare 1580 of 1581 (1) in het midden ligt? ook dat allergewichtigste verbond der Utrechtsche Unie in 1579? Het zal zijn, omdat die handeling buiten VAN MARNIX omgaat? Doch hoe vreemd dit! want hier juist wachten we van ORANJES uitgelezen vriend en raadsman het deelgenootschap aan een groot bedrijf! — Het zal niet ongepast zijn hierbij, tot opheldering van dat vreemde, eenige oogenblikken stil te staan. Het zal met eenen dienen om mijn geprezene te zijnen voordeele over

(1) Namelijk in 1581 werd het verbond te *Bordeaux* gesloten, aan het einde van 1580 was reeds door de Staten voor de onderteekening aan hunne Gezanten last gegeven.

te stellen tegen zekeren anderen held dezer geschiedenis, JAN van *Nassau*, een wel voortreffelijk man, echter in een enkel opzicht min prijsfelijk.

Dat VAN MARNIX met de Utrechtsche Unie zoo weinig bemoeid is, zal u niet meer verwonderen, als ge nadenkt over de betrekking, waarin zijn Meester staat tot dat verbond. Het is zoo, al vroeg, reeds kort na de Gentsche Pacificatie was ORANJE bedacht op eene bijzondere vereeniging van eenige bijgelegene Gewesten, en, wel bijzonder van *Gelderland*, met de Gewesten onder zijn bestuur, *Holland*, *Zeeland* en *Utrecht*. Het is zoo, van nieuw overlegde en dreef hij dit ontwerp in den loop van 1578, nadat uit ontstane twisten eene groote scheuring te vreezen viel. Van dat vroegere en dat hervatte ramen der gezegde vereeniging liggen de bewijzen in de geschiedenis, en zelf komt hij er voor uit ergens op eene plaats zijner Apologie. Doch zoo klaar het is, dat ORANJE aan de Utrechtsche Unie werkelijk deel heeft gehad, zoo klaar is het ook, dat bij dezelve niet hij, maar zijn broeder JAN de voorname handelaar en bewerker is geweest; dat het gezegde verbond eerst drie maanden, nadat het was tot stand gekomen, door hem als eene zaak buiten zijn handelen en van de vooruitgegane Contractanten hem aangedragen, werd goedgekeurd, aangenomen en onderteekend. En hoe dit? 's Prinzen beweegredenen en gedrag in deze zaak worden op onderscheidene wijze uitgelegd. Men meent, dat al wat zijn broeder in de zaak der Utrechtsche Unie

deed, dit werkelijk door hem geschiedde, maar achter het scherm van zijn' broeder en naar zijn heimelijk gegeven advies; dat hij het alles bedreef, maar ook het alles ontveinsde, en wel omdat hij, staande met MATTHIAS aan het hoofd der gezamenlijke Gewesten, niet schijnen mogt de algemeene Unie te verzwakken door eenige bijzondere Unie, ja bij MATTHIAS en de Staten-Generaal, niet minder bij de Walen en bij ANJOU, die naar der Walen zijde neigde, veeleer moest schijnen van dien handel verwijderd te wezen. Zoo ongeveer WAGENAAR (1); zoo ook DE BEAUFORT (2), die echter tevens van eene meer openbare moeijing van den Prins spreekt bij de Staten van *Holland* door een' zijner Secretarissen TAFFIN. Tegen deze meest aangenomene meening doet zich echter vrij wat op, waaruit te vermoeden is, dat integendeel JAN VAN NASSAU verre niet voor bloot ondergeschikt bedrijver te houden zij, en dat er in het, hem eigen, rigten en leiden des handels velerlei geweest zij, hetwelk zijn' broeder mishaagde, en waaraan alzoo gedeeltelijk is toe te kennen diens min doorgaand medewerken, diens bij wijze zich onttrekken, diens eenigermate wijfelend en later toetreden.

Ik beflis dit niet, en verwijs liever het onderzoek er van naar den rijken historisfchen voorraad, wel-

(1) T. a. p., D. VII, bl. 247.

(2) T. a. p., B. D. III, bl. 253.

ken de Heer GROEN VAN PRINSTERER in onderscheidene aantekeningen tot de *Archives* verzameld heeft (1).

Maar hetzij ge de eene of de andere onderstelling aanneemt, evenzeer zult ge opgelost vinden, dat in de meergemelde handeling der Utrechtsche Unie VAN MARNIX niet met al genoemd wordt. Is zij, namelijk, meest of enkel 's Prinses bedrijf, sluw achter een scherm verscholen, zoo moest wel het minst VAN MARNIX, zijn ondergeschikte dienaar, hem tot scherm wezen; veeleer moest het zijn een Staatsman van grooten rang en hoog bewind, een hoog aanzienlijk op zich zelf staand personaadje; bij voorbeeld, indien andere aanleidingen mede daarhenen leidden (gelijk bijzonder het opperbestuur over de naastgelegene Provincie *Gelderland*) JAN van *Nassau*, de Stadhouder in dat gewest, gelijk ORANJE het was van *Holland* en *Zeeland*: en zelfs aan de de zijde van den wélgekozen' heimelijken Agent moest geen VILLERS, geen TAPPIN, geen VAN MARNIX staan.

Stelt ge liever, dat JAN VAN NASSAU zelf de bedrijver is; uit eigene beweging het is, gelijk hij al vroeger aan BEUTTERICH schrijft over eene *Ligue*, met Hervormden te maken tegen al wat anti-Hervormd ware, ANJOU en MATTHIAS niet uitgezonderd (2) — indien, zeg ik, JAN van *Nassau* zelf

(1) Zie de Bijlage tot deze bladz.

(2) Zie *Archives*, S. I, T. VI, p. 430 s.

mede hoofdbedrijver is, hij naar eigene aandrift, en wel voor een deel naar eigene wijze van zien, onderscheiden van die zijns broeders, dan is het nog minder te verwachten, dat VAN MARNIX daarin veel zou begrepen zijn. VAN MARNIX toch is niet de uitgelezen raadsman van den Gelderschen Stadhouder; REID (1) is het veeleer. Ook zou de Nassauër VAN MARNIX weinig bereid vinden om hem, zoo dikwijls zijne inzichten met de inzichten zijns broeders in strijd waren, van dienst te wezen, en te minder, omdat die, naar ik vermoede, met zijn Meester in het allervoorzigtigst leiden van het Utrechtsche verbond en het zorgvuldig toezien, dat bij de Roomsche-Katholieke partij geen misnoegen verwekt, dat bij haar geen Roomsche-Katholieke contra-Unie uitgelokt worde, volkomen eenstemmig is.

(1) Hoe REID al vroeg in het plan eener foort van Utrechtsche Unie gemoeid is, zie uit de brieven. in de *Archives*, S. I, T. VI, p. 324—329, 333—343 voorhande. Van 's mans zedelijk karakter, denkwijze en *Historie der Nederlandsche Oorlogen* getuigt met grooten lof Mr. s. DE WIND, *Bibliotheek der Nederlandsche Geschiedenis*, D. I, St. III, bl. 287 volg.; in het bijzonder zegt hij van deszelfs leven en bedrijf: Met Graaf JAN VAN NASSAU den oude, keerde hij (na ontvlugting om de dwingelandij van ALVA) in het Vaderland terug, en werd, zoo door den Graaf, als door de Staten van *Gelderland* in vele gewigtige zaken gebruikt.

Zoo meen ik van VAN MARNIX: en gaarne zie ik mij de gelegenheid aangebragt om door zeker stellig bewijs mijner meening, hetwelk zich hier voordoet, mijnen geprezene nog eens en meer en meer tegen de blaam van groote onverdraagzaamheid te handhaven.

Ik doel op een advies (1), hetwelk tot JAN van *Nasfau*, om dezen tijd, van VAN MARNIX nevens VILLERS en TAFFIN is uitgegaan betrekkelijk de vraag: of het den Stadhouder gewetenshalve geoorloofd zou zijn den Roomsch-Katholijken in *Gelderland* de oefening hunner afgodische Godsdienst vrij te geven; eene vraag, welke hem hoogst bedenkelijk toescheen. We kennen den broeder van ORANJE voor een' man van uitstekende braafheid, van edele grootmoedigheid, echte gemoedelijkheid en teedere Godvrucht; ééne loffelijke zijde echter ontbrak hem: namelijk zijn ijver voor het zuivere geloof was mateloos, ging tot onbillijkheid, hardheid en oogenschijnlijke onregtvaardigheid toe. Niet zonder geweld had hij in het Roomsch-Katholieke *Gelderland* het nieuwe ge-

(1) Zie dit advies bij GERDES in zijn *Scrinium antiq.*, T. 1, part. I, p. 109 sqq., doch dáár verkeerdelijk toegekend aan de Embdensche Gemeente. Het is, als van de bovengezegde hand en naar het oorspronkelijke Fransch, bewaard in de *Archives* van het *Nasfausche* huis. Zie Mr. GROEN VAN PRINSTERER tot die *Archives*, S. I, T. VI. p. 494 s.

loof ingedrongen, en, als het nu wél gevestigd was, weigerde hij aan de overgeblevene Roomsche Katholijken alle openbare oefening hunner hun dierbare Godsdienst (1). Zie nu tegen dien overdreven ijver, uit zijn bedrijf overal kenbaar en in zijne raadvraging zelve genoegzaam uitgedrukt, de gematigdheid van VAN MARNIX en zijne medeadviseuren regtstreeks overgesteld en schoon uitblikken. „Had niet”, zegt onder veel ander het antwoord, „*Juda* naar *JHOVA*'s bewilliging veeltijds met *Israël* zich verbonden, met *Israël*, waar de Kalverendienst was gezeteld? Hadden niet zij, die in het Rijk van *Juda* *JHOVA*, naar Deszelfs instelling, in den heiligen tempel dienden, met zoo vele als dáár op de hoogte offerden, in vrede geleefd? In het verbond van verdraagzaamheid was de trouw te houden zelfs aan vijanden van den Christelijken naam; maar hoe dan niet aan de Roomsche Katholijken? wier geloof, moge er ook groote smet aanhangen, toch, als het onze, het Christelijk geloof is; bij wie, het is niet te ontkennen, de sporen der kerke Gods en harer sacramenten zijn overgebleven; zoodat zij bij ons niet mogen geacht worden voor heidenen en ongeloovigen, — gelijk in het oog van *Israël* waren de Babyloniërs, de Egyptenaren en andere afgodische volken — maar voor zoo-

(2) Zie de *Archives*, t. 2, p., p. 240 s., 311 s., 494 s.

danigen, van wie, mogen zij ook van de zuiverheid der leer zijn afgeweken, niet is te twijfelen, of God hebbe onder hen bewaard zijne zeven duizend, die hunne knieën voor *Baäl* niet gebogen hebben (1).

Tusfchen. de zending van VAN MARNIX naar *Worms* in 1578, en zijn' handel betrekkelijk de verkiezing van ANJOU tot Souverein hooft der *Nederlanden* in 1580, ligt nog een tweede groot bedrijf van ORANJE, voor hetwelk niet die eerste vriend en raadsman hem ten dienste geweest is, maar de huisprediker VILLERS (2); ik meen 's Prinzen verantwoording tegen den Ban, welken onlangs FILIPS tegen hem had uitgevaardigd. Vroegen we straks: hoe toch VAN MARNIX buiten den raad der Utrechtsche Unie? met niet minder regt vragen we hier: hoe tot dat gewigtige stuk, ORANJES vermaarde *Apologie*, andere raad, andere pen besteed? Is

(1) *Apud quos Dei Ecclesiae ac Sacramentorum vestigia estamnum superesse, non possumus ire inficias: ita ut jam non debeant nobis haberi pro paganis aut infidelibus (uti habebantur ab Israële Babylonii, Aegyptii, atque aliae prophanae gentes) sed eorum loco, qui a puritate doctrinae ita recesserunt, ut tamen haud sit dubitandum, quin inter eos sua septem millia, quae Baäl haud flexerint genua, Deus sibi reservarit*, p. 115.

(2) Over VILLERS zie BRANDT, t. 2. p., bl. 665, 666.

het uit eenige achterstelling van hem, het zij in bekwaamheid, het zij in ijver voor zijn' Heer en de goede zaak der *Nederlanden*? Ligt verſchoont ge mij, dat ik, om deze vraag te beantwoorden, u nogmaals eene wijl op onzen weg ophoude. Het verwijl geſchiedt van wege VAN MARNIX, en reeds wordt het vergoed door de in zich zelf belangrijke beſchouwing, bij welke het ſtilſtaet.

Ik ga dan beproeven eene aanwijzing van redenen, welke den Prins, buiten eenige kleinschatting van VAN MARNIX, bewogen hebben om het zamenſtellen zijner *Apologie* niet aan deze, maar aan VILBERS op te dragen.

Ééne reden is u en mij terſtond voor de aandacht; dat namelijk VAN MARNIX in den omtrek van tijd, wanneer de Ban wordt uitgevaardigd (15 Maart 1580) en alzoo het tegenschrift is op te ſtellen (het wordt in December van dat jaar aan de Staten overgegeven), afwezig is, zijnde in zending naar *Frankrijk* tot het verdrag met ANJOU. Geldig is deze reden. Behalve de moeilijkheid van werk, hetwelk VAN MARNIX dáár onledig houdt, hoe moeilijk zou het voor den Prins zijn over eene zoo ſplinterige zaak en die hij aan geen' Miniſter, zonder zelf wikken en wegen, kan of wil overlaten, in reeks van menige brieven met den afwezende te handelen. Beide deze zwarigheden echter, hoe groot ook, zouden, indien de nood had gedrongen, hebben kunnen ingefchikt worden: waarom ik vermoede, dat tevens om andere redenen deze reis

aan VAN MARNIX geene merkelijke voorkeus zal gegeven zijn, ja dat die boven hem aan VILLERS gegeven zij.

En waarin kan de oorzaak der voorkeus geweest zijn? Zeker niet in wélgezindheid. In bekwaamheid dan? Zien we! Het tegenschrift eischt groote kundigheden, een wél beklonken oordeel, wat scherpe, tevens sierlijke pen, vooral gave van overtuigen en bewegen. VILLERS bezit het alles blijkens zijn opstel; doch VAN MARNIX, den regtsgeleerde, geschiedkenner, dichter, redenaar siert het in geene mindere mate. Wél aangelegd, krachtig en roerend, om van het vermaarde stuk een enkel voorbeeld te geven, is deszelfs slot; doch het ware gelijk treffelijk uit van VAN MARNIXS pen te wachten.

En so vele als ons in 't besondere is rakende, gy siet, mijne Heeren, dat het al meest is om dit hoofd te doen, en dat is 't gene dat se voor alle dingen soecken, hebbende 't selve om so hoogen prys en om so groot een somme gelts tot der doot beschickt en toegevoegt: ende seggen daer en boven, dat so lange als wy onder u lieden sullen wesen, dat dese oorloge geen eynde en sal nemen. Maer of 't doch Gods wille ware, Myne Heeren, dat een van beyden, ofte ons eeuwig ballingschap, of ook onse doot, u-lieden mochte een oprechte verlosfinge van soo veel quaets ende allendigheid medebrengen, als wy sien, dat de geene die wy hier te vooren soo menighmael haer bedencken ende meyninge mede heb-

ben in den raeds gehoort seggen, ja besonderlick ende alleene van den saecken sprecken, ende die wy soo wel van binnen als van buyten kennen, syn u-lieden toebereydende: hoe aengename soude ons sodanigen Ban zyn, ende hoe geerne souden wy soodanige doods willen lyden? Want wat is de oorsaecke waerom dat wy alle onse goeden hebben als tot eenen roof ende buyt gestelt? Is het om ons daer mede rijke te maecken? waerom hebben wy onsen eygen broeders verlooren, die ons liever waeren dan ons leven? Is het geweest om andere tersions te vinden? Waerom hebben wy soo langen tydt onsen sons (na den welcken soo wy een vader willen geheeten zyn, wy met rechte wel behoorden te verlangen) in hechtenisse gelaten? Is het in urwe macht ons eenen anderen te geven ofte den selven wederom toe te stellen? Waerom hebben wy ons leven soo dickwils gewaeght? Wat prys ofte loon van onse langhdurige moeyte ende arbeydt, tot in onsen ouderdom ende met verlies van alle onse goeden, u-lieden ten dienste gedaen, kunnen wy anders verwachten, dan dat wy begeeren, selfs met onsen bluede so 't noodt is, u-lieden een vryheit te gewinnen ende te koopen? Soo ghy dan bevint, Myne Heeren, ofte het u-lieden soo dunckt dat ons afwesen, ofte oock onse doot, u-lieden yet dienen kan: wij zijn bereydt u-lieden gehoorzaam te wesen. Sendt ons slechts henen, ende gebiedt ons tot aen 't eynde der werelt te gaen: ende wy sullen 't gewillighlick doen. Siet daer is oock ons hooft, over 't welke geen Vorst noch Poten-

laet maecht en hoeft dan ghy alleens: doet daer mede wat u-lieden belieft tot uwen welvaert ende tot onderhoudinge van uwen algemeeynen staet. Moer soo u-lieden daer en tegen dunckt dat de taemelicke ervarentheit ende vlijtigheid, die wy met soo langen ende gedurigen arbeydt verkregen hebben, ofte dat de reste van onse goeden metgaders ons leven u-lieden in toekomenden tijde noch kunnen dienstelick zijn (al soo wy alle 't selve tot uwe ende des gonstchen landts, welvaerts heel ende al hebben toegs-eygent ende begehven) soo ontsluit ende resolveert u op de poincten die wy u-lieden tegenwoordelick voorhouden. Ende is 't dat ghy acht dat wy eenige liefde den Vaderlande zijn dragende, ofte dat wy cenighsins bequame zijn om goeden raedt te geven: soo gelooft vastelick dat 't selve is het cenigh middel om ons te verlossen ende te bevrijden. D'welke gedaen zijnde, so laet ons dan v' samen met eendrachtigen herte ende wille de bescherminge van dit goede volk aengrijpen ende voor de handt nemen: het welcke nist anders en begeert, dan dat hem openinge geschiede van goeden raede, om den selven naer te kommen ende te volgen. Dit doende, soo ghy-lieden die jonste blijft voorder t' onswaert dragende, die ghy ons tot noch toe betoont hebt, wy verhoppen door 't middel van de selve, ende voornemelick door Godes genade (de welcke wy hier te vooren soo menighmael in soo swaerwichtige en twijffelachtige saecken beproeft ende bevonden hebben) 't goene dat gy tot uwe eygen welvaert en onderhoudinge uwer selfs, uwer wijven ende kinderen, metga-

*ders van al wat den dienst Godes aengaet, raeds-
saem vinden ende besluyten sult, 't selve met aller
getrouwigheid te handhaven ende voor te slaen.*

JE MAINTENDRAI NASSAU.

Wat dan? Er zijn, gis ik, twee andere redenen, om welke ORANJE bij deze gelegenheid zijn' naasten vriend VAN MARNIX voorbijgaat, en liever naar VILLERS zich keert. Ik maak die op uit twee doorstekende eigenschappen der *Apologie*, bij welke vermoedelijk aan het verlangen van den Prins beantwoord is, en die van VAN MARNIX, zonder eenig achterstaan van verdiensten in hem, niet of veel minder te wachten waren.

Het verdedigingswoord, zoo als het door VILLERS werd gesteld, is een allergeweldigst, ook een allerscherpst woord. Het scheldt den Koning ruwelijk, het scheldt hem voor overspeler, voor moordenaar van zijne vrouw, voor moordenaar van zijn' zoon; met de stekeligste scherpte stelt het hem, ten opzichte van zijn banvonnis, voor als een' onwaardige, die, hoewel Vorst op hoogen troon, zonder eenig gevoel van edelen rang den bezoldigden sluipmoordenaar veradelijkt, en heft aan de zijde der Edelen, die het beneelen zich zouden achten zulk een' met den voet te vertreden. Het is die geweldige en scherpe toon, welke aan ORANJE, anders veel bezadigd, thans wél gevallig is. Hij verlangt dien, over het banvonnis uiterst misnoegd, wat zeg ik, daardoor tot razernij van toorn en verontwaardi-

ging opgezet: en waarlijk niet ten onregte. Want wat is het banvonnis over den Vorst van ORANJE? Als een gemeenen, zoo doortrapten als boozen misdadiger verwijst het hem ter doodstraf; beeldenform en andere ongeregeldheden, welke hij gewis nooit aangeraden, waartegen hij, door een' en anderen beeldenformer ter galge te verwijzen, openlijk zich verklaard had, stelt het kwaadaardig op zijne rekening; met allerlistigst overleg verontschuldigt het overal de Staten, die echter, met verwerping van bossu, hunnen ouden Stadhouder ORANJE ter verlossing hebben ingeroepen, en wakker aan diens zijde hebben gestaan, en lokt deze alzoo uit om hunnen voorstander van nu af te verlaten en te verraden. Voor die fielterij, voor dat boosaardig onregt, voor dien onwaardigen hoon van FILIPS, wil hij een antwoord, zoo als dat alles het verdient. Aan VAN MARNIX nu ware dat kwalijk toe vertrouwd. Hij is te eerbiedig voor het Koninklijk gezag; hij is te nadenkend en voorzigtig: en verwacht hij ook van FILIPS, sedert den nu verschenen ban, voor zijn' Meester niets goeds, hij vreest echter den boozen zin van den booze nog langs zoo meer op te zetten.

De andere eigenschap der *Apologie*, zoo als VILERS haar ontworpen heeft, is, buiten den geweldigen en scherpen, nog bijzonder de *hooge* toon, welken zij voert. De Prins spreekt er van den Koning van *Spanje*, *Napels*, enz., enz., als van een aan hem gelijke, immers weinig boven hem verhe-

vene. Van de orde van het Gulden Vlies zij **FILIPS** het hoofd; hij is medelid. **FILIPS** zij in het Land de Graaf, de Hertog; hij is een van de Baanderheeren, aan wie **FILIPS** verantwoording schuldig is. **FILIPS** zij in de *Nederlanden* de Graaf, de Hertog; hij in zijne voorzaten was, eeuwen vroeger, de Hertog van *Gelderland*. **FILIPS** zij de gebieder over *Kastilië*, *Arragon*, *Napels*, wijd henen over de *Indiën*; ook hij is in zijn *Oranje* de Souverein. En federt al het onrecht, hetwelk hem van den Spanjaard wedervaart, die zijn goed weggeroofd, zijn' zoon hem van het hart gescheurd heeft, die met den dolk des moordenaars zijn leven bedreigt, heeft hij opgehouden onderzaat te wezen. Als gelijke, ridder tegen ridder, Vorst tegen Vorst, staat hij tegen hem over. Aan **WILLEM** behaagt die hooge toon, zoo zeer als de geweldige en scherpe; gedeeltelijk om gelijke reden, als gevende voldoening aan zijn hoog misnoegen, maar nog meer aan eene andere, wél op te merken', zijde. Namelijk met de afzwering van **FILIPS** bleef het al dralen. Zij was meermalen zoo bij de Staten-Generaal als bij die van *Holland* en *Zeeland* overlegd, op weinig na was zij tot besluit gekomen, in de verkiezing van **ANJOU** tot Souverein hoofd der *Nederlanden* was zij werkelijk voorondersteld; doch het volkomen besluit (1) ontbrak nog, de uitvoering bleef achter.

(1) Met de huivering bij de Staten om tot zulk

Daaraan nu wil ORANJE bij gelegenheid zijner *Apologie* en door middel derzelve een' krachtigen stoot geven; de in zijn oog noodzakelijke en nog altijd dralende afzwering wil hij aan- en voortdringen. Strekt hiertoe niet, dat hij voor zich verklaart niet langer de onderdaan van FILIPS te wezen? Immers indien hij van den tyran is ontlagen, dan waren met gelijk regt ontlagen de Staten des Lands, ja met nog grooter regt de Staten, aan wie hij verklaart ondergeschikt te wezen (1). Is niet tot het gezegde doel in de verantwoording vooral aangelegd, dat zij herhaalde reizen den regtsgrond aanwijst, waarop het den wreed verdrukten *Nederländen* vrij is het Spaansche juk van den halze te werpen? WILLEM, meen ik, legt door zijne verantwoording, zijnde van zulken inhoud, aan de Staten voor oogen het model der afzwerings-acte, voor de *Nederländen*, voor de Sta-

een besluit te komen stemt wel overeen, dat zij de *Apologie*, welke het verschijnen van den honenden ban vereischt, niet alleen van zich naar den Prins afwenden, maar zelfs gaarne dezelve door hem laten uitgesteld. Zie *Archives*, S. I, T. VI, p. 504—507. En die hulvering zelve ontstond meerendeels uit den indruk van legitimiteit; een zoo grooten indruk, dat (volgens eene aanmerking van HUME, in de geschiedenis van JACOB II, D. X, p. 55), ZOO ORANJE niet had gedrongen, FILIPS, in weerwil van al zijn onrecht, zou hebben gezegevierd

(1) Zie ergens 's Prinzen *Apologie*.

ten en ORANJE, zoo eerder zoo liever openlijk uit te spreken. Hij leidt hen om door openbare goedkeuring van het modèl den stap, van welken zij huiveren, van nu aan werkelijk te doen. — Maar zal nu de *Apologie*, indien haar ontwerp aan VAN MARNIX wordt opgedragen, tot gezegd einde wel voldoende wezen? Zijn Meester heeft alle reden om dat van hem minder te verwachten. Hij neigde toch bij meer dan ééne gelegenheid tot verzoening met *Spanje*, indien slechts vrij geweten te bedingen ware; en nu zelf, onderwijl hij handelt over de opdracht der Souvereiniteit aan den Franschen Vorst, zou hij ongaarne, voor als nog, de deur om onder goede voorwaarden tot FILIPS weêr te keeren door een openlijk afgekondigd besluit zoo geheel en volstrekt gesloten zien. Zoo ziet VAN MARNIX. Deze reis dan liever *hij* voorbijgegaan, en zich tot VILLERS gekeerd.

Mag ik twee aanmerkingen hier bijvoegen? De eerste betreft den uitroep van VAN MARNIX, bij het eerst vernemen van het geweldig en scherp verdedigingschrift; hij zeide: *nu is de Prins dood!* Klaar ligt er in dien uitroep afkeuring van het stuk, en bekommering, dat daardoor, buiten alle noodzaak, de kwade wil van FILIPS meer en meer zal aangezet, dat nu met hervatte stem de dolken staan opgeroepen, met nog verdubbeld loon staan uitgelokt te worden. En het woord zoo opgevat zijnde, — waartegen de Heer VAN HASSELT, naar mijn inzien, zonder reden bedenkingen heeft gemaakt, — is door hetzelfde,

wat ik gezegd heb om de voorkeus, welke ORANJE voor het ontwerpen zijner *Apologie* aan VILLERS geeft boven VAN MARNIX, volkomen bevestigd. Uit den geest van zijn' raadsman en vriend, in dat: *nu is de Prins dood!* uitgedrukt en bij hem wél gekend, berekenende, dat die in deze zaak anders zal willen dan hij wil, gaat hij hem voorbij.

De andere aanmerking is, dat uit de voorkeus, bij de beschrevene gelegenheid aan VILLERS gegeven, verre dat die tot bewijs zou strekken, dat VAN MARNIX slechts op de tweede plaats staat, veeleer het tegendeel is af te leiden. VILLERS, namelijk, pleeg den Prins nu en dan boven VAN MARNIX behagelijk te wezen; hij is het van sommige zijden zelfs doorgaans, als in het geloof meer verdraagzaam en meest als met ijver, tegen over ELISABET, Franschgezind (1): en toch heeft VAN MARNIX over het geheel den rang boven hem. Is het niet proef van de zeer hooge achting en het volkomen vertrouwen zijns Meesters? De achterstelling zelve van VAN MARNIX in het geval der *Apologie* is bewijs van ORANJES inschikkende vriendschap voor hem. Waarom gaat de Prins hem voorbij? Het is, omdat hij aan zijn' VAN MARNIX, in de hoedanigheid van dienaar, geene taak wil opleg-

(1) Als geboren Franschman genegen jegens *Frankrijk*, als Hugenooot scherp tegen *Spanje*. Zie DE BEAUFORT, t. a. p., B. VIII, D. II, bl. 560.

gen tegen diens zin en gevoelen, niet wil opdragen het stellen van een geschrift, hetwelk hij, naar zijne wijze van zien, voor weinig raadzaam zou keuren.

Doch reeds te lang hebben twee uitweidingen over Staatsbedrijven, waarin wij VAN MARNIX niet betrokken vinden, ons afgeleid van zijne werkelijke handelingen. Dezer beschrijving is mijne taak; ik ga die van nu aan hervatten met zijn derde hoofdbedrijf, rakende ANJOUS verkiezing tot het opperbe-wind der Gewesten.

Twee jaren na den Wormser Rijksdag, ten jare 1580, waren in den Nederlandschen Staat de uitzigten meer en meer duister geworden. Wat ORANJE met vrees vooruitzag (1), ik meen den afval der Waalsche Gewesten, was werkelijk gebeurd en dreigde al wijder zich uit te breiden. Het kwaad werd nog aanmerkelijk vermeerderd door het bij de getrouw geblevene Provinciën tweedragtig meenen, door het traag overleggen en besluiten, door het nalatig opbrengen der *quota* (2), door het eigendunkelijk doen, weinig ontzien van den Landvoogd MATTHIAS en door het wantrouwen voeden aan deszelfs — zal ik zeggen Stedehouder of voogd? — Zoo stond dan de zwakke Staat aan de krijgsmagt

(1) Over dat vooruitzien en berekenen van ORANJE zie DE GROOT, *Jaarb.*, bl. 67, 68.

(2) Reeds drukte en verwarde die malatigheid in 1578. Zie *Archives*, S. I, T. VI, p. 398.

en aan het listig indringen van PARMA allergevaarlijkst bloot. Het hoofd ORANJE zint, wat te doen. Voor raadzaam acht hij met *Spanje* volstrekt te breken; voorts, na algemeene afzwering van FILIPS en na het bevestigen van zekere afzondering zijner bijzondere Provinciën, een' buitenlandschen Vorst over het algemeen derzelve in te roepen, en wet daarvoor te kiezen, die al vroeger voor beschermmer was aangenomen, namelijk ANJOU, broeder des regerenden Konings van *Frankrijk*. Dit ontwerp gaat door en komt eerlang ter uitvoering, hoewel niet zonder veel tegenstand, vooral bij *Holland* en *Zeeland*. De Fransche Vorst aanvaardt het Nederlandsche bestuur, hij voert het twee jaren lang onder veel strubbelen tegen het hem opgelegd naauw beperkt verdrag, maakt dan, zijner beperkingen moede, *Antwerpen* getuige van bloedig geweld en schandelijke ontrouw. Ik mag dit met deze korte melding voorbijgaan. Ook behoeft ik niet te treden in een opzettelijk onderzoek der redenen, welke ORANJE mogen bewogen hebben om ANJOU voor Nederlandschen Vorst aan te prijzen; en er zal daarvan, zoo veel het noodig is, straks genoegzaam blijken. Eene enkele vraag echter, tot die voorkeus betrekkelijk, welke mij voor den geest is gekomen, laat ik niet na aan uw nadenken voor te leggen; om wat reden, namelijk, HENDRIK van *Navarre* hem voor het Nederlandsche bewind weinig behaagd heeft? Boven ANJOU was, zou men zeggen, deze verkiezelijk, een Vorst met menige deugden begaafd,

aan het zuiver geloof toegedaan, wien de Fransche Koning gaarne, onder geheime voorwaardesartikelen, ten Lande zal zien uittrekken, en zelf gereed met al wat in hem is; gelijk deels uit vroegere, deels uit latere eigene aanbieding genoegzaam is op te maken (1). Wil hij hem niet uit hoofde van deszelfs Hervormd geloof, gelijk hij, tot geruststelling der Roomsch-Katholijken in de Zuidelijke Nederlanden, ANJOU verkiest, juist om diens Roomsch-Katholijk geloof? Of zou HENDRIK van *Navarre*, een groot, dapper en zoo staatzuchtig als staatkundig man, zijn achtergesteld geworden om reden dat die noode zich voegen zal om, gelijk toch in het ontwerp zijner Doorluchtigheid niet duister ligt, het bewind gedeeltelijk met hem te deelen, gedeeltelijk onder hem te voeren? Ik beflis het niet; maar ook heeft het luttel betrekking tot VAN MARNIX, en het is het bedrijf van dezen in de zaak van ANJOU, als raadsman en handelaar, wat naast behoort tot mijn onderwerp.

(1) De vroegere aanbieding was in 1576, kort vóór den Gentschen vrede (zie *Eplst. Select.*, p. 696), de latere na de ontrouw van ANJOU (zie DU PLESSIS, *Mémoires*, T. I, p. 169 en volgens deze DE BEAUFORT, t. a. p., B. XI, D. III, bl. 574.); nog eene na den dood van ORANJE en na LEYCESTER, door den Franschgezinden VILLEAS. Zie BRANDT, t. a. p., bl. 781. De hier aangevoerde plaatsen zijn meerendeels uitgedrukt in de bijlagen.

Stel ik mij VAN MARNIX nevens zijn' vriend DU PLESSIS voor, in het kabinet met ORANJE vrijmoedig sprekende over de verkiezing van ANJOU tot Souverein en Vorst over de *Nederlanden*, ik twijfel niet, of die keus wordt hem door beide gelijkelijk ontraden. De voorgestelde Fransche Prins is een weinig verstandig en rijkelijk verward hoofd, heerschezuchtig, volstrekt onzedelijk en tot alle ontrouw gereed; leelijk zamen naar ligchaam en ziel; daarenvens is hij Roomsch-Katholijk, en moge ook het toeval hem van den Bartholomeüs-nacht verwijderd hebben, moge hij ook, onder de tierspartij, met het Hugenootsche leger eene wjl zich hebben vereenigd, in zijn hart echter is hij aan het Hugenootsche geloof scherp vijandig. Zoo teekent hem HENDRIK van *Navarre* (1); zoo kent hem DU PLESSIS, die, welligt in wat onbedachten ijver van afrading, niet aarzelt tot den Nederlandfchen Vorst te zeggen; beter dan ware het, dat ge u zelven aan het hoofd der zaken steldet! Zoo kent hem dan ook VAN MARNIX. Ik stel daarom vast, dat evenzeer hij ontraden, met aandrang ontraden heeft, en vervolgens, zoo ver hij, onder het hooren van ORANJES niet geheel verwerpelijke tegenredenen, al-

(1) Over het gevoelen van DU PLESSIS en bijzonder van VAN MARNIX, betrekkelijk de verkiezing van ANJOU tot Souverein Vorst der *Nederlanden*, zie de Aanteekeningen en Bijlagen.

lengs naar diens meening zich begon te voegen (gelijk wij dit van DU PLESSIS getuigd vinden), daartoe meest bewogen is geworden door het aantlokkend uitzigt, dat de in zich verwerpelijke Franschman eerlang in het huwelijk mogt treden met ELIZABETH, magtig als HENDRIK III en voorstanderes van het zuivere geloof (1).

Evenzeer zal die gezindheid u blijken uit zijn handelen in de meergemelde zaak, nadat hij ter uitvoering den Raad had verlaten. Namelijk de verkiezing van den Franschen Vorst bij de Staten-Generaal ten besluite gekomen zijnde, gaat hij, zijnen Meester gehoorzaam, aan het hoofd der handelaars naar *Frankrijk*; met de geschiktheid van Diplomaat dringt hij naauwlettend en scherp op voorwaarden, gepast om het kwaad van een, aan vele zijden te vreezen bestuur, te beteugelen; en ziet, hoezeer hij vooral zich kwijt van den last om, bij opdracht van het oorlogsbewind over de gezamenlijke Gewesten, echter van de algeheele en Souvereine regering uit te zonderen *Holland* en *Zeeland*, dit bij geheim artikel gestreng te bepalen, en het uitgedrukte handschrift daarvan wél te bedingen. Zijne wakkerheid op dit punt des verdrags is ja ten dienste van zijn'

(1) Reeds in 1578 was dit huwelijk in ontwerp en sprake. Zie *Archives*, S. I, T. VI, p. 422. Wat STRADA VAN ELIZABETHS veinzerij omtrent gezegd huwelijk vermoedt, zie D. II, L. IV, p. 215—217.

Meester, wien het aan het hart ligt dit zijn erfdeel voor zich te behouden, en het, met de hulp zijner getrouwe kinderen dáár, te handhaven, in geval *Spanje* in de Zuidelijke Gewesten meer en meer mogt doordringen; er is echter nóg een ander en hooger doel, hetwelk zijnen ijver hier aanspoort. 't Is het doel, dat den voorstander der nieuw herborene waarheid meest ter harte gaat: dat, *Holland* en *Zeeland* voor ORANJE verzekerd zijnde, het zuivere geloof dáár zal verzekerd blijven, wat ook al ligt de Roomsche-Katholieke ANJOU zou mogen aanrigten.

In volgende maanden ziet ge VAN MARNIX met de keus van ANJOU allengs, voor afkeerig, wél te vrede, eindelijk hoog ingenomen. Uit *Frankrijk* teruggekeerd, prijst hij den nieuwen, eertlang te verwachten, Vorst den volke aan. Veler morring over hem bezadigt hij. Gereed gaat hij hem, in de *Nederlanden* gekomen, naar *Engeland* vergezellen. En van waar deze omkeering? Zij ontstaat uit de allengs helder geworden en nu zeker schijnende uitzigten op 's Vorsten echtvereeniging met de Protestantische ELIZABETH. Zij is alzoo, die omkeering, in stede van strijdig te wezen met vroegere Protestantische huivering, integendeel nieuwe proef van ijver voor het zuivere geloof. En deze zijn ijver verloochent zich niet twee jaren later, als het, na het verraad van *Antwerpen*, te doen is om verzoening met den ontrottwen Vorst. WILLEM wenscht die verzoening, door redenen van groot gewigt be-

stuurd (1). Doch van nu aan vinden we te dier zake VAN MARNIX veel begeerde diensten weinig gereed, ja weigerig. De Staten-Generaal benoemen hem tot den verzoeningshandel, voor welken eene zamenkomst te *Dendermonde* bestemd was geworden. Hij verontschuldigt zich met redenen, welke uit eene hem aangedane verongelijking ontleend zijn. Maar, hoeveel ook deze gewerkt mag hebben, zou niet nog eene andere, uit eerbied voor ORANJE verzwogene, zich er bijgevoegd hebben, dat hij, namelijk, ANJOU van nu aan verwerpelijk achtte van wege deszelfs ontrouw, en nog meer, omdat hij, deszelfs huwelijk met ELIZABETH weggefallen zijnde, niet meer aan de zijde stond der Protestantische Vorstin. Zoo ziet ge dan in geheel den loop dezer handeling, in het aanvankelijk ontraden, in het opvolgend instemmen, in het later zich onttrekken, in de redenen, welke dáár tot het eene, hier tot het andere hem bewegen, het gelijke principe van Protestantsgezindheid helder uitkomen.

De goede diensten van VAN MARNIX, welke ik dusver prees, behooren alle tot een bepaald tijd-

(1) STRADA vermoedt, dat ANJOU, na zijne ontrouw bij de Staatspartij verworpen en in het naauw gebragt, op het punt stond van met PARMA overeen te komen. D. II, L. V, p. 257 sqq., reeds aangehaald in het eerste Deel van mijn Geschrift, bl. 327.

perk. Doch er zijn ook doorgaande, die hij, langen tijd over; telkens op nieuw bewees. Deze behooren bijzonder tot zijne kerkelijke betrekking. VAN MARNIX had zitting en stem in de hoogste Kerke-Vergadering, was dáár nevens de bedienaren des Woords opziener en raad, bekleedde er — om het eigen woord te gebruiken — het ambt van *Ouderling* (1). Hoogaanzienlijke Ouderlingen, in onzen tijd een zeldzaam verschijnsel, waren in het begin der Hervormde kerk, zoo in de Nederlandische als Fransche nieuwe Gemeente, geene vreemde zaak: Baronnen, Hertogen, Prinzen zag men in de Synode gezeten onder de eenvoudige leeraars. MORNAY DU PLESSIS, eerste Minister van HENDRIK IV, was Ouderling, evenzoo VAN MARNIX. In deze betrekking nu trok Zijne Doorluchtigheid van zijn'

(1) Als Ouderling, niet als Kerkleeraar, meen ik, hoezeer hij ook wel eens aan het Hof van ORANJE predikte, en deswege als Kapellaan of Hofprediker ergens staat op eene naamlijst van *Pasteurs des Eglises Wallonnes*. Zie het Woordenboek van NIEUWENHUIS, t. a. p., waar ook onder zijne schriften één vermeld wordt, tot de predikkunde betrekkelijk. Mede in het lofdicht van BRANDT onder 's mans beeldrenis, vinden wij hem naar de gezegde waardigheid getkeld:

Hierzien wij MARNIX noch, dien Brusfel braght in 't leven,
Den schrandren Edelman, die 't Paapendom deed beven,
Den tolk der Bijbeltaal, op maat en zonder maat,
Den Predikant voor 't Hof; den Raadsman van den Staat.

vertrouwing en raadsman zeer gewigtige dienst, en wel van twee zijden; vooreerst ten aanzien van het Staatstoezicht op de Kerk, ten andere met opzigt tot den destijds grooten invloed van het Synodaal bedrijf op de zaken van Staat.

Wat het eerste betreft: de Nederlandische Hervormde kerk was, bij hare grondlegging, voor het grootste deel Calvinistisch, hare leeraars waren doorgaans gevormd op de school van Genève. Zoo stonden zij, overeenkomstig de beginselen van hunnen Meester KALVIJN, aan den Staat over de Kerk het minst mogelijke gezag toe. De Staten daarentegen met ORANJE meenden recht te hebben op zeer uitgebreid gezag, en vorderden het: hetgeen ons niet vreemd zal voorkomen, hetzij in de Staten, regeerders van ambt en voor een deel nog aan het Hervormd geloof naauwelijks toegedaan, hetzij in Zijne Doorluchtigheid, een Vorst van geboorte, en onlangs uit zijn *Nassau* gekomen, waar de kerk, in haren Lutherischen vorm, gewillig stond onder het hoog bevel des Graven. Zoo was ter eener zijde het vele, dat geëischt werd, te veel, en ter ander zijde het weinige, dat men noode inschikte en toefond, te weinig, vooral te bekrompen in dien tijd, toen er bij vele leeraars matelooze ijver bestond, en van onbezonnen ijver, beide *en* voor de eendragt en het welzijn der Kerk, *en* voor de veiligheid van den Staat, groot nadeel te vreezen was. Er ontstond hieruit, in den loop van jaren, geschil en misnogen. Vrije reglementen, welke de Synode

ontworpen had, werden door de Regering geweigerd of ter zijde gelegd; over daartegen overgestelde Kerkordening beklaagde zich op hare beurt de Synode (1). Hoe gewigtige dienst dan beloofde hier de tusschenpraak van een' perfoon als VAN MARNIX, Staatsman aan de hand van ORANJE en Kerkelijk man aan de zijde der Kerkvergadering, en wel haar lid van vroeg aan, reeds in het bange omwentelingsjaar van 1566, en mede gevormd in de school van KALVIJN.

Doch in dien tijd, gedurende den opstand van de *Nederlanden* tegen FILIPS, bestond er tusschen de Hervormde Kerk en den Staat eene nog kieschere betrekking. De Hervormde kerk namelijk, gellijk zij in dien opstand hoog belang had, was ook niet weinig begrepen in de maatregelen en het bedrijf dezelveu. Van zulke kerkbemoeijing in de tegenwoordige eeuw niets meer overig zijnde, moet men, om er begrip van te hebben, zich verplaatsen in de voorbijgegane eeuw. Het voorbeeld der Hugenootsche kerk in *Frankrijk* zal ik niet meest aanvoeren; het is eenigermate van eigen' en bijzonderen aard. Zij was werkelijk een Staat binnen den Staat, welke met het Rijk oorlog voerde, vrede sloot,

(1) Zie over de Kerkreglementen, in der tijd ontworpen, vastgesteld en betwist mijn Geschrift over de Kerk en den Staat; en vooral de Disfertation van Mr. CALKOEN, dáár aangehaald.

en bij overeengekomen vrede waarborg-steden in handen kreeg. Maar ook in de *Nederlanden* bestaat het voorbeeld; ge vindt het kort na WILLEMS dood, als eene commissie van de Waalsche Synode naar *Engeland* toog om aan ELIZABETH de souvereiniteit des Lands aan te bieden: en overvloedig komt het voor, staande ORANJES bestuur, *en vóór en na* 1572. Van de Kerk ging uit het besluit tot openbaar prediken, een verzoek om gelds- en krijgshulp aan de uitgewekenen, correspondentie met de gewapende Kerk in *Frankrijk* en met de Staten. Die bemoeijing kon in der tijd niet zelden aan de goede zaak zeer rijk voordeel toebrengen, maar ook dreigde zij dezelve soms groot nadeel door ontijdige, al te geweldige en drijvende maatregelen; en in het geheel, buiten de staatszorg omloopende, verwarde zij ligt en werkte tegen, hetgeen dáár goeds en voorzigtigs beraamd werd. Het was dus noodig dat Kerkelijk Staatsbedrijf te eenen tijde op te wekken en aan te sporen, te anderen tijde neer te zetten en te bezadigen, overal het wél te leiden en te besturen. Maar nu, nog eens, wie kon voor zulk toezigt zoo geschikt zijn als een man, gelijk VAN MARNIX, Raad aan de zijde van den Staat, tevens Raad bij de Kerk, wijs en bezadigd, tegelijk met gloeienden ijver toegedaan aan het Hervormde geloof?

Wij vinden dan ook, dat deze zijne dienst doorgaans in groote mate nuttig is geweest, *en* ten aanzien van Staatsinvloed op de Kerk *en* ten opzichte

van Kerkinvloed op den Staat. Betrekkelijk den afgeleegenen oorsprong der Gentsche onlusten moge hij al niet geheel onberispelijk zijn, doch, toen die allengs geboren waren — wij hebben het gezien — deed hij al zijn best om ze tegen te gaan: en hoe menig, zoo gepast als waardig besluit nam de Synode ten voordeele des opstands, hetwelk hij in zijne betrekking van Ouderling in de Synode voorstelde en dreef, en waarvoor hij, ter andere zijde, zijn' Meester wist in te nemen! — Als ORANJE, bij zijn' inval in de *Nederlanden*, gelijke Godsdienstregten aan de Roomsch-Katholijken wilde verzekerd hebben, won hij daarvoor de goedkeuring van den Raad der Kerk; en weder te haren genoegen zal hij, toen die gelijkheid in het vervolg onveilig was geworden, zijn' Meester tot inkrimping en bepaling hebben omgestemd. Het is zoo, in den twist over Staats-Kerkbestuur verminderde allengs zijn gunstige invloed bij de Synode, ja weleens deelde hij met zijn' Meester in haar hoog misnoegen (eene proef hiervan is de verwerping van zijne Psalmberijming in de Synode van 1586 (1)), maar ook was hare vrijzinnigheid in der tijd onmatig. En hoe wijs bestuurden raad hij haar plag te geven, om niet door veel eischen en drijven te meer te verliezen, hiervan is eene proef in zijn schrijven aan VAN DER HEIDEN, bij gelegenheid van twist

(1) Zie D. II, St. I, bl. 163.

met den Magistraat van *Hoorn* over zekeren ingedrongenen leeraar. Ge leest dat voorbeeld van voorzigtige reukelijkheid bij BRANDT (2).

Er is nog eene andere, veel grootere dienst, voor welke WILLEM I, zal ik zeggen, of de Nederland-sche Republiek met de in haar wél gezetelde Hervormde kerk aan ALDEGONDE verplicht is. Ik meen ORANJES bestelde verbindtenis en ongekrenkte trouw aan die Kerk. Namelijk van wege den zeer gematigden zin betrekkelijk het geloofsverschil, welke deels tot zijne overtuiging, deels tot zijn karakter, deels tot zijne staatsbetrekking behoort, ben ik niet zonder alle zorg, dat hij van de openbare belijdenis der nieuwe leer op den duur zal achterblijven, of wel, bij eenige aanlokkende gelegenheid, tot de Roomsche partij, te weten de gematigde, zal terugkeeren. CASSANDER of BALDUIN zal dat gewis niet weren; beiden zullen het dringend aanraden. ALDEGONDES invloed staat er met kracht tegenover, en niet alleen zijn overtuigend, aandringend woord, maar ook zijn perfoon, deels de vriendschap en het vertrouwen, welke hij bij zijn' Meester vindt, deels zijn door-gaans en langs zoo meer wél bestierde ijver voor de gezuiverde waarheid, die tegenwigt maakte tegen den weêrzin, welken DATHENS overmatig drijven geschikt was te verwekken.

(2) T. a. p., bl. 565 volgg., en *Epist. Select.*, t. a. P. P. 711—713, 753.

Ik zie bij deze opmerking niet voorbij, wat ik op andere plaats aanwees, dat onder hetgeen den Prins tot de partij der Hervormden trok, en wel bij menige gelegenheid tot die van de scherp Hervormden, redenen van Staatskunde zijn vermengd geweest; hiërdoor toch is het laatst beweerde niet tegengesproken: want zoo hij uit onderrigt, raad, voorbeeld van zijn vriend VAN MARNIK, overtuiging van de zuivere Godsdienst en liefde voor dezelve aanwon, werd daardoor niet zijn staan aan hare zijde veel geltekt, en althans, zoo ver het min edele daaraan toebragt, veel veredeld? Zoo heeft hij in de Hervormden niet slechts lief die hem lief hebben, en van wie hij eer ontvangt en verwacht, maar ook verbindt hij zich aan hen van wege gemeenschap aan hetzelfde dierbare geloof: en als hij voorstander is van de gezuiverde Godsdienst ten voordeele van wettige privilegiën en gelijke vrijheid, is hij ook voorstander van de privilegiën en vrijheid ten einde met deze de gezuiverde Godsdienst te vestigen en te handhaven (1).

(1) Dat het den Prins, gelijk ik ergens lees, enkel zou te doen geweest zijn om de zuivere Godsdienst, en dat hij privilegiën slechts zou hebben voorgestaan, om medewerking tot zijn groote doel bij het gros der menschen uit te lokken, komt mij overdreven voor. Misschien is hier (en het dergelijke in de vroeger aangehaalde belangrijke Disfertatie van Mr. HOOGENDORP wel eens meer) de meening omtrent het geen dat WILLEM I,

Waar is, vraagt SCHELTEMA, ALDEGONDES standbeeld? Jammer is het, schrijft D'ESCURY, dat een vroegtijdige dood den Heer HURGRONJE in *Zeeland*, in zijn voornemen belet heeft om dien boezemvriend van WILLEM, te *Westfourburg*, waar hij begraven ligt,... een gedenkteeken op te rigten! Ik voeg er bij, in den geest diens edelen, vaderlandfchen fchrijvers: hij verdiende het, ware het ook alleen om zijnen arbeid aan WILLEM: het paste voor hem, zeggen we onder het aanzien en fchatten van de rijke vrucht diens arbeids, nog boven den deelgenoot zijner verdienften, DU PLESSIS. Wat toch de edele DU PLESSIS niet heeft mogen zijn aan de zijde van HENDRIK IV, dat is VAN MARNIX aan de zijde van WILLEM: de pijlaar en steun van die vrije, reine Godsdienst, welke, van dien Vader des Vaderlands aan, geworden is, en immer blijve de eer, de bloei, en tevens het hoogere heil des Noord-Nederlandfchen volks!

die voortreffelijke, *geweest is*, afgeleid uit hetgeen hij naar een onderfeld en voorgestaan regtsprincipe *heeft behooren te zijn*; een *argumentum a priori*, hetwelk in de Vde afdeeling van onzen *Heidelb. Katechismus* den leeraar moeite baart, en in gefchiedenis voorzeker weinig fteek houdt.

AANTEKENINGEN

EN

BIJLAGEN.

Bladz. 5, reg. 1, *tot verijdeling der overmagere moderatie...*,

Belangrijk, om den stand van zaken, aan het groot bedrijf der Edelen opgevolgd, te kennen, is een brief, geschreven aan N. DE HAMES, Ridder van het gulden Vlies, over de vervolging der Protestanten, in weerwil van het niet geheel ongunstig Apostil der Landvoogdes, in de *Archives*, S. I, T. II, p. 115.

Monsr. DE HAMES, j'ay reçu votre lettre et ayant bien entendu tout le contenu d'icelle, il m'est avis que vous trouvé de mauvaise grâce que nous nous sommes adressés aux députés de la Noblesse pour nostre quartier, les quels nous ont esté dénommés à ces fins pour être de par eux aidés et conseillers, quand le besoin le requerra. Ce que aussi nous avons fait, nous adressant et recourant à eux, comme à nos défenseurs et conseillers, au cas advenant qu'on procéda envers nous durant la surséance, autrement que la re-

lation nous en a esté faite; car si on ne nous eut promis, et pour chose toute certaine et assurée, que les Magistrats n'avoient aucune puissance de nous rechercher, en façon qui soit, pourveu que nous tinssions coy et couvert comme auparavant, ce que aussi nous avons fait, nous n'eussions point eu d'occasion de nous plaindre, parce que ceux qui maintenant sont emprisonnés, ne le seroyent pas. Mais quand nous voyons que contre l'assurance qu'on nous a donné, on procède à toute rigueur, autant que jamais, contre nous, c'est tout le moins ce me semble que nous pouvons faire, que de nous plaindre, puisque mieux nous ne pouvons avoir. Que pleut à Dieu que la relation que j'ay fait au peuple de la part de la Noblesse, ayant charge d'icelle, fut encores en m'a car je ne seroy point taxé comme je suis d'avoir abreuvé et repeu le peuple de mensonges, et que ceux qui sont prisonniers ne le seroyent pas. Car de fait estant delibéré de partir, craignans de tomber entre les mains de leurs ennemis comme ils sont, ou leur fit savoir qu'ils ne bougeassent, ains qu'ils se tinssent couvertement chez eux, et qu'on ne pouvoit autrement procéder contre eux, jusqu'a ce qu'autrement en fust ordonné. Lequel conseil a esté cause, hormis la providence de Dieu, de leur emprisonnement et de tout ce qu'ils souffrent et endurent, qui nous devroit autant ou plus toucher qu'à eux.....

Au reste touchant de l'apostille à laquelle vous me renvoyés, pour entendre le contenu d'icelle. Que pleut à Dieu que les Officiers de Madame ne passassent point tout outre d'icelle comme ils font, ains se contentassent de garder et observer ce qui y est contenu sans

transgresser et cracher ainsi contre ceste apostille et contre ceux qui osent parler de ce qu'ils font, car si ceci n'est cracher tant contre ce que Madame promet en l'apostille et contrevenir directement à ce qui y est contenu, je ne scay que c'est. Assavoir que le jour de Paques dernier, en un sermon qui fut fait en la grande Eglise de nostre dame, fut tenu tels et semblables propos par celui qui prêchoit, qu'en despit du Roy et de la Noblesse il n'y auroit autre Evangille presché que celui qu'il adoncoit, et qu'il faudroit bien que le Roy cria mercy au Pape, s'il aidoit ou favorisoit à la Noblesse. Après, le 7e de ce mois de May, fut joué un seu aux Jesuites de ceste ville, le quel contenoit en somme que ce pauvre homme qui est prisonnier ici, estoit damné, ensamble avec luy tous ceux, qui ont présenté la supplication de la part de la Noblesse et principalement Mr. DE BRÈDERODE, comme chef et capitaine d'iceux. Outre plus les Officiers de l'Evesque ont demandé ceste Sepmaine assistance à Messieurs de la ville, pour avoir prinse de corps sur un homme, pour ce qu'il ne veut nullement confesser ni croire que son fils, lequel on a executé et brulé en ceste ville pour la parole de Dieu, soit damné. Tellement que le pauvre homme en est venu jusques à là, ou qu'il faut nécessairement qu'il s'absente d'ici, ou bien qu'il confesse une chose tant estrange et monstrueuse, ou qu'il soit grièvement puni. Et encores n'est ce pas tout, car lundi dernier il y eut une pauvre jeune fille constituée prisonnière, la quelle nous avons retirés des bourdeaux et lieux infâmes, seulement pour n'avoir point voulu aller à confesse et apporter lettre du Curé de la paroisse en laquelle elle faisoit sa rési-

dence. Or je vous laisse penser maintenant, quand le peuple oit et voit toutes ces choses, s'il n'a point bien juste matière de se plaindre et par conséquent de se fâcher, car on dit en commun proverbe, que tant on vient à moucher le nez, qu'il seigne. Qui me fait craindre qu'en la fin, synon qu'on tasche d'y pourvoir, que la patience d'icelluy, de la quelle on abuse tant vilainement, se pourra bien tourner en fureur et rage. Car est ce là, Monsieur, la promesse contenu en l'apostille, par laquelle on nous promet qu'elle mestra si bon ordre entre les officiers, qu'aucun n'aura occasion de se plaindre? Brief si je vous voulois discourir tout ce qui se fait contre la promesse de Madame, mentionnée en l'apostille, je n'auroys jamais fait. Qui sera l'endroit ou après m'avoir recommandé à vostre bonne grace, je prieray le Seigneur de combler vos saints et vertueux desirs. De Tournay ce 16me de May 1566.

Vostre Serviteur et Amy.

BURGUNDIUS keurt MARGARETA in dezen omtrek van tijd niet geheel vrij van zwakheid, wankelen en ongelijk handelen, p. 109—111; evenzoo AITTA in onderscheidene brieven aan HOPPER.

Bladz. 9, reg. 9, een troostbrief van dezen inhoud was die:

Ghenade, Vrede, ende barmhertigheit van God den Hemelschen Vader, door JESUM CHRISTUM onzen Heere ende Heylant zy U. L. in alle overvloedicheit des H. Geestes vermenichfuldicht.

*Eerfame, Goetgunstige, Lieve Heren en Broederen,
Getrouwe Dienaren en Ledematen der Kerken CHRISTI
JESU onzes Salichmakers.*

„ So ick hadde moghen myn voornemen en begheren
 „ nakomen, om derwaart te trecken, eer ick my voort
 „ in de beroepinge hadde begeben, daer my de Heere
 „ toe beroepen heeft, ick en zoude geenzins hebben
 „ willen nalaten, U Liefden alle ghelyck in den Heere
 „ vriendelick te groeten, en in zyne bescherminge en
 „ bewaernisse van gantscher herten te bevelen, beghe-
 „ rende hertgrondelick, dat U. L. myner en mynes huis-
 „ gezins hadde willen gedachtig zyn in uwe gebeden,
 „ ende danckende oock zeer hooghelyck U. L. over
 „ alle de goede vermaningen, vertroosting en andere
 „ stichtingen, gelyckerwys oock over alle de eere, lief-
 „ de en vriendschap, die U. L. my hebben bewezen
 „ van der eerster ure aen, dat ick my tot U. L. ge-
 „ meynschap hebbe begheven, also wel int gemeyne als
 „ int besonder, ende ten laesten my oock biedende tot
 „ uwer liefden dienst, het zy int gemeyn oft int be-
 „ zonder in alles, wat ick eenichzins vermach oft ver-
 „ moghen zal. Maar nu dewyle my dit benomen is,
 „ en ick uit vele gewigtige oorzaken bynae gedwongen
 „ ben geweest, myn voornemen te verauderen, en hyr
 „ blyvende myn huisgezindt te ontbieden, zonder U. L.
 „ thegenwoordelick te gaan bezoeken; zoo hebbe ick
 „ nochtans niet kunnen onderlaten, myne schuldige ver-
 „ plichtinge in dezen deele met Schriften, na te komen.
 „ Ende, nademaal God, zo ick gewisfelick vertrou-
 „ we, my van aldaer geroepen heeft na den Paltz, zo
 „ dat ick U. L. gemeenschap na den lichaeme niet meer

„ genieten kan, U. L. mit dezen tegenwoordigen brief
 „ hooghlick te bedancken van de voorzeide liefde,
 „ vrientſchap, chriſtelicke geneghentheit ende onver-
 „ diende ere, die U. L. my altyt zo int gemeyne als
 „ int bezondere hebben bewezen, biedende my, na al-
 „ les dat in myne kleyne en geringhe macht is, dat
 „ zelvighe te verſchulden in alle billicke en ſchuldige
 „ gehoorzaamheyten en dienſt, daer ick U. L. en alle
 „ onze broederen in CHRISTO eenichzins zal mede mo-
 „ gen dienen. Ende nadien de Chriſtelicke liefde en
 „ eenicheyt in gheene verre of naby liggende gele-
 „ ghentheit der plaetzen en beſtaet, dan enckelick in
 „ den bandt der lidmaten des lichaems CHRISTI JESU,
 „ zo bidde ick en beghere zeer vriendelick van U. L.
 „ gy wilt my altyt voor een van uwe broederen en
 „ lidmaten des lichaems CHRISTI holden, en derhalven
 „ myner ghedachtich wezen in uwe heylighe ghebeden,
 „ als eenes medelits uwes lichaems. So vele het my
 „ belangt, ick verhope nemmermeer te vergheten die
 „ goede en getrouwe leeringhen, vermaningen en ver-
 „ trooſtingen, die ick by U. L. en in uwe Gemeinte
 „ hebbe door Godes genade ontfangen ende geleert;
 „ welke my zullen dienen tot een ſpoor en prickel,
 „ om onzen Heere en God hertgrondelick te dancken
 „ in CHRISTO JESU over die grote weldaden, die hy uit
 „ zyne milde genade U. L. en allen broederen van
 „ Embden; ja der Overheit en der ganſche Stadt be-
 „ wezen heeft, hem biddende uit gront mynes herten,
 „ dat hy u de zelve gaven en genadens altyt wil ge-
 „ nadichlick vermeederen; op dat gy moogt wezen een
 „ uitverkorene Stadt Godes, op eenen berg gezett,
 „ daer de volcken haeren toevlucht mogen toe nemen,

„ om den Heere in der waerheit en in den geest aen te
 „ bidden; ende een licht der werelt, verlichtende met
 „ dat woort des Evangeliums alle verdonckerde en ver-
 „ bysterde herten; ende een rechte *Sion* en *Jerusalem*;
 „ ende zynde tzamen gebonden door den bandt der lief-
 „ de ende des vredes, moget alle listigheyt des Satans
 „ weeren, en met een vast en onbeweegt ghemoet, in
 „ de eenigheyt des geloofs ingewortelt blyvende ver-
 „ kondigen de wonderdaden Godes des Heeren; ende
 „ stellen dat louter, reyn en onvervalfchte woort Go-
 „ des als tot een yzeren muur voor alle aenvechtingen
 „ des Satans, die als een brullende leeuw nacht ende
 „ dach ommeget, om ons te verslinden, ende van de
 „ rechte waerheyt ende eenicheyt des geloofs af te
 „ brengen. My en ghebeurt niet U. L. te vermanen;
 „ maer vele eer van U. L. vermaent te zyn, dwelck
 „ ick oock bidde en beghere; doch en kan ick niet
 „ nalaeten, de vermaninge, die ick van U. L. ontfan-
 „ gen en geleert hebbe, tot meerdere sterckinge des
 „ lichaems, daer ick een lidmaet van hope te wezen,
 „ eenigzins te gebruycken, vertrouwende dat U. L. dat
 „ my niet anders en zullen affnemen, dan als een teken
 „ der vaste eenicheyt en verbindunghe, die ick met U.
 „ L. in eenen geloven, in eener liefden en eener hopen
 „ hebbe na den geest, niettegenstaende dat ick nae den
 „ lichaeme van U. liefde, vriendelicke, heilighe ende
 „ christelicke converfatie worde afgescheyden. Doch en
 „ zal ick nemmermeer vergeten de goede gemeinschap
 „ ende eenicheit, die ick met U. L. altyd gehalten heb-
 „ be, zo in de aenhoringhe des Goddelicken woorts,
 „ in de ghenietinge zyner Sacramenten, als in de bor-
 „ gerlicke gemeenzaemheyt en broederlicke verkeerlinghe,

„ ende oock inzonderheyt in het hellich ende nuttelick
 „ ghebruyck der Profhecyen, in de welcken ick U. L.
 „ goeden en heylighen yver tot Godes waerheyt, chris-
 „ telicke liefde onder elkanderen, ende oock met enen
 „ U goede genegentheyt tot my waart, menichmael heb-
 „ be vermerkt ende gespeurt.

„ Bidde derhalven den God en Vader onzes Heeren
 „ JESU CHRISTI, dat hy U. L. in dezen goeden en rech-
 „ ten yver, in deze lieflicke eenicheyt, ende in alle
 „ heylige en goede oefeningen der Godzalicheyt wil
 „ eendrachtelick en onverhindert door zynen H. Geest
 „ in CHRISTO JESU bewaren.

„ Bevelende my uit gront mynes herten met myn
 „ huisghezint in U. L. heylighe ghebeden, en biddende
 „ dat God de Heere U. L. altyt in zyne heylige bewa-
 „ ringe holden wil.” *Datum te Ceulen den elfden in
 Brackmaent 1569. by my*

*U. L. wilt doch alle broe-
 deren in CHRISTO van her-
 ten groeten in mynen nae-
 me*

*U. L. goetwillige dienaer en
 Broeder in CHRISTO JESU.*

PHILIPH VAN MARNIX
*ghenaemt van mont St.
 Aldegonde.*

Bladz. 13, reg. 11, *hem eigen advies* Dus luidt het :

Souden wij bij vreemde Potentaten als den Conink van *Vrankrijk* of *Engeland* (betalinge) verzoeken, so foude het Land in groot en opentlyk perikel staen onder vreemde Heeren te komen, dewijle sy dat geld niet en souden willen tellen, of sy moesten wel verfekert zijn op eenige steden, dat sy der niet en souden aen verliefen: waerdoor sy eenen voet in 't Land souden

krijgen en namaels niet daer uit te brengen zijn, alsof bij menige exempelen soude kunnen bewefen worden. Beneven dat syne Vorstelyke Genade genoeg verfocht heeft, dat sulx op dit pas niet doenlijk en is. BOR, D. I, p. 387; aangehaald in de *Archives*, S. I, T. III, p. 405. Ik breng dit advies te liever bij, om te doen opmerken, dat er bij VAN MARNIX, in weerwil zijner afrading van KARELS gunstige aanbiedingen, geen achterdocht bestaat, dat onder die aanbiedingen een wreed bedrog zou schuilen; KAREL immers en ELIZABETH wantrouwt hij evengelijkelijk.

Bladz. 14, reg. 16, *dergelijken rang (echter hooger)*.....

Aan de zijde van WILLEM ten zijnen dienste vinden we nevens VAN MARNIX, doch doorgaans beneden hem, het zij in rang het zij in intimiteit, verscheidenen; als BRUNINCK TSERAERTS (*Archives*, S. I, T. III, p. 203 en 453); DATHEEN; W. VAN BRIJLL, (t. a. p., p. 234); DE WEYER, (t. a. p., p. 133, 143 s.); TAF-FIN (DE BEAUFORT, B. X, D. III, bl. 253); DE LUMBRES, (*Archiv.*, t. a. p., p. 198), DE LUMBRES was begrepen in den hervatten handel met KAREL IX. Zie ergens VAN DER MYLE, *Epist. Select.* N. BRUNYNCK was Secretaris, doch die zeldzamer de meest gewigtige brieven schrijft; immers van den staat van *Haarlem* geeft hij berigt aan JAN VAN NASSAU, bij afwezen van VAN MARNIX. Zie *Archives*, S. I, T. IV, p. 34, vergel. met p. 38. Nog was een uitgelezene DE VILLERS, steller van 's Prinses *Apologie*. Hier en daar beklaagt zich de Vorst niet éénen knappen en vertrouwden man aan zijne zijde te hebben; het was in

September van het jaar 1573, tijdens het afwezen van VAN MARNIX, eene maand vóór deszelfs gevangenneming in *Maaslandsluis*. Zie WAGENAAR, D. VI, bl. 450. Aangaande VAN MARNIXS verbindtenis met WILLEM zegt VIGLIUS in zijn Schrijven aan HOPPER: „est apud principem ejus auctoritatis, ut omnia paene ex ejus consiliis faciat.” „De Prince was, schrijft BOR, seer droevig om syn gevangenisse en schreef aan SONOY, dat hij den Grave van BOSSU en den gevangenen tot *Hoorne* sulc tractement soude doen, als hij soude verhoren, dat de Heere van ALDEGONDE gedaan werde, sulcs dat hierdoor dese beter werd getracteerd, als hij mogelijk anders soude geweest hebben, door den grooten haat, die de Spangiaarden hem toedroegen”. Zie Mr. GROEN VAN PRINSTERER tot de *Archiv.*, S. I, T. IV, p. 231. ORANJE in een' brief aan zijne broeders: Je m'efforçeray pour la délivrance du dit ST. ALDEGONDE en tout ce qui sera possible, t. a. p., p. 238. Aan DE LUMBRES, t. a. p., p. 239. Espérant faire garder le Maeslantsluis, j'avois envoyé Mons. de ST. ALDEGONDE pour la fortifier, mais avant que les ouvrages ont esté en défense, l'ennemy, conduit par les paysans d'un autre chemin qu'on les attendoit, l'ont enfoncé, où, à mon très grand regret, le dit ST. ALDEGONDE, qui autrement se monstroit vaillant, mais ayant esté délaissé de ses soldats, a esté prins avec autres, et mené á la Haye. Neanmoins j'espère, si plait à Dieu, le retirer, soit par eschange d'aucuns de ceux, qu'avons prisonnier, ou bien par ranchon que autrement, selon que je trouveray convenir.— Reeds had ik van ORANJES groot crediet voor VAN MARNIX ettelijke bewijzen gegeven. Deze mogen er bijgevoegd worden.

Bladz. 19, reg. 12, *Aan Roomschen, noewel als Onroomschen*.....

Niet terstond werd de Roomsch-Katholijke eeredienst verboden, gelijk de Fransche vertaler van BENTIVOGLIO te onregt schrijft, L. VI, p. 393. Hoe verre dit van 's Prinzen gezindheid was verwijderd, vertoont zijn brief, 16 Mei 1572 geschreven aan wélgezinden te *Dordrechts*, en onlangs door den Heer J. SMITS medegedeeld en opgehelderd in de werken van de Maatschappij der *Nederlandsche Letterkunde*, te *Leiden*, D. V, St. I.

Bladz. 25, reg. 3, *nevens anderen druk*.....

Te verwonderen is het inderdaad, dat de enkele twee provinciën, onder zoo veel verlies, vier jaren tegen *Spanje* het uithouden. Er werkt toe mede hooge geestdrift, geboren uit haat tegen den Spanjaard en uit liefde tot WILLEM (deze echter vinden wij later in 1578 en 1579, bij langdurig afwezen van den geliefde en aanwasfende aristocratie. verre teruggegaan), en niet het minst brengt toe de gelegenheid van het waterland met groote bekwaamheid voor vlootdienst.

Bladz. 25, reg. 7, *In de armen van ELIZABETH*.....

De genegenheid van ELIZABETH voor de Nederlanders is niet weinig onvast, gelijk hier en menigmaal valt op te merken. Hare genegenheid rijst, daalt, zinkt, naar dat het voor haar belang voegt. Hare hulp is gereed bij kwaad vermoeden, op FILIPS voorstaan van MARIA STUART; teruggetrokken is hare hulp, en zelfs neigt zij tegenover den verdrukte naar de zijde van den onderdrukker, bij vrees voor Frankrijks groot overwigt;

wederom bij overleg van huwelijk met ANJOU, wien de Nederlander tot Souverein hoofd geroepen heeft, is zij den Nederlander met al hare liefde toegekeerd. Zie VAN KAMPEN, *Verkorte Gesch. der Nederl.*, D. I, bl. 301. *Archives*, S. I, T. IV, p. 39, T. V, p. 332 s. Groote klagt hooren we VAN MARNIX over haar opheffen, bijzonder betrekkelijk het jaar 1576. *Epist. Select.* p. 698. » Postremis tuis litteris nihil dum respondi, quod nihil hic fuit scriptione dignum, nisi quod Angli multum nobis facessunt negotii, et jam pene bellum necdum indictum movent. Pacta omnia conventa habent irrita, quast vi et metu fuerint expressa. Interea nau-tae naves nostras depraedantur et in Angliam avehunt. Nuper sex coeperunt; jam iterum septem aut octo. Ita vires nostrae ab amicis infringuntur, et a quibus salutem sperabamus, gravissimam cladem accipimus.....

Bladz. 28, reg. 3, v. o., *na het verlies op de Moo-kerheide.....*

De lezer herinnert zich dien bangen tijd, bang het meest van wege het sneuvelen van den dapperen en vromen LODEWIJK. STRADA schat hem ver beneden waarde, gelijk wij het verwachten, onderscheidt hem echter niet kwalijk van WILLEM. » Virum sane pugnacis animi, militarisque facundiae, sed turbidum violentumque, ac Orangio fratri ut amore geminum, ita prudentia longe alium ac diversum, quique inconsulte ferox, impetu magis quam consilio arma circumferens, fortunam plerumque adversam merito suo expertus sit. l. l. D. I, L. VIII, p. 383.

Bladz. 35, reg. 3, *den dwingeland*.....

Is DON JAN hier voor dwingeland verklaard, zijn daarentegen met lof vermeld ORANJE en de Oranjegezinden, die hem verwerpen, daardoor zijn de nieuwe Landvoogd en de Heeren, die gereedelijk hem aan nemen, niet veroordeeld. Veeleer is een gelijk gunstig oordeel zamen aan de eene en de andere partij toe te kennen. Namelijk voor ORANJE en zoovelen als de godsdienstvrijheid lief ja onmisbaar goed is, is hij in FILIPS naam geloofsen gewetensdwinger; voor de Roomsche-Katholijken daarentegen schikkelijk vredemaker. Vergel. Mr. GROEN VAN PRINSTERER, in zijn voorwoord voor het zesde Deel der *Archives*, p. 8.

Bladz. 39, reg. 2, *hij ontraad het, ja, maar*.....

HOOFT, t. a. p., Boek XII, bl. 533, 534. RIJHOOVE afgeveirdicht nam zijnen wegh op *Antwerpen* en vertoonde den Prinse, hoe 't in *Vlaandre* geschooren stond..... Maar de Prins, bedraayt in 't stuk (want opstending van onderdaanen teeghens wettighe ooverheit te styven oft zyn' eighen' ahangelingen, met de zaak der welke de zijne vermengt was, plotselyk voor 't hooft te slaan, geen van beyde geleek hem), vraaghde zelf: wat raadt? RIJHOOVE versleeghen in zoo krank een troost, zeyde; Heere ik zie naaders niet, dan den nieuwen Stadthouder, met al wat naa zijn stem luystert, bij den kop te vatten, en deur te stuuren. Waar op de Prins weeder: oft men dan zoo, als vertwijfelt, zouw voorthollen? 't Antwoordt van RIJHOOVE was, dat hij geen ander middel wist; en benoodight zijnde,

een onveyligh en schrikkend leeven te leyden, oft het zelve op 's Heemels genaade ten dienst van 't Vaaderlandt te waaghen, jaa daar in te schieten, dit laast ongelyk liever had. Dat was, zeyde zijn' Doortuchtigheid, wat anders: en vraagde naa de hulpe, daar hij staet op maaken moghte. Naardien, antwoordde RIJHOOVE, mij d' uwe ontvalt, zo wil ik van Gods handt den uitgank verwachten, en wekken de gemeent op, tot maaning om haar' vrijheeden, die men haar meent t' onbruyk te houden. Verre verwerp de Prins deezen voorstel, en zeyd' hem, dat men dien voet niet neemen moght: doch naader te zullen ooverweeghen wat oorbear waar. Zich dan daarop beslaapen hebbende, ontbood hij RIJHOOVE wederom, en vraaghd' hem, oft hij tot de hachlijkheit van dien ongegronden en reukeloozen aanslag, en die van zulk belang was, noch denzelven moedt had. D' ander bleef er bij, dat hij zich sterk maakte (God ten voorste) booven te staan, oft daaroover te sterven. Toen trekt zijn' Doorluchtigheid het hoofd tusfchen de schouders, en zich langer zijner reede niet aan: ook zijn zij zoo gescheyden. Maar thans quam ALDEGONDE naa RIJHOOVE zoeken. — — —

ALDEGONDE, na veel koutens oover en weeder, ried RIJHOOVE zijn bestek zoo hij daar toe rustigh genoegh was, in 't werk te stellen, zonder 's Prinzen oor meer te moeyen. RIJHOOVE, hier uit scheppende, dat zijn' Doorluchtigheid door de vingeren zag, en zich misfchien erinnerende, dat het, hoe wel een gevaarlijke, nochtans verdienstlyker gehoorzaamheit is, op den zin, dan naa 't bevel der Vorsten te wachten, toogh daatlyk naa *Denremonde*, en van daar bedektelyk met vier

moskettiers, naa *Gent*. Derwaart werd ook van den Prinse de Heer VAN DOHAIN afgeveirdicht, om toe te kijken, hoe 't er afloopen wilde.

Bladz. 39, reg. 6, *den Prins hier te verdedigen*

Men leze ter bevestiging den brief van DE CHAMPAGNY aan ORANJE nevens het aangeteekende van Mr. GROEN VAN PRINSTERER, *Archives*, S. I, T. VI, p. 222 s., maar ook ter andere zijde hetgeen G. DE VOSBERGHEN schrijft aan ALDEGONDE van het groot gevaar, hetwelk den Prins van AERSCHOTS boosheid en diens aanhang te vreezen viel, t. z. p. p. 178. Mr. GROEN VAN PRINSTERER teekent hierbij aan uit LANGUET, *Epist.*, S. I, S. 324. *Accidit nuper Bruxellis, ut, ob quaedam graviora negocia, Orangius et reliqui proceres manerent in senatu usque ad horam secundam pomeridianam. Quidam cives certiores facti Orangium ex senatu nondum esse reversum, suspicati sunt aliquid incommodi ipsi accidisse; quare, correptis armis, quidam eorum portas urbis occupaverunt, alii ad Curiam contenderunt, quos cum de fenestrâ alloquutus esset Orangius, ac omnia bene habere dixisset, sedatus est tumultus, et cives arma deposuerunt.*

Bladz. 39, reg. 9, *verwijderd waren*

De veete van ORANJE tegen AERSCHOT vertoonde zich zelfs in het slaken van deszelfs boeijen, waartoe hij na ettelijke dagen met groote pompe de stad *Gent* kwam intreden. De stad was AERSCHOTS gebied, en zijne verlossing naar die wijze was zijne diepe vernedering.

Bladz. 41, reg. 9, v. o., *verschooning*

Mr. GROEN VAN PRINSTERER kent die aan de Gentenaars in de kleinste mate toe. Hij meent, dat boos geweld aan de requesten reeds was vooruitgegaan; hij merkt op, dat, volgens de Gentsche Pacificatie, de Hervormden in de Zuidelijke Gewesten geene aanspraak in het geheel hadden op vrije Godsdienst, vermits bij dat verbond aan de Staten-Generaal alleenlijk was opgedragen in overweging te nemen, of aan de Provinciën *Holland* en *Zeeland* het bij voorraad toegegeven voorregt verblijven zou, doch in het geheel niet, of het mede tot de andere zou worden uitgestrekt. Zie *Archives*, S. I, T. VI, p. 382 s., 463—472, 530. Ik aarzel om het zij dat eene, het zij dat andere tegen te spreken; ik geef echter in bedenking, met opzigt tot het eerste, of het geweld, dat aan de requesten zal vooruitgegaan zijn, ook wat sterk door LANGUET moge gekleurd wezen, vermits het nauwelijks te gelooven is, dat men na het bedrijven en onder het bedrijven van boos geweld, verzoeken hebbe ingeleverd, waarin de uiterste gematigdheid betuigd en gewaarborgd wordt (1) (de hoofdinhoud derzelve is opgegeven door

(1) Wel eens vindt men de aanklagt der Hervormden overdreven. Zoo ten aanzien der ongeregelheden, in *Gelderland* gepleegd, volgens een brief van JAN VAN NASSAU; zie *Archives*, t. a. p., p. 518 s.; ook wordt bij de aanklagt onbillijk voorbijgezien, hoe veel van de Roomsche zijde geleden was; volgens eene aanmerking van den Heer GROEN VAN PRINSTERER zelven, in zijne Voorrede van het Vde Deel, p. XLIX.

WAGENAAR, t. a. p., D. VII, bl. 212, 213). Ten aanzien van het andere, of niet de Gentsche Pacificatie, — onderfeld, dat zij aan de Hervormden in het stuk van vrije Godsdienst alle uitzigt op aanwinst volstrekt affneede, en daarentegen met verlies, onherroepelijk verlies van al wat zij ten jare 1566, ten koste van hun bloed, gewonnen hadden, bedreigde, — voor een allerbilrijkst verdrag te houden ware, al te onbilrijk en drukkend om er zich duurzaam aan te houden; gelijk dan ook ORANJE, bij zijne komst in *Brabant*, 1577, wel omzigtig vermeden had daartoe zich te verbinden (Zie Mr. GROEN VAN PRINSTERER, *Archives*, S. I, T. VI, p. 155). Ik zeg nog eens, dat ik verre ben van de Gentenaars te verdedigen. Is echter niet eenigermate te hunnen voordeele onder het oog te houden, dat het Hervormingsbedrijf in de XVIde Eeuw in zijn' aard een *revolutionair* bedrijf was, en van wege den tegenstand der bij Staatswet gevestigde Roomsche - Katholieke Kerk niet anders dan revolutionair heeft kunnen zijn; zoo zeer, dat zelfs de Vorst, die de nieuwe Godsdienst, in weerwil van een groot getal, ja van de meerderheid zijner onderdanen heeft ingevoerd (en zulke invoering pleeg voor de wettigste gehouden te worden), dat niet heeft kunnen ondernemen, zonder *revolutionair* van eed en verbindtenis zich te ontslaan. Mr. GROEN VAN PRINSTERER stemt dat toe, waar hij oordeelt, dat FILIPS door zijn' eenmaal gezworen eed gebonden was aan weigering van alle Godsdienstvrijheid. In het gegeven geval echter, zoo ergens ooit, zal wel een *coup d'état* geoorloofd, ja prijsfelijk wezen.

Nog is mij in den gang der Gentsche ongeregeldheid, zoo als die echter door de geschiedschrijvers,

BOR, VAN METEREN, WAGENAAR, eenparig is opgegeven, eene duisterheid voorgekomen: hoe namelijk het eerbiedig request aldra opgevolgd zijnde door het allergunstigst *fiat* van den religievrede, de requestanten daarop aan het multen slaan, het gunstig appointment van ruime vergunning, tot volstreckte gelijkheid met de Roomsche-Katholieke toe, met vijandig geweld wegwerpende. Hoe dit zich hebbe toegedragen, en wat daaraan van de zijde der andere partij moge toegebracht zijn, vind ik niet opgehelderd.

Bladz. 43, reg. 10, *werkelijk bevordert hij met al wat in zijn vermogen is, hetgeen zijn Meester doet om...*

Met hoeveel ijver de Prins zich kwijt om de Gentsche onlusten te bedwingen, getuige zijn schrijven aan de vier leden van *Vlaanderen*, toen de onrust van nieuw was uitgebarsten. Zie *Archives*, S. I, T. VI, p. 586—594. T. z. p., p. 571 s. zien wij, dat Zijne Doorluchtigheid zijn verblijf te *Gent* uitrekt, tot dat de roerige CASIMIR van daar zou vertrokken zijn, de roerige CASIMIR, op wien (zal ik het in het voorbijgaan opmerken?) de schuld der Gentenaren voor geen klein gedeelte terugvalt. Men leze ook zijn' brief van 9 Junij 1579, aan de stad *Gent*, waar hij haar vergunt zijn' wakkeren DATHEEN nog een jaar lang te bezitten. Zie *Archives*, S. I, T. VI, p. 617 s.

EN VAN MARNIX: in een brief aan VULCANIUS, ten jare 1582, eene wjl na de verwonding van den Prins te *Antwerpen*, zegt hij te hopen, dat Zijne Doorluchtigheid, hersteld zijnde, middel moge vinden tot vrede der Kerk, en betuigt al zijne gereedheid om daartoe mede te werken: „*ecclesiae negotium per velim rectius*

se habere; sed spero, ubi plane convalescerit Princeps, serio eum aliquid esse constitutum, quod ad concordiam ineundam spectet. Ego si quid in hac re possim, meam operam lubens praestiterim, p. 897." Elders drukt hij zijn ongunstig oordeel uit over het moreel van den drijver DATHEEN. „ Si ex factis verba sunt aestimanda, vix video, cur quicquā *ὄψις* de hoc homine sperari debeat, qui videtur animum ad semel temere susceptā insaniam obfirmasse. Sed nolim tamen haec ita accipi, quasi me certo quid judicare de eo existimes. Ipse enim arbitrio Domini sui stat et cadit. Sed certe ejus actiones etiam recetiores vehemens animo fastidium commovent. Dominus det meliora! ibd. p. 833. De demping der Gentsche onlusten door ORANJE is geweest in December 1578. Zie *Archives*, S. I, T. VI, p. 504—507.

Bladz. 44, reg. 1, v. o., *Namelijk DU PLESSIS*....

Bij gelijke omstandigheid in *Frankrijk* verlangde DU PLESSIS een' toonbaren brief van BEZA, die den onverdraagzamen geest met zijn groot gezag zou afkeuren. Zie *Mémoires*, p. II, Suppl. p. 156.

Bladz. 62, reg. 1, v. o., *naar den rijken historischen voorraad*....

Vermits de zaak der Utrechtsche Unie niet behoort tot mijn onderwerp, zij die rijke voorraad slechts met een woord aangewezen. *Archives*, S. I, T. VI, p. 598, 613, 430, 490, 572, 568....

Bladz. 78, reg. 12, *meer en meer duister geworden*....

Drie brieven uit de *Arch.* vind ik hier bijzonder op te

merken. De eerste (ANDRÉ CHRISTIANI au comte JEAN DE NASSAU, T. VI, p. 628 s.) leert de Keulsche vredehandelingen kennen betrekkelijk den persoon van ORANJE, waardig zijner Vaderlandsche trouw en edelmoedigheid; de tweede (Le Comte JEAN DE NASSAU au Prince d'ORANGE, p. 640 s.) beschrijft den slechten staat en wanorde van zaken in den omtrek dezes tijds; de derde (M. DE LA NOUE aux quatre Membres de Flandres, p. 608 s.), verstrekt tot grooten lof van DE LA NOUE, wien ik vroeger prees, tegenover het bekrompen en warrig hoofd van het Aristocratische Landsbestuur schoon doende uitkomen des schrijvers moed en wijsheid, ronde vrijmoedigheid en gepaste bescheidenheid, daarenboven zijne aardige luim en geestigheid. Dezen derde, die den lezer meest gevallig zijn zal, wil ik affchrijven,

Messieurs, puisque vous avez résolu (toutes considérations mises arriere et quoy qui en puisse arriver) qu'on attaque le chasteau de Boesinghe, il le faudra faire; mais je vous prie, suyvant ce que vous ay mandé, me vouloir donner un décharge, affin que les supérieurs que nous debvons recognoistre, ne m'accusent de désobéyssance et témérité; secondement qu'il vous plaise nous fournir d'artillerie, telle que fault pour forcer des gens qui se veullent deffendre, et sur ce fait, je vous envoye une lettre que Messieurs de Bruges m'ont escripte, dont l'on pensoit tirer deux demy-cansons, les quelz dénieit d'en bailler. Sans ces moyens, il ne fault pas que vous pensiez rien fére qui vaille. Ce qui sera possible, nous le ferons; mais d'aller imprudemment attaquer mal à propos une place, c'est perdre la réputation et ruynere vos affaires. S'y l y en a quelcun, qui promect prendre avecq les ongles

les places, qu'il y aille, et vous verrez ce qui en arrivera. Ce seroit vous tromper, que de vous mentir ou flatter; mais, s'il vous plaist faire diligence d'avoir de ce qui convient, vous verrez sy nous avons du courage et sy nous craignons nostre peau. Au demeurant, je ne sçay sy vous avez prévu, que attaquer le chasteau de Bousinghen (1) est déclarer la guerre aux Walons, et que dedans deux jours après, ilz mectront arméz aux champs, pour se conserver, forte de 3 mille hommes; qu'il faudra aussy renforcer la vostre, qui vous coustera cent mille florins par mois, que vostre pays sera le siège de la guerre, ou faudra qu'il nourrisse aussy leurs troupes ennemyes, et pensez avecq quel dégast et ruyne. Ilz se ralieront avecq ceulz d'Arthois et vous ferez venir les reytres, qui sont les fardeaux des provinces. Si vous les battez, ilz se jeteront és bras des Espaignolz; sy vous estes battuz, estimez que vos villes seront assiegées et vostre pays la proye de l'avaricieulz et impiteulz' soldat; et sy la paye manque à ceulx qui marcheront soubz vos enseignes, vous n'en aurez guerres moingz de domaige. J'estime, Messieurs, que vous estes sy prudents, que vous vous serez bien représenté cela, comme on doit faire en toutes délibérations de chose d'importance, affin que, commenceant le jeu, vous ne vous prévaliez seulement de ce que peut servir pour d'icy à huyct ou à quinze jours, mais aussy que donnez sy bon ordre, que ce quy est nécessaire pour la continuation d'une guerre ne manque. Les oppressi-

(1) Village et chateau à une lieue au nord d'Ypres.

ons qu'endurez ne sont que rosée auprès que de ce qu'endurerez, si la chose va en avant. Je voudroye néanmoins que la prinse de Bousinghe servist d'avancer les Walons à venir à raison, mais je crains le contraire. Cependant croyez que nous n'epargnerons, ny labour, ny nos propres vies, pour combattre vos ennemys, affin de vous libérer bientost d'eulx. Mais les événemens de guerres sont incertains et la durée d'icelles aussy incertaine. Sy vous povez chasser vos ennemis avecq l'or plustost que avecq le fer, vous serez heureux; car on doit toujours tenter la voye raisonnable, premier que de venir à celle de la guerre. Que s'il advenoit que, contre droict et justice, voz ennemys voulussent continuer leurs oppressions et violences sur vostre povre peuple et ne venir à accord final dans cinq ou six jours, alors, comme au feu, chacun doit courir contre eulx, et, avecq courraige et ardeur, ne retourner sans mort honorable ou victoire entière; car qui combat pour le pays et la liberté, doit mettre tout ce qu'il a pour la deffendre. Prenez en bonne part, Messeigneurs, ce que je vous ditz, car je pense dire chose véritable, de quoy l'homme de bien ne se doit debvoyer. Vous entendrez le surplus par ceulx qui retournent vers vous, et après m'estre humblement récommandé à voz bonnes grâces, je prie Dieu, Messieurs, vous avoir en sa garde.

Esript à Poperinghe, ce 10 de May 1579.

DE LA NOUË.

Bladz. 75, reg. 5, v. o., *door het eigendunkelijk doen*.....

Wat grooter kwaad dan dat Provinciën in het ge-

meene Land, Steden in de Provinciën, ieder het hare willen boven den Staat. VAN MARNIX noemt dit ergens eene *pest. Epist. Select.*, p. 789. Video enim nos proprii commodi studio pessumdari, dum singulae provinciae, singulae civitates, et singuli prope homines, singulis sibi, non Reipublicae student. Haec certe nobis avertenda est *pestis*, vel funditus pereundum.

Bladz. 76, reg. 4, *zekere afzondering zijner bijzondere Provinciën*

Tot die afzondering strekte, dat de Staten van *Holland*, in verband met de afzwering van FILIPS, de opdracht van het hoog bewind hunner Provincie aan ORANJE, vroeger in 1576 gedaan, thans vernieuwden. Zie Mr. HOGENDORP, *Diss. de Gulielmi primi juribus...* C. IV.

Bladz. 76, reg. 2, v. o., *om ANJOU tot Nederlandschen Vorst aan te prijzen*

Zijne Doorluchtigheid had van ANJOU uit het jaar 1578 weinig gunstige ondervinding: veelal heulde hij met de Malcontenten; gelijk hij door die partij het meest, als een ander en beter voldoende MATTHIAS gedreven was geworden, dus niet met ORANJES medewerken, veeleer tegen over dien. Eindelijk toestemmende had hij, door wijziging der negotiatie met ANJOU, gezocht het gevaar, dat van diens zijde het nieuwe geloof dreigde, genoegzaam te weren. Zie de *Archives*, S. I, T. VI, p. 281, 364, 371.

Bladz. 77, de aantek., *de vroegere aanbieding*

Epist. Select., p. 697. „ Interea non deest vir non

postremae notae in Gallia, qui defert Principi (sed haec parieti dicta existimato) cujus filiam in connubium petit, sumptus ad alendos quingentos aut sexcentos milltes Veteranos, quos ipse ex Gallia sit adducturus. Sed princeps anceps est animi, propterea quod avet primum intelligere, quid Alenconius constituerit. Inse-
 lijks eene aanteekening in de *Archives*, S. I, T. V, p. 307, 308. *Mémoires de DU PLESSIS*, (imprimées l'an 1624) T. I, p. 169. Instruction secrette baillée par le Roi de Navarre au Sr. Calvart's en retournant trouver M. le Prince d'ORANGE après le fait d' Anvers; du 14 Febvrier 1583.
 „ En cas que les Estats jugent necessaire de renouër avec Monseigneur (ANJOU), non obstant ce qui s' est passé, pour la consequence des villes qu'il leur tient, le Roi de Navarre a dit au Sieur Calvart, que si les Estats peuvent faire trouver bon à Monseigneur, que le Roi de Navarre, pour plus grande assurance, leur soit donnè pour Regent et Lieutenant General, il acceptera volontiers ceste charge, pour le zele et affection qu'il a à leur conservation et defense.

Mais conviendrait aussi, que le Roi agreast ce fait, Premièrement, afin de ne troubler le secours que le Roi de Navarre auroit a mener sous l'autorité de Monseigneur.....

Comme aussi, seroit requis de tirer promesse de Monseigneur de demeurer ennemi de l'Espagnol, non obstant qu'il se retirast en France, et d'asseurer les Pais-Bas d'un certain secours d'hommes, composé comme dessus (de Chefs, Capitaines et Soldats de la Religion le plus qu'on pourra), païés par chacun mois; moiennant quoi il demeurast Seigneur du Pais-Bas; mais, qu'en cas de ne tenir promesse, fust en l'option des Estats, d'en

estre un autre tel qu'ils verroient convenir à leur Estat. Seroit pourtant raisonnable, que le Roi de Navarre eust le mot du Prince D'ORANGE, pour l'encourager a bien faire, qu'il seroit preferé à tous, ce que sans doute il meritoit par ses vertueux faits entre ci et là.

En cas donq que les Estats facent election du Roi DE NAVARRE, il n'est raisonnable qu'il ait pires conditions que Monseigneur, ains daurant meilleures, si faire se peut, que la condition et estat du pais auroit esté empirée par lui.

Ne pourroit le Roi de Navarre promettre de faire declarer le Roi, comme Monseigneur, ce qui toutes-fois ne seroit encor ensuivi. Mais pour supplément de ce se fortifieroit de bonnes alliances des Princes voisins, bien vueillans du Pais-Bas, et au reste leur apporteroit une sincere affection à la vraie religion, un interest implacable contre l'ennemi commun, une integrité exempte de tout soupçon, un but totalement conforme au leur, qui feroit prosperer une moiene force plus que les bien grandes descousués et desunies, comme elles ont été jusques à present. Dieu, qu'eux et lui invoqueroient unanimement, benirok leurs labeurs et intentions, comme nous le prions de prosperer c'est affaire par sa grace à sa gloire, et au repos de ce peuple, auquel il consaceroit de tout son coeur ce que Dieu lui octroira de vie, et lui a donné de moiens.

Bladz. 90, reg. 9, v. o., *juist om diens Roomsche-Katholijke geloof*.....

Deze reden, in mijn oog aannemelijker dan die mogt

ontleend worden uit het weinig onbesprokene gedrag van den NAVARRER (wie toch van die zijde ANJOU!), vindt men bevestigd in een schrijven van TAFFIN aan JAN VAN NASSAU: „ Son Excell. traitta avec Monsgr. LE DUC D'ALENÇON . . . pour donner secours au Pays - Bas; et quant au Roy de *Navarre*, il s'y monstre bien volonthaire et affectionné, mais la religion dont lui et les siens font profession, le rendent suspect aux Etats du Pays - Bas, les quels declarent assez, qu'ils ne s'accorderoyent point avec son Excell. pour demander secours de luy. *Archives S. I, T. V, p. 577, 578.*

Bladz. 81, reg. 10, v. o., zoo seekent hem

Het oordeel van NAVARRE over ANJOU zie in de *Mémoires de Sully*, aangehaald door DE BEAUFORT, B. X, D. III, p. 330, 331; dat van DU PLESSIS in zijne *Mémoires*, (de zoo even aangevoerde) p. I, p. 167 en 168. Lettre de M. DU PLESSIS à M. DE ST. ALDEGONDE, du 14 Février, 1583. Lettre de M. DU PLESSIS à M. LE PRINCE D'ORANGE, du 14 Février 1583. In welken laatste brief zijn vroeger *afraden*, door de uitkomst zoo zeer geregtvaardigd, op kiesche wijze wordt herinnerd. „ Ce qui est advenue à Anvers nous a esté plus déplaisant qu'estrange. Loué soit Dieu, qui vous a delivrés, et de vos ennemis tant de fois et maintenant de tels amis. Je pense, que Vostre Excellence se sera resouvenuë de moi à ce propos. Car je craignoi, lorsque je partis, pis que je n'osois dire, et me sembloit que ne vous faisais plaisir de vous troubler la bonne opinion, que vous aviés. De moi, j'ai loué Dieu mille fois de ce qu'on me reculoit de la Au moins, en me faisant ces escornes, m'ont ils rendu ce tesmoignage

honorabile, qu'ils m'estimoient trop homme de bien, pour conniver à leurs fraudes, et peut être moins simple, qu'ils ne vouloitent, pour le les apperevoir... Hoe de Hertog door VAN MARNIX beschouwd werd? Hij schrijft: *Epist. Select.*, p. 695, ego quidem spem non ita optimam habeo, quod audiam non minus Ducem quam Regem deliciis plus quam Sardanapaleis diffuere; et adolescentulorum assentatorumque consiliis redundare ac regi. Zie verder DE BEAUFORT, t. 2. p., B. X, D. III, bl. 329—331. — Een woord in het aangehaald schrijven van DU MESSIS mag ons overtuigen, dat de voorkeus, door WILLEM aan ANJOU gegeven, zoo niet de meest doorzigtige, ten minste in oprechtheid geweest is: que ne vous faisois plaisir de vous troubler la bonne opinion que vous aviez. En volkomen is dit gewaarborgd door hetgeen hij zeide, te *Antwerpen* gewond, in het gezigt van den dood: Ach wat verliest Zijne Hoogheid aan mij een' getrouwen dienaar! Zie DE BEAUFORT, B. X, D. III, bl. 517, vergeleken met 520.

Hetgeen Prof. TE WATER, t. 2, p., St. III, bl. 69, 70, volgens BENTIVOGLIO, *Nederl. Hist.*, zegt omtrent VAN MARNIX' aandringen in de Staten-Vergadering op de keus van ANJOU, en ook open ligt in zijn schrijven aan VAN DER MEULE (*Epist. Select.*, p. 120—122), is met zijn vroeger ontraden niet in strijd, Raadsman toch is hij, meer niet: en behoort het niet tot dezen, met achterstelling van zijn' gegeven' raad, den overgestelde, zoo die door den Vorst om niet geheel onwaardige redenen voor beter is gekeurd, verre van tegen te struven, mede te bevorderen. Maar vooral merke men

op, dat VAN MARNIXS meening ten aanzien van ANJOU, in den loop der omstandigheden, niet dezelfde geweest is, noch heeft kunnen zijn. Over het geheel rijst en daalt zijne goede verwachting, naar dat zich het huwelijk met ELISABETH voordoet. Staande zijn gezantschap naar *Frankrijk* om over dien Vorst te handelen, hoopt hij niet meer dan onzeker en wankelend; want dus schrijft hij ten jare 1580 aan zijn' vriend VULCANIUS. *Epist. Select.*, p. 836. „Rerum novarum, quas hinc possim describere, hoc est caput. Heri inter Alenconium et Nauarraeum de pacis conditionibus consensus esse: ita tamen, si Regis accesserit arbitrium, de quo bene sperant omnes. Reditus meus ut non sit adeo brevis ac speraram, multa sunt quae ut verear faciunt. Quod si tamen isthinc breui acceperimus responsum de mandato quod ab Ordinibus per literas postulavi, non dubito, quin breui post simus redituri. Negotium certè hactenus successit ex sentètia. De reliquo omnia optima speramus. Vtut sit, iam magnum fecimus operae pretium, quod nostrum hoc institutum dederit paci in Gallia componendae occasionem. Illa vna non poterit, nisi in gloriae Dei propagationem, et Ecclesiarum incrementum cedere. Reliqua erunt, vt spero, etiam certiora melioraque. Tijdens den lateren brief aan VAN DER MYLE (November 1580) is zijne goede hoop eenigermate gerezen. Namelijk er doet zich nu eenig helder uitzigt voor aan de zijde van den Franschen Koning, die kwalijk gezind is geworden jegens FILIPS, als staande naar *Portugal*. In een nog later schrijven, Januarij 1581, t. z. p., p. 912, is zijn oordeel weder min gunstig: en niet zeer vreemd is die ongelijkheid,

vermits er aan het Franfche Hof zoo veel bedekts en bedriegelijks was, hetwelk iets vroeger tot zulke, iets later tot andere berekening leidde.

Bladz. 84, reg. 6, *Hij verontschuldigt zich met redenen*.....

Prof. TE WATER, t. a. p., bl. 63, geeft voor bijzondere en voornamelijk reden op verachterde inkomsten. Ik zou deze wel voor de achterste houden; er was eene andere grootere, namelijk misnoegen over onrvangen ongelijk. BOR heeft dat misnoegen aangewezen, en mijne Vide Voorlezing zal het naar deszelfs oorzaken ophelderen. Wat aangaat de gewichtige bijkomende reden, welke door mij in den tekst is aangevoerd, deze ontleent een niet onwaarschijnlijk bewijs uit den twist, welke er gaande was tusfchen den Prins en zijn' Raadsman, eene maand vóór de vermoording van den eerste, over omzien en zenden naar *Frankrijk* om hulp. Zie *Reponse Apolog.*, p. 55, woordelijk aangevoerd, D. II, St. I, bl. 51.

Bladz. 86, reg. 19, *uit zijn Nassau gekomen*.....

Eene opmerkelijke gelijkheid komt ons hier voor tusfchen den eenen en den anderen WILLEM I. Beide hadden vóór hunne regering over de *Nederlanden* naauwe betrekking op *Duitschland* en den Staatsvorm aldaar; gene was gewoon aan NASSAUS, deze aan FULDA's Staatskerkgezag. Zal ik hier de vraag bijvoegen? Stond er voor het nieuwe Nederlandfche Koningrijk, stond er uit handen van Koning WILLEM, stond er uit de hervatting van een ontwerp, onder Koning LODEWIJK be-

gonnen en onder Keizer NAPOLÉON voortgezet, wel te wachten: een in allen deele republikeinsch kerkreglement?

Bladz. 88, reg. 7, en vóór en na 1572.....

Wel niet van Kerkeraad of Synode, maar toch meest van de volksstem der Hervormde Gemeente ging uit het aandringen op de weinig beradene onderneming tot ontzét van *Haarlem*, aan welker hoofd BATENBURG sneuvelde. Zie de *Archives*, S. I, T. IV, p. 170.

Bladz. 88, reg. 4, v. o., *aan het Hervormde Geloof*...

Werden in *Frankrijk* de Staatsbelangen behandeld op de Synode als ware zij eene Staatsvergadering, zoo strekte VAN MARNIX, een Kerkelijk man en Synodaal lid, ook dáár zijn' Meester tot gereeden invloed en gewigtige dienst: eene opmerking van DE BEAUFORT.

DE VEREENIGING VAN LUTHERANEN EN HERVORM-
DEN OF WEL DE INSMELTING VAN DE LAATSTE
IN DE EERSTE, IN HET DREIGEND JAAR VAN
1566 VEEL BEPROEFD EN OP WEINIG NA WEL-
GELUKT, BIJ AANDRINGEN VAN *ORANJE*
EN NIET ZONDER MEDEWERKEN VAN
VAN MARNIX.

A A N H A N G S E L .

De laatste maanden van het jaar 1566 en de eerste van het jaar 1567, waren voor de verdrukte Nederlanders bij uitznemendheid bange maanden. De Landvoogdes *MARGARETHA* van het Brusfelsche verdrag zich ontslagen keurende, was de geloofsvervolging van nieuw opgestoken, en dreigde eerlang, met de komst van *FILIPS* of van *ALVA* of van beide, het uiterste. Wat te doen in dezen nood? Er wordt nogmaals geraden en aangedrongen eene vereeniging van de Hervormde Gemeente met de Gemeente der Lutheranen, onder den gemeenschappelijken titel van toegedane aan de onver-

anderde Augsburgsche Belijdenis, bij toedoen van welke vereeniging de Spanjaard jegens het nieuwe geloof in de *Nederlanden* zich veel rekkelijker betoonen zou (1), en tevens de gunst der Duitfche Vorsten, meest alle aan LUTHERS leer tegen over de Zwitferfche naauw gehecht, ter voorfpraak en befcherming zou gewonnen wezen. Er zijn in de *Archives* verfcheidene brieven, tot dien veiligheidsmaatregel in betrekking, waaruit het aanraden der gezegde vereeniging, nevens het bedrijf harer agenten en middelaars gekend wordt, en die vervolgens eene niet onvruchtbare aanleiding bieden om over de kanfen van haar mislukken aan de eene en van haar wélgelukken aan de andere zijde, en mede omtrent de achtergeblevene gevolgen van het laafte, eene waarfchijnlijke gisfing te maken. Ik meen, dat die brieven ten opzichte van VAN MARNIX, bijzonder zijne reeds vroegere betrekking tot ORANJE, maar ook in het gemeen voor de gefchiedenis van zijn' tijd, waarmede hij doorgaans in naauw verband is, van aanmerkelijk gewigt zijn. Ik wil daarom de voornaamften, naar derzelver hoofdinhoud, u voorleggen,

(1) Zoo zeer de Kerkhervorming van de Lutherfche zijde de geneigdheid van het Staatsbestuur konde aantrekken, zoo zeer werd zij van de zijde der Vrijzinnige Calvinisten door hetzelfde terug geftooten. Aan gene zijde toch won het aan, al wat *Rome* had verloren, aan deze verloor het zelfs. Vergelijk DE MATTER, *Histoire des Doctr.* T. I, p. 136.

vervolgens in eene beknopte uitweiding er uit opnemen, wat ik oordeel voor mijne rede over VAN MARNIX meest gepast te zijn.

In November 1566 schrijft WILLEM VAN HESSEN aan ORANJE, na vermaan om met zijn geloof niet langer te Nicodemiseren: „*Vors anderen were hoch vonnöthen das die Leherer und prediger, so itzo des Calvinismi halben so hart wieder cynander laufen, reconcilyrt oder zum wenigsten dahin berührt wurden, das man in betrachtung der itzigen sorglichen gelegenheit und zeitten, sich des schelten underhielte, damit die zarten Cristen dero örter nit zerrüttet, sonder vil mehr drauff verdacht weren, wie durch einigkeit die furnembste hauptpfünften des Cristlichen glaubens von tag zu tag erbauet werden möchten; wie E. L. solchs weitter vernunftiglichen zu erachten, welchs vielleicht diszer zeitt füglichher nicht beschehen könthe, dan das inen, durch E. L. und andere Irer mitverwandten herren und Stende, die sich zu dem hailigen Euangelio öffentlich bekennen würden, autoritet, silentium de modo praesentiae in coena CHRISTI gebietten lieszen, und dahien geweist wurden das sie von solche hoch-wichtigen artikullen nicht redder oder leheren auch kheinren der phrasen ad modos alleguiren, dan die in der Hailigen Schrift verleibt und gebraucht werden. —* „ So wollen wir — voegt hij er bij — nit zweiffeln das wol modi zu treffen weren, das man von den unzzeitigen und subtilen disputiren

ablassen und zum concordiam dencken möchte." Archives, S. I, T. II, p. 460, 461.

Hetzelfde doel was den Saksischen Keurvorst voor oogen, namelijk de vereeniging der Lutherfche en Hervormde Gemeente; doch gelijk hij geftrenger Lutheraan was dan WILLEM VAN HESSEN, en al vroeger bij MARGARETHA voor geene Sacramenters het goede woord wilde fpreken, wilde hij, dat de Lutherfchen alleen den mond open zouden hebben, de Calvinisten en Zwinglianen zwiigen, deze tot de Lutherfche regtzinnigheid zich bekeeren. Ik neem het af uit den raad aan ORANJE, in een fchrijven van Januar. 1567, gegeven, dat hij aan FILIPS rond verklare: „*By der wahren Christlichen religion, wie die in dem Prophetischenn und Apostolischen Schrieften, den vier haubtconcilien und in der Augsbürgischen Confession begriffen und zusammen gezogen, zu bleiben, und sich keiner secten und rotten, es wehren Wiederteuffer oder Sacramentschwermer, noch auch den Calvinisten anhängig machen oder irer meynung sein, sondern bei der reinen lehre des hailigen Euangelii, wie die durch Churfürsten, Fürsten und Stende der Augspürchischen Confession, auch etzliche andere hohe Potentaten und Königreiche, Dennemarck, Schweden etc. erkant und bekant worden. Archives S. I, T. III, P. 34, 35.*

Gelijke vermaning had JAN VAN NASSAU gegeven reeds in een' vroegeren brief aan zijn' broeder LODERWIJK (uit Dillenburg, October 1566), dezelve aandrin-

gende door de hooge ongunst en verwerping, welke den aanhangers van het Onroomsche geloof, indien zij van de reine Augsburgsche Belijdenis bleven afwijken, te wachten ware. T. z. p., T. II, p. 345—355.

Dat de raad van deze Vorsten door **LODEWIJK VAN NASSAU** en door **ORANJE**, gelijk dezelve met hun eigen gevoelen overeenstemde, gereedelijk omhelsd werd, is kenbaar uit brieven van hunne hand, en bijzonder met opzigt tot den laatst genoemde uit zijn antwoord, gegeven aan gedeputeerden van de Religie, die secretelijk bij hem kwamen om advies, wat in den dreigenden nood te doen. Geleest het bij **BOR**: „ *So verre sy luiden als noch den name en tytel van de Confessie van Augsburg wilden gebruiken* (er werd echter nu meerdere en volkomene toenadering gevorderd, want eene tot den naam beperkte had men al vroeg en gereedelijk ter hand genomen) *datter goede middel was om hen luiden te beschermen, door middel en hulpe van de Duitse Fursten.*

Vooraf is merkwaardig het navolgend schrijven van **B. VOGELSANCK** aan **LODEWIJK VAN NASSAU**.

Monseigneur! Depuis mon arrivement en ceste ville me suys employé à rendre mon extrême devoir, pour trouver moyen par lequel il m'eust esté possible conjaindre en dévises (propos familiers) et communications amiables ceulx de la religion et

doctrine dernièrement par provision permise, et de la confession Augustane. Ayant premièrement appellez devers moy celluy des prescheurs sustenant la dite religion, affin d'avoir meillieure entrée et voye pour parvenir à vostre intention; auquel après l'avoir exposé et la trouvant bonne, j'ay, avecque son advis, convocqué au logis de Monsr. d' ALLGONDA (d' ALDEGONDE) les plus notables de leur confrérie, qu'ilz appellent oudelingen (cuderlingen), ou m'ayans entendu et après avoir sur ce deliberez, ilz s'y sont consentiz tant qu'en eulx estoit, recognoissans le grant bénéfice et grâce par son Excellence et vostre Sr^{te} à eulx octroyéz; néantmoins, combien que la plus saine partie y estoit présente, prioient le vouloir différer et dilayer ung jour ou deux, pour entretemps pouvoir parler à lors (ceux qui estoient alors) absens et d'ung commun accord résoudre. Cependant j'ay aussy appelé l'autre partie et remonstré à icelle ma charge qui le remectoient pareillement jusques qu'ilz auroient par ensamble communicqué, mouvans difficultés toutefois pour la diversité de leur doctrine, contens du lieu ou ilz avoient commenchié à prescher, parquoy leur sembloit que mal se pourroit faire, considéré meismes que les dits de la religion permise les avoient (comme ilz disoient) injuriez en leurs presches, dont m'ayant informé n'ay trouvé de vray qu'ainsy soit, ains qu'il a esté semé par gens querelleux sans bon et naturel sens, plus à leur affections donnéz qu'à raison..... Dimensche dernier vin-

drent devers moy le prescheur de la dite religion avecque maitre Cornille Ept et quelcuns aultres, m'esposans de la part de leurs confrères estre bien contens d'accorder aux aultres jour à l'à Sepmaine, pour pouvoir venir prescher et exercer leur religion en la grange au Santberch érigée, moyenant qu'ilz ne soient par ceulx de la Confession empêché en l'exercice de leur religion, ainsy qu'elle est à present en train, se offrans en oultre toujours conformer et régler selon que par son Excell^{ce} et vostre Srie. pour la tranquillité, bonne paix et concorde des bourgeois cy après sera ordonné et trouvé convenir." Na het berigt van een' heftigen twist tusfchen een' Lutherfchen en Hervormden leeraar, waartoe de predikatie van den Lutherfche aanleiding gegeven had, twist, zelfs tot dadelijkheid onder het volk uitgeflogen, doch nu na tusfchenspraak bevredigd, hervat hij: „ *J'eusse bien voulu et ay rendu ad ce (à ce) toute ma possibilité, que les deux prescheurs fussent une fois venuez en communication et dévise, car ilz me semblent personnages bonnaires (débonnaires) et doux, et m'auroit donné grant et indubitable espoir de mesner l'intention de Vostre Srie. à bon effect et qu'avecque le temps successivement eussions usé unes et mesmes cérémonies. Ceulx de la Religion permise par provision ne désirent aultre chose et se présentent toujours volontaires, mais ceulx de la Confession n'oyent goute, quoyque je leur ay scéu dire. J'ay prié à Monsr l'escoutette d'aussy vouloir tenter et essayer*

s'il ne les pourra induire pour eulx assembler en sa maison et venir par ainssy en amiables dévise; il luy semble faisable et excogitera ma dict moyen, dont si quelque chose bonne succède durant vostre absence, ne failleray d'advertir vostre Ste.

De Breda, le XVme jour de Novembre 1566.

De vostre Seigrie.

le très humble et très obéissant serviteur,

BAPTISTAUS VOGELSANCK.

à Monseigneur, Monseigneur

Le conte LUDOVICQ DE NASSAU etc. Archives, t.

a. p., S. I, T. II, p. 473 s.

Deze brieven verdienen allezins onze aandacht. Zij verdienen het, gelijk ik gezegd heb, in het gemeen om de zaak zelve, waarover zij handelen, namelijk de vereeniging van Hervormden en Lutheranen, onder den gemeenschappelijken titel van toegedanen aan de onveranderde Augsburgsche Belijdenis, en wel van wege de groote gevolgen, uit het wêlgelukken, naar waarfchijnlijkheid, te voorzien; zij verdienen het ten andere en meest om VAN MARNIX, die er voorkomt als in het beproeven der gezegde vereeniging mede en niet het minst betrokken.

Om de vereeniging, van welke wij in de gelezene brieven hoorden gewagen, te verstaan, moeten wij uitgaan van de vóórgeloopene afscheiding. Deze had eerst plaats in het jaar 1566. Vroeger namelijk waren de aanhangers van het nieuwe geloof, deels

Lutheranen , deels Calvinisten , deels Zwinglianen , deels Melanthonianen , ik zal niet zeggen vereenigd , maar onder elkander vermengd (1) ; vereenigd kwamen zij sluiksgewijze ter Godsdienstoefening , ergens in een bosch of waar het anders veiligst geschieden kon , zamen . Doch naauwelijks had men zich eene kerk gevestigd , welke in kerkgebouwen vergadert , van Leeraars , Ouderlingen , Armbezorgers ordelijk is voorzien — ge weet , dit geschiedde in het zoo even gezegde jaar — of de vermengde aanhangen gingen zich scheiden . Er ontftonden van nu aan twee gefcheurde aanhangen , Hervormden en Lutheranen . De Hervormden , voor een klein deel Zwinglianen , in verband met *Oost-Vriesland* , *Wesel* en elders , en bij groot getal Calvinisten , in verband met *Gênève* en *Frankrijk* , maken de groote gemeente uit ; de Lutheranen zijn de kleine afgefeidene Gemeente , echter niet minst luid sprekende . Deze hebben voor geloofsformulier de onveranderde Augsburgfche Confessie , gene hebben zich onlangs onderfcheiden door het aannemen der Calvinistifche geloofsbelijdenis van DE BRÈS en van den Heidelbergfch - Paltzifchen Catechismus . De affcheiding is

(1) De Wederdoopers alleen , zelfs de loffelijken , waren doorgaans afgezonderd . Zie dit aangewezen in het gefchrift : *Over de vereeniging der Protestanten* , IIde Hoofdstuk . In het geheel is dit werkje hier betrekkelijk de eerfte fichting der Nederlandfche Hervormde Kerk te raadplegen ; er is zaamgetrokken , wat het werk van YPEY en DERMOUT vollediger geeft .

niet slechts eene bij de wet en verordening gevestigde, welke zeer wel minnelijk zijn kan (1), maar ook van wege twist en weêrzin scherpe, weinig verdraagzame. Scheuring moet zij heeten; en is die in elk geval te misprijzen en te beklagen, hoezeer niet in het gegevene geval! Met belangneming dan vestigen wij het oog op de aangeradene vereeniging: of het vredewerk, daartoe ondernomen, gelukt dan mislukt. En is ook de uitkomst der proef uit haar werkelijk verfehijnen ons bekend, niet geheel onvruchtbaar zullen we ons eenige oogenblikken zetten om die, als ware zij ons onbekend, vooruit te ramen.

Er is ter eene zijde veel, dat mij het mislukken doet verwachten. Staan niet de beide partijen, naar den geest der eeuw, sterk op haar gevoelen, betrefte het ook geen zeer gewichtig geloofspunt? En daarbij beklagen zich de Hervormden over menige onheufche behandeling van de Lutheranen, en de Lutheranen over het scherpe oordeel van menige Calvinisten. — De vereeniging, welke aangeraden wordt, zal voor titel hebben de *Augsburgsche Confessie*; zoo toch moet zij heeten, om te dienen

(1) En zoodanig, dat is, in weerwil van scheiding, innerlijke eenheid zijnde, zou zij niet dan ten gevare van deze, en overigens zonder noodzaak tot uiterlijke en algeheele eenheid worden omgekeerd. Zoo meent althans het even aangehaald geschrift *over de Vereeniging der Protestanten*.

tot veiligheidsmaatregel: maar behalve dat de Hervormde daarin met weerzin zijne achterstelling en groote vernedering ziet, stuit het hem van wege het voorkomen, dat hij zou toestemmen om, naar eene wereldsche Staatkunde, de heilige waarheid op te offeren aan de veiligheid. — Zullen wel, nog om andere redenen, de Hervormden, onder die het groot getal Calvinisten, voor het vereenigingsontwerp ligt gewonnen worden? BEZA, na KALVIJNS dood, hun groote Meester, ontraadt het stellig, omdat men van het toegeven in één leerpunt gemakkelijk tot meer en meer inschikken voortgaat, en weinig althans worden zij aangelokt, als de gestrengte Martinist van zijne zijde eischt, in den geest van den Saksifchen AUGUST vordert, dat de partij, om zaam te stemmen, hare meening omtrent het Avondmaal verzake als Sektegevoelen en Ketterij. — Hoe toch, het zij de eene het zij de andere aanhang tot het vredesverdrag te overreden? FLACIUS hier en de scherpe Calvinist dáár dagen elkander tot twistduël op leven of dood uit; WILLEM VAN HESSEN daarentegen met andere gematigden willen, midden in den ijver van het gefchil, aan beide aanhangen het volstreckte zwijgen, bij Gouvernements - besluit, hebben opgelegd; het eene waarlijk zoo averegts verkeerd als het andere (getuige de Remonstrantsche Geschiedenis); en weinige slechts zijn de wijze middelaars, die, als VOGELSANCK tusfchentrede om, liever dan zwijgen te bevelen, een bezadigd twisten aan te raden, en

de twisten eerst tot matige scheiding, en later al-
lengs tot vereeniging te leiden.

Evenwel, van de andere zijde beschouwd, is het vredewerk niet buiten hoop. Er zijn toch ook ijverige en wijze middelaars bij de hand, behalve VOGELSANCK, CORANUS (1), JUNIUS en anderen; en deze, aan wie de stand van zaken wél bekend is, laten de goede verwachting, zelfs bij aanvankelijk mislukken niet varen. — Wordt niet de verzoening aangeraden en aangedrongen door den drang der omstandigheden, welk daarbuiten geen uitzigt schijnen over te laten op het behoud des Vaderlands, op het ontkomen aan verbanning, op lijfsbehoud? — Op de vereeniging dringen aan de Vorsten van *Duitschland*, bij wie de voorspraak en bescherming der verdrukte zaak is, en in hunnen naam JAN van *Nassau*, LODEWIJK van *Nassau*, en — WILLEM, die om het nieuwe geloof reeds zoo veel heeft opgeofferd, en van wege hetzelfde nu balling staat te worden. — Maar ook begint het vredewerk op eene en andere plaats naar wensch voort te gaan, als te *Amsterdam* onlangs in aanzienlijke mate, welk goed voorbeeld ligt anderen zal uitlokken (2).

(1) Zie BRANDT, t. a. p., bl. 430.

(2) Zie den brief van ORANJE aan den Keurvorst van *Saksen*, gedateerd Januarij 1567. *Archives*, S. I, T. III, p. 1—6. Waar p. 5: *non sovill den onderschiedt*

Er zijn dan redenen om het mislukken te vreezen, er zijn ook redenen om het wélgelukken te hopen. Ik wilde dat aanwijzen, ten einde we zouden opmerken, wat een vredewerk pleeg te bevorderen, en wat daarentegen aan hetzelfde tot groote hindernis verstrekt. Doch vooral was, bij het ramen der beide onzekere kansen, mijn oogmerk om die onzekerheid zelve onder uw oog te brengen. We zien het: het wélgelukken der aangeradene vereeniging van Hervormden en Lutheranen staat tegen haar mislukken schier in evenwigt; in evenwigt hangt het, of de Nederlandsche Protestantische Kerk

zwischen dero Augspurgischen Confession und Calvinischen Kirchen in diesen länden anlanges, so stehen wir in guster hofnung sie werden sich mit der zeit woll mit eyinander vergleichen und verainigen, dann mit Götlicher gnaden und guster, verstendiger und friedliebender leuthe hulf und rath, haben wir die dinge alhier zu Ambsterdham albereits dahin gebracht und befurdert, das si den nahmen der Augspürgischen Confession ahnnehmen, und sich deroselben gemesz verhalten wollen; und verhoffen wan wir's alhier uff solche gutte mistell gerichtet haben, es soll zu Antorff und anderen mehr örten auch destobars neher ghan und weniger muhe nehmen; dan, wie wir berichtet werden, so sollen albereits über die zwölff thausent personen in Antorff, wie dan auch an anderen örten beschehen, der Augspürgischer Confession underzeichnet haben, derzu Gott der Almechtige ferner seine Gössliche gnads verlehen wolle.

voortaan zijn zal de Lutherfche met hare onveranderde Augsburgfche Confessie , of de Hervormde en wel meest Calvinistifche met hare belijdenis van de BRÈS. Belangrijke onzekerheid; gewichtig is zij om hare gevolgen, beide de naaste en de latere, ook de latere gevolgen, ik meen die, welke zich wijd henen, tot in de XVIIde en XVIIIde Eeuw, over den gang van zaken zoo in den Staat als in de Kerk uittrekken. Welke is die gang geweest in verband met de mislukte vereeniging? Welke zou die gang geweest zijn in zamenhang met de wêlgelukte? Het eerste weten wij naar aanwijzen der uitkomst, het tweede staat ons vrij te vermoeden. Doch ik wil dit liefst aan u zelf overlaten. Veel te breed zou de berekening hier zijn, en het is aangenaam zelf die te maken. Alleen wil ik u vermanen, dat ge tegen over het gunstige gevolg, hetwelk u onder het oog moge komen, het mogelijk, of wel het schier even schijnbaar ongunstige stelt, ten einde ge, aan het slot der berekening, met eerbiedige berusting in het Godsbestel zegt: *maar wie, buiten den Alwijze, weet, wat goed zou geweest zijn.* — O ware — hoor ik iemand zeggen — die minnelijke vereeniging tot stand gekomen! FILIPS zou den Lutherfchen naam zoo veel meer hebben toegegeven; de Lutherfche Protestanten zouden zich, ver boven de Calvinistifche, jegens de Roomsche Katholijken verdraagzaam hebben betoond, en die Gentsche geweldenarijen, waaruit zoo jammerlijke scheuring tusfchen de vrijheidlievenden is ontstaan,

zouden afgekeerd zijn! Het zij zoo. Doch ik vrees ter andere zijde: ligt hadde buiten Calvinistische gestrengheid — wilt ge stijfhoofdigheid — en onstuimigheid, PARMA's Staatskunde over de Onroomschen even zoo wel als over de Roomschen gezegepraald, en ach! het zuiver geloof ware verloren geweest! *Wie weet, wat goed is!* — Ware, — hoor ik een' ander' zeggen — die edele minnelijke verbroedering tot stand gekomen! Van Remonstrantsch geschil zou men niet geweten hebben. Reken maar: door het staan van twee gestrengde partijen, de Lutheranen en Calvinisten, de eene tegenover de andere, zou ligt eene derde partij bij hare voorgestane vrijheid van denken zich gehandhaafd hebben; alle scherpe onderteekening van geloofsformulier, welke de vrijheid uitbandede, moest wegvallen, als de Calvinist op de belijdenis van DE BRÈS, de Lutheraan op de Augsburgsche Confessie en het Bergsche boek aandrong! Broeder! hadde de President, met den hoed op het hoofd de eendragt inroepende, geroepen: wel het best zal het eene formulier met het ander in de kast zijn neergelegd, in de kast om er zacht te rusten! Ik stem het toe; maar ter andere zijde, kon wel bij onbepaalde vrijheid eene nieuwe scheuring achterblijven? Of, zoo de volstrekt onbepaalde vrijheid, het zij allengs algemeen behaagd, of tegen eene onderling verdeelde minderheid zich gehandhaafd had, mischien ware zij reeds in de XVIIde Eeuw tot Socinianisme voortgeflagen; en waarhenen in latere eeuw! *Wie weet, wat goed*

is! het Dortſche *in alles*, en het onbepaald vrije, — ik zeg het nog eens — zijn beide ultra's; hoe moeilijk is het midden getroffen!

Zoo veel zij in het gemeen gezegd over de u voorgelegde brieven betrekkelijk eene in VAN MARNIX tijd aangeradene en beproefde vereeniging van Hervormden en Lutheranen; doch daaronder verdient wel meest onze aandacht die van VOGELSANCK, in welken VAN MARNIX zelf voorkomt als in dat vredewerk mede en niet het minst betrokken. Wat is er in den brief daaromtrent? Een enkel woord slechts, doch een veel beteekenend.

De woning van VAN MARNIX werd, staat er, door den middelaar VOGELSANCK uitgekozen voor eene zamenkomst van ettelijke gematigden uit de beide partijen, en als hij deze zijne keus aan een der vredegezinde hoofden onder de Calvinisten voorſtelde, zoo vond hij daarvoor de meest gereede toefstemming. Moogt ge er niet uit befluiten, dat VAN MARNIX onder de gematigden behoort, dat hij, zelfs uitſtekende onder die, als zoodanig bij gelijkgezinden wél bekend is; daarenboven dat het vredeplan niet buiten zijn advies en het vredewerk niet buiten zijn medewerken omgaat? Die toch zijn huis voor dat overleg gereed heeft, wiens huis men voor dat overleg verkiest, pleeg onder de hoofden van hetzelfde te wezen.

Doch nader, volgens den brief, bedrijft VOGELSANCK het vredeverdrag niet bloot uit eigene bewo-

ging, maar hij bedrijft het in de dienst van **LODEWIJK** van *Nassau*, wien hij van zijne dienst in deze uitgebreide berigten inzendt; en wat **LODEWIJK** met **VOGELSANCK** betrekkelijk de bevrediging handelt, is weder in overleg met **ORANJE**, wien die zaak, volgens hetgeen we uit zijne brieven en uit zijn advies aan gedeputeerden uit de burgerij gehoord hebben, allernaauwst ter harte gaat. En nu meen ik te mogen vermoeden, dat **VAN MARNIX**, even zoo wel als **VOGELSANCK**, betrekkelijk het meer gezegd vereenigingsbedrijf met **LODEWIJK** en met **ORANJE** in digte aanraking is. De Heer **VAN ALDEGONDE** toch was te aanzienlijk man en vooral had hij in de Synode der nieuw gestichte Kerk te veel invloed om, zoo hij met den kerkvrede, waarin **LODEWIJK** en zijn broeder groot belang stellen, veel gemoeid is, dat te zijn buiten dezer weten en aansporing: en zou ook wel, ware dit het geval, **VOGELSANCK** van die bijzonderheid, dat voor het vrede-Congres de woning van **VAN MARNIX** gekozen was, in zijn rapport aan **LODEWIJK** zoo bijzondere melding maken?

Het is dit ééne korte woord, ten opzichte van **VAN MARNIX**, hetwelk in den brief geheel mijne aandacht getrokken heeft. Doch uit een enkel woord is wel eens veel af te leiden. Hier strekt mij dat ééne: *de vredézamenkomst is in de woning van VAN MARNIX belegd geworden*, wel tot twee meer of minder gewigtige gebruiken. Vooreerst tot proef van zijn gematigd oordeel over de Lutheranen en

zijne vredegezindheid jegens hen; doch dit is ons al meermalen gebleken en ook genoegzaam af te nemen uit zijn zamenstemmen met DU PLESSIS, die in de Fransche Synode op vrede met die andere Protestantfche afdeeling, beide uit Christelijk en Staatkundig beginsel zoo zeer aandrong. Ten andere en vooral tot eenige bevestiging van hetgeen ik bij den aanvang mijner naastvoorgaande voorlezing beweerd heb, en niet zoo algemeen wordt toegestemd: namelijk dat ORANJE reeds vóór zijn wijken uit de *Nederlanden*, bijzonder in het jaar 1566 en 1567 met VAN MARNIX in menigvuldige aanraking is geweest, en deze aanraking alzoo voor latere naauwe gemeenschap tot aanleiding en aanlokking heeft gestrekt. Gewis had Zijne Doorluchtigheid over dat gewichtig vredewerk, het zij in persoon het zij door een' ander^s, meermalen met VAN MARNIX gehandeld: en moet niet VAN MARNIX, bij die onderhandeling, door vredegezindheid jegens de Lutheranen en door veel ander zich Zijner Doorluchtigheid grootelijks hebben aanbevolen?

VAN MARNIX

NIET VAN ONTROUW TE BESCHULDIGEN WEGENS
DE OVERGAVE VAN ANTWERPEN AAN

P A R M A,

TEN JAARE 1585.

Aan berisping en beschuldiging vinden we meest bloot, die op hooge plaats staat, en wel dáár staat met groote talenten, met groot bedrijf en met onkreukbare eerlijkheid. Zoo is het in onze veel bedorvene wereld. Wien dan op zijne hooge plaats en overeenkomstig zijne hooge verdiensten eene lof-rede toekomt, gelijk aan WILLEM I onder ons Nederlanders en aan VAN MARNIX te diens zijde, hem pleeg daarnevens noodig te zijn eene pleitrede. Ge vergunt, dat ik zulke deze reis wijde aan mijnen hooggeschatten VAN MARNIX. Ja VAN MARNIX is aan berisping en beschuldiging verre niet ontgaan, en zoo week reeds in de voorgaande Voorlezingen mijn prijzen dikwijls uit tot verdedigen. Ik stichtte

hem het lofgebouw, gelijk de Israëliet den nieuwen tempel tegenover de Samaritanen, met den troffel in de eene en het zwaard in de andere hand. Doch onder de beschuldigingen is er ééne groote, welke het zwaard, met beide handen gevoerd, vereischt; er is, wil ik zeggen, eene aanklagt, welke na de lofredethans eene eigene opzettelijke verdedigingsrede verdient. Wilt dan ook aan deze het gunstig oor leenen.

De beschuldiging, op welke ik het oog heb, behoort tot 's mans bedrijf bij het beleg van *Antwerpen* door PARMA. Zal ik die geschiedenis met een woord u herinneren? PARMA, federt het afsterven van *Don JAN* aan het hoofd beide van het Krijgs- en Landsbestuur in de *Nederlanden*, was deels met zijne overwinnende wapenen, deels met zijne innemende aanbiedingen voortgedrongen tot over *Limburg*, en tot diep in *Vlaanderen* en *Brabant*. Met het jaar 1583 schein zijn toeleg te wezen het innemen van *Antwerpen*. Eene en andere maand nog vóór 's Prinses dood (1584) was hij begonnen de stad kenbaar te bedreigen. In den loop van ettelijke maanden wordt zij langs zoo meer door hem benaauwd en ingesloten; eindelijk den 16 van Oogstmaand des volgenden jaars geeft zij zich bij matiglijk gunstig verdrag den belegeraar over. De verdediging nu van deze aanzienlijke stad, de hoofdstad mag ik zeggen der Nederlandsche Gewesten, was voor het hoofdbeleid opgedragen aan VAN MARNIX, in de hoedanigheid van Burgemeester, een ambt en titel, in vroegere eeuw minder dan

nu in contrast met krijgsbedrijf (1). — En zie daar plaats, gelegenheid, en gezagsvoering, waarbij de dusver altijd hoogverdienstelijke man zich grovelijk zal misdragen hebben! De aanklagt is tweeledig; de eene helft beschuldigt hem, dat hij de stad, hoezeer er herhaalde reizen ontzèt beloofd werd, en ten laatste stellig binnen twaalf dagen werd toegezegd, zonder dringen van den uitersten nood heeft overgegeven. De andere helft, dat hij, staande ditzelfde beleg, met den zoo verderfelijken als onwaardigen raad heeft durven optreden om bij een algemeen, kwanswijs gunstig, accoord onder de gehoorzaamheid van *Spanje* terug te keeren, en over zulk verdrag met *PARMA* werkelijk heeft begonnen te handelen.

De eerste beschuldiging is niet de moeilijkste om weerlegd te worden. Van ééne zijde echter zou ik juist tegen dat punt van *ALDEGONDES* verdediging grootelijks opzien; indien zij namelijk eene, tot in bijzonderheden onderscheidene, aanwijzing vorderde van beleid, wakkerheid, trouw en moed, bewezen in het hem opgedragen krijgsbedrijf, in het sterken van forten, in het aanvallen van door den vijand opgeworpene schansen, in het vernielen van door hem gelegde bruggen, in het doorfteken van dijken, in het besturen van uit-

(1) Men denke aan den wakkeren *VAN DER WERF* bij de verdediging van *Leiden*. Zie *J. W. TE WATER, Verb. der Edelen*, IV Stuk.

vallen; zaken, indien den Burgemeester van onzen-
 tijd vreemd, den leeraar des vredes althans niet
 minder. Doch ik meen dat al, behoudens het aan-
 lichten van VAN MARNIXS goede zaak, meerendeels
 te mogen voorbijgaan; met een algemeener onder-
 zoek der aanklagt, zooveel hare eerste helft betreft,
 mijne taak afdoende.

In den omtrek van een aangeklaagd feit, onder-
 scheiden van het feit zelf, ligt niet zelden het een
 en ander, waaruit, het zij voor schuldig, het zij
 voor onschuldig wezen, een althans voorloopig oor-
 deel mag geveld worden. Dergelijke nu is er bij de
 verdediging van *Antwerpen* door VAN MARNIX ve-
 llerlei, en alles is, durf ik zeggen, te zijnen voor-
 deele.

In de brieven aan onderscheidene achtbare mannen
 geschreven (1) uit *Antwerpen*, dra na de overgave
 der stad, waar hem de bitse raad om op den Ne-
 derlandschen grond niet meer zich te vertoonen, is
 toegekomen, spreekt hij gelijk een man spreekt, die
 zich, ik zal niet zeggen zijner onschuld, maar zij-
 ner strikte braafheid en zijner verdienstelijkheid wél
 bewust is. Hij zegt er: *ik ga dan van nu aan
 met mijn' zoon buiten het Vaderland omzwerven;*

(1) Zie de brieven aan HOHENLO, VAN MEETKEREN,
 VAN DER MYLE, in de Bijlage.

hij zegt dat weemoedig, niet scherp en bijtend, het Vaderland minder over ondankbaarheid aanklagende, meer deszelfs kommerlijk lot nevens zich beklagende (1), Tevens aarzelt hij niet vrouw en kinderen naar huis te zenden, dierbare panden, aan wie men, zoo er regt tegen hem geeischt wordt, gijzelaars hebbe voor den ingedaagde. Ja, bij veranderd besluit, gaat hij zelf, tegen raad en waarfchuwing aan, regtftreeks naar zijn *Souburg*, stelt zich voor de regtbank, eischt oordeel en regtspraak. Aan den eisch wordt niet voldaan. Men gijzelt en ontflaat ras weer. Men mompelt en praat, doch meer niet.

Niet weinig verliest eene beschuldiging van haar crediet, zoo het te berekenen valt, dat er velerlei is, hetwelk den beschuldiger buiten eenig bewijs van schuld tot aanklagt zou kunnen aanlokken en aanzetten. Is dit niet het geval met de aanklagt van VAN MARNIX? Eene zoo gewigtige stad zij aan

(1) Nevens deze bezadigdheid, proef van een goed geweten, is er elders een toon van fierheid uitgedrukt, welken de schuld-bewuste even weinig, althans niet in eene zaak, welke voor onderzoek ruim bloot ligt, pleeg aan te nemen. Bij het betuigen, dat hij naar geene eerambten oolt gestaan, veeleer die van de hand gewezen heeft, zegt hij: *Le Prince, me voulant induire d'accepter la charge d'Anvers, me dict par plusieurs fois, que si je n'y allois, il tenoit la ville pour asseurement perdue dès alors. Zie Reponse Apologet. p. 16.*

den vijand verloren; dra is men gereed om, zoo al niet op zijn Turksch den verantwoordelijken Commandant het hoofd af te slaan, zeker het beleid, of den moed, of de trouw der verdediging te wantrouwen. Hoe? indien tot de spijt van het groote verlies nog toekomt de spijt, dat, hadde men nog weinig dagen slechts den nood verduurd, het ontzet gekomen ware, en de vijand dan, met schaamte op het hoofd, ware afgetrokken. Hoe? indien door de aanklagt der verdediging de traagheid en menigerlei nalatigheid van het ontzet zullen bemanteld en ontschuldigd zijn. Hoe? indien de verdediger, als VAN MARNIX, een groot getal vijanden en benijders heeft. Daarnevens was er iets, hetwelk de, bij gunstig verdrag gedane, overgave van *Antwerpen* in het oog van den redelijken beoordeelaar zelf een ongunstig voorkomen deed hebben. Ik meen hetgeen de andere helft der beschuldiging uitmaakt: dat namelijk aan de zijde der overgaaf van de eene enkele stad de ernstige raad stond om geheel het nieuwe Vaderland bij dergelijk gunstig verdrag aan den vijand over te geven (1).

(1) Dat ongunstige voorkomen is echter niet meer dan voorkomen en schijn. De overgave toch van het gedeelte en die van het geheel zijn, in ALDEGONDES meening, de eene van de andere zoo ver onafhankelijk, dat, indien de laatste door de Staten afgekeurd wordt en alzoo PARMA de vijandelijke belegeraar blijft, de eerste niet gefchiedt dan in den uitersten nood, zie bl. 161.

Doch ik vrees niet ter verdediging van VAN MARNIX naar het aangeklaagd bedrijf zelf henen te wijzen. Lezen wij de geschiedenis van *Antwerpens beleg*, — bij BOR is er eene breede en zeer naauwkeurige — menige proeven vertoont zij, hier van de wakkerheid, dáár van de onwrikbare vastheid, elders van den personen moed des verdedigers. Hoe geweldig en wél beleid, wanneer ook mislukt, is de aanval op PARMA's brug! Gestreng verbiedt de verdediger alle voorstel tot overgave. In perfoon leidt en dringt hij eenige duizenden tot last komende monden de stad uit. Aan oproer onder het volk ontbreekt het niet, en bij één derzelve ziet men hem zich blootstellen aan het aldreigendst levensgevaar (1). Daarentegen komen er ja in de verdediging verzuimen en mislagen voor, als de prijszetting op het koorn, welke den koopman tot aanvoer te weinig uitlokke, en vooral het uitstel van zekeren dijk, den *Blacugaren dijk*, door te steken overeenkomstig den raad, welken ORANJE kort voor zijn dood had aangeprezen (2). Doch dergelijke fouten mogen bewij-

(1) Zie het eene en andere bij BOR t. a. p., B. XX, bl. 596, en volg.

(2) Tegen den raad van VAN MARNIX had zich geweldig verzet een aantal osfenweiders, ondersteund door zekeren Heer VAN STRALEN, een' rijken grondbezitter, t. z. p., bl. 598.

zen, dat, gelijk MONDRAGON bij zekere gelegenheid zeide, ORANJE dood was (1), ook dat VAN MARNIX in krijgzsaken beneden ORANJE stond, zij strekken echter weinig tot aanklagt; en hebben zij niet op gereede verfschooning te meerder aanspraak, of zelfs op ontschuldiging, waar het hoofd — zoo was het hier — maar weinig hoofd is, en met een' Raad van vijftig hopmannen, wijk- en gildehoofden alles te overleggen en te vereffenen heeft? Zal men VAN MARNIX bezwaren met de aansporingen tot uithouden en met de verzekerde beloften van ontzet, welke hij in herhaalde brieven en gezantschappen ontvangt; er staat over, dat die beloften onbepaald zijn of naar den afstand van maanden henen wijzen (2); er staat over, dat de ter hulp nabij liggende en gereede vloot onbewegelijk blijft liggen, en eens tien dagen lang bij goeden wind het uitzien en reikhalzen der

(1) MONDRAGON zeide het, als hij *Heerentals* zoo snel zag verlaten: de lofrede van een waardig lofredenaar. Zie DE CLERCQ tot het jaar 1584, Fol. 163.

(2) Eene onbepaalde van de Staten van *Holland*, uitgegeven den 8 Julij: „ en dat soo verre 't voornoemde ontfet voor 's eerste niet en soude mogen worden ge-effectueert. BOR, t. a. p., bl. 604. — *Naar maanden henen wijzende*: ik bedoel twee van nog later dag en na nog hooger geklommen' nood, de eene door den Griffier CALVART, bl. 606; de andere uit naam van ELISABETH en van hare hand, bl. 608.

belegerden teleurstelt (1). Ten laatste, ik beken het, wordt het ontzet, door de vloot, die met schrik van branders is voorzien, te ondernemen, bepaaldelijk binnen weinig dagen beloofd; het ontzet is gereed, het begint te naderen; doch de handel met PARMA nu al genoegzaam ten einde gebragt zijnde, wordt het aan de zijde der belegerden geacht te laat gekomen en vergeefsch te wezen. Allerbedroevendst zij die uitkomst. Maar is het ligt VAN MARNIX ook deswege te beschuldigen? Is het ligt te veroordeelen, dat hij, ter eener zijde ziende eene gunstige overeenkomst met den vijand, waarbij *Antwerpen* met deszelfs rijke bezittingen en duizenden inwoners wordt gespaard, ter andere zijde eene hoogst onzekere bevrijding, niet waagt om voor het laatste het eerste weg te werpen. Nadat nu *Gent*, *Brusfel*, *Mechelen*, alle steden rondom gevallen zijn, en de belegering tot de uiterste engte is aangedrongen (2), is de toegezegde bevrijding aller onzekerst; bij het mislukken derzelve dreigt de opgestokene gramschap van PARMA, welke de stad en hare inwoners, als *Sichem*, in 1578 schrikkelijk verwoest en wreed uitmoordt (3): veroordeelt gij

(1) T. z. p., bl. 609.

(2) *Mechelen* was overgegaan den 15den Julij; daarenvens waren verscheidene schansen van *Antwerpen*, dusver nog gehouden, thans veroverd, t. a. p., bl. 606, 607.

(3) Zie CAPPELLE, *Nagelatene Bijdragen*, enz. bl. 167. Hoe, zoo dit *Sichem*, zoo het uitgeplunderd *Maas-*

het, dat VAN MARNIX nu liever bij de genoegzaam overeengekomene overgave volhardt? (1) Waarlijk, zoo er aan dit besluit iets ontbreekt, is het alleen wanhopige moed; lafhartigheid is er niet aan te klagen, en ontrouw valt er in het geheel niet te verdenken.

Ook vinden we geene aanklagt, geen kwaad vermoeden zelfs, tegen Antwerpens verdediger bij de geschiedschrijvers. Alleen DE GROOT onttrekt hem den lof van groote krijgsgefchiktheid, uit-

tricht, onzen VAN MARNIX voor het oog is; dáár was het ontzet beloofd tegen over twaalf dagen! Zie VAN KAMFEN, t. a. p., bl. 324. En terwijl dit ter eener zijde onzijdigen moed ontried; lokte ter andere zijde uit eene merkelijke gematigdheid, welke PARMA aan den dag legde. Dus schrijft LA CRETELLE, t. a. p., T. III, p. 237. *En vain elles (les provinces les plus fertiles des Pays-Bas) avaient été les premières à secouer le joug d'Espagne, elles ne sentirent plus contre un héros généreux cette ardeur de courage qui leur avait fait défier le duc d'Albe dans ses victoires et dans ses cruautés.*

In den krijg van 1578 beval ORANJE den bevelhebber om bij beleg zich en zijn volk op de best mogelijke wijs te behouden. JAN DE SOETE doet zoo bij de verdediging van *Nivelles*, en wordt niet gelaakt. Zie CAPPELLE, t. a. p., bl. 170, 171.

(1) De brief, waarbij ALDEGONDE dit te kennen geeft, is van den 16den Augustus. De overeengekomene artikelen van de overgave zijn onderteekend den eerst volgenden dag.

gelezene bekwaamheid en dapperheid. Aan *DUTASSIS*, hier een zeer onpartijdig man, is kenbelyk niets verkeers onder het oog. Na de beschrijving van den duchtigen en langdurigen tegenstand der belegerden, zegt hij, dat *PARMA* zijne zegepraal verschuldigd was aan het dapper heroveren eener sterkte bij *Lillo*, welke sterkte, naar het getuigenis van denzelfden Schrijver, eene wijl te voren even dapper van de andere zijde was ingenomen.

Zeker vijandig beschuldiger heeft wel gezocht kwaad vermoeden te ontleenen uit een gunstbewijs van *PARMA*, naar hetwelk *VAN MARNIX*, in onderscheiding van andere Hervormden, zijne goederen in de stad duurzaam mogt blijven bezitten (1); waar bij dan, verdient het feit geloof, werkelijk eene groote onbedachtzaamheid is begaan. Doch het is, in mijn oog, onheusch jegens een braaf man aan den geest van boos vermoeden toe te geven: en deden dat destijds mede en vooraan de Staten van *Zeeland*, zij mogten toezien, dat niet met meerder schijn op hen of op sommigen hunner een kwaad verdenken viel: ik meen, of ook het bij goeden wind werkeloos blijven liggen der vloot (eene duisterheid) hunne groote schuld ware, doch van zich lasterend afgeworpen op den braven Admiraal *W. BLOIS VAN TRESLONG*.

Mijne verdediging van *VAN MARNIX* ten aanzien

(1) Zie het aanhangsel achter de lofrede van *FRINS*.

van *Antwerpens* beleg ga ik besluiten met drie achtbare en in mijn oog veel afdoende getuigenissen. Het eerste is het oordeel, hetwelk daaromtrent geveld heeft DE LA NOUE, krijgsoverste van hoogen rang en die voor ons Vaderland zoo veel gedaan en zoo veel geleden had, in een' brief aan den Heere DE LA PREE. BOR heeft het in zijne geschiedenis medegedeeld naar dezen inhoud:

„ Ick soude uwe E. wel willen spreecken van een particuliere saecke, te weten: van den Heere van SINT ALDEGONDE, diemen seyt vande Hollanders ende Engelsche te worden suspect ghehouden, ick ben daer over bedroeft, want het is een persoon, weerdich geemployeert te werden. Ick hebbe hem altoos ghekent seer yverich totte religie ende zijn Vaderlant, ende hy sal dese ghetuychnisse dragen, dat hy is reyn ende onbesmet van herte ende van handen: ende by aldien dat anders ware gheveest ick soude dat hebben comen te weten. Zijn exempel heeft my min leerwesen doen hebben over de belofte, die ick gedaen hebbe van nimmermeer in u landt de wapenen te dragen, want ick hebbe ghedacht, dat nademael men niet en heeft ontsien den genen die in soo grooten aensien ende aucthoriteyt geweest is onder u volck, ende niet qualick zijn devoir ghedaen heeft, te lasteren ende te deporteren: wat men dan my ghedaen soude hebben, die een vreemdeling ben, soo verre ick inden dienst volhert hadde. Den Consul TERENCE VARRO, heeft door zijn schult

den Cannensfchen veltflach verloren, nochtans als hy weder te Romen quam, aenbiedende de reste van zijn leven, om te employeren ten dienste van zijn vaderlijcke republijcque, die nu inde wterste noot vervallen was, is hy niet verwurpen: maer veel eer ontfangen, om de goede hope die men van hem hadde. Men can den Heere van SINT ALDEGONDE niet te last leggen, dat hy Antwerpen verloren heeft, hy heefttet overgegeven ten tijde als hyt niet langer conde behouden, ende al hadde ic schoon aen der Staten zijde geweest met 12000 man, so soude ick die niet hebben connen ontfetten ende bevryen, want gesien hebbende de crachtige defentien, de welke de Spaengiaerts ghemaecht hadden, so waren die, na mijn gevoelen, onwinnelick: Tgene ick segge spruyt wt compassie, siende sodanige perfoonen, die de landen vele diensten bewesen hebben, van haer eyghen lantsluyden veronghelijckt worden: ende ghelijck men de verraders vant Vaderlant rigoreuselick moet straffen: soo moet men die goede Patriotten oock eeren, als heure lichte fauten te verdragen, ende malcanderen aen te porren tot weldoen. Hadde ick na 'toverleveren van Antwerpen willen claghen over de ghene vander Stadt, die mijn soon niet wt de ghevanckenisse ghelost hadden, de welke hen soo wel ende ghetrouwelick gedient hadde, ic hadde dat connen doen, ende verseeckere u E. dat mijn Heere de Prince van PARMA my seyde als ic voor hem ghebracht wierdt, dat hy wel ses maenden eer de stadt soude ingecreghen hebben, by aldien

mijn soon die niet soo vromelick beschermt hadde, ende gaen ondertusfchen heen sonder datmenfe een eenighe fucht hoort geven, nochtans heb ickfe altyt verontfchuldicht datfe al voor my ghedaen hadden, dat henlyden moghelick was, daer beneven dat ick wel gheweten hebbe, dat by aldien fy ernftelick op dit poinct hadden aenghehouden, dat men hem wel ontflagen soude hebben: maer het is over de dienaers des Conincx van Spaengien dat ick te clagen hebbe, de welcke noch niet te vreden zijnde, mettet groote quaet datfe my doen verdragen hebben, tormenteren my noch daerenboven inden perfoone van mijn soon, den welcken een vreemdelinck zijnde, fyluyden met weynich redens groote quellagic aendeden, ende int begin deses Jaers, wierpen fy hem in een soo vileynigen tooren, dat hy daer meenden te fterven. Ic hebbe hun op mijn woort toefegginge gedaen, ende fy hebben tegen my heur wreedtheyt gecontinueert, 't welck my heeft doen achten dat het traicement, 't welck fy my hebben aengedaen om dat ic aen uwe zijde gedient hadde, ende overmits ic tot de felve seer wel geaffectioneert was, een voorbeeld is van 't gene fy doen sullen, inghevalle fy door ghevelt of loosheyte u lieden t' onderbrenghen ende overwinnen, ende u lieden int felve vertoonende, 't gene by gevalle fal dienen om u lieden des te meer met uwe vrienden te doen vereenighen, voorsichtich int gene ghylyden mette Spaengaerden sult hebben te verhandelen, ende resoluter in uwe veltslagen ende strijden, cyntelick behalven dat ghyliden u behelpt

met menschelijcke middelen tot uwe conservatie dienende, soo ghelove ick dat uwe verlossinge sal comen van de hant Godes, die meer met eenen slach te weghe sal brengen, als uwe swaerden met hondert duysent, ende uwe wonderbare oorloge sal voeren door wonderbare middelen tot een geluckighe wtcomste. Stelt dan uwe hoope op den selven, hem van gantscher herten acnroepende, ende gelyck het hem heeft belieft my wt het middel van veelderley dootsnoden te verlossen, soo sal hy buiten twijfel u lieden ter bequamer tijt oock verlossen van uwe lanckduy-rige afflictien (1)."

Het tweede getuigenis is bloot ontkennend, doch inderdaad van zoo groot gezag als het stelligste zijn kan. Ik bedoel het schrijven van MAURITS in den Raad van State tot kennisgeving van *Antwerpens* overgave. Er is daarin omtrent VAN MARNIX niet een enkel kwaad woord; en ware dit wel ergens zoo zeer te wachten, als van MAURITSS zijde, bij wien ook reeds op zijn 17de 18de jaar de krijgsmoed hoog genoeg gerezen was, om niet van eene schandelijk zwakke overgave eener stad als *Antwerpen* bloot te kunnen zeggen: „*Het was grootelyck te beclagen, dat deselve goede stad eyntelick in 's vijants handen had moeten vervallen* (2)."

Het derde getuigenis VOOR VAN MARNIX lees ik

(1) T. a. p., B. XX, bl. 620.

(2) T. a. p., B. XX, bl. 615.

in de hooge eer, welke hem allengs in later' tijd door de hooge Regering des Lands is opgedragen geworden. Niet alleen werd hij gekozen tot de nieuwe overzetting des Bijbels — hetwelk men eenigermate zou kunnen beschouwen als retraite of emeritaat voor den voormaligen Staats- en Krijgsman — maar ook tot aanzienlijke zendingen in de hoedanigheid van Staatsambassadeur. Deze kroon, gezet op het hoofd van eenen, bloot door volksgerucht aangeklaagde, doch nimmer in het regt geroepene, veel min veroordeelde, is zij niet te houden voor stateelijke ontschuldiging en eerehandhaving?

Zal ik nog een vierde getuigenis hier bijvoegen? Het is te ontleenen uit de onwaardige behandeling van den braven zeeman TRESLONG, welke ik zoo even aanroerde. Zij vertoont een gelijk voorbeeld van onregt, een' man aangedaan, die bij het Vaderland hoog verdiend was, hem aangedaan in dezelfde zaak van *Antwerpen*, en mede door eene regtbank in *Zeeland*; en vermoed ik ten voordeele van ALDEGONDE, dat daaraan destijds wel bijzonder bloot lag wien WILLEM zijne bijzondere gunst en zijn onderscheidend vertrouwen gegeven had, zoo vind ik in TRESLONGS voorbeeld dat vermoeden bevestigd. Een woord van Prof. TE WATER (1) leidt

(1) T. a. p., Stuk II, bl. 233. Er is aldaar een breed berigt van den Admiraal. Zie ook COLL. D'ESCURY *Hollands roem*, D. II, bl. 115, in de Bijlagen.

mij tot deze opmerking. Hij schrijft: „*Treslong fond, meer dan twintig jaren, diep in de gunst van Prins WILLEM; en verwierf zich daar door en door eigene verdiensten veel gezag. Dit moest naarijver bij anderen verwekken. Welke de gevolgen hiervan bij het overlijden der Vorsten, behoeft niet gezegd. VAN MARNIX, nog onlangs de regterhand van ORANJE, hadt er mede haast de ondervinding van.*”

Van mijne ondernomene taak, ALDEGONDES verdediging, heb ik de gemakkelijker helft volbragt; de moeilijker is mij overig, doch ook daarentegen de meer bevallige, vermits zij de aandacht niet bepaalt tot de enkele stad *Antwerpen*, haar beleg en hare verdediging, maar die rigt naar den stand van geheel de Nederlandsche Unie, en wel in derzelvee hagchelijkst jaar, toen haar hoofd, WILLEM VAN ORANJE, was gevallen, en de vraag drong: wat nu te doen?

Aan *Antwerpens* val dan moge VAN MARNIX geene of immers zeer weinige schuld hebben; eene veel erger aanklagt stelt hem ten toon als die den zoo onwaardigen als verderfelijken raad voorlaat, ja bereids met PARMA in onderhandeling brengt om zamen met de gezegde stad, op kwanswijs gunstige voorwaarden, geheel de Nederlandsche Unie aan FILIPS over te geven, en alzoo onder het Spaansche juk van nieuw de halzen te vlijen.

De waarheid van het aangeklaagde bedrijf is niet te ontkennen, en ik zal het niet pogen te doen.

Maar wat smet dan niet op een' eerlijken naam! Wat smet niet op den naam van hem, die, van vroeg af, aan de regterhand stond van den grondlegger van Nederlands vrijheid! Het schijnt zoo: ik durf echter meenen, dat mijne voorspraak bij het regtvaardig, en zeker bij het billijk oordeel, voor genoegzaam zal geacht worden.

Om in dezelve met orde voort te gaan, is het noodig twee hoofdpunten in dit vervolg der beschuldiging te onderscheiden. Het eene hoofdpunt is, dat VAN MARNIX met het gezegde advies openlijk in den Raad optreedt, ja daarover werkelijk met den vijand handelt; het andere is 's mans bijzondere in hem zelve of immers binnen vriendenkring besloten gevoelen, dat in den tegenwoordigen stand van zaken die partij, eene onwaardige en verderfelijke, best te kiezen ware.

Beide punten hebben verdediging noodig, en wel ieder op zich zelf, onafhankelijk van malkander. Ik sta in twijfel, met welk van de twee gedeelten ik mijne voorspraak zal beginnen. Liefst echter laat ik het tweede gedeelte achteraan staan, vermits dat meerdere uitvoerigheid vordert, en, hoezeer ook tot de vierschaar van den Staat niet, gelijk het eerste, behoorende, echter voor ons privaat oordeel over VAN MARNIX in groote mate belangrijk is.

Eerst dan komt van het een en ander aangeklaagde, namelijk *gevoelen* en *openbaar bedrijf* overeenkomstig het gevoelen, in overweging het *bedrijf*: en te dezen opzichte zij gevraagd, wie de persoon des bedrivers

is, wie het onderneemt algemeene terugkeering onder de Spaansche heerschappij aan te raden en daarover met partij in gesprek te treden.

De raadgever is VAN MARNIX, gewis reeds voor zich zelf, en stond hij ook dáár zonder eenig hem opgedragen hoog gezag, geen obscuur perfoon. Hij was onder ORANJE Staatsgrondlegger en bij meer dan één Congrès vredehandelaar. Hij plagt ORANJES mond en regterhand te zijn. Is het dan wel aanmatiging, dat hij, zulk een, ten dage van dringenden nood en (ik mag zeggen, nog wankelen omwentelingstijd) openlijk raad geeft? Doch hij staat niet alleen, hij staat in gemeenschap met zijn hooge ambt, hij is bekleed met het Burgermeesterschap van *Antwerpen*, en thans met het hoofdbeleid der verdediging van die eerste stad der Unie, aan welker lot geacht wordt gehecht te zijn het lot van derzelver geheel. Hij staat niet alleen; aan zijne zijde is het gezag van hooge bewindvoerders (1); wat hij met PARMIA gaat handelen en spreken, geschiedt op last der regering van *Antwerpen* en in breed, hem vergezellend gezantschap. Wat hij, het zij aan PARMIA, het zij aan den Raad van State, ten aan-

(1) Zie den last der gecommiteerden van *Antwerpen* tot den Raad van State, gegeven zamen door de Regering der stad en de Staten van *Brabant*. BORT. a. p., B. XX, bl. 603.

zien van overeen te komen vrede voorfelt, het is in overleg met de Staten van *Braband*. Door deze wordt, in een' brief aan MAURITS en den Raad van State, de voorflag van VAN MARNIX kennelijk goedgekeurd en aangedrongen, zoodat de raad, welken hij geeft, wettelijk advies is van een der geunieerde Gewesten. Of wil men, omdat hij toch de hoofdbelegger van het vredebedrijf zal geweest zijn, onaan gezien den bekomen last, geheel het vredebedrijf aan hem alleen toekennen; de wijze, waarop hij het belegd heeft, verdedigt hem altoos genoegzaam tegen alle blaam het zij van kwade trouw, het zij van onbedachtzaamheid, het zij van vooruitloopen aan den wil van het wettige hoogst gezag. Is er niet in geheel den handel openheid en rondheid, zonder iets bedekts? Het is voor het minst met weten en toestemmen van *Antwerpens* en *Brabands* hooge Regering, dat hij aan de Staten schrijft, en met PARMA handelt. Voorzigtig wacht hij zich om van vrede-accoord eenig gerucht onder *Antwerpens* burgerij te laten uitgaan, hetwelk de verdediging der stad zou doen verflappen, en om gelijken reden schuwte hij aan de Regering van deze of gene, met beleg bedreigde, stad zijn' voorflag mede te deelen en smakelijk te maken. Zijne raadgeving houdt bepaaldelijk aan de twee enkele personen, bij wie de vredehandel staat, de Regering des Lands ter eener, en PARMA ter andere zijde. De raad, welken hij geeft, wordt door hem eerbiedig en nederig en geheellijk aan het hoo-

gere oordeel van 's lands Staten onderworpen (1), zoodat, indien deze van andere meening zijn, de raad zal wezen als niet gegeven, en bij toedoen deszelfs niets zal verzet zijn; de krijg zal dan voortduren, en in Antwerpens verdediging zal, zoo lang mogelijk, volhard worden.

Zoo verre derhalve is de aangeklaagde buiten schuld. Maar meer! het veel grooter punt der aanklagt en buiten hetwelk het eerste, namelijk met goeden raad ongeroepen en onbevoegd optreden, mogt ook eene genoegzame verdediging ontbreken, ligt zou te verschoonen zijn, blijft hem als nog bezwaren. Die tweede aanklagt is: in het dierbaar belang van het Vaderland eene onwaardige en verderfelijke meening hebben; het is daarenboven: die alleronwaardigste en verderfelijkste meening, moge het ook slechts in privaten kring zijn, mededeelen en voorspreken. Ik wensch VAN MARNIX evenzeer te dezen opzichte te kunnen verdedigen. Eene moeilijke taak zie ik mij hier mede opgelegd, bij welke in het midden is te gaan tusschen BILDERDIJK, die den afval van FILIPS nauwelijks duldt en allen terugkeer tot den dwingeland toeuicht, ter eene zijde, en ter andere zijde, die aan het volharden in den opstand onbepaalden lof geven, een pad, waarop de enkele CAPPELLES alleen tot gidfen strekken. Ik wil het ech-

(1) Zie den brief van VAN MARNIX aan PARMA, BORT. a. p., bl. 602.

ter beproeven, en ga dit overige gedeelte mijner voorspraak bevatten in een klein getal opmerkingen, die opmerkingen de eene na de andere ontwikkelen, en, gelijk zij uit de geschiedenis van den tijd ontleend zijn, door die geschiedenis bevestigen.

Mijne eerste opmerking geeft in bedenking, of het niet, tijdens het beleg van *Antwerpen* ten jare 1585, eenen bezadigden beoordeelaar ligt heeft kunnen toeschijnen, dat eenig gunstig accoord met *Spanje*, zoo veel bezwaars het ook tegen zich had, den Nederlanders oorbaar en verkieslijk ware.

Er is reeds gezegd, dat de onderwerping aan *Spanje*, welke VAN MARNIX in de gegevene omstandigheden voor verkieslijk achtte, op verre na geene onbepaalde onderwerping was. Er is bij te voegen, dat die bijzonder zou gegrond zijn op het toegeven van vrije godsdienst, immers tot zoo lang een wettig besluit die zaak mogt geregeld hebben; dat zij dus, benevens en boven al de voordeelige voorwaarden, welke de Waalsche Gewesten voor zich hadden bedongen, het voorregt zou eischen, hetwelk FILIPS allerminst begeerde te vergunnen, en om het hardnekkig weigeren waarvan de opstand meerendeels was ondernomen en elke dusver aangeboden vrede van de hand gewezen. Van eene terugkeering dan, welke dus gewijzigd ware, meen ik, dat zij aan een bedachtzaam en vooruitziend Staatsman ligt heeft kunnen voorkomen in den nood des Lands aannemelijk te zijn.

Ei plaatst u aan de zijde van zulken Staatsman.

Hem is onder het oog de uiterst wankel en veege staat van het nieuwe Vaderland. Na de Waalsche Gewesten zijn nu, op weinig na, ook geheel *Vlaanderen* en *Brabant* gevallen. Aan den kant der *Unie* is het min sterke en teruggetrokken leger, het overwinnend en al voorttrekkend leger van *PARMA* staat ter overzijde. Na de ontrouw en het afsterven van *ALENÇON*, wat is er meer van Franche, na de nederlaag des Aartsbisfchops van *Keulen*, bij welke de Protestantfche Vorsten naar huis zijn gedrongen, wat is er meer van de Duitfche zijde te hopen (1)? Van *Spanje* uit fpreidt zich allengs het gerucht eener onverwinnelijke zee-armade, welke *FILIPS* begint toe te stellen, en onder *PARMA*'s kloek beleid (doorzigtig raadt hij om dezelve eerst en naast tegen *Vlifingen* te keeren) met de hoogfte kans dreigt, zoo niet *Engeland*, gewis de *Nederlanden* te verpletteren. Wat bang gevaar niet om welhaast zonder alle voorwaarde te moeten bukken!

Hij wijst u vervolgens op de ledige plaats van *ORANJE*. *WILLEM* was tot voor ettelijke maanden de ziel en het leven, de raad, de kracht, de moed, de eenheid des opstands. *WILLEM* is dood; en van nu aan is de opstand zonder ziel, zonder raad, kracht, moed, eenheid. — *PARMA* ftond federt zes jaren tegen *ORANJE* in de aldreigendfte houding over, hem overtreffende in den krijg en fchier ge-

(1) Zie *STRADA*, D. II, L. V.

lijk in wijsheid; nu is ORANJE, de eenige Nederlander, die hem opweegt, gevallen. Gevallen is de Hector aan onze zijde; zal men nog den Achilles het hoofd bieden? — En op een nieuw waardig hoofd is geen uitzigt. De Staten - aristocratie, verre van het te zoeken, berustte onlangs gereedelijk in den wil des Allerhoogsten, toen het Hem behaagd had den bestemden Souverein en Graaf, een oogenblik vóór hij den zetel zijner erfelijke hoogeheid beklom, weg te nemen (1); hoe haastte zij zich niet om de opene plaats voor zich in te nemen, en MAURITS, den veel belovenden, al zeventienjarigen, jongman daarvan te verwijderen! Deed zij dat niet door zijne verheffing zelve, zulken rang hem opdragende, als, bij luister van eer, aan iedere zijde naauwst mogelijk beperkt is?

De gesteldheid van het volk biedt den bekommerden toezienner even weinig aan, wat geschikt zou zijn om hem moed te geven. Het heeft zijn vader verloren; het vreest, het ondervindt en gevoelt aanvankelijk het gemis van deszelfs teedere zorg en getrouwe bescherming. Het is verdeeld in partijen; er zijn Roomschen en Onroomschen, gematigd en scherp Gereformeerden. Die partijen hebben onder de Hoofden ieder zijne begunstigers, waarom de tweedragt en bij Regering en bij Burgerij des te woe-

(1) Zie Mr. s. WISELIUS, *Staatkundige verlichting*, bl. 256.

liger en verderfelijker is. — Hoe veel eindelijk, waardoor in vroeger jaren de volksmenigte tot hooge klacht en als wanhopigen weerftand werd opgewonden, bestaat thans niet of weinig meer. Het soldaten-geweld onder REQUESENS, de norsheid, vrekigheid en wreedheid van ALVA, de ontrouw van *Don JAN* zijn naar den achtergrond gekeerd; *PARRAMA*'s meerdere gematigdheid, voorkomende innemenheid en goede trouw zijn voor oogen. Ook zijn de oogen, bij lang voortduren van den krijg, allengs veel meer gewend naar koophandel en fabriek, dan naar wapenen; en de wapenen, die men, reeds toen zij nog onbekend waren, noode aangordde, worden na bittere ondervinding te meerder geschuwd... Het is waarlijk niet vreemd, dat wie, tijdens het beleg van *Antwerpen*, dezen stand der Nederlandsche zaken in oogenschouw nam, bij wat overbedachtzaam toezien, voor wenschelijk achtte, dat er op redelijke voorwaarden een vergelijk getroffen wierde; niet vreemd, dat hij aanried naar zulk vergelijk te zoeken, ten einde, eer alles verloren ware, nog te winnen, wat er te winnen mogt zijn. En liet het beproeven daarvan (want ik onderstel, dat er meer niet in de raadgeving was begrepen) voor het minst niet met veel goeden schijn zich aandringen door te zeggen: dat wel op ieder vredecongrès een vergelijk beproefd was (1); hoe gereed het ten jare 1577 van de zijde der Staten was aangeboden; dat het te *Keulen*

(1) Zie den brief aan VAN MEETKERKEN.

laatst zou getroffen zijn, had maar de vrije godsdienst kunnen verkregen worden: en dat wijders eene van FILIPSS zijde hardnekkig herhaalde weigering juist geschikt zou wezen, om den krijg met te meerdere aandrif en moed te doen voortzetten?

Stellen we ons voor, dat een Staatsman, hoedanig' ik daar onder het oog had, als lid der Algemeene Staten met den gezegden raad, een' gelijken aan dien van VAN MARNIX, in de Vergadering ware opgetreden; wij zouden, mogt ook zijn advies verre niet onzen bijval vinden, echter met groote billijkheid over hem oordeelen. Maar dan heeft — en zie daar mijne tweede opmerking: — op gelijk billijk en nog meer toegevend oordeel, om meer dan ééne reden, alle aanspraak VAN MARNIX, namelijk beschouwd wordende in zijn' subjectieven zin en zijn' hem bijzonderen stand.

Al wat van den veegen staat des Lands een ander weet, weet ook VAN MARNIX; en hij in zijn *Antwerpen* ziet het digt voor oogen, hem binnen zijn *Antwerpen* prangt het met des te enger' band. — Hoe groote verachtering van 's Lands bestuur, vooral in krijgszaken, te voorzien is van eene vijf en twintig-hoofdige Aristocratie, ziet hij van nabij in de vloot, welke tegenover het benaauwde *Antwerpen* werkeloos blijft liggen, en ondervindt hij elken dag in den breedten krijgsraad binnen de stad. Hem, die sinds jaren digtst aan de zijde van ORANJE stond, heeft boven allen het verlies van dat waardige hoofd diep getroffen: en is het wel vreemd, dat *hij* dan

het meest omtrent de behoudenis van den Staat in grooten kommer is, nu die zonder dat hoofd, en ligt zonder alle hoofd zijn zal (1)? — Van het veelhoofdige Staten-bestuur is hij te minder genegen iets goeds te verwachten, als hij met wrevelig ongenoegen opmerkt, hoe gretig men naar de veelhoofdige regering de hand slaat, de verheffing van WILLEM, zijn' onvergetelijken vriend, in deszelfs geslacht met fijne kunst terug zettende. — Met PARMa was hij veel ingenomen, ligt te veel; echter had die, van eene en andere zijde werkelijk aanspraak op hoogachting, en den edelmoedige pleeg het uit te lokken, ja soms tot overdrijvens toe uit te lokken, ook in den vijand te waarden wat lofwaardig is. — Men herinnere zich, dat VAN MARNIX van vroeg aan tot vrede met Spanje neigde, ware de vrede onder dragelijke voorwaarden te verkrijgen; hij is dus, dien thans aanradende, voor het minst niet ongelijk aan zich zelve. In het jaar 1574 op aanzoek van CHAMPIGNI over verzoening gaande handelen met ORANJE en de Staten, is hij deswege niet voor onwaardig ge-

(1) Hoe het dralen van besluit bij de Staten hem pleeg tot verdriet en kommer te wezen, zie in zijn schrijven aan VAN DER MIJLEN, *Epist. Select.*, p. 795. „ *Sed mirifice, dicam quod res est, angit me, quod video, Hollandiam suo deesse officio. Dum enim viltitatur, perduntur occasiones, praesidia deficiunt vel animo vel fide, postremum nihil agitur.*

keurd; en waarom dan nu? Hij was, vermoede ik, van de revolutionaire Gentsche partij, welke aan ORANJE veel verdriet en in het geheel veel kwaads gebrouwen had, allengs afkeeriger geworden. Ook deswege neigde hij tot een dragelijk vergelijk met *Spanje*, hetwelk die geweldigen voortaan zou bedwingen en de, bij hen gehate, Godsdienstgelijkheid voor wet zou invoeren. — De diplomaat ziet destijds met kommer, dat ligt *Spanje* met de *Ligue* staat te zegepralen over den Navarrer, dat bij die zegepraal heel *Europa* onder FILIPS bukt: en wat dan de *Nederlanden*! Men houde mede in het oog, dat onder de diplomatieke berekeningen van onzen VAN MARNIX verre niet achterstaan het behoud des Hervormden geloofs en de zedelijkheid van het volk; en ligtelijk vreest hij nu, van die twee dierbare belangen het eene aan de duistere kans van den oorlog gewaagd te zien, en dat het andere, ik bedoel zedelijke ingetogenheid, door het aanhouden van woesten krijg langs zoo meer moet verachten. — Zal ik er nog bijvoegen, dat aan zijne geneigdheid tot vergelijk en onderwerping wellicht ook eenig deel gehad heeft het absolutisme, aan zijne eeuw over het geheel eigen? STRADA is te mistrouwen, waar die hem veroordeeling van den opstand tegen *Spanje* toekent. Het tegendeel ligt voor oogen zelfs in den brief, door hem aan PARMA geschreven. Echter is zekere huivering voor het verwerpen van den wettigen Vorst wel bij hem te vermoeden, ja uit denzelfden brief, ook uit het zoo even

herinnerd bedrijf in het jaar 1574 kenbaar; welke huivering den terugkeer tot gehoorzaamheid, zoo die om andere redenen raadzaam is, des te meer heeft kunnen aanraden. Kenbaar is een diep ingezeten geest van absolutisme in geheel den opstand der Nederlanders, even zoo in dien der Schotten, als zij, Nederlanders en Schotten, in naam van den Souverein, tegen den Souverein het kanon rigten; almede, — doch voor het geweldig kanon het heftig beklagschrift gesteld zijnde — in de Roomsch-Katholijken, wanneer zij van den Paus op den beter te onder-rigten Paus (*ad Papam melius informandum*) zich beroepen: en welligt strekt de opmerking hiervan tevens om gedeeltelijk op te losfen, dat de Souvereine Staten der Unie, zoo gretig zij ook anders zijn om zelfstandig te regeren, na de afzwering van FILIPS dra aan HENDRIK III en aan ELIZABET zich gaan onderwerpen. Namelijk zij brengen zoo van hetgeen den eenen zoon des Allerhoogsten door hen ontvreemd is, de eerbiedige offerande aan den anderen telg van het Godsgeflacht.

Wat ik uit de twee, dusver ontwikkelde opmerkingen, ten voordeele van den aangeklaagde wil besluiten, zal men toestemmen, dat zeer matig is. Het is niet meer, dan dat 's mans meening en advies om van nu aan met ernst en vele opoffering naar een vergelijk met *Spanje* te zoeken, mogt hij ook deswege te berispen zijn, op billijk en toegevend oordeel aanspraak hebben; en zulks te meer, zijne subjectiviteit in rekening gebragt zijnde.

Mogt hij ook van wege zijn advies berispelijk wezen, zeide ik. Ja ik zelf, bij alle voorpraak van den waardigen man, beoordeel het zelve dus, houde het voor berispelijk; althans zoo ver het tot hier toe in mijne pleitrede is opengelegd, en er niet van eenige andere zijde een nieuw, nog gunstiger licht over zal opgegaan wezen. Gewis de raad, welken hij geeft, wél gewogen, is niet goed, en moest niet gegeven zijn.

Wie proeft niet de onwaardigheid van het te zoeken en aan te gaan vergelijk, zij het ook op voorwaardden, zoo gunstig, als te verkrijgen mogen zijn! Onwaardig is het, een werk van twintig jaren, waaraan zoo veel moeite, schatten en Nederlandsch bloed zijn tē koste gelegd, met eigene hand te niet te doen! Onwaardig, de heldendaden der afgestorvene ouders en eigene heldendaden te verklaren voor bedrijven van schuldig oproer! Onwaardig, den vijand, nadat hij aan ons zoo veel onregt en wreedheid gepleegd heeft, om vergeving te verzoeken voor onze schuld! Onwaardig, van hem genadige vergiffenis te ontvangen, en voor blijk van nu herfelde gunst ons de weggeworpene ketenen van nieuw te laten aanleggen! — Het beproeven van vergelijk met FILIPS, althans staande bange nood, kan het wel zijn buiten die boetedoening en kniebuiging? is het wel, gedaan, zoo als het in Antwerpens nood moet geschieden, iets anders dan terugkeerende gansche onderwerping aan den oppermagtigen Heer; mogen ook al de vormen der onderwerping door PARMIA's

innemendheid eenigzins gemakkelijk worden gemaakt, en een kostelijke maaltijd, gelijk bij *Maastricht* voor de Walen, het grievende uur der vernedering een weinig vervrolijken?

Dezelfde stap, welke de *eer* van de Nederlanders zoo weinig viert, schijnt nog minder raadzaam te wezen aan de zijde van *voordeel* en *veiligheid*. *Antwerpen* toch zal onder *PARMA*'s wapengeweld vallen, hoe men ook van nu aan zich gereed bewijze tot handeling over algemeen vredesaccord; want reeds heeft de belegeraar verklaard om zulke onderhandeling, welke ligt zou gerekt worden, het beleg niet te willen opschorten of in het minst te doen vertragen. — En wat heils is er in het geheel uit het vredewerk te wachten? Zal *Spanje* aan de Noordelijke Gewesten beter voorwaarden toegeven dan aan de Waalschen, op welke hij minder was verbitterd? Zal *PARMA* (1), ijveraar voor de Roomsche Kerk en hare oppermagt, zal *FILIPS* de bedongene godsdienstvrijheid willen inschikken? Of indien hij al, *zelf* naar den vrede hakende, die vrijheid in algemeene, Jezuits dubbelzinnige termen mogt beloven, zal hij het beloofde gestand doen? Neen! na maand of jaar — het is te voorzien — staat weér in *Nederland* de inquisitie-regtbank, brandt weér het

(1) Aan *Brugge* echter werd vrije Godsdienst, binne huis althans, door *PARMA* toegegeven. Zie *VAN KAMPEN*, t. a. p., bl. 336, 337.

geloofsmartelvuur. PARMA's woord moge al getrouw zijn, FILIPS is boven PARMA. Het vredeverbond moest dan, om veilig te wezen, door Mogendheden als *Engeland* en het *Duitsche Rijk* gewaarborgd zijn; maar ook op het woord van Vorsten stond destijds, staat meest ten allen tijde, het vertrouwen weinig vast.

Het mag u bevreemden, dat mijne derde opmerking, waarin ik al eenige schreden gevorderd ben, dusverre strekt om den aangeklaagde in stede van hem te verdedigen, veeleer te bezwaren. Doch zij heeft haar eigenlijk doel, dat is voorspraak, het gelijke van dat der twee voorgaande opmerkingen, slechts een wijl verschoven, en gaat er van nu af aan beantwoorden. Hoe zulks? Namelijk door aan de zijde van het — ik stem het dusver toe — berispelijk advies en bedrijf van VAN MARNIX te stellen het even berispelijk of wel nog meer verkeerd, echter meestal verfoond, bedrijf van hen, die hem aanklagen, en den honenden raad hem toeduwen om niet weêr op den vrijen Nederlandschen grond zich te vertoonen.

Het is ligt te ramen, wat ik onder het oog heb. Ik bedoel het aanbod van de Souvereiniteit over de Nederlandsche Gewesten, hetwelk de Souvereine Staten onlangs gebragt hadden, eerst aan HENDRIK III van *Frankrijk*, en vervolgens aan ELIZABET van *Engeland*. Dat is, in mijn gevoel, gewis onwaardig, het zij men het aanbod zelf weegt, het zij men aanziet de statelijke plegtigheid en de kniebuiging, waarmede het geschiedt. Hoe? zeg ik ook nu, na

moedige afzvering van het aangeboren juk (1), straks naar een vreemd juk omzien en er met ootmoedige bede om verzoeken! Hoe? tot eene Mogendheid, waarvan men niet anders beschouwd wordt dan als weggeloopene slaven, toevlugt nemen, en alzoo tot dezer nieuwe dienst zich aanbieden, ten einde tegen de roede van den ouden Heer veilig te zijn! — En werd wel het weinig roemrijke, hetwelk mede in dezen maatregel is, veel vergoed aan de zijde van rijk nut, het zij door tegenwoordige opheffing van prangenden nood, het zij door uitzigt op latere en duurzame veiligheid? In *Frankrijk* voorzeker, waar vóór niet vele jaren de Kettermoord woedde, is het pand der Godsdienst weinig verzekerd; en wat! indien eens de *Ligue* dáár zelvegeviert, en met uitsluiting der *Valois* en *Bourbons* beide, eene Infante van *Spanje* den troon beklimt (2). Van ELIZABET is te vreezen, dat zij, ingeval zij de *Nederlanden* in haar Rijk gaaf opneemt, aan den koophandel en de fabrieken van de stiefkinderen, ten voordeele der eigene kinderen, menige belemmering zal toebrengen; of bepaalt zij zich tot bloot verleenen van hulptroepen, nevens waarborging van den zieh nieuw vormenden Staat, ligt neemt zij een en ander op het onvoorzienst en het allerongelegenst

(1) Zie Mr. WISELIUS, t. a. p., bl. 260.

(2) Over den ellendigen staat van *Frankrijk* ten jare 1585, zie LA CRETELLE, t. a. p., T. III, p. 180.

terug, wanneer hare veel dobberende staatkunde dit zal aanraden of schijnen aan te raden, om daarvoor vrede met *Spanje* of ander rijk voordeel te koopen. Zelfs onder het bestuur van eenen edelen CANNING is zulke ontrouw zeer mogelijk, blijkens de latere Engelsch-Portugeesche geschiedenis (1). En meer nog kon ik aanvoeren, het zij uit vroeger het zij uit jonger geschiedenis, tegen het besluit om onder Engelsche voogdij zich te begeven; maar genoeg zegt het voor mij het door LEYCESTER zoo jammerlijk gevoerd bestuur, zijnde dergelijke uitkomst niet geheel moeijelijk uit het besluit te berekenen.

Ook is, hetgeen tot voorpraak van dien eenen en anderen maatregel door sommige geschiedschrijvers wordt aangebragt, naar mijn oordeel weinig voldoende. Ten opzichte van den handel met *Engeland* prijzen zij hoog het beleid der Staten, die, eer nog LEYCESTER aankomt, den van nu af tot hooger magt opgehevenen MAURITS hem tegenstellen. Doch dit strekte dan om het onbedachtzaam gedane onschadelijk te maken; het onderstelt alzoo eene onbedachtzaamheid (2): en mischien zelfs is

(1) Zie Mr. LIPMANS in zijne *Geschiedenis der Diplomatie*.

(2) Ook Mr. WISELIUS is van oordeel, dat de Landvoogdij door de Staten aan LEYCESTER is opgedragen, bij eerste en oorspronkelijke meening *onder de Souvereiniteit van ELISABET*, en later eerst, bij veranderde

de looze vond, vermits zij het hooge misnoegen van den Engelschman opwekte, in het gegevene geval te houden voor eene tweede dwaling, waardoor de eerste dwaling nog verergerd werd. — Dat men bij het dringen van den nood aan de bescherming van *Frankrijk* zich opdraagt, en aan *Frankrijk* de voorkeur geeft boven *Engeland*, wordt vergoelijkt, als zijnde een vertrouwelijk volgen van het door ORANJE voormaals betreden voetspoor (1). Doch er is tusfchen het voorbeeld en de navolging velelei en groot verschiil. Want toch naar het ontwerp van WILLEM zou hij, benevens het hoog bestuur van ANJOU over de Nederlandsche Gewesten in het geheel, voor zich het Souvereine gezag voeren over twee, drie voornaame Provinciën. Daarenboven werd onder ORANJES beleid 's lands regering wel aan een' Franschen Vorst, broeder en gealliëerden van den Franschen Monarch, opgedragen, doch niet aan de Fransche kroon. En had het ook niet destijds, toen nog de Zuidelijke met de Noordelijke Provinciën vereenigd waren, zekere eigene gepastheid, aan een' gematigd Roomsche-Katholijken Vorst — daarvoor werd hij algemeen gehouden — het hoog be-

meening, onder de oppermagt der Staten, t. a. p., bl. 268 volg. Zie mede KLUIT, *Hissorie der Hollandsche Staatsreg.* D. II.

(1) Zie STIJL, opkomst en bloei van de Republiek der *Vereenigde Nederlanden*, bl. 538, 539.

wind te vertrouwen, in wien men mogt hopen, dat de zeer talrijke Roomschegezinden ter eener en de Hervormden ter andere zijde zamen genoeg zouden nemen?

De Staten dan, wanneer zij het benarde Vaderland weinig roemrijk en even weinig bedachtzaam onder de voogdij het zij van *Frankrijk* het zij van *Engeland* gaan stellen, zijn verre na niet onberispelijk: en zal men nu scherp oordeelen over VAN MARNIX, als hij naar eene andere zijde afdwaalt? Veeleer is *hij* in meerdere mate te verfoonen dan *zij*, vermits hunne vooruitgegane dwaling, door hem bekommerd te maken en zijn hoog misnoegen te wekken, gedeeltelijk oorzaak wordt, dat hij mede het spoor bijster raakt. Wanneer de stuurman het schip, hetwelk op onstuimige zee in bangen nood is, bij kwalijk zien, voor haven naar een allergevaarlijkste klip henen wendt, zoo is het niet zeer ten kwade te duiden, dat deze en die onder de schepelingen, met het uiterst gevaar voor oogen, op het nemen van den overgestelden koers, mischien eenen even gevaarlijken, met hoog geroep aandringen.

Ik heb gepoogd de meening, welke VAN MARNIX, met opzigt tot terugkeering onder *Spanjes* heerschappij voedde en aanpree, mogten ook meening en advies te eenemale verwerpelijk zijn, van alle harde aanklagt en veroordeeling vrij te waren. En dit is mij, vertrouw ik, volkomen gelukt. Doch ik wenschte voor mijn' client meer te doen. Ik wenschte, boven verontschuldigen, hem ook te regt-

vaardigen; of indien dit te veel zijn mogt, althans mijne verdediging tot den kleinste mogelijken afstand van die hoogte op te voeren. Mijne twee laatste opmerkingen zullen hiertoe strekken, van welke de eerste vermoedt, dat er bij den adviseur eene *arriere-pensée* geweest zij, die, lag zij met haar licht bloot, over zijn' raad een gunstiger aanzien spreiden zou, dan ons nu onder het oog valt; terwijl de tweede nogmaals in gedachte zal brengen, dat hij, wat hij raadt, noode raadt en als in weerwil van zich zelf.

Welke die te vermoedene *arriere-pensée* mag geweest zijn! Eer ik het zeg, wil ik mededeelen, hoe ik voor mij zelf op het vermoeden er van gekomen ben. PARMA — dit vond ik in de geschiedenis — was bij FILIPS niet meer, wat hij vroeger bij hem geweest was. Meermalen waren 's Prinzen hoogheid en fierheid den Koning tot opwekking van wantrouwen in het oog gevallen, als hij veelal aan het gegeven bevel weinig stiptelijk zich hield; als hij in het jaar 1580 scheen den Nederlandschen twist zonder order, eigenmagtig aan de arbitrage van het Duitsche Rijk te willen opdragen; om denzelfden tijd van wege zijn eerste huwelijk met MARIA van Portugal, kleindochter van den Koning EMMANUEL, voor zijn' zoon aanspraak maakte op de kroon van Portugal. Met zulke aanspraak, meende GRANVELLE, moest de onderdaan van den grooten FILIPS voor het minst niet zoo zeer haasten; en welken indruk het zelfgemaakt ontwerp van de Duitsche

bemiddeling bij den Koning te weeg brengt, komt dra aan den dag; terftond als hij er van verneemt, doet hij een' stelligen en scherpen tegenlast uitgaan tot zijn' ambassadeur bij het Keizerlijke Hof. Er heeft zich in zijn gemoed wantrouwen gezet; de voorspoed, welke aan PARMA toevalt, vermeedert dat; met den glanzenden loop deszelve neemt de achterdocht meer en meer toe. De groote PARMA, vreesst FILIPS, tot zoo hooge vermaardheid opgeklommen, houdt zich met geene landvoogdij te vreden; ligt misbruikt hij, nevens zijn' alverwinnenden invloed op menschen gemoederen, de groote magt zijner wapenen, en werpt zich op tot Souverein over de *Nederlanden*. — Er zijn van dit boos vermoeden eenige duidelijke bewijzen, *hier* in het herhaald afroepen van PARMA uit de *Nederlanden*, waar zijne tegenwoordigheid zoo zeer vereischt werd, naar *Frankrijk*; *dáár* in het hem toefchikken van verspiedende raden, aan wier toestemming vooral geldleeningen, die hij mogt in den zin hebben, onderworpen werden; niet het minst in de zending van den Graaf FUENTES, een' trotschen en onbuigzamen Spanjaard, den landvoogd zeer ongelijk en hem in groote mate ongunstig; misfchien ook reeds in het dringen en aanhouden, dat aan MARGARETA het opperbewind zou opgedragen zijn, en haar zoon nevens of wel onder haar als Generaaloverfte de wapenen voeren, van welke fchikking kwanswijs om zeker verbond, met de Walen gefloten, niet kon afgegaan worden. Ja zoo vele en zoo fchijnbaar zijn de bewijzen van PARMA's

ongunst bij FILIPS, dat men vrij algemeen vermoed heeft, dat, bij aantoken daarvan, den vermaarden veldheer midden in zijne loopbaan heimelijk vergif moge toegediend zijn. — Wie zal twijfelen, of aan VAN MARNIX is dit wél bekend, aan VAN MARNIX, die van ORANJE geleerd had zelfs het fluwst verborgene te weten, en hem voor die les twintig jaren lang aan de hand geweest was? Hij weet het, hij heeft het van vroeg af gadegeflagen. Hij weet meer. Hij kent PARMA's fieren geest, deszelfs fieren stand tegen over FILIPS kent hij gedeeltelijk nit de aangevoerde proeven van beloopenen ongunst en achterdocht; hij weet, hoe de moed hem niet ontbroken had om tegen 's Konings wil, dat hij het Nederlandsch bewind met zijne moeder MARGARETA deelen zou, zich met kracht te verzetten. Ligt vernam hij, hoe PARMA bij de wantrouwende Wallen voor 's Meesters trouw zijn' kop stelde, zoo minder gerust op diens trouw, dan moedig om des noods met de wapenen onder zijn bevel de trouw hem af te dwingen. Hij kent PARMA's heimelijken wrevel tegen FILIPS, die al zijn wijs beleid en dapper bedrijf loont met kwade achterdocht. Zou voor VAN MARNIX verborgen zijn geweest, wat in PARMA voor het oog van VAN MARNIXS vriend DU PLESSIS openlag, toen die, een en ander jaar later, zamen met HENDRIK IV in overleg was om den Nederlandschen held tegenover FILIPS voor *Frankrijk* te winnen, en door een' wélgeschikten zending hem te noopen, dat hij, met verbanning

van het Spaansche bewind, zelf zich zou verheffen tot Heer der Nederlandsche Gewesten? In het leven van DU PLESSIS is hier van een stellig bericht (1). Ja wie zal zeggen, hoeveel aan onzen VAN MARNIX van hetgeen hij weet en vermoedt, in zijn gesprek met den belegeraar een uur lang, bevestigd geworden is, uit oog en gelaat, uit hier en daar ontvallene woorden? — En nu de gedachte, welke ik vermoede, dat in de ziel van ALDEGONDE verborgen ligt achter den raad om met FILIPS — zal ik zeggen? of met PARMA over algemeen vrede-accoord te handelen. Dunkt u wel, dat ik zonder allen schijn en geheel kwalijk gisfe, als ik waag hem dezen loop van overleg toe te kennen? Dus overlegt hij bij zich zelf: FILIPS zal de voorwaarde van vrije godsdienst, onze eerste onderwerpings-voorwaarde, of volstrekt weigeren, of onder dubbelzinnige woorden dezelve toegeven en eerlang schenden. In het eerste geval zij de vredehandel verloren werk, wij verliezen er niet bij, en winnen welligt nog iets door vertraagde belegering; in het tweede en niet geheel onwaarschijnlijke zal PARMA, naar de onkreukbare trouw van zijn gegeven woord, voor ons in de bres staan; maar mischien ook in het eerste, wel niet uit godsdienstverdraagzaamheid, maar ligt uit weerzin tegen s' Konings stijve hoofd; en was niet, toen hij het vredewerk aan het Keizerrijk dacht op te dragen, werkelijk in hem vermoed een al te geree-

(1) Zie *Vie de MORNAY DU PLESSIS*, p. 137.

de zin om in het stuk van vrij geloof des noodstoe te geven? Bij de eene en andere uitkomst dan zal hij de zaak van *Nederland* voorstaan; bij de laatste, die van geschonden woord, zal hij op trouw der belofte aandringen, en om de eer van zijn woord niet aflaten. Zoo moet de scheure tusfchen hem en den Koning al wijder worden. Tot het uiterfte komt het misnoegen. De Landvoogd staat teruggeroepen te worden; hooge ongenade dreigt hem. Nu is het oogenblik daar, dat wij ons werpen in de armen van den in ongenade vervallene, die met een dapper leger, aan den Opperbevelhebber als vader verknocht, en met de harten der Nederlanders aan zijne zijde, tegen *FILIPS* overstaat. Hij wordt onze Souvereine Vorst, onze *ANJOU*, onze veel betere *ANJOU*. Er komt tot stand, wat mijn voortreffelijke Meester in den zin had, dit in ongelijk hoogere volkomenheid: en ik voor mij zal misfchien, wat ik aan de zijde van *ORANJE* was, aan de hand van *PARMA* mogen wezen, den Vaderlande tot heil. — Heb ik hier wél geraamd, (en bijna is mijn gisfen iets meer dan gisfen; want in 's mans verdediging ten jare 1590 lees ik: *ik heb willen beproeven, of hij (PARMA) van de genegenheid des Spanjaards ware af te trekken*; waarmede volkomen overeenstemt de bekentenis van den door *Spanje* omgekochte tot moord van *MAURITS* en meer anderen, ook van *ALDEGONDE*, dat op dezen die toefeg geschied was, omdat hij *PARMA*

gaande gemaakt had tot zaken, die met de goede trouw jegens zijn' Koning niet bestaan konden (1.)
 In groote mate herstelt zich dan onze wankelende hoogachting voor VAN MARNIX: en tevens beklagen wij den braven man, die het schijnbare voorkomen van een berispelijk bedrijf door opheldering heeft *kunnen* wegruimen, zonder dat te *mogen* doen. Eene grievende omstandigheid voorwaar! want hoezeer de zelfbewustheid van het voortaan eener goede zaak ver de meeste waarde heeft, geldt toch ook veel niet berispelijk te *schijnen*.

Tweederlei maatregel tot 's Lands redding uit den prangenden nood heeft mijne pleitrede voor oogen gesteld, de veel berispte van ALDEGONDE en de althans niet min verwerpelijke, welke door 's Lands hoog bestuur werkelijk is te baat genomen. Doch er is ook een derde; en het mag u verwonderen, dat ik van dezen gezwegen heb. Die toch schijnt ver de beste te zijn, beter dan het handelen met *Frankrijk* of *Engeland*, en beter dan vredeverdrag met *Spanje*, zelfs in geval dit, bij gunstig gisfen, in den allergunstigsten zin wordt uitgelegd. De enkele stad *Gouda* treedt er in de Statenvergadering met altijd prijswaardigen moed mede te voorfchijn. Wat het zij, zeg ik liefst naar de opgave van onzen WAGENAAR, deze beknopte echter nog eens bekortende:

(1) Zie BRANDT, t. a. p., D. I, bl. 798.

Vooraf verklaard hebbende, dat zy beflooten hadden, nimmer in den handel met Frankrijk te bewilligen, gavenze, voor redenen van dit hun besluit. „Dat zy, die deezen handel dreeven, 's Lands nood te zwaar scheenen te weegen: en het middel te ligt, welk men gebruiken wilde, om uit dien nood verlost te worden. Drie wegen waren er maar, om aan een einde van den oorlog te geraaken: Verdrag met Spanje, bescherming met eigen magt, of aanzoek van uitheemschen bystand. De eerste weg moest, dit erkendende, volstrektelyk gemyd worden. De tweede was vol zwaarigheden; maar behoordè nogtans gekooren te worden, gelyk in 't begin van den oorlog geschied was, zo de derde niet open stondt. 't Was waar, dat men, uitheemsche hulp inhaalen willende, nergens magtiger dan in Frankrijk vinden zou; maar zo deeze magt, naderhand, diende, om ons van onze vryheid te berooven, wie zouze willen inroepen? Immers gedroeg zig de Koning yverig Roomschezind, en zou, derhalve, onzen Godsdienst niet kunnen handhaaven, zo lang hem de zyne ernst was. Dat hy, in Frankrijk, de Hervormden gedoogde, geschiedde slechts uit nood, en om staatkundige redenen, tot dat menze handelde, als op don S. Bartholomeus dag des jaars 1572. — Men behielp zig, te vergeefs, met het oordeel van den overleeden Prinse, die tot den handel met Frankryk geraaden hadt. Want, om niet te zeggen, dat deeze doorzigtige Vorst zich, met ANJOU, bedroogen hadt gevonden; wanneer toch hadt

hy gewild, dat men, nevens de andere gewesten, ook Holland en Zeeland aan Frankrijk opdraagen zou? Immers had hy deezen twee, altoos, tot eene veilige wyk, voor zig behouden: niet uit staatzugt, zeker! daarvan hieldenze zyn gemoed zuiver geweest te zyn; maar om dat hy den Franschen de gantsche zaak niet durfde toevertrouwen. Zoo men dan 't oordeel zyner Doorlugtigheid volgen wilde, nimmer moest men Holland en Zeeland aan deeze Kroone onderwerpen. Men roemde, wyders, 's Konings regeering, deugd en trouw..... Weinig was 'er te letten op de beloften van eenen Vorst, die 't, veelligt, meer eer zou rekenen, ons dan den Spanjaard te bedriegen; dewyl toch een van beide geschieden moest. Zeker, aan Spanje was hy, door oude verbonden, pligt, eed en godsdienst, verknogt. 't Breeken der nieuwe verbindtenissen aan ons zou hy verdedigen kunnen met de uitspraak der Kerkvergaderinge van Constans, dat men den Ketteren geen woord behoeft te houden. En wy zouden ons regte loon hebben, verraaden wordende van hem, dien wy, tegens zynen eed, tot verraad poogden te verleiden..... Nog, bragt men by, dat wy zulke voorwaarden zouden kunnen bedingen van zyne Majesteit, dat alle vrees voor 't krenken van 's Lands vryheid zou behooren te verdwynen. — Maar genomen, dat hy ons de voorwaarden liet stellen naar onzen zin; wat men 'er aan hebben zou, was aan ANJOU gebleeken. — Een huwelyk, kwaad in zig zelf, was, door de beste Huwelyks-voorwaarden,

niet goed te maaken. De wyfte en ervaarenfte Prins was bedroogen uitgekomen met ANJOU; en meenden wy verder te kunnen zien? wy, Hollanders, onbedreeven in de hoofche ftreeken der Franschen? En genomen wy waren zo voorzigtig, dat de Koning geen voordeel op ons kreeg; zou hy ons niet, na ons onze geldmiddelen te hebben afgemelkt, ten prooye laaten van den Spanjaard, en als men hem maande om het volbrengen zyner beloften, nog klaagen, dat men hem geene volle onderdaanigheid beweezen hadt? — En of de nood Brabant en Vlaanderen al dwingen mogt, om, uit vertwyfeldheid, al op een te zetten, moesten wy, die nog zo veele schoone sterkten hadden, ons, daarom, met hen, ten verderye laaten fleepen? Zy, die dit dreeven, mogten wel een ander hert in Holland komen haalen, daar het arme Gouda twee of drie jaaren omringd geweest was, zonder te kreuken; daar het kleine Alkmaar al de magt van Spanje gefluit hadt; daar de Leidsche burglary, gefmolten tot op de helft, door honger en elende, egter standvastig gebleeven was. Steunden wy toen op Koninglyken byftand? En hadden wy zo veel geleeden, om aan de Franschen geleyerd te worden? De nood der Steden Brusfel, Mechelen en anderen was egter onloochenbaar. Maar al verdroeg men zig, op dit oogenblik, met Frankryk, zyne hulp zou, gelyk PRUNEAUX zelf bekennen moest, te laat komen, om deeze Steden te verlossen. En zo wyze, met eigen' magt, tot in den nazomer behouden konden; waarom ook niet lan-

ger, en tot in den volgenden winter? Onze magt was, voorwaar! zo klein niet, als menze maakte. Zy hadt het, in den aanvang des krygs, ter zee en te lande, vyf jaaren uitgehouden, tegen den Spanjaard; en zou ons nu 't gerugt van zyne aankomst, en dat PRUNBAUX de schouders optrok dermaate verbaazen, dat wy hem zelyⁿ, als een Franschman vermoed, gingen inhaalen? Dan moest het Gode geklaagd zyn, dat de vroomste Prins van ORANJE en zo menig eerlyk man zyn leeven gelaaten hadt, voor eene zaak, die wy niet tot het uiterste zoudén durven handhaven? — Zy beslooten dan, dat, van de drie voorgestelde wegen, die van bescherming met eigen' middelen, voor tegenvoerdig, de heilzaamste was, tot dat zig hoop op beter' uitheemschen bystand opdeed. Alleenlyk, moest 'er goede orde op 's Lands zaaken gesteld worden. Voor 't overige, waren zy zo begeerig als iemand naar 's Lands verlossing, en zoudén den Vorst, van wien menze met grond wagten kon, de eerste te gemoet gaan. Zy zoudén 't zelfs Frankryk doen, zo zy van de gegrondheid der gegeven' redenen hiertegen niet ten volle overtuigd waren. Hiertoe bragt hen geen eigen belang. Zo Holland beoorloogd werdt, Gouda hadt den eersten aanstoot te wagten. Van de nadelen, te dugten, uit den Franschen handel, zou deeze Stad eerst na anderen haar deel krygen. Doch geene vrees voor gevaar hadt haar belet, uit de borst te spreken, op dat men nader op 't stuk zou letten, en zig, door de meeningen van den

Hoogen Raad, van 't Hof, van de Zeeuwfche Staaten, of van de voorzittende Leden niet laten innemen. Dit fmeekte men dan op 't ernftigst. Werden de gegeven' redenen te zwak gekeurd; met hadtze te houden voor het laafte bewys van vryheid en openkertige gemeenfchap, begeerende zy, ten loon hunner trouwhertigheid, niets anders, dan met een gerust geweten af te wagen, 't gene hun de Allerhoogfte mogt toefchikken, terwyl zy zig onfchuldig hielden aan de nadeelen, die den Landen uit deezen handel over 't hoofd hingen: om welken af te weeren, zy de Hemelfche genade aanriepen (1)."

Ja zoo voegde het den Nederlander te fpreken. Het is de taal van fieren moed en van vast vertrouwen op God, en evenzeer het woord der wijsheid. Hadde VAN MARNIX, van het beëngde *Antwerpen* uit, zoo gefproken! Wien voegde het zoo als hem, op wien ter zijde van MAURITS een deel van WILLEMS geest moest zijn neergedaald, gelijk de mantel van ELIA, bij de opvaart van dezen, op ELISA!

Verneemt mijn antwoord. Het is eerftelijk dit: tijdens de inluing van *Antwerpen*, toen VAN MARNIX voorflog om met PARMa over algemeen vergelijk te handelen, was de prijswaardige raad van *Gouda*, voor het meerder deel, al finds ettelijke maanden in de Vergadering der Staten afgekeurd en

(1) Zie WAGENAAR, t. 2. p., D. VIII, bl. 41 volgg.

verworpen geworden. Men had, ten gevolge hiervan, zich geworpen aan de voeten van HENDRIK III; men was bezig met de opdracht der Souvereiniteit, gelijkelijk ootmoedig, zich te wenden naar ELIZABETH. Maar hoe dan nu te ontraden, wat werkelijk is tot besluit gekomen? Hoe er op aan te dringen, dat men toch niet doe, wat alreeds geschied is? — Ik antwoord wijders: dat hetgeen nog naar *Gouda's* raad mogt te doen zijn, namelijk den handel met *Engeland*, zoo veel mogelijk, terug te nemen en te beperken tot bloot aannemen van gunstigen voorstand behoudens onafhankelijkheid en tot het voor goed geld koopen van hulptroepen, voorts en allermeeft door eigene krachtaanwending en door eendragt onder een inlandsch Souverein hoofd en door het moedig vertrouwen op God zich tegen *Spanje* sterk en ontzaggelijk te maken, dat dit, zeg ik, in ALDEGONDES raad niet ontraden is, maar veeleer als iets schoons en voortreffelijks wordt voorgespiegeld. Want immers wat zijn advies als verkieslijk voorflaat, staat dáár alleen ter zijde van of wel achter het betere, dat men heeft verworpen, en men kennelijk voortgaat niet te willen. Zoo schrijft hij aan VAN MEETKERKEN.

Men moet het eene of het andere uytkiezen, wel ter saecke dienende, het sy hoe 't wil men moet de totale ruyne beyde van 't Vaderlant ende die religie vermyden, of door wapenen ofte door accoord. Is men gherefolveert tot de wapenen, men moet voorwaer een andere voet houden, als men tot noch toe

ghedaan heeft, men moet gehoorsamen ende zich stellen onder een hoofd, welck gebiet met autoriteyt. Men sal moeten waecken ende dat vlytichlyk, als het tydt is ende dat vereyst wort, ende het niet opt uytterste laten aancomen, onder hope, dat men yemant sal vinden, die men de cat op de schenen werpen sal, omme hem voor het volck ten toon te stellen.” — Raadt wel dit schrijven de terugkeering tot *Spanje* op andere wijze aan dan bij vooronderstelling, dat het meer waardige en meer veilige eene afgesnedene zaak mogt wezen? En vergelijken we met het edele advies van *Gouda ALDEGONDES* woord, de toon van misnoegen van het laatst gezegde afgekend zijnde, en in aanmerking genomen, dat er thans naauwelijks meer naar den goeden weg viel terug te keeren, zoo staat het gelijke van hetgeen dáár is, ook hier.

Als in eenigen krigsraad het een of ander lid, na het hooren van menige tweedragtige en alle te zamen weinig kloekmoedige advifen omtrent aanval tegen den opkomenden vijand te doen, nu dringend raadt tot een' wél bestuurden terugtogt, echter aan het terugtrekken het strijden met eenparigen en hoogen moed nog ter zijde plaatsende; ik vrage, of deze als de lafhartige of de ontrouwe jegens het Vaderland is te veroordeelen?

Laat mij besluiten met eene enkele aanmerking over het oordeel, hetwelk in de betwiste zaak van **VAN MARNIX** geveld wordt door onzen geschiedschrijver **BOR**.

Gereedelijk en heusch verſchoont hij den aangeklaagde; anders dan WAGENAAR. Nevens dat gunſtige oordeel echter voegt hij wat mij minder behaagt. Er is dáár: *omme de waarheid te ſeghen, ſoo heeft den tydt gheleert, dat den raadt met PARMA van een generalen vrede te handelen, niet oorbaarlyck noch goet en ſoude gheweest ſyn, want de landen al onder de ſlavertyen der Spaangaarden ſoude hebben gheweest, ſoo ſynen raedt ghevolcht hadde gheworden, daervan ſy nu noch bevryt zyn* (1). Leidt het niet ligtelijk tot de gedachte, als of de zeer gunſtige ſtaat van het Nederlandſche Gemeenebeſt, na een tien jaren in de opvolgende eeuw, als BOR zijne geſchiedenis te boek ſtelde, daaraan te danken ware, dat het vergelijk met *Spanje*, naar ALDEGONDES raad, verworpen was geworden, en in tegendeel de weg ingeflagen, welke de Regering des Lands voor beter keurde? Doch dit is met de waarheid kenbaar in ſtrijd. Het hooge aanzien, waarin wij de nieuwe Republiek tegen over *Spanje* zien ſtaan bij haar ſluiten van het Beſtand, is gewis niet het ſchoone gevolg van haar toevlugt nemen tot *Engeland*; het is er zoo wijd van af, dat die heerlijke aanwas, zoo ver menſchelijke wijsheid daaraan heeft toegebracht, veeleer is ontsproten uit OLDENBARNEVELDS kloekzinnig en kloekmoedig ondernemen om ELIZABETH en haren LEYCESTER weg

(1) Zie BOR, t. a. p., bl. 619.

te dringen, en alzoo zoo veel mogelijk goed te maken wat verkeerd was gedaan.

Het gebeurt bij langdurige en gevaarlijke kwalen wel eens, dat de lijder tegen alle hoop hersteld wordt, ja bloeiende gezondheid weder bekomt; waar zulks gebeurt, is aan de genezing doorgaans vooruitgegaan het gebruik van geneesmiddelen, veelal zeer onderscheidene en strijdige, Jalappe en Kina, toegediend door twee, drie bij opvolging geraadpleegde artsen. De heugelijke omkeering volgt alzoo *achter* de geneesmiddelen en het digtst *achter* het *allerlaatst* aangewende. Maar is het ook in ieder geval *van wege* en *door kracht* van dat allerlaatste? O neen! wel eens valt het tegendeel den kundige zeer klaar onder het oog. Wat dan? De natuur, vermogender dan de kunst en die de kunst menigwerf beschaamt, heeft hier allerweldadigst gewerkt. Haar dan eerst en meest, haar of liever den hemelfchen Uitredder zij de dank gewijd. Wil men ook aan de Artsen, om hunne goede meening, zelfs boven de wélbetaalde rekening, een erkenteniswoord zeggen, men doe het: maar of aan alle geadviseerde gelijkelijk of aan geen eenen; want alleronbillijkst en grof verongelijkend zou het zijn, wilde men, den laafsten Arts met zijn laatste voorfschrift vergodende, de vroegere terugftooten en bekladden. De een immers met den andere feilde; de een met den andere vermogt met zijne wijsheid niets.

Evenzoo wil ik mijn' VAN MARNIX, wanneer ook zijn raad bedenkelijk was en met regt werd afge-

keurd, daarom niet verworpen hebben, en allerm minst lijde ik, dat tegen hem over en ter zijner verachtering de wijsheid van 's Lands Staten hoog verheven wordt, omdat achter het *aannemen* van *hun* en het afkeuren van *zijn* voorschrift de behoudenis en de bloei van den Nederlandfchen Staat zijn opgevolgd. Vele andere oorzaken hebben tot zoo heugelijke uitkomst zaamgewerkt, meest alle kenbaar liggende buiten de wijsheid der Staatkunde, als des Spaanschen Konings diepe inwikkeling in de Fransche zaken; PARMA's verwijdering naar *Frankrijk*; diens vroege dood; LEYCESTERS dwaasheid en vermetelheid; de vriendschap van HENDRIK IV, toen die aan de *Ligue* en *Spanje* niet meer onderlag, maar luisterrijk over beiden had gezegevierd; de rijke Oostindische vaart ten gevolge van den toegesloten' handel op *Portugal*, en hoe veel ander meer, dat niet uit de menschen was (1). Ja is het niet, als of ten dage van den meest dringenden nood — dit was na het bang ontvallen van WILLEM, dien wakkeren stuurman — onder hoogere toelating de eene Pilotoot naar deze, de andere naar gene hoogst bedenkelijke ankerplaats wilde gewend hebben, ten einde, wanneer het schip van Staat de goede haven ware ingezeild, de eere daarvan zou worden toegebracht aan den hoogsten Bestuurder van het lot der volken, ik mag zeggen, aan den God van *Nederland*. En zoo

(1) Zie STIJL, t. a. p., bl. 590 volg.

stem ik onzen BOR, van wien ik voor een oogenblik eenigermate verschilde, wederom geheellijk toe; als hij aan het zoo even uit hem aangetogene: *ware ALDEGONDES raad gevolgd, wij zouden onder de slavernij der Spaangaarden zijn geweest, waarvan wij nu bevrijd zijn; als hij, zeg ik, aan deze woorden toevoegt: „ God hebbe lof.”*

Daar ligt de hoop van staat; wie stuit nu Spanjes woede?
 De handen hangen slap, de held is bleek van schrik!
 Wie leeft er die na hem ons Neerland kan behoeden?
 Zoo sprak het weerloos volk, maar Neêrlands God zei:
 „ Ik!”

VAN ALPHEN.

AANTEKENINGEN

EN

BIJLAGEN.

Bladz. 146, reg. 13, *een groot getal vijanden*

Reponse Apolog. p. 16. Je puis aussi monstrier par lettres ecrites de sa main (van den Prins), combien je l'ay vivvement et bien souvent sollicité, de me descharger de toute administration publique, puisqu' il sembloit que la haine que aucuns me portoient, pourroit prejudicier au publicq, dont le ministre Maistre JEAN TAFFIN vivant encor aujourd'hui, me peust estre tesmoing, come celui qui au nom de feu son Excellence de haute memoire m'a autrefois escrit bien amplement, sur ce subject. Et un jour à Delft, comme e sollicitai sadite Excellence fort instamment pour mon congé, luy alleguant que ma presence ne lui seroit que de retardement aux affaires, puis qu'il en y avoit qui estoient bien aises de me traverser, il me respondit en ces termes: s. ALDEGONDE, souffrons q̄ l'on marche sur nous, pourveu que nous puissions aider l'Eglise de Dieu."

Bladz. 146, reg. 8, v. o., *vijand over te geven* . . .

De handel tusfchen *Antwerpen* en *PARMA* is ter wederzijde, al van het begin aan, befchouwd en gedreven als betrekking hebbende niet tot de enkele stad, maar mede tot geheel *Brabant* en al de Provinciën in opftand. Blijkbaar is dit uit al de gewisfelde fchriften en boodfchappen. Verg. *LE CLERQ*, t. a. p., bl. 162; 163.

Bladz. 159, onder aan, *BOR*, t. a. p., *B. XX*, bl. 603.

De voorfeyde gedeputeerde, fullen naer behoorlijke gebiedenisse van wegen Borgemeesteren, Schepenen ende Raedt defer Stadt, mitsgaders de leden derzelver, zijne Excellentie ende Raedt van Staten, mitsgaders mijn Heeren den Staten van Hollandt ende Zeelandt, ende andere die fy noodich fullen achten, voordraghen den grooten noodt ende extremitet daer inne de Stadt haer vint, foo aengaende de cortheyt van cooren, ende van alle andere proviande, als van gelt, om den foldaten ende bootsgefellen eenichsints in ordre te stellen ende te onderhouden.

Welck gebreck ende noot foo groot is, dat foo verre men in alder haest ende spoedicheyt niet gheholpen en wordt, ende ten minften dat alhier eenige proviande, ende befonder cooren niet feer haest gebracht en wort, de Stadt nootlick fal moeten vallen in handen van den vyant.

Dat daeromme boven al noodich is, het secours te haesten ende 't gene des aencleeft fulcx ter herten te nemen, dat de daet daer af mach volgen, want ingevalle fulcx onmoghelijck soude wesen, oft het secours

uytgefelt soude moeten worden oft commen te faileren, is het gewis dat overmits de voornoemde cortheyt, ende het groot getal der gemeynte de selve seer subtyelick in sulcken staet ende extremitteyt souden moeten commen, dat sy plotselijck soude vallen in een schrickelijcke confusie ende volgens in den moetwil des vyants:

Om 'twelc midtsgaders vele andere sware inconveni-enten voor te commen, hadden de voornoemde Heeren van de Magistraet, met oock de gedeputeerde van den Staten van Brabant, met advijs van de Collonellen, desen voorleden dagen, naer lange ende vele deliberatie goet ghevonden, yemant uyt heure collegie te belasten, soo met brieven als naerdere communicatie metten Prince van PARMa te ondertasten oft hy soude willen verstaen dat sy hadden moghen tracteren met de geunieerde Provincien om eenich generael accort voor te slaen, ende hadde daer toe mijn Heer van *Sinte* ALDEGONDE verwillicht, verhopende met sulcken occasie in communicatie met den geunieerden Provincien te mogen treden, ende tsamenderhandt van alles te mogen beraedtslagen, om hier en tusfchen tijt te winnen ende daer na volgende den noot ende ghelegentheyt van een yege-lick sich te mogen richten.

Maer alfoo 'tselve den leden in den breeden Raedt voorgedragen is geweest, hebben deselve sulcx niet goet gevonden sonder consent ende verwillinghe van onse bontgenooten, als bevreesende dat 'tselve in sulckervoegen by den selven bontgenoten opghenomen soude mogen worden, al oft men alreede met den vyant in eenich accoort hadden willen treden.

Des niet te min aengemerct den voornoemden noot, die oock dagelicx meer ende meer is dringende, ende

dat over sulcx een van beyden moet geschieden, oft dat de Stadt promptelick moet gefecoureert worden, oft dat men dencke op de middelen daer deure men meerder inconvenient, ende den uitersten onderganck der Stadt soude mogen ontgaen, hebben de voornoemde Heeren ende ledē deser Stadt, den voornoemden gedeputeerden belast 't selve mijnen voornoemden Heeren aen te dienen, den selven biddende by tijts ende in alle manieren het secours te accelereren.

Ende soo verre sulcx niet soude connen gheschieden by tijts, ende dat sy niet goet en vonden van heurent wegen eenighe articulen tot het generael tractaet dienende voor te slaen, dat hen believe den voornoemden Magistraet ende leden te laten weten hoe dat sy hen fullen hebbe te rechten, om den gheheelen onderganck te ontgaen.

Besunder, aengemerct het sekerlick te beduchten is, dat soo haest de provisie van het magazijn oft amunitie-camer sal commen te failleren, de ghemeente haer in oproer stellende, den Magistraet ende andere hoofden sal bedwinghen, om een accoort metten vyandt 't sy mer genade oft ongenade aen te gaen, het welc by den Magistraet, ende den anderen hoofden geensints verhindert en soude connen worden.

Ende soo verre dese Stadt tot de handelinghe ende accoort metten vyandt soude moeten commen, fullen de voornoemde gedeputeerde vertoonen dat sy van wegen den uystersten ende onvermijdelicken noot daer toe gedwonghen fullen worden, ende dat men verskert mach wesen dat sy 't selve soo lange fullen ophouden als eenichsints mogelijk sal zijn.

Maer bidden opt alderhoogste dat men uyt dien aen-

lien de Stadt int uyerfte niet en laet commen, maer het secours met alle wegen 'tſy te water oft te lande voorderen, om 't ſelve metten alder eerſten dadelick te effectueren.

Tot welcken eynde de voornoemde gedeputeerde hen oock fullen vervoeghen aen de hoofden ſoo van den crijchsvolck, als bootsgeſellen: ende voornamētlīck, aen zijne Genade de Grave van HOENLO, mitſgaders de Admiralen ende Capiteynē vande oorlochſchepen denſelven hoochghelijck biddende dit secours fulcx te be- neerſtigen, als de voornoemde Magiſtraet, ende leden ſelve hen toebetrouwen, mitſgaders den genen die ſy achten fullen raedtſaem te weſen, het ſy Capiteynen oft bootsgeſellen: beloven alfulcke vergeldinghe ende gra- tuiteyt van wegen der Stadt, ſo wanneer de ſelve met graen ende proviande ſal weſen gefecoureert, als ſy ful- len bevinden te behooren.

Ende om 'tgene voornoemt is, des te beter gevordert te worden, fullen de voornoemde ghedeputeerde hen ter- ſtont adresſeren aen den voornoemde Heere van ORS- MAEL, JUNIUS, ALOSTANUS ende SWERIUS, oft aen eenen van hen voor handen zijnde, ende met haer adjunctie ende goet advijs, alles doen, dat tot acceleratie defer ſaecten eenichſints ſoude mogen dienen, ende van als metten eerſten waerachtich rapport te commen alhier doen:

Ghedaaen tot Antwerpen den xix Junij, 1585. Onder- ſtont, Wt laſte van mijnen Heeren Burgemeesteren, Schepenen ende Raedt, midtſgaders den leden der ſtadt van *Antwerpen*, Onderteeckent BERLICOM.

Bladz. 159, reg. 3, v. o.; *der regering van Antwerpen.....*

Deze stad, in het jaar 1580 afkeerig van den handel met ANJOU, later ten jare 1583, uit kwaad vermoeden op Franschen, in oproer, was geneigd tot verzoening met *Spanje*, en in deze geneigdheid, uit handelsgeest dáár geboren, deelden ook de voorstanders van het zuiver geloof, indien slechts bij den vrede de vrije Godsdienst konde bedongen worden.

Bladz. 160, reg. 15, *openheid en rondheid.....*

Men vergelijkte met VAN MARNIXS bedrijf het bedrijf van LA MOTTE en anderen, die met *Spanje* zich verzoenden; deze veinsden blijvende trouw jegens de andere partij. Zie CAPPELLES PARMA, bl. 233—235.

„Welkom,” zegt hij daar, „was hem derhalve de afval van zulk een bekwaam en aanzienlijk edelman; met spoed en ijver zond hij naar *Spanje*, ten einde van den Koning opene brieven te verwerven, niet slechts tot vergiffenis van hetgeen te voren bedreven was; maar ook tot belooning, om op die wijze meerderen uit te lokken. FILIPS voldeed hieraan, den 30 September 1578, verleende aan LA MOTTE de ridderorde van St. Jacob, met de inkomsten hieraan verbonden, gevende hem magt en gezag om ook anderen, zoo veel doenlijk viel, tot gelijksoortigen overgang te bewegen. Hetgeen deze enveldaad in LA MOTTE onverschoonlijk maakt, is, dat hij, in weerwil van het verdrag met den Koning, de Staten bleef dienen als bevelhebber binnen *Grevelingen*. In de uitvoering zijner onedele taak werd hij geholpen door eensgezinde verraders, zoo als MANUYN, Stadhouder van

St. Omer; Broeder MATHIEU, abt van *St. Gislain*; JACQUES DE TROYE, abt van *Huonon*; JAN CARLIER, Griffier der Staten van *Henegouwen*, en meerderen, wier namen geheel of gedeeltelijk in het donker schuilen; aan wier invloed, niet zonder waarfchijnlijkheid, verfcheiden geleden ongelukken, bepaaldelijk het verlies van *Philippeville* en *Limburg*, worden toegefchreven. Het verderfelijke zaad, dat zij ginds en herwaarts uitstrooiden, viel in de beroerde harten der overige misnoegden, als in eene welbereide aarde. Het fchoot op en voorfpelde een voordeeligen groei. Ten gevolge eener heimelijke zamenfpraak tufchen LA MOTTE en MANUYN, werden de bezettingen der Staten verdreven uit de fteden van dit laafte gebied; voornamelijk op hunne aanhitfing zonderden zich van ORANJES leger af, gelijk reeds gezegd is, eenige Walfche regimenten met hunne bevelhebbers; geheime zamenscholingen hadden plaats, ten deele om elkander te ftiyven in de heerfchende gezindheid, ten deele om eenen ganschelijken overgang tot de zijde des Konings voor te bereiden. Een der bekendfte werd gehouden den 24 November 1578, ten huize van RAMINGUET en ARTOIS, tufchen deze, MONTIGNI, CAPRES, FLOYACH, BIRAFLE en andere edelen, zoo van het evengenoemde gewest, als van *Henegouwen*, waar de wakkerheid van LA MOTTE, gelijk een kwade geest, uitgezonden om zielen ten verderve te lokken, zijne affchuwelijke rol uitnemend vervulde".

Bladz. 160, reg. 2, v. o., en PARMA *ter andere zijde*.....

Zie den brief van VAN MARNIX aan PARMA, doch

waarschijnlijk niet terecht gekomen, bij BOR, t. a. p., bl. 602.

„Mijn Heere: De sonderlinge wijsheyt, de welke uwe Hoocheyt in alle zijne daden wonderbaerlick maect, doet my vastelick gheloven, dat de selve niet qualick sal bevinden dat ick hem in alder onderdanicheydt dit woort toefschicke. Den onlust die ic hebbe te verstaen, ende dat uwe Hoocheyt selfs dese inbeeldinge van my soude hebben, dat ick wt lichticheydt des herten dese oorloge pooge te onderhouden, doet dat ick wensche dat uwe Hoocheyt soude moghen bericht wesen van de waerheydt. Ick belijde dat ick van mijnder jeucht de Religie gevolcht hebbe die herwerts over te vier ende swaerde vervolcht wert: Ende hoe wel ick noyt van gevoelen ben geweest dat eenich particulier onderfaet toestaet de wapenen tegen de Overheyt aen te nemen om deselve te hanthouden, so ist dat t'federt de Staten ende Gouverneurs van den lande desen twist hebben aen-ghenomen, om de ghemeente te beschermen, welke door quade informatie haer verdruct ghevoelde sonder in gerechte gehoort te zijn, ende dat ick my bevonden hebbe daertoe te hebben wettelijcke beroepinghe, so hebbe ick de saecke ter herten genomen ende my ten uystersten toe laten gebruycken, hopende dat metter tijdt men ten minsten dit poinct winnen soude, van te vercrijghen ghehoor ende kennisse van saecken: Maer ghelijck het in ghelijcke saecken geschiet, so zijn daer verscheyden ontmoetinghen bejegend, die de bitterheyt ende het mistrouwen ten wederlijden vermeerderd hebben, gevende zijne Majesteyt oorfaecke, hem te meer vertoornt te houden. Tot welcken ick bekenne mede handt ge-

houden te hebben, als niet comende laten te volgen die sijde, die ick eenmael ghecoren hebbe, sonder de gemeente te verlaten inde wterste noot: So betuyghe ick nochtans uwe Hoocheyt vrymoedelic, dat dese oorloghe ende de swaricheyt de welcke daer over op de arme ghemeente ghestortet is, my altyt seer heeft mishaecht, ende hadde ick de selve met mijn leven connen eyndighen, ick hadde my selve geerne ter doot gheoffert; so vele scheelt het dat ick daer in eenich particulier interest ghefocht hebbe: Siende nu teghenwoordelick den cleyngen schijn die daer is tot eene alghemeene ruste te comen, ende dat in plaetse dat van een eynde te gheven den ellenden der ghemeente, wy de selvighe meer ende meer doen aanwasfen, dat zelfs naer het misfen van den aenslach, onlanx op den dijk gheschiet, men weder de gereetschap begint, soo van onser sijde als van die van *Hollandt* ende *Zeelandt*, om met hevicheyt dese oorloghe te volvoeren, welcke eyntelick niet en sal connen als verdobbelen, totten onderganck van onse bedroefde vaders landt, ende ons de vreemdinghen tot eenen rove stellen; Soo hebbe ick bedacht my te keeren tot uwe Hoocheydt, welcke altyt verclaert ende betoont heeft in sonderlinge recommandatie te hebben den welstant deser landen, om deselve ootmoedelick te bidden, dat hem believe my toe te laten, dat om eenmael een eynde te maecken van onse oorloghe, ick met die van *Hollandt* ende *Zeelandt* mach handelen, sonder welcke wy niet en connen besluyten, so van wegen den bairt des eedts, die wy onder den anderen hebben, als ten aensien dat dese Stadt nootwendelick soude vallen in een wterste gebreck ende verderf, eenmael van hen afghesondert zijnde, op datse van alle

voordere vervolch ende gereetschappe ter oorloghe afhouden ende t'samen met ons ende die van *Mechelen* ende ander Provincien ende vereenichde Steden, haer stellen onder de gehoorfaemheydt van zijne Majesteit ende uwe Hoocheyt, daer toe ick my sterc maecke hen te bewegen, ten minsten het meerendeel van hen, soot alleen uwe Hoocheydt belieft ons te bewillighen goede ende redelijcke conditien, vergevende alle geleden ende ghepasfeerde saecken, waert dat uwe Hoocheyt my dese eere dede van my te hooren ofte geloven, ick soude deselve ootmoedelick bidden rijpelic te bedencken, dat mits toelatende eenighe vryheydt inde Religie, al ware die maer provisionelick tot eenich generael Concilie oft provintionael Synodus, soude hy de herten der ondersaeten tot hen connen trecken, ende vesten eenen vasten ende eeuwigen vrede, met een vrye ende willige gehoorfaemheydt, vaster gebout als alle de Castelen op der werelt. Daer ter contrarie de selve niet toelatende, onmogelick is of daer sal altijs eene wortel van mistrouwen overblijven, welcke hare vrucht ende spruyte ten tijde ende plaetsen sal voortbrengen, ghelijck ons 't selve alle exemplen van binnen ende buyten betoonen. Nochtans en wil ick uwe Hoocheyt geen wet setten, alleen verclare ick in onderdanicheyt, soot hem belieft zijne goedertierenheydt ende gherechticheydt te betoonen, so totten eenen als den anderen, hy sal een werck doen allen nacomelingen seer aengenaem, ende sal vercrijgen een lof, ende eere winnen vele claerder ende doorluchtiger als alle triumph-reeckenen der werelt. So ter contrarie hy ons dwingt te verwachten de extremiteyten van d'oorloge te vervolgen, wy fullen God tot onse hulpe nemen, ende fullen alle moghelicke

ghewelt doen om ons van verderf te bevryen ende red-
den: protesterende voor Gode, dat wy geenins schul-
dich zijn des bloetvergletens ende der elenden deser oor-
loghe, naer dien wy daer toe ghedwongen worden. So
daerenboven uwe Hoocheyt beliest my te vereeren met
eenich woort te antwoorden by brief of monde, 't sy
aen my int particulier, ofte aende Stadt int generael,
ick sal my pijnen uwe Hoocheyt te doen voldoeninge.
Ende ondertusfchen sonder acht te nemen op mijn ey-
ghen, sal ick God bidden, dat die, van welcke alle
auctoriteyt comt, ende de welcke alle ghehoorfaemhey-
t toebehoort, moge werden aenghebeden vanden volcke in
vryer consciencie, ende den Coninck van vryer wille
ende ghemoede ghehoorfaemt.

Mijn Heere, Ick cusfe onderdanichlick de handen van
uwe Hoocheyt, God biddende hem te gevē in volcom-
men gefontheyt, een gheluckfalich ende lange leven.
Geschreven tot *Antwerpen* den lesten Mey 1585. on-
der stont uwer Hoocheyt onderdanichste ende gehoorfa-
me diensier. PH. DE MARNIX".

Bladz. 163, reg. 5, v. o., WILLEM is dood, en.....

Hooft t. a. p., bl. 915. „De regeering scheen,
(na ORANJES dood) in twee of drie etmaalen nocht zin
nocht wit te hebben. Toen welkten rouw en schrik
de werzele gemoeden, en braght ze tot beken hunner
blindtheid en zijner voorzienighet; zulx men in het
doorsteeken van den blaauwgaarendijk bewillighde”.

Bladz. 165, onderaan, *den brief aan VAN MEETKER-
KEN*, geschreven den 24 October, 1635, bij BOR, t. a.
p., bl. 615.

„Voorwaer na dat wyt ontallicke mael te vergeefs

mette wapenen hebben aengheleyt. So connen wy oock wel vier of vijf mael den middel tot den vrede befoecken, mischien sal het te vergeefs wesen, ende mischien sal daer groote vrucht uyt ontstaen, ende by aldien het niet en comt tot sulck een effect, als wy verwachtten, so can het comen dat God ons een ander toestuyrt, die wy niet verhoopt hadden, by aldien wy ons van de noorwendicheyt onses oorlochs foecken te onlasten, so sal die so veel grooter zijn ende de saecke so veel rechtveerdiger ende meer begunsticht”.

Bladz. 168, reg. 4, v. o., *zelfs in den brief door hem aan* PARMA.....

Behalve in dien brief, mede in zijne *Reponse Apolog.*, p. 27. „ Encor si tu avois tant peu goustè que c'est que repos de conscience, parlerois tu si mal à propos que de dire que ma conscience a esté troublée par la mort de Monseigneur le Prince d'ORANGES? Comme si la conscience et la tristesse ou regret que nous concevons pour les evenemens qui nous échéent, estoit une mesme chose. Mais par aventure tu te veuz rire du malheur commun de la republique, en insultant au general dueil du peuple, comme si tu nous voulois reprocher que le bon et saint Prince, de haute memoire, et tous les serviteurs aient mené une guerre injuste, et que pour cela aiant veu la triste issue de sa vie (je dis triste pour nous, car elle estoit heureuse pour lui) j' auroie eu la conscience troublée, comme reconnaissant ma faute en ce que j'avois suivi son parti. Si c'est là ton intention, comme l'on peut evidentement comprendre par tes parolles, quand tu appelles nos guerres *mes guerres civiles*, et me reproches qu'elles

ont trainé apres elles les verges et plaies de Dieu. Tu approuves dōcques la cruelle et sanglante tyrannie Espagnolle contre ceux de la religion, puis q̄ tu blasmes d'injustice ceux qui s'y sont opposés: Mais ne vois tu pas que du mesme arrest, tu condamnes la sainte cause et louable constance de Messieurs les Estats, qui continuent à poursuivre ceste guerre, se trouvant (graces à Dieu) accompagnés d'une singuliere benediction et faveur du Seigneur des armées."

Bij uitnemendheid zacht plag VAN MARNIX jegens de Spanjaards wel niet te wezen, in 1573 schrijft hij: „J'espère que le grand Dieu des armées ne permestera à ces *incirconcis*, qu'ils foullent Son peuple sous les pieds, et l'ayent en opprobre pour blasphémer Son saint nom, mais abattera l'orgueil de ces tyrans." *Archives*, t. a. p., S. I, T. IV, p. 82.

Bladz. 177, reg. reg. 17, *Meermalen waren . . .*

De vermelde aanleidingen van mistrouwen en achterdocht bij FILIPS tegen PARMA, welke tevens proeven zijn van 's Prinses niet altijd volstreckte en ootmoedige onderworpenheid, heb ik ontleend uit een' en anderen brief in de *Archives*, S. I, T. VII, p. 413 s.; 411; 196.

Le Cardinal DE GRANVELLE á la Duchesse de PARME.
Madrid 11 Nov. 1580.

....Sa Mat^{te}. s'est esbahie, qu'il (le Prince) tarde tant l'execution de ce que l'on luy a escript touchant le conseil d'Estat, et qu'il ne remple les commissions que l'on luy a envoyé à blancq, suyvant ce que pludieurs fois sa Mat^{te}. luy a escript sa résolution et dit que la délation est ce que y met la difficulté; qu'elle n'a

onques pensé de mectre au conseil d' Estat le Marquis de Havré, bien de le réconciller sur les mesmes conditions qu'a accepté le Duc son frère, des Pays réconciliéz et articles de Cologne, n' ayant voulu avoir l'ung et l'autre; et que l'avoir mis le Duc au Conseil d'Estat, est pour luy avoir promis par promesse à part le Duc de Terranova, et sa Matè. y donne son consentement.

De Kardinaal DE GRANVELLE aan 's Konings Ambassadeur te *Weenen*, 27 October, 1580. Oorfspronkelijk in het Spaansch.

Illustrissime Domine. Videbis quid regia Majestas tibi scribat, quod quidem est quod sequi oportebit, et quid adjiciam ad nuper ad te scripta, nescio, nisi hoc solum quod ex iis quae Parmensis scribit, videatur instructionem dedisse Consillario quem misit interpretem; at qualis ea sit cum exemplum nullum miserit, nescimus. Quamobrem officii mei esse duxi te certorem facere esse aliquos in Belgio quibus, contra opinionem suae Majestatis, videatur suscipiendam esse nomine Regis negotiationem cum Caesare et Electoribus, et eos statuendos esse negotii arbitros, redeundumque ad allam concordiae tractationem, putantes eâ forsitan viâ Regem facilius quid consensurum ad catholicae religionis praejudicium; quod quidem igne pejus nobis vitandum puto: itaque mihi consultum est visum haec tibi mittere, ut praemonitus esse possis. Atque, meo quidem judicio, colligare manus et linguam interpreti debes atque commissionem quam a Rege habes ei ostendere, simulque mandare ne quid directe aut indirecte nomine Regis aut Parmensis agat, nisi expresse abs te illud mandetur, docendo eam te Regis mentem novisse, neque ab eâ discedendum esse.

Brief van denzelfde aan dezelfde. *Madrid*, 3 Januarij, 1580.

Mr le Prince ha escript à sa M. pour le droit de son fils et pour le chasteaul de Plaisance, que j'eusse voulu qu'il eust encoires differé: je ne laisseray de, aux occasions, en dire ce qu'il m'en semble.

Bladz. 178, reg. 7, v. o., *misfchien ook reeds in het dringen*...

Nog eens de Kardinaal GRANVELLE aan MARGARETA, t. a. p., p. 504—506.

...Quant à la difficulté que v. Alt. continue de faire et aussi le Seigneur Prince touchant le Gouvernement conjoint des deux, prenant le Seigneur Prince le soing particulier des armes et que sa Matè entendoit que v. Alt. entra au gouvernement après les six mois, je n'en scaurois dire plus de ce que j'ay cy devant escript, sinon que je désire que sa Matè. y preigne résolution telle qu'elle contente des deux parties: ce que je vois est que sa Matè. considère la peine et danger, ou l'on se trouveroit après, si les Estatz qu'ont accepté le Seigneur Prince, avec déclaration que ce fut pour six mois seulement et qu'ilz désiroient que après V. A. fut leur Gouvernante ordinaire, si oyres que maintenant il ne contredisent ce que passe, comme il n'est possible que ung Gouverneur contante à la longue, oyres qu'il fut ung ange, s'ils venoient après à contredire son Gouvernement, retournée que fut v. Alt. en Italie, avec dire qu'ilz ne l'avoient consenty pour Gouverneur, synon pour six mois, et qu'ilz vinssent à demander que l'on l'osta,

comme non agréable, sa Matè. s'en trouveroit bien empêchée, et en nouvelle paine et fraiz, et les pays en nouveaux dangers; n'estant chose nouvelle par delà que gouvernant les dames, comme ont fait Madame MARGUERITE, la Royne d' Hongrie, et v. Alt., la guerre se soit administrée souz elles, par capitaines-generaux, à ce députez, et ordinairement les Princes font la guerre par leurs Capitaines, et non en personne, et toutefois n'en succede inconvenient, quand les Capitaines-Generaux sont auctorisez par ceulx qui principalement commandent, et il me semble que cecy ne se puisse mieux faire, ny avec meilleure correspondence, que entre mère et filz que s'entendènt si bien ensemble.

Bladz. 179, reg. 16, *met kracht te verzetten* . . .

STRADA, t. a. p., D. II, L. III, p. 160, 161.

Granvellano non obscure significante offensionem Regis, si oblectarentur, denunciât (MAGARETA) Alexandro, se onus exinde subituram, sed cum ipso partitam; proinde orat, ne Regi acrius obnitens, judicium Principis, dissentiendo damnare videatur; immobili ad ea ALEXANDRO, quod diceret, ejusmodi regimen nec publice utile, nec privatim decorum, atque adeo nec Regi dentque probandum.

Bladz. 180, reg. 3, v. o., *en was niet, toen hij het vredewerk*

Zie den zoo even aangevoerden brief van GRANVELLE, *Archives*, t. a. p., p. 413.

Meermalen heeft VAN MARNIX zich verdedigd. Tot proeve zij een gedeelte der verdediging, welke voorkomt in

zijn *Réponse Apolog.*, p. 42 s., en van de brieven, tot dat einde aan VAN MEETKERKEN, MOHENLO en VAN DER MIJLEN geschreven, de laatste, als zijnde de kortere. „ Il ajoute une glose à ceste calomnie (eene vroeger vermeldde), disant que *j'ay persuadé ceste paix generale pour tant mieux couvrir ma faute particuliere, par la ruine et perdition de cent mille pures ames affligées.* Je ne scai quelle faute il veut remarquer, si ce n'est la rendition de la ville, laquelle tout le monde voit n'avoir procédé d'aucune faute, ains d'une nécessité du tout inevitable: à la quelle je n'ai pas succombé en mon particulier, mais toute la ville en general a esté contrainte de ceder, pour divertir la certaine ruine et perdition de cent mille pures ames affligées, dont il parle: de sorte que quād l'on en voudra juger à la verité et sans passion, l'on trouvera, que ceste bonne bourgeoisie a plustost meritè gloire et louange d'avoir si vaillamment attendu les extremités d'un siege si aspre et si longtemps continué par la cōstance de leur resolution volontaire, que de reprehension d'avoir finalement voulu conserver la vie à tant de milliers d'ames affligées par la contrainte d'une rendition necessaire.

Et toutesfois puis que cestuycy veut que j'en porte tout seul la coulpe, comme si seul j'en avoie disposé à ma volonté, je prieray tous ces gens de bien, qui s'y sont si vertueusement employez, de ne m'imputer à presumption, si cōtraint par son importunité, je charge sur moi seul et la gloire et le blasme de tout ce fait: Et que là dessus je lui demande si oncques parmi les exploits de guerre qu'il a faits, ou aux histoires qu'il peut avoir leuës, soit es chroniques de son Francq ou ailleurs, il a rencontré aucū semblable

exemple d'une ville marchande et populeuse comme estoit celle d'Anvers, regorgeante de diverses nations, d'Espagnols, d'Italiens, d'Allemands, Wallons, Liegeois, Oostlandois, et disnaturels du pays, presque tous fondés sur la trafficque et mêmes de diverses religions, de contraires volontés et partis, en un gouvernement populaire, ait esté par l'espace de treze mois continuels, par un simple gentilhomme sans aucun titre autre q̄ de premier Bourguemaistre: sans autre autorité, que celle que ceux de la ville mesme de gré à gré lui ont voulu deferer: sans avoir un seul soldat gagé dedas la ville: sans aucuns moiens soit d'argent ou d'amunition autres que ceux que les bourgeois lui ont volontaiement contribué: ait, disje, esté maintenuē sans trouble, ou seditiō formée, et sans effusion de sang, ou exploict de justice. La ou elle se trouvoit assiegée par eauē et par terre cōme de trois armées, conduites par un puisfāt, sage et victorieux prince, Lieutenāt d'un des plus grāds Rois de la terre, environnée de toutes parts de villes ennemies, et mesmes oppressée de plusieurs adversités et deffaictes durant le siege: et ce jusqu'à telle extremité q' le lendemain de la redditiō un grand nōbre de notables bourgeois fut contrainct de se venir jecter aux piēds de l'ennemy et le supplier avec larmes et sanglots pour obtenir qu'il leur fut permis de recevoir dedans la ville les navires de Malines, qui estoient arrivés pres de là pour apporter quelque rafraichissement de pain à leur extreme pourceté. Ce que le Duc de Parme, voiant que autrement il estoit impossible d'eviter l'etiere ruine de la ville, accorda, non obstant q̄ les garnisons q̄ nous teniōs es forts d'alentour n'estoient encor retirées; estat cōtēt qu'elles fussēt païées

des deniers de la contribution imposée aux bourgeois par forme de rançon, afin qu'ils puissent partir. Et q̄ là dessus on ait obtenu la capitulatiō telle q̄ tout le monde scait, avec la conservation et saũf cōduit de tous les ministres et autres de la religion, et neutralité pour quatre ans?"

Deze verdediging ontleent te grooter gewigt daaruic, dat zij tot de Staten zelve, de beschuldigers in der tijd, gerigt is. Zoo ook de volgende, in welke daarenboven het scherpe en stekelige niet gemist wordt, p. 19. „ Tu taches à me rendre odieux, en alleguant *le refus qu'ils m'ont autrefois faict de l'entrée en leur jurisdiction* (car ainsi parles tu) pensant t'insinuer par ceste porte en leurs bonnes graces à mon prejudice, pource que tu adjoustez que ce ne fut pas sans cause.

Mais ne vois tu pas mon gentilhomme, qu'en lieu de m'accuser tu m'excuses, et en lieu de me blâmer tu me loues? Car si Messieurs les Estats generaux m'ians une fois refusé ceste entrée, non seulement me l'ont liberallement permise du depuis, mais m'ot mesmes appellé plus près d'eux, conversé avec moi par l'espace de plus de douze ans, communiqué plusieurs de leurs conseils et secrets, et mesmes m'ont employé en honorables charges, m'ordonnat un honneste traitement en tesmoignage de leur bienveillance en mon endroit. Ne vois tu pas que par ce moien, ils m'ont absous à pur et à plain des blâmes et faulses calomnies, qu'en mon absence avoient semé mes mesdisans tes semblables, lesquels en ma presence n'em oséret oncques ouvrir la bouche?"

„ Den Edelen en voortreffelijken Heere ADRIAAN VAN

DER MYLEN, President van den Hove van *Hollandt* in 's *Gravenhaghe*.

Ick fende uE. een cort verhael der Antwerpſche ſaecken, ten tijde als ons de uyterſte noot heeft gedwongen met den vyandt in verdrach te treden. Ick hadde voorghenomen, dies aengaende niet int licht te gheven, wel wetende dat de waerheyt, de dochter des tijds, van ſelfs wel ſoude boven comen: maer als ick ſach dat de quaetwillicheyt, ende 't calunnieren oft achterclappinge ende verwoetheyt mijner vyanden noch niet en conde rusten, ende nu al eenighe treffelicke mannen van autoriteyt ende aensien, hen begosten te gheloven, hebbe ick noodich ghevonden dese mijne ſtilſwijghentheyt te breecken, derhalven hebbe ick geſchreven, 't gene mijn estimate ende reputatie my ſchier teghen mijnen danck uyt den halſe heeft geperst. Seecker verwondert zijnde over het oordeel der Statē, die te gelijc mette Zeeuſche beſluyten dat ſy my daer niet ſullen laten comen. Ick can voorwaer niet bedencken wat ick hen te cort hebbe ghedaen, ten ſy dat getrouwelick heur voordeel foecken gheſeyt wort hen te offenderen: Maer ick beveel God den Heere dese ſaecke, met vaster hope dat hy die voor my ſal opneme. Ondertuſſchen draghe ick rouwe over mijn vaderlant, dat ick jammerlick ſie vergaen, ende de fundamenten der oprechte religie ende ware Godtvruchticheyt die ſo vast zijn geleyt, invallen. Ick overlegge dickwils by my ſelven, of het niet beter geraden waer de ſaecken daer noch in een ongefchenden ſtaet zijnde, door eenich gevochelicken middel te dencken op een accoort met den vyandt: want ick ſie dat alle de ſteden allencxken in zijne handen vallen, 't welck ick met het uyterſte ver-

derf onses ellendige vaderlants achte vermenght te wesen: men moet dan zijn uyerste vlijt aenwenden datter een generale pacificatie werde gemaect: daer door de religie mach werden geconserveert: nademael dese bysondere accoorden der steden, den staet aller saken t' enemael uytroeyt ende te gronde keert, doch ghylieden siet best hoe uwe saken staen. Ende so die voortaeen op geen anderen voet werden gevoert, als tot noch toe is geschiet, so is mijn gevoelen dat men een anderen wech moet ingaen. Ick hebbe daer van wijklopijger geschreue aen de Heere MESTKERCKEN, de selve, so hy daer tegenwoordich is, sal met uE. so ick dencke, die Mislike wel communiceren. Ick bidt uE. gedenct dat het nu niet alleen om onse maer om CHRISTI sake te doen is. Ick in ballingschap treckende (want ick hebbe voorghenomen my, ick weet niet waer na Duytschlandt ofte Polen te begeven) sal van verre de ellēde mijnes vaderlants droevich aenschouwen. Het valt my seer moeyelick dat ick 't selve met raet noch met daer mach assisteren. Ick hebbe hier seer gearbeyt by den Prince van PARMA ende de gene die by hem in eenige autoriteyt sijn, dat sy eenige religions vryheyt, ten minste in Hollant ends Zeelant wilden toelaten, daer van sy niet tenemael een afkeer schenen te hebben, midts dat den Coninc daer toe wilde verstaen, van welckers wille sy noch niet seckers hebben: Ende wat den Prince van PARMA beloofst, dat vertrouwe ick hem wel vastelick toe, dat hy dat volcomentlick sal houden. De geestelicke blijven al 't oude, ende haten die van de religie als de pest. Van heur voornemen staet niet goets ofte sedichs te verwachten: derhalven ic achte datmen daer al wat uytdruckelick in moet voor sien.

Nu so verre alle gedachten tot den vredemakinge verwurpe zijnde, de sake alleen met de wapenen wort uytghevoert, so sal ick den goeden Godt bidden, dat hy ons goedertierentlick wil verlenen dat tot behoudnisse van zijn kerck is streckende: wat my belanght, ick sie dat wy met de wapenen niet en vorderen. Ghy luyden sult daer op dencken: so ick ergens in eenich voordeel can doen, sal alle occasien wel waernemen, Vaert wel, ende laet u oude liefde te mywaerts niet varen, ende weest verseeckert dat van mijne liefde ende affectie t' uwaerts noch niet is afghegaen: dat ick mede de oeffeninghe der Godvruchticheyt en ware religie meer betrachte als te voren: want daer toe arbeyde ick, dat de werelt my ende ick de werelt ghecruciget sy, op dat niet ick, maer CHRISTUS in my leve. Hier mede op nieuws den Heere bevolen, uyt *Antwerpen*, desen vijftienden Octobris, 1585. onderteyckent uwen PH. MARNIXIUS". Zie BOR, t. 4. p., bl. 619 (fol. 50).

ALDEGONDÉS bovenstaande justificatore brief zal te meer bij ons gelden om de groote waarde van den man, wien hij zijne zaak ter beoordeeling toevertrouwt. Het ware dus niet ongepast deze ledige bladzijde aan te vullen met den lof van Adr. VAN DER MYLEN, bijzonder met den lof van zijn welverlicht, beschelden, voorzigtig en langzaam tot beslissing voortschrijdend oordeel. Doch in weinige regels is dit niet te doen. Ik vergenoeg mij dan met den Lezer te verwijzen naar het groot aantal brieven onder de *Epist. Select.* aan hem en door hem geschreven. Uit een' derzelveu zij de navolgende proef ontleend van zijne regtvaardigheid, welke, het zij aan eigene partij het zij aan tegenpartij, toekent wat regt is. Scherp haalt hij dáár door het wreed onregt, door LUMEI aan Pater MEURSIUS gepleegd:

„Virum quidem religione pontificium, sed non omnino malum, ingenio certe eleganti et eruditione non mediocri.” Onpartijdig veroordeelt hij de Hervormden, waar zij aan de Roomsche-Katholijken, tegen belofte aan, de oefening hunner Godsdiensu ontrussten, betwistten, weigerden: *„Quod Pontificis, qui non minus quam Evangelici contra Albanum atque ipsius tyrannidem erant animati, conquerendi causam praebuisent, ablatis iis in quibusdam urbibus templis, quae ex pactis conventis illis relicta erant. Non obscure eos jam conqueri, si fides rebus adhuc dubiis frangitur, facile se suspicari posse, quid confecto negotio iis sit expectandum . . .”*

Cent II, p. 571 sqq.

Z E S D E V O O R L E Z I N G .

ZEKER LEDIG JAAR VAN *VAN MARNIX* IN ZIJN
ANDERS OVERBEDRIJVIG LEVEN, GETUIGE, EN
WEL TOT ZIJNE EER, VAN VERWIJDERING
TUSCHEN HEM TER EENER, EN HOLLANDS
STATEN, VOORNAMELIJK VAN *OLDEN-*
BARNEVELD, TER ANDERE ZIJDE.

Het leven van ALDEGONDE is een panorama van nuttige en schoone bedrijven, Staats-, Krijgs- en Kerkelijke bedrijven: en gelijk in een fraai ruimzigt weleens een enkel voorwerp, soms een weinig aanzienlijk, een schuur of hut, waar het staat, eene allergunstigste werking doet; zoo meen ik midden in de werkzame jaren van den voortreffelijken man een onderscheiden, schier geheel werkeloos, jaar aan te treffen, hetwelk, door ontstaan te wesen uit gerezen misnoegen tuschen hem en Hollands Staten, voornamelijk J. V. *OLDENBARNEVELD*, van eene zijde tot bevestiging dient van zijne onschuld, betrekkelijk de overgave van *Antwerpen*, van de

andere zijde aan zijne latere onthouding van alle Staatsbemoeying den lof geeft eener edele gematigdheid. Gij wilt wel, M. H. ! dat ik deze historische opmerking, waaraan ik, als zij mij onder het oog viel, uit groote achting voor ALDEGONDE niet kon nalaten belang te hechten, u bij deze Voorlezing mededeel. Zij is zaamgesteld uit twee hoofdpunten, welke ik, het eene na het andere, zal zoeken te ontwikkelen. Het eerste is, dat zeker bedrijveloos jaar in het bedrijvige leven van ALDEGONDE: waarschijnlijke bewijzen oplevert van verwijdering tusfchen hem tot eene, en *Hollands* en *Zee-lands* Staten, voornamelijk van OLDENBARNEVELD, ter andere zijde. Het tweede, dat dit onftane misnoegen mede pleit voor zijne onfchuld in de zaak van *Antwerpen*, en dat daaruit de stille afgezonderdheid zijns overigen levens den lof ontleent van edele gematigdheid.

PHILIP VAN MARNIX, Heer van ALDEGONDE, ten jare 1566 naauwelijks getreden in zijn acht en twintigfte jaar, vinden we, reeds van daár af, op het groote tooneel van den Nederlandschen opftand. Hier is hij de raad en de kracht van heimelijk aangelegde kerkvergaderingen; daár voert hij het opperkrijgsbewind in vestingen, tegen ALVA te verdedigen; overal is hij begrepen in de wigtigfte gezantschappen van Staat. Hij de mond van WILLEM bij de eerste vrije vergadering van *Hollands* Staten te *Dordrecht*; hij onder de aanzienlijkfte handelaars bij het *Gentfche* Verbond; hij de gezant voor meer

dan één vredegesprek met *Spanje*; hij de groote redenaar op den rijkedag van *Worms*; hij aan het hoofd der regering van *Antwerpen* en de verdediger dier gewigtige stad, de hoofdstad der Unie, tegen *PARMA*. Is het niet vreemd, dat deze lange rij van overbezige jaren wordt afgebroken door één ledig jaar? Ongeveer de laatste helft van 1582 en de eerste helft van 1583 vinden we bedrijveloos, gelijk aan een middagslaapje in den loop van den dag. De geschiedenis maakt, gelijk te verwachten, van dit rustjaar geene dan zeer vlugtige melding; zij verhaalt, en meer ook niet, dat de Krijgs-, Kerk- en Staatsman naar zijn *Wastfouburg* in *Zeeland* is geweken, er plant en jaagt en letteren beoefent, dat hij een uitstapje doet naar zijn' vriend, *UNICO MANNINGA*, dien gastvrijen beschermer van vluchtelingen om der Hervormings wil in *Oost-Vriesland*, nabij *Norden* (1), daár bezig met eene Hoogduitfche vertaling van zijn' *Bijenkorf*, plaatst hem voorts nu of dan in het bijgelegene *Antwerpen*, doch, naar allen schijn, er toevende bloot ter gelegenheid van een vriendenbezoekje of eene pligtpleging.

Allervreemdst en zonderlingst moet dit rustjaar ons voorkomen. Kan het te verklaren zijn uit vadzigen wanlust aan werk, of uit wanhoop om iets

(1) Van dezen lofwaardigen Edelman, en van *ALDEGONDES* bezoek bij hem is een naauwkeurig berigt bij *FRINS*, t. a. p., bl. 27.

meer met gunstig gevolg te doen? Ge vermoedt dat niet bij ALDEGONDE. Kan het aanleiding hebben uit tuschenstilstand van te bedrijvenc zaken? Onmogelijk! want van 1581, als FILIPS werd afgezworen, vangt aan en gaat voort het gewigtigst tijdsgewrigt der Nederlandsche beweging, en juist gedurende ALDEGONDES wijken naar zijn stille landgoed is de handel met ANJOU in zijnen moeilijktsten en hagchelijktsten loop.

Ik vind van het raadsel slechts ééne oplossing, geene andere dan eenig gerezen misnoegen en verwijdering, waaruit moge ontstaan zijn, dat ALDEGONDES goede diensten voor het kostbare Staatsbelang van de zijde zijner partij min gefchat en verworpen, en tevens van zijne zijde teruggetrokken worden.

Doch deze oplossing is dus ver niet meer dan eene algemeene en weinig bestemde. Zij laat de vraag overig: van welke zijde dan het misnoegen tegen den verdienstelijken man gerezen ware? Misschien bij ORANJE, misschien bij de Algemeene Staten, welligt bij de Staten van *Holland* en *Zeeland*, misschien bij een' of anderen voornamen Staatsman uit één dier lichamen. — Wat hieromtrent meest waarschijnlijk is, heb ik gepoogd te toetsen, en naar mijn bevinden zal het geweest zijn geheel niet aan de zijde zijner Doorluchtigheid, naast daarentegen en meest bij *Hollands* en *Zeelands* regering, allernaast bij den Rotterdamschen Pensionaris VAN OLDENBARNEVELD.

Dat AÄRON VAN MOZES EN ALDEGONDE VAN ORANJE gefcheiden wordt, is, ja, eene mogelijke zaak, naauwelijks echter te vermoeden; en in het geval voorhanden wordt zij door de gefchiedenis duidelĳk tegengefproken. Volgens hare aanwijzing toch verlaat ALDEGONDE in den loop van het ledige jaar nu en dan, eenmaal zeker, zijne wijkplaats *West-fouburg*, om WILLEM, zijnen geëerbiedigden en geliefden meester, in *Antwerpen* te gaan ontmoeten. Daar is hij, tijdens zijne Doorluchtigheid door JAN JAUREGUI gevaarlijk aan het hoofd gewond wordt, bedrijvig met het gemeene volk, in woede van ooploop tegen de kwaad verdachte Franschen, te bezadigen en tot filte te brengen. Zij vermeldt voorts eene proef van hoogst welgevallen en onbeperkt vertrouwen, door den Prins aan zijn' ouden dienaar eerlang gegeven, tegen het midden van het jaar 1583. Geene mindere proef is het dan de opdracht van het burgemeesterschap van *Antwerpen*, en wel in den hagchelijken tijd, als hij, de Vader des Vaderlands, daar heftig gefcholden werd en noodig had een' voogd er achter te laten, gefchikt en vooral vaderlijk geneigd om de roekelooze kinderen tot hunnen pligt te rug te leiden. Hoe ver staat dit niet af van verwijdering tusfchen ORANJE EN ALDEGONDE! Veeleer fchijnt het aangelegd te zijn om dezen het misnoegen, dat hem onverdiend van elders bejegt, met teedere hand te verzachten.

Ik heb naar die andere zijde omgezien; en waar

anders, vermits het tegenwoordige aan het verledene naauw pleeg gehecht te zijn, waar anders te zoeken dan in het bedrijf van ALDEGONDE, hetwelk aan zijne uitwijking van het Staatstoonel digtst of ook gedeeltelijk op eenigen afstand was vooruitgegaan? Van 1579 aan komen er drie groote en onderling naauw verbondene handelingen in de Vaderlandsche geschiedenis voor, de afzwering van FILIPS, de deels bevestigde deels uitgebreide oppermagt van ORANJE, de aanneming van ANJOU als Souvereinen Vorst der Unie: van welke handelingen ik vermoede, dat de tweede en derde, waarin aan WILLEMS zijde ALDEGONDE veel betrokken was, de derde vooral het zaad van misnoegen tusfchen hem en de Staten der Noordelijke Gewesten ligt hebben opgeleverd.

Was in 1572 den verlosfer van het Vaderland eene hooge magt opgedragen, en werd die magt in 1576 bij het Gentsche Verbond bevestigd, zoo werd in dezen omtrek van tijd, ten jare 1580 en wel in verband met een hoogst omzigtig raadplegen over den Franschen Vorst, bij de Staten van *Holland* en *Zeeland* het befluit genomen, dezelve magt niet alleen nogmaals te bevestigen en te verlengen, maar daarenboven van nu aan uit te strekken tot levenslang en tot volfrekt beftuur, ja tot Grafelijke waardigheid te verhoogen (1). Eene naauwkeu-

(1) Zie GROEN VAN PRINSTERER, *Archives*, S. I, T. VII, p. 314.

rige uiteenzetting dier onderscheidene opdragen, bij KLUIT te vinden (1), mag ik voorbijgaan. Doch de laatst gezegde handeling, waaraan, na het genomen algemeen besluit, het bepaald overleg der voorwaarden en het besluit daaromtrent nog ontbraken, vond een' allertraagsten gang, moeilijk voortgang, dikwijls teruggang. ORANJE tot Souverein hoofd te hebben hield men en bleef men houden om meer dan ééne reden voor dringend geraden; men was en bleef daartoe gegegen uit aanmerking van bewezen' en te verwachten' groote diensten. Maar men aarzelde ook en wijlde, wenschte en vorderde hier bepalingen, dáár uitzonderingen, poode prijs gevende een allengs aangewonnen en meer en meer liefgekregeu gezag en invloed. Op dit dralen nu en afdingen ziet, verbeelde ik mij, ALDEGONDE toe met gemelijk ongeduld. Moeijelijk draagt het de ijverige en onbeperkte vriend van ORANJE, moeijelijk de voortander van hoog vorstelijk gezag; moeijelijk duldt hij het aan eene verzameling van hooghartige kooplieden en fabriekers, moeijelijker nog aan den onderadellijken rang eens patriciërs of aan een' pensionaris, een' syndicus van burgerlijke geboorte. Zoo zijn de gesprekken en befognes tusfchen voorname Staatslieden en ALDEGONDE wel eens weinig vriendelijk, van zijne zijde gehouden wordende met berisping van heerschzucht, van onheusch wantrouwen, van eeu-

(1) Zie KLUIT, *Staatsregeling*, D. I, bl. 52—309, volg., en BILDERDIJK, t. 2. p., D. VI, bl. 180.

wig overnemen en delibereren; berisping, welke dan den dienaar van zijne Doorluchtigheid te minder goed wordt afgenomen, omdat men aan den Heer de uiterste toegevendheid en voorkomenheid gewoon is, en, bij handeling over hem op te dragen hooge magt, veeleer bescheiden terugwijken dan vooruitdringen.

De andere handeling, waaruit ik, en wel naast, het ontstaan van ongunst bij de gezegde Staten tegen ALDEGONDE bereken, betreft de aanneming van ANJOU tot Souvereinen Vorst der Unie.

Er is geen twijfel aan, of ALDEGONDE heeft aan die aanneming rijkelijk deel gehad, hij heeft dezelve, toen zij nog grooten tegenstand vond, aangeraaden en op menige wijze bevorderd. Hij was aan het hoofd der zeven afgevaardigden naar *Frankrijk*, die in naam der Algemeene Staten het verdrag met den Franschen Vorst op *voorwaarden* gesteld en gesloten hebben. Hij had zich van deze zijne zending kennelijk gekweten met gereeden en wakkeren ijver. Maar ten opzichte van het groote besluit om ANJOU voor Vorst in te roepen staan ORANJE en Hollands Staten, immers langen tijd, regtstreeks tegen elkander over. ORANJE raadt het aan en drijft het, omdat hij bij gebrek aan krijgsmagt en bij zoo traage toebrengring, welke er is van die magt, geen ander middel ziet om het Land tegen PARMA te verdedigen, tevens den Franschman, die vroeger aan de Hugenootsche partij in *Frankrijk* was toegegaan geweest, genoegzaam vertrouwend. De Staten

van *Holland* en *Zeeland*, van hunne zijde, dragen en dringen tegen dezen stap voor het minst groot bedenken. Uit kommer voor de veiligheid der gezuiverde Godsdienst (1) schijnt hun bedenken naast ontstaan te wezen, blijkens scherper besluiten tegen de Roomsche-Katholijken, in den omtrek van dezen tijd genomen; en in menige duidelijke proeven vertoont zich hunne huiverige tegenweer, wanneer zij de zending naar *Frankrijk* bij de Staten-Generaal niet dan zeer noode bewilligen; als zij, eer daaraan hunne toestemming te geven, in hunne vergadering zich aan den Prins als hunnen Souverein, — of het tegenover den Franschen Vorst ware, — van nieuw en nu te naauwer aansluiten; als zij nog, na het Fransche verdrag mede bekrachtigd te hebben, aan de huldiging van den Vorst te *Antwerpen* zoo lang zich onttrekken, als niet het renverfaal, bij hetwelk hij volgens geheim verdrag van de Souvereiniteit over *Holland* en *Zeeland* afstaat, door hem werkelijk is afgegeven (3). Zoo ver dan ALDEGONDE aan de zijde van ORANJE,

(1) Zou niet deze bekommerdheid grootelijks deel gehad hebben aan het mishagen, hetwelk de handel met ANJOU bij den Fries ALBADA verwekte? Hij was der gezuiverde Godsdienst ijverig toegedaan. Zie *Epistf. Selectt.*, p. 873.

(2) Zie KLUIT, *Staatsreg.*, D. I, bl. 281—293.

(3) Zie BILDERDIJK, t. a. p., D. VII, bl. 40 volg.

zijn' meester, den beschreven' Franschen handel voorstaat (en wat hij voor zijn' meester doet en spreekt, pleeg van harte en ijverig te wezen, ligt dubbel ijverig hier, waar hij, na vroeger afraden in diens gevoelen is overgegaan), indien hij daarenboven wellicht der instelling van een' landraad, die den te wachten' Vorst, zoo veel maar immer mogelijk, zal beperken, niet minst door *Holland* gedreven, bij de Staten-Generaal tegen is, moet hij niet daaruit ondank wegdragen? Zal niet daaruit in veler gemoed zich ongunst zetten en wrevel?

Er komt echter eene omstandigheid hierbij, waaruit ik meen, dat het misnoegen nog meer en naast geboren wordt: namelijk, wat de in den beginne bekommerde en tegenstrevige gemoederen allengs ten aanzien van ANJOU bevredigt, ja tot hem aantrekt, is uitzigt op zijn huwelijk met ELISABETH; huwelijk, hetwelk de zuivere geloofabelijdenis in veiligheid zal stellen, daarenboven Frankrijks en Englands magt tegen *Spanje* en voor de Nederland-sche vrijheid staat te vereenigen (1). ALDEGONDE zelf, met dit vooruitzigt grootelijks ingenomen, laat niet na met hooge kleuren het te schilderen; overal, niet het minst bij nog bekommerden, draagt hij den Franschen Vorst op de lippen, van wien, zamen met de groote ELIZABETH, naast God zoo veel te hopen is. Een gedenkpenning gaat er onder het

(1) Zie CAPEFIGURE, t. a. p., T. IV, p. 99—108.

volk uit, welke met het zinnebeeld van den heilspellenden echt zamen vertoont de beeldenissen van ANJOU en ALDEGONDE. Gaarne, na dat gene in *Nedersland* is aangekomen en er ettelijke sterkten heeft vermeersterd, steekt deze aan dezelfs zijde naar *Engeland* over, om de hengelijke verwachting bevestigd te zien. Hij ziet; slijngs zendt hij berigt; juichstemmen gaan er op in het Vaderland; op ingestelden statelijken dag werd den Allerhoogste dank gewijd... Maar, ALDEGONDE heeft kwalijk gezien; heeft voorbarig berigt. Bij de uitkomst heeft men in ANJOU niet meer dan een Franschman; niet anders dan den Roomsch-Katholijken Vorst, ligt te eenigen tijd kettermoorder als wijlen zijn Broeder KARBL. (1). Behoef ik wel te zeggen, dat eene zoo zeer teleurgestelde blijdschap pleeg te verkeeren in misnoegen tegen hem, die haar al te ligtgeloovig gespreid heeft? *Hollands* en *Zeelands* Staten zullen, aan ANJOU, uit ontzag voor dezen, het wrevelig oog sparende, dat oog te meer geworpen hebben op den man aan zijne zijde: en weldra werd de wrevel bij hen al meer aangestookt; wanneer zij van nu aan met den Franschen vreedelinge te twisten vonden over *regtsbreekfche* afschrijvingen en bevelen, in strijd met den afstand van het Souvereine gezag over hunne Gewesten (2).

(1) Zie WAGENAAR, t. 2. p., D. VII, bl. 421.

(2) Zie KLUIT, t. 2. p., bl. 282.

Een weinig later, niet meer vóór, maar binnen het raadfelchtig rustjaar, komt iets voor, hetwelk mijne dusver gegevene oplossing bevestigt. Ik ga voort tot dat verschijnsel. Doch om het aan te wijzen, heb ik noodig te herinneren den voortgang en de uitkomst van ANJOU's geschiedenis betrekkelijk de *Nederlanden*. Gij weet het, M. H.! de Franschman, na ongeveer twee jaren aan de veel beperkende regeringswet, welke de Staten-Generaal hem hadden voorgeschreven, zich gebonden te hebben, werpt op eens de banden weg. Den 15den Januarij van het jaar 1583, wordt *Antwerpen*, worden tezelfder tijd verscheiden andere steden, getuigen van zijn ondernomen geweld. De ontrouwe aanslag mislukt. Welke verontwaardiging intuschen over den ontrouwe bij de *Nederlanders*! Welke vooral bij de Staten van *Holland* en *Zeeland*, verzeld met aangefcherpt berispen van ALDEGONDE, die den geweldenaar met zoo gereeden dienstijver ten Lande had ingevoerd! Ook ORANJE is verontwaardigd, en niemand gewis had persoonlijk zoo groot kwaad boven het hoofd gehangen als hem; hem persoonlijk had gedreigd verlies der oppermagt over *Holland* en *Zeeland*! Hij echter, altijd meer omzigtig en voorzigtig, dan soherpgevoelig over ongelijk en ontrouw, raadt in een breed vertoog om met den geweldenaar te verzoenen (1). ANJOU in zijne verlegenheid wensch

(1) Hem dringt de groote belangneming beide van

dit vurig. *Frankrijk* en *Engeland* dringen het aan. De Staten-Generaal bewilligen er in. Doch *Hollands* en *Zeelands* Staten staan tegen, ja, bij voortgang van den verzoeningshandel — deze wordt, als ANJOU naar huis gekeerd is, nog in *Frankrijk* tot deszelfs dood toe voortgezet — houden zij niet op dringend af te raden, blijkens eene Remonstrantie (1), door hen aan Z. Doorluchtigheid, om dien tijd (in Augustus) toegeschikt.

Tot dezen gang van zaken dan behoort het iets,

Engeland en *Frankrijk*, het onvermogen der Vereenigde Gewesten, vooral in de tegenwoordige dreigende gesteldheid van zaken, om door eigene magt zich staande houden, en niet minder de zorg, dat de Hertog in misnoegen menige vaste plaatsen in de hand van PARMA zal overleveren. Zie het advies van ORANJE bij VAN METEREN, fol. 217; de boodschap eens Franschen gezants aan de Staten, een' troostbrief van ELISABETH aan ANJOU, t. z. p., het bericht van een' brief van dezelfde aan de Staten-Generaal, bij BOR, D. II, B. XVII, bl. 355, den brief zelven, B. XVIII, bl. 369; maar ook bijzonder het breede bericht, hetwelk STRADA geeft van werkelijke en al veel gevorderde onderhandeling tusfchen ANJOU en PARMA, D. II, L. V, p. 257 sqq. Voorts BILDERDIJK, t. a. p., D. VII, bl. 58. WAGENAAR, t. a. p., D. VII, bl. 481 volgg., 501 volgg. Ook LACRETELLE, t. a. p., T. III, p. 146.

(1) Zie BOR, t. a. p., D. II, B. XVIII, bl. 397, KLUIT, t. a. p., bl. 304.

hetwelk ik zoo even begon aan te voeren als nader bewijs, dat het meer gezegde rustjaar uit misnoegen, vooral betrekkelijk tot den handel met ANJOU, zijnen oorsprong had. Ik heb onder het oog zekere verdrietige en scherpe weigering van ALDEGONDE om wijders in die zaak ooit of ooit, meest of minst, werkzaam te zijn; scherphheid, welke, hoezeer slechts van ter zijde naar de Staten van *Holland en Zeeland* gerigt, echter op deze naast en meest doelde. Er werd hem namelijk, staande zijne re-traite in *Westfouburg*, door de Staten-Generaal opgedragen om, zich begevende naar *Duinkerken*, het tegenwoordig verblijf van ANJOU en bestemd tot vredes overleg, hun dáár, bij voorraad en inmiddels eene breede Staatscommissie zou aankomen, te dienen voor gezant en onderhandelaar. Hij verschoont zich van dezen last volstrekt, en wel op eene wijze en met redenen, welke, in mijn oog, duidelijk toespelen op ondank en wantrouwen, die hij vooral bij *Holland en Zeeland* (tegen den Franschman van vroeg aan ingenomen), door zijne best gemeente bemoeijingen zich berokkend had (1). — Van mij, meent hij, is verdere bemoeijing in die zaak niet te vergen. *Ik* ware de ongeschikte man. Wat *ik* onderhandelen zou, men zou het dra aan partijdigheid

(1) Eene laauwe reden is door Prof. TE WATER opgegeven; namelijk verslechterde inkomsten. Zie t. a. p., St. III, bl. 63, 64.

voor den ontrouwe toekennen, ligt het verdenken van verraad des Vaderlands.

Doch proeft zelve den toon van zijn weigerend antwoord, naar de opgave van BOR.

„ Daer werde voorgheslaghen, dat men den Heere van ALDEGONDE soude seynden binnen Duynkerkken om aldaer bij den Hertoghe te resideren en' correspondentie met hem te houden, ter tijt toe dat eenighe finale resolutie genomen werde, om met hem te handelen, tot welcken eynde de Heere van ALDEGONDE bij de Staten Generaal verschreyen werde, die nu in Zeelandt was vertrocken op zyn goet tot Wester-souburch, voorghevende, dat hij gheen middel meer en hadde, om i' Antwerpen te mogen leven, aengesien alle zijne goederen gelegen in Henegou ende West-Brabandt lagen onder den vyandt, daer van hij niet en trock, ende zijn Huysvrouwen goederen waren ghelegghen ten Platten-lande van Vlaenderen, die nu mede onder 't geweld der vijanden, soodat hij der niet van 'en genoot, ende zijnen tijt als Raedt van State was geexpireert. Oock hadden hem die van Hollandt zijn traicement van twaelf hondert gulden jaerlycx, hem in den jaere 1577 vergunt, ogheseydt: waeromme hij badt dat men hem wilde verdraghen van cene alsulcke commissie: ten eersten omdat hem docht ongeraden te zijn aldaer te seynden, eer men ghesloten hadde, off men hem, te weten den Hertoghe, voor een

Landt-Vorst soude kennen oft niet; ten anderen, dat hem docht dat zynen perfoone daertoe niet bequaem en was, om de opspraecke ende allerley naedencken: ten derden, omdat se hem geenen middelen en verstreekten, ende hadden hem in sulcker voeghen onthaeft, dat hem onmoghelyck was op sulcken voet meer te dienen.

Ik heb deze plaats van den naauwkeurigen geschiedschryver te liever u voorgelezen, omdat zij van misnoegen, bij *Holland* sinds eenigen tijd tegen ALDEGONDE gerezen, behalve de zoo even opgemerkte, menige andere klare aanduiding geeft; — en is u niet onder het voorlezen eene bijzonderheid onder de aandacht gekomen, welke daarvan beslissend getuigt? Ik meen haar den rang te moeten toekennen van een onderfcheiden *derde* bewijs. *Die van Holland*, zoo heet het, *hadden zyn tractement van f 1200 jaarlijks, in den jare 1577 hem vergund, nu onlangs ingetrokken.* Denkt eens! Het offer, hetwelk aan den man, die bij het Vaderland zoo wél verdiend was, hetwelk aan ALDEGONDE, die den verlosfer van het Vaderland in 1572 de heugelijke vrijheidsvaan had vooruitgedragen, de vurige dankbaarheid der verlostten gewijd heeft, wordt door de verlostten van hem teruggenomen, wordt van hem teruggenomen als hij nood heeft, als PARMA's overwinningen hem van het genot zijner meeste goederen hebben verftoken! Is dit niet bewijs van tus-

schengekome ne ongunst, ja van vinnig misnoegen (1)?

In het opsporen van proeven, welke van verwijdering tusfchen Hollands Staten en ALDEGONDE doen blijken, ten einde daaruit te ramen de aanleiding zijner retraite naar *Westfouburg*, ben ik uitgegaan van den tijd vóór het ledige jaar, ben ik voortgetreden tot het ledige jaar zelf, en kom nu tot de opgevolgde jaren. Ook hier zoek ik niet vergeefs. Van vele en duidelijke proeven echter is mij slechts ééne van nu af aan te wijzen (andere zullen u later in anderen zamenhang van mijn ver-
toog voorkomen), dat namelijk de Prins, als hij zijn' ALDEGONDE, in het midden van 1583, van deszels rustplaats afroept, hem bij voorkeur eene werk- en eereplaats geeft buiten *Holland*, te *Antwerpen* in *Braband*. Stelt, dat de dikwijls gemelde verwijdering niet beftaan heeft, zou hij zijn' vertrouwden en ijverigen dienaar niet geplaatst hebben nabij den, in gang zijnde, hem allergewigtigften handel over de op te dragene oppermagt en Graf-

(1) De reden, die Prof. TE WATER van het ingetrokkene tractement vermoedt, namelijk, ALDEGONDES verleg uit *Holland* naar *Braband*, komt mij, de omftandigheden in aanmerking genomen zijnde, volftrekt onvoldoende voor. Is zij ook wel overeen te brengen met de herftelling van het ontnomene tractement in later jaren, toen de ongunst bekoeld en men begonnen was de onheufche beschuldiging te vergoeden?

lijkheid? Stelt het andere, dat het misnoegen werkelijk heeft plaats gehad, handelt hij nu niet wijsfelijk met ALDEGONDE van *Holland* verwijderd te houden, waar hij geen nut doen, veeleer zijn verblijf en bedrijf onrust stichten zoude en hem zelven allernaangenaamst moest wezen?

Doch genoeg. Ik mag mij vleijen, dat mijne oplossing van het raadfelachtige rustjaar, zoo veel ik het dusver ontleend heb uit misnoegen tusfchen ALDEGONDE en de Noordelijke Staten in het gemeen, u geheel niet onwaarschijnlijk voorkomt. Maar mijn geuit vermoeden was bepaalder nog. Bij de onderfelde verwijdering — gij herinnert het u — heb ik een' grooten naam bij uitnemendheid genoemd; ik heb aan de zijde der Staten vooral gewezen naar OLDENBARNEVELD. Deed ik dat met grond? Gij verwacht mijn bewijs. Het zij tweeledig, aantoonende *voorceerst*, dat er ten gezegden opzigte geene reden bestaat om OLDENBARNEVELD uit te zonderen, *ten andere*, dat er integendeel grond is om hem vooraan te stellen.

De leden der Staatsvergadering vinden het regeren een allerzoetst ding, en elk daarvan af te staan brokje nemen zij in langwijlig en rijp overleg. ALDEGONDE, dé monarchale man en ORANJES harte-vriend, staat van die zijde tegen de Staten over, en weleens tot groot ongenoegen toe; we hebben het gezien. Zou nu OLDENBARNEVELD van een' anderen geest geweest zijn? Ik verwacht het niet. Heeft hij van vroeg af aan veel voor de goede zaak

gedaan, en munt hij uit, mag hij meenen uit te munten in kundigheid en allerlei regeringsbekwaamheid; des te meer ook gevoelt hij zich. Beschouwt het latere leven van dien grooten Staatsman: het laat gewis niet na te getuigen van eer- en regeringszucht; maar zou hem toen eerst, als op eenmaal, die geneigdheid hebben aangegrepen? BILDERDIJK meent, dat OLDENBARNEVELD de vriend en bijzondere vertrouweling van zijne Doorluchtigheid is geweest. Ik geloof het wel, en mijn geuit oordeel is daarmede niet in tegenspraak; want was hij de vertrouweling, hij kan en zal het toch in eene en andere zaak alleen geweest zijn, zoo ver hij het zijn kon bij WILLEM den zwijger: en was hij van zijne zijde de vriend van ORANJE, zoo mag hij dat geweest zijn, gelijk wij voor vijftig jaren het noemden *Aristocratisch-Oranje*, echter niet zuiver ORANJE (1). — De Staten van *Holland en Zeeland*, heb ik aangewezen, waren terstond huiverig om ANJOU voor Heer in te roepen, en na de bewezene ontrouw van den Franschman volftrekt ongezind om met hem te verzoenen. Er is even weinig re-

(1) Naar VAN KAMPEN, *Vaderlandsche Karakterkunde*, D. I, bl. 438, was hij, bij handelingen over het gezag der Grafelijkheid, van genoegzame beperktheid de voorstander; hij verklaarde, dat *haar ontwerp hem zeer wel beviel, doch dat hij er vijf of zes swarigheden in zag.*

den om OLDENBARNEVELD betrekkelijk dit gevoelen van hen te onderscheiden. Integendeel! juist toch vinden we 's mans naam onder de afgezanten naar zijne Doorluchtigheid met de straks vermelde dringend afradende Remonstrantie (1). Mogen wij het niet insgelijks afnemen uit zijne naauwe gehechtheid aan de nieuwe Hervormde kerk; eene gehechtheid, waarvan destijds veler weêrzin tegen een' Franschen Roomsch - Katholijken Vorst het meest uitging, en waarvan welligt ook na WILLEMS dood eene proef voorkomt, als, gelijk 's lands Advocaat BUIS de zending naar *Frankrijk* volstrekt tegenstond, zoo OLDENBARNEVELDS naam niet bij de Fransche, maar wel bij de latere Engelsche zending is aan te treffen (2)?

OLDENBARNEVELD dan is van de op ALDEGONDE misnoegde partij in *Holland* en *Zeeland* niet af te scheiden; veeleer mag men, zeide ik, meenen, dat onder deszelfs tegenstrevers *hij* vooraan staat.

Vooraan pleeg te staan bij eene partij, die boven de meesten uitsteekt. OLDENBARNEVELD nu vindt ge reeds te dien tijd hoog uitsteken, bekleed met aanzienlijk ambt en in naam van groote staatkunde; hij was Pensionaris eener voorname stad, *Rotterdam*; het was gewoon, tot de gewigtigste staats-

(1) Zie BOR, D. II, B. XVIII, bl. 397.

(2) Zie VAN KAMPEN, *Vaderlandsche karakterkunde*, bl. 438, 439.

commissiën bij onderscheiding hem te roepen, als bij de Unie van *Utrecht* in 1579, later bij de meergemelde Remonstrantie aan Z. Doorluchtigheid, ook bij het kiesch overleggen met ORANJE van de voorwaarden, onder welke de Grafelijke waardigheid hem zou worden opgedragen; en de aanzienlijke stoel van Hollands Advocaat (1) is niet ledig geworden, of aller oog schijnt gerigt te wezen naar OLDENBARNEVELD.

Doch er is ook buiten verschil van gevoelens en inzigten, wat OLDENBARNEVELD van ALDEGONDE verwijdert, en ligt evenzeer ALDEGONDE van hem; iets tot de twee uitstekende mannen bijzonder behoorende. Ik bedoel wederzijdsche jaloezij. Met BILDERDIJK begeer ik niet daarover OLDENBARNEVELD alleen te berispen, veel minder te argwanen, dat die voornamelijk door zulken prikkel zou gedreven zijn om het Vaderland eerst in de handen van ELISABETH over te leveren, en het later op onwettige wijze van haar af te trekken (2); zelfs is het mij moeilijk van het hem toegekend kwaad overleg mij een duidelijk begrip te maken.

Ik twijfel echter niet, of de jaloezij heeft bestaan,

(1) Over den oorsprong en het doel van den post van Advocaat, later Raadpensionaris bij Hollands Staten, zie COLLOT D'ESCURY, t. a. p., D. II, bl. 62; in de Bijlage.

(2) BILDERDIJK, t. a. p., D. VII, bl. 91—94.

en het is van gewigt haar onder het oog te nemen , vermits zij , reeds op haar zelf genoeg om tegen den ander , met opzigt tot allerlei voor in te nemen , *hier* zal geftrekt hebben om OLDENBARNEVELDS verwijdering van ALDEGONDE , uit verfchil van denkwijze ontstaan , niet weinig te vergrooten. — Hoe ligt ontspruit het gezegde kwaad in 's menschen gemoed ! Hoe ligt bij twee , die beide op hooge plaats geftek zijn ! OLDENBARNEVELD draagt niet , dat ALDEGONDE invloed bij de Staten hebbe boven hem , die een der hoofden is van dat aanzienlijke ligchaam ; ALDEGONDE draagt niet , dat OLDENBARNEVELD boven hem of zelfs nevens hem zich indringe bij zijne Doorluchtigheid . OLDENBARNEVELD dringt vooruit met de kracht van een' nieuwen en voorfpoedigen ondernemer ; ALDEGONDE , bij het gevoel van adellijke geboorte , van verjaande vriendschap met ORANJE , en van veel oudere en grootere verdienften bij het Vaderland , ziet hooghartig op den nieuweling neer . En zoo nu , om OLDENBARNEVELD van ALDEGONDE te verwijderen , met verfcheidenheid van denkwijze nog medewerkt meerdere of mindere ongunftige gezindheid ; mogen we ons dien Staatsman dan niet te meer voorftellen als fttaande aan het hoofd der ontftane verwijdering ?

Zoo is in den loop van ALDEGONDES werkzaam leven zijn enkel ledig jaar op *Westfouburg* niet meer duifter . Genoegzaam is het opgehelderd door de aangewezen verwijdering . Dunkt u wel , dat eene

dergelijke historische ontwikkeling, stond zij ook alleen voor zich, ontbloot zou wezen van leerzaam nut en genoeg? Hiertoe echter is mijn doel niet beperkt. Wat mij het meest heeft aangemoedigd om met die ontwikkeling uwe aandacht eene wijl bezig te houden, is het schoone licht van onschuld en gematigdheid, hetwelk van het gezegde werkeloos jaar (beschouwd, zoo als wij hetzelfde beschouwd hebben), zich verre heenspreidt over zijn overig leven. Zoo spreidt het naast over zijne verdediging van *Antwerpen* het licht van onschuld; zoo over zijne stille afgezonderdheid, van dáár af tot aan zijn' dood, den glans van wijze en edele gematigdheid.

En tot de aanwijzing hiervan over het geheel mij bepalende, mag ik echter niet nalaten eene andere gewigtige opmerking met een woord als in het voorbijgaan te vermelden; dat namelijk met ALDEGONDERS uitwijken van het Staatstoooneel in 1582 ligt in naauw verband staat geheel de voortgang en de eindelijke uitkomst van het lot der *Nederlanden*. Kan het ons niet zóó toefchijnen? Immers, ware hij ten jare 1584, eene wijl vóór en na WILLEMS dood, in *Holland* tot bestuur van zaken tegenwoordig geweest, en zulks onder het hebben van vriendelijk onthaal; misfchien zou de opdracht der Grafelijkheid onder zijn beleid veel bespoedigd zijn geworden; misfchien, zoo al die handeling onvoltooid ware gebleven, zou de zeventienjarige

MAURITS, wien, zoo al OLDENBARNEVELD hem tot pleegvader mag gestrekt hebben, ALDEGONDE gewis tot iets veel meer, tot eigen vader hadde gestrekt, dra naar billijke ja regtelijke aanspraak op ORANJES verkregen regt (1), in de waardigheid van ORANJE zijn opgevolgd, en hadden allengs de overige Gewesten der Unie zich gesteld onder den éénen wil en onder de bescherming van het ééne zwaard des Souvereinen Graafs, bij voorraad met bijgevoegde bescherming van *Frankrijk* of *Engeland*. Doch waartoe zouden we een' anderen gang van zaken dan het hooge Godsbestier gewild heeft, voor ons oog aanlokken en schilderen? Op ons ligt alleen wél op te merken het kleine rad — ALDEGONDES afwezigheid van *Holland* op zekeren tijd met derzelve

(1) Zie over dit regt BILDERDIJK, t. a. p., D. VII, bl. 87, 88, en KLUIT, t. a. p., D. II, Hoofdst. XI. Mogt MAURITS van wege onrijpe jaren dusver ongeschikt geacht worden, aan dat, eerlang zich zelf opheffend, bezwaar, kon te gemoet komen de voorgedij van zijn' wélrijpen oom, JAN VAN NASSAU, voorheen Stadhouders van *Gelderland*, thans vertrokken naar zijne Duitsche goederen.

Reeds in het jaar 1574 was het bij *Holland* en *Zeeland* in overweging gekomen om eenen opvolger van WILLEM te stellen, en was er voorgesteld om die opvolging aan MAURITS toe te kennen. De vader sprak het tegen van wege de nog teedere jeugd van zijn' zoon.

aanleiding — het kleine rad, waarmede de Alwijze niet naar deze, maar naar andere zijde de uitkomst gerigt, en, eerbiedig zeggen we, wél gerigt heeft.

Zij dit bloot aangestipt, om van nu af uit het misnoegen, tegen ALDEGONDE gerezen, de lofredde zijner onschuld en edele gematigdheid af te leiden, welke ik zoo gaarne zijner gedachtenis toewijde.

In eene vroegere Voorlezing heb ik ALDEGONDE tegen scherpe aanklagt over ontrouw; waaraan hij door de overgave van *Antwerpen* en door handel met PARMA tot terugkeer onder de gehoorzaamheid van FILIPS zou schuldig zijn, in algemeene pleitrede verantwoord. Ik herhaal dit niet; doch voeg er thans een nieuw punt zijner verdediging bij. Er behooren daartoe de vier volgende opmerkingen.

De eerste is: dat de aanklagt niet van de Staten-Generaal, of den Raad van State en MAURITS uitgaat, maar van *Zeeland* en *Holland*. De beschuldigers dan zijn, die vroeger met grooten weerzin tegen den beschuldigde waren ingenomen. Zulke aanklagt is toch wel als partijdig te wantrouwen: en wie proeft niet de partijdige en vooringenomene oordeelaars, als zij dra, zonder vooruitgaan van eenig gezet onderzoek, den beschuldigde, al wat zij kwaads van hem hooren en meenen, in scherpen en dreigenden brief voorleggen?

De tweede. Er waren in de tijdsgesteldheid redenen, om welke het aan Hollands en Zeelands Regenten uiterst welkom moest zijn, ALDEGONDE,

wien zij dusver gaarne afwezig zagen, duurszaam verwijderd te vinden. Men kende zijn' weersin aan souvereine Staten-regering; men dacht aan zijne vurige liefde voor WILLEM en den zoon des onvetgelijken. OLDENBARNEVELD vertrouwde diensvolgens een matig en voorzigtig betoon dier liefde weinig aan hem toe, veel beter aan sich zelve. Maar wie zal niet onmatig en huiverig zijn in het overnemen van aanklagt, bij welke de aanklager voordeelen winnen en oogmerken bereiken zal, welke hem hoogst aangelegen zijn?

Het is, eindelijk, uit den loop zelve der beschuldiging kenbaar, dat zij grootendeels uit gezegde beginselen, ongunst en staatsoverleg, haren oorsprong heeft. Ziet maar wat gang de aanklager neemt. In den beginne, als hij zijne aanklagt wantrouwt, aarnelt hij dezelve aan een regterlijk onderzoek bloot te geven, en stelt zich veel liever te vrede met kwaad gerucht te spreiden, met, bij politieke maatregel, aan ALDEGONDE terugkeering naar huis dreigend te ontraden, met, als hij in weerwil van verbod en dreiging komt, hem bij politieke dispositie binnen zijn huis ettelijke dagen te gijzelen. Dezelfde aanklager, als hij in later tijd zijn oogmerk wél bereikt, dat is, den lustigen raadman uit den raad verwijderd ziet, zwijgt nu gaarne, ja allengs, bij terugkeer van regtvaardigheid, en als uit dankbaarheid, dat de gevreesde Staatsman aan het stille studeervertrek willig de voorkeur geeft boven de raadkamer, brengt hij hem ruime achtersta!

ken toe van zijn vroeger ingehouden tractement (1), en heeft er ook niets tegen, dat de Staten-Generaal hem nu of dan vereeren met eene ambasfide naar buiten en met de bovenwereldfche commissie der Bijbeloverzetting,

Ik heb gezegd, wat ik nader zeggen wilde tot ALDEGONDES verdediging. Van zijne onfchuld ga ik voort tot den lof van edele gematigdheid, bewezen in den loop zijner overige jaren.

Een wat bepaalder berigt van die jaren moet vooruitgaan. Het tijdperk van ALDEGONDES leven, hetwelk ik bedoel, begint van 1586, het jaar na *Antwerpens* overgave, en eindigt met 1598, hetwelk zijn zestigste en sterfjaar geweest is. Er zijn dus in begrepen twaalf jaren, zijne laatste en veel gevorderde jaren, echter, het geen wél worde opgemerkt, niet zoo hoog geklommene, dat zij tot eenige krachtige onderneming ongeschikt zouden maken. 's Mans bedrijf gedurende deze twaalf jaren bestond voor een klein gedeelte, voor ettelijke maanden slechts, in het waarnemen van eene én andere zending, eene in het jaar 1590 naar *Frankrijk* en *Engeland*, ten einde dáár over te brengen onderschepte brieven, welker ontcijfering hem, in die kunst bij uitmendheid bekwaam, was opgedragen (2);

(1) Zie PRINS, t. a. p., bl. 38.

(2) Zie TE WATER, t. a. p., bl. 66, 67, die bl. 71 nog van een' anderen last melding maakt, welken ALDEGONDE ten zelfden jare bij den Koning van *Frankrijk*

eene andere in het jaar 1593, ten geleide van de Prinsesse LOUISE JULIANE, dochter van WILLEM I, in het huwelijk getreden met den Keurvorst van de *Palts*; nog eene naar het Prinsdom *Oranje* in *Frankrijk* ten dienste van MAURITS, betrekkelijk dat Prinsdom. De gelegenheid en het doel van den laatst vermelden last vindt ge aangewezen in de *Monographie* FILIPS WILLEM, een der voortreffelijke schriften van wijlen VAN CAPPELLE. Over de verdienste van deszelfs volvoering zij straks een woord gezegd. Voor het oogenblik wil ik u eene aardigheid, tot ALDEGONDES reis naar *Oranje* behorende, mededeelen, proef van zijn vernuft en tegenwoordigheid van geest. Te *Avignon* ter maaltijd bij een hoogaanzienlijk kerkhoofd zamen met een gezelschap Prelaten, noodigt hem één van

zou volbragt hebben, volgens het berigt van BOR, t. a. p., B. XXVIII, bl. 543. Er is echter aan dat berigt getwijfeld; gelijk het ook mij, van meer dan ééne zijde duister voorkomt. Evenzeer komt mij twijfelachtig voor de bestemming van VAN MARNIX om de Staten te vertegenwoordigen bij eenen vredehandel met *Spanje*, ten jare 1587. Alleen door STRADA is dit verhaald, D. II, L. IX, p. 627; van wien Prof. TE WATER, t. a. p., bl. 82, het overneemt als bewijs van volkomene herstelling in de gunst en in het vertrouwen der hooge Overheid. Te ligter heeft STRADA kunnen dwalen, vermits, naar diens eigen verhaal, de despectie niet tot werkelijke zending is voortgegaan.

die tot eenig theologisch twistgeding, en wel over den hoogereren rang, toe te kennen of aan de Kerk of aan de Heilige Schriftuur. ALDEGONDE neemt het aan, en er komt, ten zijnen verzoeken, een Bijbel op tafel. De Prelaat, die voor zich de *persona probans* (defendens of verdediger) gekozen heeft, slaat dra ten bewijze zijner thesis op het woord des Heeren: *op deze petra zal ik mijne gemeente bouwen*. Hierop ALDEGONDE, tot de gasten zich keerende, „ M. H. ! ééne vraag vooruit: wien van twee houdt ge voor meerder, of hem, wiens hoog gezag voor des anderen waardigheid tot bewijs verstrekt, of dengene, wiens hooge waardigheid uit het gezag van des anderen uitspraak blijken moet” ? Aller antwoord is gereed; en de partij zwijgt, over te vreden, dat de gastheer zijne gasten tot de orde van den dag, dat is, tot den maaltijd met boertige afeiding terugroept.

Met die weinige uitzonderingen dan waren heel de twaalf jaren verwijderd van staatsbestuur, alle doorgaans gewijd aan letteroefening: als het herzien der Psalmberijming, het stellen en uitgeven van menige schriften, verkeer en briefwisseling met geleerde mannen, en de laatste vooral druk bezet met de overzetting der Heilige Schrift, die, had zij wijder kunnen voortgaan, aan onze Staten-Overzetting, welke van de Dordsche Synode is uitgegaan, tot des te meerder gebruik zou gestrekt hebben.

Waar ALDEGONDES verblijf in gezegd tijdperk geweest zij, is af te nemen uit zijn bedrijf. Voor

ambteloos leven en letteroefening (1) voegde hem meest zijn afgezonderd *Westfouburg*; dáár had hij zijne woonplaats; hij was er onder de inwoners zijner Heerlijkheid als vader met zijne kinderen; hij bouwde er de kerk (2), waar hij ook — een eenvoudig eereteken wijst het aan — begraven ligt. Hield hij nu en dan zijn verblijf elders, het is te houden voor niet meer dan uitstap van daar. Alleen met het jaar 1594, toen hij door de Staten-Generaal, op verzoek en aandrang der Synode, tot het bewerken eener nieuwe Bijbelvertaling geroepen werd, heeft hij zijne woning naar *Leiden* verlegd, om dáár in nabijheid te zijn van de aangestelde reviseurs van zijn werk en in den omtrek van Leidens Bibliotheek.

Ziedaar den loop van ALDEGONDES leven finds de overgave van *Antwerpen*, welke den braven man zoo scherp aangerekend is; zulks, gelijk wij gezien hebben, niet buiten invloed van vroegere verwijdering tusfchen hem en (wien ik korthedshalve alleen zal noemen) OLDENBARNEVELD. Het is dit ge-

(1) Zie PRINS, t. a. p., bl. 36, 37; dáár het gemgenis van DE GROOT en voor proef de *epistolae illuss. et clarorum virorum*.

(2) Volgens een bericht van den Eerw. VROLIJKHERT in zijn *Kerkhemel*, verzocht VAN MARNIX bij de Staten adfidentie tot opbouw van de kerk te *Westfouburg* en tot onderhoud van Predikant en Schoolmeester.

deels zijns levens, aan hetwolk in mijn oog de lof toekomt eener edele gematigdheid. *Gematigdheid* zeg ik; het is eene veel omvattende deugd, en zij alleen is mij gepast voorgekomen om te omvatten het vele voortreffelijke, dat ik van nu aan in hem wil doen opmerken.

Wie voor wélgedaan, althans wélgemeend werk berisping en ondank behaald heeft, hem ligt het bij, een nieuw werk, als hem dat wordt opgedragen, moge het ook een veel vereerend wezen, te weigeren. Gekwetste eigenliefde en gevoel van onrecht nopen hem om het van zich te weren, met het, in woord of op gelaat uitgedrukte, scherpe antwoord: *Hoe! mij dat aanvertrouwd, die immers ongeschiks bevonden ben, verdacht van kwade trouw!* In ALDEGONDE zelf hebt ge vroeger iets van zulk misnoegen bespeurd, als hij meende aan eene zending van de Staten-Generaal naar ANJOU te *Duinkerken* zich te mogen onttrekken. Van nu aan overwint hij het; gewillig en gereed aanvaardt de teruggezette de enkele staatsverrigtingen, die men nog van tijd tot tijd hem opdraagt. Is het niet eene proef van gematigdheid (1)?

(1) *Zacht*, en het engeljk schier als vergeten hebbende is de toon der later geschrevene *Reponse Apologétique*. Men proeft het bij het vergelijken dervelve met de gevoelige brieven aan VAN DER NYLEN, in 1586, en toch is ook in die brieven het leeds- en on-

Doch vooral vertoont zich in 's mans karakter en handelwijze eene edele zelfbeheersching, als hij zich ten eenemale onthoudt *en* van zelf vooruit te dringen *en* van op zijne beurt hen terug te dringen, door wie hij vroeger naar achteren gedrongen werd. Eerzucht is in 's menschen gemoed een van de sterkste beweegraderen; zij kan aan ALDEGONDE, den edel geborene en den staatsman, niet vreemd zijn. Zij zal, verwacht ge, in ALDEGONDE, die zich door een' mededinger behendig ziet teruggezet, te meerder ontgloeid zijn, en hem tot vurig gewenscht doel doen stellen om, met hooge zegepraal over dien mededinger, van nieuw hoog te klimmen; zij zal, door eene nog andere, den mensch mede niet vreemde, drift, ik meen wraakzucht, te meer aangestookt geworden, hem aanstooten om, bij zijn hoogst klimmen, partij gevoelig te vernederen en neer te stooten. Maar het eene noch het andere, eigen voortdringen noch terugzetten des vooruitgedrongenen vindt ge aan ALDEGONDE. Tegenover OLDENBARNEVELD, die tot het hooge aanzien van Hollands Advocaat ge-

gelijksgevoel doorgaans nog veel verzacht door ootmoed en zielrust, van welke een godsdienstige zin de eigen bron is. Ten voorbeelde zij die, welke voorkomt in de *Epistt. Selectt.*, p. 977. Van edelmoedigheid getuigt mede zijne verdediging van Zeelands Staten in zekere zaak van RUSSEL tegen dien overigens bij hem veel gesachten man. Zie PRINS, bl. 36.

klommen is, vindt ge hem gezeten in het stille boekvertrek; in het stille boekvertrek zit hij en blijft hij zitten, onderwijl welkome gelegenheden om tegen over partij aan eer- en wraakzucht te vieren hem niet ontbreken, neen! ruim zich aanbieden. Zij staan u, die gelegenheden, volgens de geschiedenis der aangeduide jaren, dra voor den geest. Het tijdperk van LEYCESTER vertoont eene doorgaande worsteling tuschen den Engelschman en OLDENBARNEVELD. De een wil ELIZABETHS en eigene hoogheid, de ander wil den hooger rang der Unie en vooral van *Holland*, aan welks hoofd hij staat. De eerste heeft aan zijne zijde het volk, meest het Gereformeerde volk en de Predikanten; de tweede heeft voor zich de Staten en zijn' hoogaanzienlijken Adjutant MAURITS. Hoe? indien VAN MARNIX, nevens den grondlegger der Nederlandsche vrijheid WILLEM en van wege WILLEM bij het Nederlandsche volk geliefd, VAN MARNIX, om zijn' geloofsijver bij het Gereformeerde volk en de Predikanten goed vertrouwd (1), aan ELIZABETH wél-

(1) Weleens had VAN MARNIX in de Synode overgestaan tegenover het Gereformeerde volk en tegen sommige Predikanten van Datheniaanschen geest; zulks ten dienste van zijn' Meester. De proef daarvan heb ik aangewezen in de verwerping zijner berijmde Psalmen. Van ouds echter is hij de hooggeachte en geliefde, ja die weleens aan overmatigen ijver had deel genomen. Ik prijs dat tegenstaan in ALDEGONDE, en meen zelfs te

gevallig, en bij de Staten-Generaal niet zóó, als bij *Holland* verworpen, indien VAN MARNIX nu van zijn boekvertrek uitgeweken, aan LEYCESTER de hand gaat bieden! Zal niet LEYCESTER door hem, meer dan door twintig REINGOUDS, gesterkt zijn? Zal niet de Advocaat magtig gedreigd wezen? En ligt zal MAURITS, liever dan tweede te zijn onder OLDENBARNEVELD, dat willen wezen onder LEYCESTER en ALDEGONDE, in de verwachting van, onder hartelijke medewerking van den vriend zijns vaders, te eeniger tijd *eerste* te worden.

In later tijd, na het vertrek van den Engelschen Landvoogd, bieden zich aan ALDEGONDE tot zelf klimmen en tot vernederen zijns mededingers weinig minder welkome gelegenheden aan. Zij ook de magt der Staten en van den Advocaat allengs veel bevestigd geworden, zoo dat het weinig meer scheelt, of de Nederlandsche Staat hebbe, onder voorzitting van *Holland*, den republikeinschen vorm voor vast

mogen vragen, of wel een kerkreglement, dat staande den omwentelingstijd, als de kerkvrijheid zoo naauw met het behoud van den Staat verbonden is, die vrijheid wat zuinig ja al te zuinig toedeelt, voor zoo hoog berispelijk te houden zij, van ORANJES staatsbeleid zoo geheel vreemd, dien Edelen onwaardig te keuren, en alleen van heerschzuchtige Aristocraten te verwachten? De roerige tijd van WILLEM I is niet gelijk aan onzen tijd.

aangenomen; daarentegen is het misbagen des volks in Staten- en Magistraat-regering gewis niet vermindert; het is van wege het teruggezette vrije kerkreglement, een geschenk van LEYCESTER, bij de Synode en nevens haar bij heel den Leycesterschen aanhang, in scherp misnoegen van nieuw opgezet; MAURITS heeft nu de zielskracht en het beleid van gevorderde jaren; zijne werkelijke magt is uitgezet; boven bloote titels heeft hij thans den roem van onvergelykelyken veldheer; ligt ook, reeds eer de flag van *Nieuwpoort* werkelijke verwijdering te weeg brengt, verdriet het hem te gaan aan de hand van den hoogere (1). Hoe dan! indien ALDEGONDE, zyn afgezonderd *Westsoenburg* verlatende, naar het hof van MAURITS zich keert, hem influistert, dat de grafelyke waardigheid hem toch van regtswege toekomt, dat het beneden den zoon van Graaf WILLEM is te volgen achter den burgerman (2), dat het volk

(1) Mr. MEIJER meent, dat de opdracht der Souvereiniteit aan MAURITS langen tijd nog als zeer mogelijk zich voordeed, de republikeinsche regeringsvorm dusver niet gevestigd zijnde. Zie diens geleerde reeds aangehaalde Voorlezing, waar de gezegde opmerking en zoo veel ander opmerkelijks voorkomt ten aanzien van WILLEM I, MAURITS, de Staten en OLDENBARNEVELD. T. a. p., bl. 77—79.

(2) Wat in de XVIde Eeuw een ambtenaar, gefalariëerde met f 1200, in het oog van den Edelman, den Graaf van *Nassau*, zoon en erfgenaam van WILLEM I.

en het heil des volks anders willen, dat wie aan het hoofd der krijgsmagt staat en beroemd held is, alles vermag, dat zijn raad en zijn *invloed* op het volk hem geheel ten dienste zijn! Komt niet den Staatsman, als hij tegen zoo sterke prikkelen van staatszucht, zamen met zoo aanlokkende gelegenheden, wél bestand is, de lof toe van gematigdheid? En die is ALDEGONDE.

Mijne lofrede op ALDEGONDES laatste levensjaren, in verband met de vroeger ontstane verwijdering tusfchen hem en den Advocaat, benevens de Staten van *Holland* en *Zeeland*, konde hier eindigen. Zoo echter zou zij 's mans onthouding van ter zijde van LEYCESTER of MAURITS tegenover zijn' mededinger zich te stellen, slechts van ééne zijde prijzen. Om hem daarvan af te keeren komt 'er nog andere, insgelijks prijswaardige, gematigdheid toe; ja meer dan ééne. Mag ik ook die tot zijne eer vermelden?

Vooreerst tijdens LEYCESTERS bestuur, laat ALDEGONDES gematigde staatszucht niet toe partij te nemen in eene twistvoering, bij welke aan wederzijde zoo veel te misprijzen is; in eene strijdworsteling, mag ik zeggen, van onregt tegen onregt, van listige staatkunde tegen listige staatkunde, en van onbefsuiden vrijheids- en geloofsijver, welke op Engelands kust zich werpt, met groot gevaar voor vrijheid en zelfs voor levensbehoud, tegen fchrandere wijsheid, welke naar eigen eenig veilige haven

stuurt, echter niet rein is van woord breken en eerzuchtig doelen op hoog admiraalsgezag. ELIZABETH met haren LEYCESTER wil aan de *Nederlanden* een kostbaar goed hebben, waarvoor zij ter gelegenheid den vrede met *Spanje* koopt. De Predikanten, in ijver voor regtzinnig geloof en vrij kerkregt, en door LEYCESTER gestreeld, stellen onbezonnen het Land bloot aan zoo heilloos lot. De Advocaat doet braaf en wijs met op zijne hoede te zijn: doch is zijne tegenweer wel overal te prijzen? Zeker biedt hij dezelve niet, zonder de gedane opdracht en het welgesloten verdrag veel te schenden. ALDEGONDE dan, regtvaardig man en echt vaderlander als hij is, zal deze worsteling — haar oorsprong, de overgave der vrijheid in handen van *Engeland*, was hem steeds tegen de borst — liever in stilte beklagen dan in dezelve, van welke zijde ook, zich henenwerpen.

Er is nog eene gematigdheid; ik bedoel die, welke, geleid deels door behoedzaamheid, deels door eerbied voor het hooge Godsbestuur, noode, zeer noode, de hand uitstrekt tot eene staatsomkeering. Sedert LEYCESTERS vertrek hebben 's Lands zaken door het schrander beleid van OLDENBARNEVELD, door de krachtige hand van MAURITS en bovenal door den zegen des Allerhoogsten eenen vrij gelukkigen en steeds vooruitgaanden gang. Van ALDEGONDE nu, gematigd als hij is, verwacht ik niet, dat hij, uit liefde voor WILLEM en MAURITS, dat hij, ingenomen voor monarchie boven republiek, dat hij om groote gebreken, welke in de

staregering zich voordoen en uit denzelve bij toeneming te vreezen zijn, tot schudding en revolutionering van het Vaderland zal willen raden en medewerken? Neen! hij zou vreezen veel te veel te wagen; hij zou ontzien eene allerhagchelijkste zaak te ondernemen, onderwijl de Voorzienigheid tot het ondernemen geenerlei aanwijzingen doet door weg openen en weg banen.

Zijne gematigdheid reikt hier kenbaar aan godsdienstigen zin; ja ik twijfel niet, of zij is nog van meer andere zijden daaraan innig verbonden. Christelijk geloof en Christelijke godvrucht wonen in zijn hart, en door deze beginfelen geleid acht hij, dat voor de maat van burgerlijk welvaren, met welke de Christen mag én moet te vreden zijn, — in aanmerking genomen deszelfs stand op de wereld, dat is, de vreemdelingsstand, — zekere middelmatigheid genoegzaam is; en voor hooger en hoogsten trap van welvaren des Vaderlands houdt hij, dat er het Koningrijk van CHRISTUS wél geplant zij en bloeije, het zij dan onder vorm van monarchie of van republiek, bij wat meer of minder luister van aanzien, bij wat rijker of bekrompener schatkist van Staat. Zoo acht hij dan ook, onder het verwijderd wezen van alle zoo gezegde staatsbemoeijing, op zijn *Westfouburg* en in zijn buitenverblijfje nabij *Leiden*, dag op dag aan den Staat, deszelfs grondvesting en opbouwning met noeste hand te arbeiden, door zorgvuldig en nauwgezet te arbeiden aan eene vertaling van den Bijbel, het Boek

der boeken, te waarden voor de hoogste staatswet en het eeuwig onverliesbaar vrijheidscharter.

Nog één woord. Het smart mij aan MAURITS en aan ALDEGONDE eene ondeugende intrigue te zien toegerekend, betrekkelijk den last in de zaak van het Prinsdom *Oranje* door den eerste gegeven, door den ander nitgevoerd. De eerste beschuldiger was DE GROOT, en WAGENAAR werd het op diens gezag. Zonder bedenken schrijft WAGENAAR, dat MAURITS zelf naar het Prinsdom stond, en ALDEGONDE heeft afgezonden om zich door onderhandeling en andere kunstnarijen meester van hetzelfde te maken. Waarlijk een boos bedrijf in MAURITS, den broeder, na dat hij 28 jaren lang om de goede zaak geleden heeft, van zijn wettig goed te willen berooven! een boos bedrijf in VAN MARNIX, tot zulk onrecht, aan den ongelukkigen zoon van zijn' ouden meester gepleegd, tot gedienstige hand te zijn! Oordeelt gij, M. H.! Ik vraag naar den grond van die *stellige wanklagt* — er is er volstrekt geen. MAURITS doet, wat op hem ligt te doen in de hoedanigheid van Regent, welke hij dusver bekleedt: *orde herstellen*; en het is in het kenbaar voordeel van zijn' broeder, dat hij dit niet van nu af aan hem overlaat, die, in ongunst van HENDRIK IV, het doen zou met veel mindere kans van wél slagen. Even weinig gegrond is de stellige beschuldiging ten aanzien van ALDEGONDE. De geschiedenis zegt, naar het getuigenis van den ooggetuige DE LA PIRE, dat hij alle vlijt en beleid, waardigen ernst en toegevendheid heeft te koste gelegd om de

verwarde zaken tot orde en vrede terug te brengen. — Maar, zegt de beschuldiger, moge al de kwade toeleg niet voor het oog bloot liggen en alzo het stellig bewijs misfen, het zal echter geloofbaar en aannemelijk wezen, indien het genoegzaam waarschijnlijk is. Heimelijk doel en kunstnarigen om het doel te verkrijgen zijn uit den aard iets bedekts. Ik vrage dan: welke is de grond voor het *vermoeden*? Er is er geenerlei volstrekt. Integendeel, aan MAURITS, wien de onverwachte terugkomst van zijn' ouder' broeder in het Vaderland, met opzigt tot het behoud van zijn' eigenen hoogen rang dáár, niet weinig zorg verwekt, moet het hoogst welkom zijn, dat die wél te vrède en verre af in het zuiden van *Frankrijk* zal gezeten zijn, en dáár zijne dagen eindigen. En wat met aannemelijken schijn van ALDEGONDE te meenen? Onregt en kunstnarigen hebben in zijn perfoon geene waarschijnlijkheid. En behalve dat, is het allézins te vermoeden, dat de gezegde schikking, naar welke de beide zonen van zijn' meester met hoogen rang bekleed, en tevens in het Vaderland de Hervormde Godsdienst en de vrede zullen gewaarborgd zijn, in zijn oog de bij uitnemendheid wenschelijke schikking is. Weg dan met die beschuldiging, met dat boos vermoeden!

Doch waarom moest mijne lofrede op VAN MAR-NIX, bij aanleiding van zoo los oordeel bij anderswaardige geschiedschrijvers, nogmaals wijken voor pleitrede! Zij mag echter hare regten ook dra ber-

nemen; en de weerlegde aanklagt zelve biedt haar nieuwe stoffe, doch eene andere stof dan de naast voorgaande. Neen, *gematigdheid*, dat is, zijne edelmoedige gereedheid om in weerwil dat het Vaderland jegens hem weinig dankbaar zich betoond hebbe, het Vaderland met opoffering van rust te dienen, komt hier niet in aanmerking. Hoogst blijde en welkom is hem de zending naar *Oranje*; zijn *Westfouburg* en zijne letteren, al wat hem dáár lief is, verlaat hij gaarne om die reis. Tot den luister van het Nasfausche huis nog eens werkzaam te zijn, zijnen hooggefchatten WILLEM nog eens in deszelfs zonen met ijver en trouw te dienen, voor den oudsten zoon na lang lijden tot het bezit van 's vaders goed den weg te banen, hetwelk den vader, leefde hij, zoo zeer verblijden zou, wat streelend uitzigt voor zijn hart! En er is in deze zelfde dienst nog eene andere zijde, welke onzen VAN MARNIX streelt en uitlokt. Het souvereine Prinsdom *Oranje* is met zijne godsdienstvrijheid gelegen in het Roomsche - Katholijke *Frankrijk*, en wel, waar de Hervormde Godsdienst meest gezeteld is. Indien dan eens na HENDRIK IV, die het Rijk boven de waarheid liefhad, een vervolger der Hugenooten opstaat, een RICHELIEU, een LOUWIS XIV, zoo zal voor de vervolgdenden rondom het vrije *Oranje* tot ander Pella wezen, geregeerd van nu aan door den, naar het voorbeeld zijns vaders, gematigd Katholijken FILIPS WILLEM, later naar groote waarschijnlijkheid, door den hervormden MAURITS

of door FREDERIK HENDRIK en dezer kinderen. Dat Pella, ten voordeele van de edele zaak der Hervorming vestigen en opbouwen is, als hij ter reize zich aangordt, zijn doel, zijn uitzigt; en dat uitzigt heeft niet gefaald. Zoodanig was het eens voor de verdrukten in de *Cèvennes*; als zoodanig werd het door LODEWIJK XIV vervolgd, als zoodanig door WILLEM III geëischt onder de voorwaarden van den Rijswijkschen Vrede.

AANTEEKENINGEN

EN

BIJLAGEN.

Bladz. 221, reg. 12, v. o., *van het Burgemeesterschap*

Men mag er de opdracht van het Markgraaffschap bijvoegen, volgens BOR, t. a. p., B. XVIII, bl. 399.

„ De Prince is oock van Antwerpen naer Zeelandt vertrocken, om aldaer ordre te stellen, hebbende eerst by hem tot Antwerpen ontboden den Heere van SINT ALDEGONDE, den welcken hy aldaer liet, om in sijn absentie alle faecken ten besten te helpen dirigeren, want by hem volcomentlijck alles toebetroude. Die van Antwerpen waren oock met hem feer wel te vreden, ende hadden wel ghewilt dat hy Marckgrave hadde geworden, dewijle de Marckgrave niet bemint was, dan de Heere van ALDEGONDE sloech 't selve aff.”

Bladz. 221, reg. 7, v. o., *terug te leiden*

Zie BOR, t. a. p., bl. 367. „ Ten desen tijde was bin-

nen Antwerpen een geruchte gestroyt deur de Spaensgefinde, ende vijanden van de Prince van ORAENGIEN, als dat deselve Prince van ORAENGIEN de plaetsen van het casteel vol Franchoyfen ghebracht hadde, die hen aldaer sochten te beschantsen ende te begraven. Dit geruchte was heencomende deur seeckere affpalinge die men maecte voor op 't pleyn voor 't casteel, om die te betimmeren, scheidende de Heerstraten van de erven diemen betimmeren oft vercoopen soude. Op dit rumoer ontstont aldaer binne Antwerpen eenen alarm, ende de gemeynte liepen gewapent naer het casteel, en doorsochtent al: ende niet tegenstaende daer niet en werde gevonden, soo was nochtans de onregeltheyt soo groot, dat sommighe den Prince van ORAENGIEN schelden voor eenen verrader ende inbrenger van de Franchoyfen. Dit verdroot den Prince seer, bysonder om dat de Magistraet daer geen straffe over en dede, uyt vreesse vande ghemeente, die nu seer trots, stout ende moetwillich geworden was, daer aen men den aert van t'gemeen volck kan speuren, daerom en is het spreekwoort niet vreemt:

Geen plaegh soo groot in 's werelts pleyn,
Dan daer regeert het volck gemeyn.

Ende noch:

Op gheen ghemeen volck u verlaet,
Want ist nu goet, 't is morgen quaet.

Ende Casimannus seyt:

Sy worden bedrogen die op 'svolcx stemme bouwen,
Ey, men mach dien ontrouwen hoop niet betrouwen.

Bladz. 223, reg. 14, *lief gekregen gezag*

Over den aristocratischen zin bij de Staten van *Holland* en *Zeeland* geeft Mr. GROEN VAN PRINSTERER hier en daar onderscheidene aanwijzingen en opmerkingen; bij hoe menige gelegenheden die zin tot ongenoegen van den Prins zich vertoond hebbe, hoe die door veel en soms langdurig afwezen van den Prins gevoed werd en aangekweekt, hoe die aan den dag kwame door weezin van het ontvangen van een Luitenant Stadhouder in JAN VAN NASSAU. Zie *Archives*, T. V, p. 89—94; t. z. p. in de Voorrede, p. 10, 11; T. VI, p. 337, p. 415, p. 478—481. Door Mr. MEIJER is in het bijzonder opgemerkt, hoe aan de gezegde gezindheid in de Staten-Vergadering veel toebragt, dat in dezelve het overwigt had de derde stand, en deze door koop-handel in aanzien en vermogen hoog geklommen was, de twee andere standen er zijnde teruggegaan, en zelfs één derzelve, namelijk de geestelijke, niet meer bestaande in het geheel. Zie *de openbare Voorleznig* van dien geleerde, in de tweede klasse van het *Koninklijk Instituut*, ten jare 1835, bl. 63—69.

De Staten van *Holland* en *Zeeland*, na de afzweering van FILIPS zoo ongeneigd om ANJOU, en later hulverig om zelfs den geliefden WILLEM tot Souverein aan te nemen, zijn andertijds daarentegen gereed om aan den Scepter van *Frankrijk* of *Engeland* zich te onderwerpen. Een raadfel! Het wordt opgelost door de aanmerking, dat HENDRIK III *in afwezigheid*, maar ORANJE *presens* zal regeren. Zie KLUIT, *Staatsr.*, D. I, bl. 53. Op gelijke wijze plagten de Bisschoppen aan den Paus, wijd henen in *Italië* gezeten, de voor-

keur te geven boven den Aartsbisfchop, verdrietelijk digt op de hielen. Zou ook niet onder ons over het in 1816 vermeerderd Staats - kerkgezag wat veel gemeend en gezegd zijn? Het Ministerie van eeredienst roch is voor iederen Kerkeraad op afstand in *den Haag*, de Burgemeester integendeel was overal bij de hand, ja had binnen de' Consistorie - kamier te *Amsterdam* zijn' hoog opgeheven' stoel.

Bladz. 224, reg. 6, *befcheiden terug wijken*

Eene proef van gezegde befcheidenheid aan WILLEMS zijde, tevens van jaloerfchen zin bij de Staten, is wellicht, dat Zijne Doorluchtigheid het aangeboden Stadhouderfchap van *Vlaanderen* niet begeert aan te nemen, zonder vooruitgegaan advies van Hollands regering, en dat deze hem de aanneming liefst afraadt. Andere trekken van dergelijk fchrander overleg heeft MEIJER aangewezen of vermoed, hier en daar in zijne aangehaalde Voorlezing.

Bladz. 244, reg. 8, *de Monographie* FILIPS WILLEM

FILIPS WILLEM, Prins van *Oranje*, door JOHANNES PIETER VAN CAPPELLE; te *Haarlem* bij VINCENT LOOSJES, 1828. Uit dit gefchrift ontleen ik de gezegde aanwijzing. Toen FILIPS WILLEM, ten jare 1595 doot FILIPS na acht en twintig jare vrijheidsgemils onflagen, naar het Vaderland wederkeerde, was het Prinsdom *Oranje*, zijne erve na WILLEMS dood, in den meest verwarden flaat. MAURITS heette het als Regent voor zijnen gevangen' broeder te regeren, doch BLACONS, de Gouver-

Heer in naam des Regents, beheerschte het eigenmagtig, en noch MAURITS noch FILIPS WILLEM vermogt er iets tegen. Als echter de geweldenaar het geweld ten uiterste dreef, door met zijn dood het Gouvernement erfelijk te doen overgaan op zijn zoon en nevens dien op zijn vriend ORLEMOND, en daaruit tusschen deze en het Parlement, hetwelk de regten van den wettigen Heer voorstond, openbare oorlog ontstaan was, vond MAURITS goed tot herstelling van orde eene commissie van twee aanzienlijke personen af te zenden. Hij zondt ALDEGONDE en BREDERODE, hun in breeden last opdragende om ter eene zijde goedertierene amnestie aan te bieden, ter andere zijde de oproerigen teregt te zetten, en tegen hen het Parlement te handhaven, voorts al wat tot de welvaart en de eer des Lands behoort, handel, traffic, universiteit, scholen, wél te bezorgen, en niet het minst op de openbare godsdienst, hare instigting en wetten acht te geven. De Gezanten, op reis gegaan, kwijten zich van hunnen last, doch met weinige vrucht, of schier geene vrucht in het geheel. BLAONS (de opgevolgde zoon) en ORLEMONT ontvingen hen ja met schijnbaren eerbied, doch weigeren van hunne aanmatiging iets af te staan. Door de volksmenigte, welke tegen over het uitgeweken Parlement aan hune zijde staat, gesterkt houden zij hen buiten het Kasteel geweerd. De Gezanten zijn alzoo genoodzaakt in een burgerhuis hun verblijf te nemen, en daar haauwelijks veilig, voorts door openbaar schandspelschrift bespot, vinden zij geraden naar huis terug te keeren.

Den voortgang der onwaardige twisting en hare uitkomst, welke toch eindelijk FILIPS WILLEM in het rustig bezit van zijn Prinsdom ziet (námelijk met me-

dewerken van HENDRIK IV, wien hij door huwelijk met deszelfs nicht liefd heeft), ga ik voorbij, als tot VAN MARNIX geene betrekking hebbende. Haar geheel is door VAN CAPPELLE keurig beschreven, en authentiek volgens het verhaal van DE LA PISE, een inwoner van Oranje en die ALDEGONDE op deszelfs terugkeer naar den Haag vergezeld had, ook zelf bij latere zending door MAURITS is uitgekozen.

Bladz. 247, in de aantEEK., reg. 4, v. o.

Ampliss. et Nobiliss. viro, DN ADRIANO VAN DER MYLEN, Hollandiae, Zelandiae, Frisiaeque praesidi, etc.
S. in Christo.

Piliū meum isthuc animi gratia et visendorum amicorum proficiscentem, seu potius excurrentem; nolui sine meis ad te literis venire, vir amplissime, quo scires; me tui esse peraeque studiosum atque amantem ac unquam antehac. Quid in communi calumniandi, prope dixerim, rabie, ad meam tuendam dignitatem praestiteris, multis et sermonibus et testimoniis ad me relatū est. Fecisti nempe ad tua in me merita singularia et innumerabilia grandem accessionem. Itaque scito, me tibi nominibus jam infinitis esse obstrictum, ac proinde si quā in re gratitudinem testari possim, utere, frui amico sane quam tui studioso: Ego, si quaeris, valeo, uxore et lectissima et suavissima orbatu, in luctu ita vivo, ut me Christianum esse cogitem, et Christum peccatis tot et tam asperis atque adversis opponam rebus, et me in Domino, ac in resurrectionis spe mirifice consolere. Fuit sane, et est etiamnum vultus grave, acerbum, ac prope lethale: sed Christi me-

diei manus mali vim longe superat. Quo nomine ago Deo Patri gratias infinitas, qui me hac percussum, illac manu curat, refovet, reficit. Publicae res trahent me anxium, sed alia ratione, quam antehac; sollicitudo enim omnis cum animi conjuncta tranquillitate, in unius Dei arbitrio conquiescit, ab ejus nutu tota dependens, in ejus sinum se se exonerat; quod hactenus non licuit. Ita qui me laedere studuerunt, magno affecerunt commodo. Domino sit laus et gloria; ejus ego te curae ex animo commendatum esse cupio. Vale, mi Myll, et me amare perge, tuique esse amantissimum statue. Suburgo, secunda Aprilis, anno MDLXXXVI.

Tui studiosissimus
 PHILIP. MARNIXIUS
 ALDEGONDIUS.

Eenige brieven, behoorende tot de twaalf jaren van ALDEGONDES rust, deels aan waardige vrienden door hem geschreven, deels van zoo waardige hand bij hem ontvangen, en te zamen strekkende om den lof, welchen ik in deze zesde Voorlezing hem gewijd heb, op te helderen en te bevestigen, zal de Lezer gaarne hier ontmoeten. Allervriendelijkst waren mij die meest uit de volkomener uitgave der *Mémoires et Corresp. de Mornay*, in twaalf Deelen, eer ik zelf die bezat, medegedeeld door den Heere Mr. VREDE, en wel hier en daar verrijkt door zijne aanteekening.

Gedeelte van een' brief van MORNAY DU PLESSIS aan BUZENVAL, aangaande de ambtelooze afzondering van

ALDEGONDE Op *Westfouburg. Mem. et Corresp.*, T. IV, p. 244.

Quant à M. de Saincte ALDEGONDE, *dit* vicem, non *est* *quisquam*, mais de ceux qui le font inutile, et peut estre toutefois le rendent plus utile à la poste, car je ne l'estime pas oisif.

Brief van ALDEGONDE aan M. DU PLESSIS, van 17 Mer, 1593. t. a. p., T. V, p. 414, 415.

„Monsieur, vostre lettre du 3^d d'Avril m'a esté livrée le 29 dudit mois, étant sur le voyage de *Allemagne*, toutesfois il a encores esté différé jusqu'à ce jourd'hy, que nous pensons nous embarquer pour entreprendre le voyage vers *Staden*. Je pry le bon Dieu qu'il y veuille donner sa benediction. Je crains encores les traverses pour la mauvaise vollonté, puissance et nombre de ceux qui taschent l'empescher. Mais Dieu est plus puissant que tous. Si quelque occasion s'offre de faire service à nostre maistre, je l'embrasserai de toutes mains. Si par delà s'offre quelque chose en quol vous pensés que je me doibve employer, je vous supplie m'en advenir, et informer de ce qu'il faudra faire. Je n'escris pas à sa majesté, pour ce qu'il me semble *superflu*. Et en cela je me regle selon l'advís de M. DE BUZENVAL. Vous cognoissés mon affection et desir, ou plustost devotion, car je me suis une fois consacré au service de l'eglise et de ce bon prince, que Dieu a esleu pour protecteur d'icelle. Je n'attends que les occasions. De les chercher ambitieusement ne me permet mon naturel. Mais je les embrasserai avidement quand elles s'offriront. Touchant vostre estat j'en ai fort bon espoir, à cause que le voyant desesperé, j'es-

pere que Dieu se souviendra de ses misericordes. Mais le *notre* me semble en danger pour ce que ses ulceres sont cachés et comme cicatrisés dessous les ampoules de quelque prosperité, laquelle nous advient, pour ce que Dieu tient l'ennemi empesché ailleurs, et nous le ~~plus attribues~~. Mais quel, vous sçavés *ἀρεῖς ἐπειρή-
ται ἑἴς τὰ κλίματα τοῦ θεοῦ*. Il faut donc travailler; et lui en recommander les issues. Nous avons ici de nouvelles que le roy auroit surpris *Dreux*. Je pry Dieu qu'il soit vrai. M. le comte assiege *Cortemborgues*. Il fait faire des forts et boulevarts royaux aux avenues; du reste est bien retranché et pallissadé. J'espere que l'ennemi n'y voudra mordre, ou que ce sera avec honte et perte. Je crains plus la division par laquelle il nous pourroit faire du mal, estant nostre gendarmerie foible, et nos garnisons assés degarnies. Mais j'espere que le Seigneur sera avec nous. P. DE MARNIX."

Brief van M. DE PLESSIS aan VAN MARNIX, geschreven uit *Saulmur*, 20 Maart, 1594. T. a. p., T. VI, p. 34, 35.

„ Monsieur, en ces ennuis publics, je ne trouve consolation qu'en la conference des *bons*; et entre ceulx là je vous tiens des meilleurs, mesmes en la meilleure partie, que j'estime le desir de la gloire de Dieu, et de l'avancement de la vraie chrestienté. Avec tels j'aime mieulx soupirer profondement que rire effusement avec les autres; parce que le plus souvent Dieu se rit de nos ris; et, au contraire, exauce nos gemissemens et nos larmes. Doubtés vous que ces changemens ne m'ayent percé jusques à l'ame? Pensés vous

que j'appelle *prosperité* ce qui en reussit? J'ai toujours plus crainct, et Dieu le scait, ses graces que ses chastimens; parce que ceulx ci nous rappellent vers lui; celles là nous endorment en nous mesmes. Et pourtant je tremble aujourd'hui de tant plus, et pour le roy et pour l'estat. Mais Dieu seul soit arbitre de ses jugemens et de ses misericordes. En particulier, monsieur, faictes moi toujours cest honneur de m'aimer, et croyés que je vous honore uniquement. *Faites moi aussi quelquefois part de vos solitudes; car j'estime vos deserts plus fructueux et plus fertiles que nos plus cultiyées habitations.* De moi tenés moi pour ung homme noyé dedans les sollicitudes de ce temps, mais qui desire nager, s'il est possible, jusques aux solitudes. J'aurai soing de *ce jeune homme* que me recommandés pour le rendre utile à sa patrie et agreable aux siens. Le desir que j'en remarque en lui m'en faict bien esperer; et je n'y obmettrai rien que j'y puisse. Et sur ce, monsieur, je salue bien humblement vos bonnes graces, et pryé Dieu vous avoir en sa sainte garde.

Et par apostille estoit escrit: J'ai leu ung livre qui faict mention de vous, d'ung SIBRANDUS LUBERTUS, qui m'a fort pleu (1). Cette façon d'escrire me semble tres commode et à enseigner et à convaincre."

De in dien brief bedoelde jongeling was allerwaarschijnlijkst geen ander, dan de vermaarde FRANÇOIS VAN AERSSSEN, even als VAN MARNIX, een geboren Brusse-

(1) Zie *De Vriend des Vaderlands*, die ons het geschrift van LUBERTUS leert kennen, met veel wetenswaardigs daaromtrent, vooral betrekkelijk tot VAN MARNIX, D. V, St. VI, bl. 444 verv.

laar, en die, zijne letteroefeningen te *Leiden* volbragt hebbende (blijkens het schrijven van DU PLESSIS, van dienzelfden 20 Maart 1594, aan den Ambassadeur BUZENVAL te 's *Hage*), na cenig toeven, bij MORNAY aangekomen was, om zich onder diens leiding, nader voor het vak der Staatskunde voor te bereiden. (*Mém. et Corresp.*, T. VI, p. 33. BAYLE, *Dict. Hist. v. Aersens.*; AUBERI, SCHELTEMA, GOETHALS, *Lectur. relat. à l'Hist. des Sciences etc. en Belgique v. Aersens*, enz.)

Weder in hetzelfde Deel, bl. 509 verv., een brief van ALDEGONDE aan DU PLESSIS, gedagteekend 8 Julij, 1596.

„ Monsieur, la presente n'est pas pour vous interpellier de vos affaires plus urgens, ni pour vous advertir de chose qui le merite, ains seulement pour ne tomber en ceste faulte d'avoir laissé passer M. DUMOULIN vers là sans mes lettres et recommandations à vos bonnes graces, et vous tesmoigner la continuation de ma devotieuse affection à vous faire service. Les affaires publics vont tousjours sous la mesme conduite, à savoir, de nostre grand Dieu qui fait des choses que nostre entendement ne comprend pas; cependant il les mène finalement à tels termes que nous sommes contraincts d'y reconnoistre et sa justice et sa sapience eternelle, et quant et quant sa benignité inenarrable envers les siens. Jci, en ces pays de Hollande et Zee-lande, il nous donne repos, tranquillité et *prosperité à souhait*; mais il ne laisse pourtant de nous faire voir les Egyptiens et l'armée de Pharaon estendeue sur le bord de la mer. L'on nous menace, l'on nous effraye aussi quelquefois; mais nous sentons tousjours la main

tres benigne de nostre Dieu sur nous et à nostre secours. La France est plus subjecte aux grands chocs, et si ne puis je doubter que Dieu ne mene le tout à bonne fin. Depuis que M. DES BAUVES vostre fils est parti d'ici, nous n'avons eu de ses nouvelles que je sçache; mais j'espere que le bon Dieu sera son conducteur, et que vous aurés occasion de lui en rendre action de graces. Pleust à Dieu qu'en ce temps present nous eussions beaucoup de telles nourritures! Mais Dieu veult que nous ayons tousjours les yeux fichés sur son bras, et voilà pourquoi en chaque siecle il nous donne des hommes auxquels nous pouvons plus tost contempler ce qu'il pourroit faire si nous lui estions obeissans, que ce qu'il veult faire: à lui soit toute gloire. Monsieur, faictes moi cest honneur de croire que je vous suis et serai tousjours, etc."

Eindelijk treft men nog in het IXde Deel, bl. 62 verv., aan een schrijven van VAN MARNIX aan MORNAY, uit het laatste jaar zijns levens. Daaruit blijkt, hoe gretig ALDEGONDE telkens van de gelegenheid, dat een zijner landgenooten zich naar *Frankrijk* begaf, gebruik maakte, om DU PLESSIS eenige regelen te doen geworden.

„ Monsieur, ayant si bonne opportunité de saluer vos bonnes graces de mes lettres, comme est le voyage du sieur docteur BREDERODE, allant en court, je ferois tort à la faveur qu'il vous à pleu de tout tems me faire que de m'aimer, si je faillois à mon debvoir. Vous aurés donc ici tesmoignage du service que je vous ai voué pour toute ma vie; et, s'il vous plaist, vous le prendrés pour arrhe et assurance que je me rendrai tousjours obeissant à vos commandemens. Le

subit changement de ceste paix (van *Hernim*) a ung peu alteré ici les coeurs des hommes; mais il semble qu'ils se remettent et reprennent leur premiere resolution, avec autant de courage qu'ils firent oncques, car d'imaginer ici aucune paix solide avec l'Espaignol, n'y a point d'apparence. On traite avec la royne d'Angleterre. Elle y a envoyé M. VERRE (Vere.) Les conditions qu'il propose sont encotes tenues secretes. On dict que l'Angleterre a fort incliné à la paix, et que si le regard de ces pays, lesquels sembleroient par là estre abandonnés, ne l'eust empeschée, que pieça la conoclusion en seroit prise. Dieu, qui condaict tout, nous veuille donner ce qui est pour sa gloipe et pour le salut de son peuple. Nous attendons ici en devotion vostre livre de la messe. Je vous pryé que bien tost il voye le jour. Je suis ici *oiseux* pour les continuelles afflictions que Dieu m'envoye de maladies de goutte, de gravelle, et autres incommodités de vieillesse, sans relasche. Ce voyage d'*Orange* m'a comme mis sous le pied et rendu inutile. Quoiqu'il en soit, je vous demeurerai toute ma vie vostre affectionné serviteur et humble ami."

Escrit à *Leyden*, PHILIPPES DE MARNIK.
ce 10 Juillet, 1598.

Het is denkelyk over dat met zoo groot verlangen gewacht werk, dat *Scaliger* (M. DE LA SCALA), den 6den December 1598, aan DU PLESSIS schreef. (T. z. p., T. IX, p. 190). „Monsieur, je vous remercie tres humblement de vostre admirable present. C'est tout mon contentement; j'y employe les meilleures de mes heures, et ne me puis saouler de sa lecture. Ne doub-

nes point que bien tost vous ne le voyiés en Hollan-
dais, allemand et latin; car jamais livre ne feut si bien
venu et recherché qu'est celui lá. M. de Saint AL-
DEGONDE de MARNIX en faict imprimer ung de mesme
argument, en mesme langage, mais en aultre disposi-
tion. Certes, Monsieur, s'il fault dire librement mon
avis, je crois que nul n'eust si bien sceu traicter ceste
matiere que vous l'avés traictée; car tous ceulx qui
par ci devant en ont escrit n'en ont traicté qu'ung mem-
bre, ou confuté les erreurs par une voye. Vous n'a-
vès laissé aucung endroit de la forteresse qui feust
battable ou vous ne l'ayiéq. Quant à nous,
nous ne pouvons qu' admirer en cest oeuvre les graces
que Dieu a mises en vous, et y savourer le fruct que
nous en pourrons recueillir. Ceulx qui vous ont
donné à entendre que nous travaillions sur le vieulx et
nouveau Testament ont compté sans parler à l'hoste.
Quand nous le pourrions faire, nous ne l'oserions en-
treprendre. Il nous suffira doresnavent d'apprendre, et
non d'enseigner. C'est nostre but."

Bij het lezen van dezen brief van SCALIGER viel mij
onder het oog, dat het geschrift van DU PLESSIS over
het Heilige Avondmaal in het licht stond te verschijn-
nen en werkelijk verschenen is, terwijl nog de uitgave
van ALDEGONDES werk bereid en verwacht werd (1);
en nu in dezen evenvóór vermelden brief van ALDE-

(1) De brief van SCALIGER negen dagen slechts vóór ALDEGON-
DES dood geschreven zijnde, heeft deze de uitgave van zijn werk
niet mogen zien. Na zijn overlijden werd het door de Weduwe
aan de Leidse bibliotheek ten geschenke gegeven; volgens be-
sig van PRINS, t. a. p., bl. 76.

GONDE nog eens terugkeerende, prees ik, bewonderde ik den edelen zin, naar welken hij het eerlang en vroeger verschijnen van het werk van DU PLESSIS zonder eenige spijt ja met blijdschap te gemoet ziet, niettegenstaande chans het zijne, van gelijk onderwerp zijnde, of zal moeten achterblijven of aan goede vrucht en aan lof veel verliezen. Zoo gereede achterstelling van het *eigene ik* is gewis niet het dagelijksche.

Er is onder de schriften van VAN MARNIX mede *eene trouwe vermaninge aan de Christelicke Gemeeynten van Brabant, Flanderen, Henegou, ende andere omliggende landen, beyde die noch onder 't cruice sitten, ende die buyten 's lants geweken zijn* (1). Ik kende het werkje uit de opgave van den lofredenaar PRINS, meer echter niet. Doch onlangs, als de vriendelijke hand van Prof. HERINGA het mij medegedeeld had, heb ik het gelezen, en gevoel mij nu opgewekt om er, en wel te dezer niet ongeschikte plaats, eenig verflag van te geven. Voor de eerste reis is het geschriftje uitgegeven in het jaar 1589 te *Leiden*, bij JAN PAEDTS, en waarschijnlijk was het kort te voren geschreven. Later is het met weinige verandering herdrukt. Van deszelfs gelegenheid en inhoud, reeds uit den titel te ramen, ga ik eenig nader berigt geven.

(1) Van gelijke strekking is de in rijm gestelde Voorrede der Lofzangen uit het Oude en Nieuwe Testament, met de Psalmberijming zamengevoegd, welke Voorrede tot titel heeft: *den verstroyden Nederlantschen Gemeeynten JESU CHRISTI, die om des geloofs wille hebben uyt haere Vaderlant moeten wycken.*

Was het gerechtigde geloof in de Zuidelijke Gewesten van *Nederland* van vroeg af en wel daar het meest ingedrongen, thans zag men het er genoegzaam verbannen. Reeds van 1579 aan, dreven de Malcontente Walen hetzelfde van hunne Landfchappen uit; later *PARMA*, bij den grooten voorspoed zijner wapenen, uit *Brabant* en *Vlaanderen*. Bij de inneming van elke stad eischt hij, in naam des Konings, de Roomsch-Katholijke Godsdienst in al hare regten dra te herstellen, daarentegen alle oefening van de zoogenaamde nieuwe Godsdienst streng te verbieden; voorts, dat de belijders van deze of zouden afzweren, of van hunne vaderlijke woning naar elders zich verwijderen, het zij dan terstond, het zij, bij eenige meerdere toegevendheid, binnen twee of wel binnen vier jaren. Te beklagen was het lot hier verbannen; ja wel in grooter of kleiner mate te betreuren naar gelang van hunne bijzondere omstandigheden, echter doorgaans veel; en viel aan sommigen, als te *Antwerpen*, *Gent*, *Brusfel*, die nog twee of vier jaren in de Vaderstad blijven mochten, daardoor eene aanmerkelijke verzachting toe, zij daarentegen kwamen in groot gevaar om aan het zuivere geloof in meerdere of mindere mate ontrouw te worden.

Tot deze beide (volgens den titel, *die noch onder 's erweise sitten en die buyten 's lants gewaken zyn*) is de toespraak van het boekske gerigt, een woord van vermaning en waarfchuwing, een woord van vertroosting en bemoediging, nog een ander derde woord. Beide zamen worden zij tot vertroosting gewezen op het geruste geweten, hetwelk de trouwe belijder van nu aan geniet, en op den rijken loon, die hem wacht, de heerlijkheid, bij welke het lijden van den regenwoordigen tijd niet te waarden is; bel-

de zamen, tot aanmoediging, op de magt en trouw van den Koning der Kerk, die onfeilbare waarborgen, dat aan de verdrukte en vervolgte waarheid handhaving en eindelijk heerlijke uitkomst niet ontgaan zullen. De vermaning en waarschuwing daarentegen zijn, naar den verschillende stand des eenen en des anderen, van onderscheiden inhoud. Die naar buiten 's Lands, de Noordelijke Gewesten er onder geteld, waren uitgeweken, liepen gevaar om over sobere kost ontevreden te zijn en te morren, om naar verlossing en terugkeer in de Vaderstad drijvend te haasten, om bij toedoen van zoodanig ongeduld de maatregelen der hooge Overheid te bedillen en te lasteren. Van zulk eene verkeerdheid dan hooren zij voor zich op het ernstigste zich afmanen. De andere, naar de gegevene vergunning als nog onder het kruis gezeten, of wel na den vergaarden tijd in eenigen schuilhoek achtergebleven, waren in groot gevaar van ontrouw. Hoe ligt zal het, door aandrang van begeerte om bij huis, have en vrienden te blijven, er toe komen, dat men zijne Protestantsche gezindheid volstrekt ontveinst, ja allengs, dat men aan het Roomsch-Katholijke bijgeloof, naar uiterlijk bedrijf, eenig deel neemt, zich zelven opdringende, dat het toch binnen het hart wél gemeend blijft (1). Daarnevens gaven die onwilligen om van huis en have te scheiden duidelijk blijk, dat de openlijke eeredienst en gemeenschap der heiligen bij hen op geringen prijs stonden.

(1) Zie bl. 12. „Effen als of een echte vrouwe haren man soude willen dietz maken, dat sy met andere mannen boelcerende, in haer herte nochtans haren eygen man getrouwe bleve.”

Dringend dan worden zulke vermaand om het onreine *Babel* zoo eerder zoo liever te verlaten. Roekeloos toch ware het om voordeels wil aan zoo groote verzoeking tot afval zich bloot te stellen; onwaardig, gelijk *LOTH*, om vetter akkers den schat van het zuivere geloof ligt zelf te verliezen, en zeker aan zijn nakroost te doen verliezen; berispelijk aan ruimer inkomst of aan verkeer met vrienden te willen opofferen het gehoor der prediking van het zuivere Woord, een voorregt, naar welks genot *DAVID* in zijne omzwerfing zoo zeer verlangde. En mogt wel het verhuizen zoo zeer bekommerd worden door de zorg, hoe elders het genoegzame brood te vinden? Die de vogelen des hemels spijzigde, zou immers geenen menschen, geen' trouwen belijder zijns naams het brood laten ontbreken. Vermaanden hen daarvan niet hunne jonge kinderen, iederen morgen en avond aan hunne tafel in het gebed zeggende: *" 't is God, die alle vee zijn voedsel geeft, den jongen raven, die hem aanroepen,"* vermaanden hen daarvan niet de dieren zelfs, de zwaluw en oijevaar, uit vreemde landen opgevlogen, zonder te weten, wat zij alhier vinden zullen om zich te onderhouden? (1) Indien echter, voegt de vermaner met bescheidenheid daar bij, dezen en genen zijne omstandigheden dringend mogten aanraden om de Roomsche beplekte stad niet te verlaten, dezen legt hij op om dag aan dag wél toe te zien, dat hij geen' enkelen stap van goede trouw afwijke, en bij dagelijksche zelfbeproeving met nieuwen moed zich omgorde, om te dragen, al wat hij wegens onkreukbare trouw vinden zal te dragen, ware het ook

(1) Zie bl. 43.

gevangenis, ware het ook marteldood (1). — Er is eindelijk in het geschrift eene weder tot allen gewende dringende aansporing om zich van wege groote zonde-schuld voor God te verootmoedigen, tot welke aansporing naast behooren de bijgelegene stukken van DANIELS Gebed, den 51sten en 130sten Psalm, als schoone voorbeelden van verootmoediging. Om dit wél te verstaan zij opgemerkt, dat de verbanning van het licht des zuiveren geloofs door den vermaner beschouwd wordt als tucht, ja straf, die men door afwijken van Gods heilige wet zich had waardig gemaakt. En is wél die beschouwing, zij dezelve ook aan onzen tijd

(1) Zie bl. 53. „ Ofte so ghy ymmers bevindt dat uwe rekeninge wel so verre strecke kan, ende in uwe herten een gewisse getuygenisse verneemt dat ghij bereyt zijt het cruyts der vervolginge stanthaftichlick op te laden, ende Godes naem int midden van *Babylon* onvertzaegdelick te belijde, so houdt alrijt dese vermaninge des Heeren CHRISTI voor oogen: *En vreesst u niet voor de gene die het lichaem dooden, ende en kunnen de siele niet dooden, maar vreesst vele meer den genen die beyde siel en lichaem te verderve in de helle werpen can.* Denckt en geloofst vastelick dat God in den hemel sittende, aller menschen herten in zijner handt houder, Ende deselve aldus leydt en beweegt, dat sij niet en kunnen wtrichten, dan tgene dat hij tot den besten orboor zijner wtvercore hun eygentlick wil toelaten. Dat hij der leeuwen murylen can toebinden alst hem gelieft en der walvische neusgaten toeringelen. En en laet ons niet weder-varen boven tgene dat hij ons kennet salich te wesen. Satan selve met alle de zijnen en kunnen niet eenen vinger seppen noch roeren sonder zijn gehingen, ja sonder zijnen willen. Dewijle dan dat alle uwe hayren getelt zijn, alle uwe vluchten ende dolingen opgeteekent, alle uwe tranen in Gods cruyck gelloost worde, alle uwe suchtinge in zijn registerboecken opgeschreven en

wat vreemd geworden, volstrekt tegen te spreken? In mij niet voor het minst toe te stemmen, zoo ver van een aan misdrijf verlaafd leven, gepaard met laauwheid jegens en ontrouw aan de waarheid, de uitdooving van het licht der waarheid het eigene jammerlijke gevolg is, en alzoo de natuurlijke straf? Intuschen heeft mij bevreemd en getroffen van de zeden der voorvaderen, en wel menige en menige, die aan het nieuwe geloof waren toegedaan, niet uitgezonderd, eene allerongunstigste beschrijving te vinden, eene beschrijving, waarover ik mij om der vaderen en der Hervormden wil diep schaam. Moge zij door den gestrengen man, onder klagen en in zijne retraite, eenigermate overdreven zijn (1)!

dat God het ooge gestadichlic over u keert, die getrouwe is, ende u niet en sal laten verfocht worde, boven tegene das ghij kundt verdrage. Geest hem oock de eere, dat hij warachtich is, en.

Richt uwen wech op God: laat Hem betijen,
 Betrouw maer slechts: staet vast op hē gēlicht,
 Hij sal u saeck behoorlick doen verlijen,
 Hij sal u recht in alle mans gēlicht,
 Als eenē glantz, end' u onschult doe blijcken,
 Reyn ende clær als het middaegsche licht.

(1) Zoo schrijft hij bl. 63, 64. ²² Aengaende hoerereien, overspelen ende allerley oncuysheyt beyde in woorden ende in wercken, hoe soudē wij cunnen geloochenē dat sij schier so gemeyn onder ons geworden waren als onder eenige ongeloovige? Ja in vele geselschappē der genen die haer voor Christenen wilden wtgeven, ende hoorden dagelicx Godes woort, ende genoten zijne Sacramenten, pleegt mē schier anders niet te hooren dan vuylfinckende onnutte vrotte redenen, die niet wt eenen tempel Godes (sulcx als

Doch genoeg om u de trouwe vermaning, onder de
 Schriften van ALBERGONDE niet het minst waardige, te
 leeren kennen. Zoo ik tot het gezegde nog iets voeg,
 het zij dan over de betrekking van den Schrijver tot den
 inhoud van het geschrift. Met dat oog heb ik voor
 mij het geschrift gelezen, en het werd mij nu in dub-
 bele mata gewichtig, aantrekkelijk. Ik wil dan, waerde
 Lezer! dat ook gij het zóó leest.

Peinzend en treurig ziet een reiziger de plaats aan,

als der Christenen lichamen zijn) maer wt stinkende poelen van
 alle oncuysheyt schenen gesproten te wesen: ende werden noch-
 tans met genoechte ende met lacchen voor het meestendeel opge-
 nomen, even als of men al sulcke grouwelicke fondē voor een
 zbelheyt ende behēdicheyt hadde geacht. Geswijge dat men wel
 in sommige steden alsdanige ontuchtige bloedschanden met oog-
 laykinge geleden heeft, diemē onder Heydenen ende Barbaren
 nauwelijck en soude gevonden. Want, hoe slap dat de justitie
 geweest zij in het straffen der sonde, is onnoodich te segge,
 dewijle het genoeg blijcken kan bij Remissen en pardoebrieven
 diemē dickmael verleent heeft den genen die sulcke daden bedre-
 ven hadde daer een geheel landschap om soude verfinckē. In
 giericheyt ende getrapinge hebbe wij geene zate noch geslachte
 xer werelt oyt gewcken, ja het schijnt dat ons landt enckelick
 daar op gegrondt ende gesticht sij, even als of alle onse welvaert
 in het oytasten van vele gelts gelegen ware, ende dat wij het
 goet va deser werelt met ons soude mogen mede drage om hier
 namaals daer op te leven. Waer wt al sulcke moordadige woec-
 kerijē ontsprote zijn, die onder ons de loop sonder straffe, ja
 schier sonder achterdencken gehadt hebbe, daer sicken de Joden
 selve bijna van schamen soude, ja men soude schier voor enen
 schandtoot en groote ergernisse geachtet hebbe, soo yemant gemel-
 der hadde, van den woecker met eenige tucht, rygal of mass te
 bepalen, so schenen alle dingen vrij ende geoorloft te wesen,....

welke, als Karthago, nu woest en ledig, weleer eene fraai gebouwde en volkrijke stad aan het oog vertoonde. Maar met nog treuriger aandoening denken wij aan de landen, waar, volgens de geschiedenis, vroeger het licht des levens, het zij bij den eersten, het zij bij den herrezen opgang deszelven, glansrijk straalde, en later de duisternis van het Mohamedanisme, als in *groot* en *klein Azië*, *Griekenland*, *Macedoniën* heerschend is geworden, of de nog dikker duisternis van een Spaansch Roomsch-Katholicisme de gezuiverde leer heeft uitgebannen. En hoe schokt ons, u en mij, reeds de bloote gedachte, dat in ons *Noord-Nederland*, gelijk het, helaas! in de Zuidelijke Gewesten geweest is, de Hervormde kerk allengs verwoest wierde en afgebroken; onze Hervormde kerk neêr-ge worpen en voor haar de Roomsch-Katholieke aanzienlijk opgebouwd; dat ons nederig doch innig en waar fierlijk gebouw, achter den weidschen glans van het Roomsche verscholen, voor het oog nauwelijks merkbaar stonde; dat ons vrij Protestantisch geloof, de kroon van tachtigjarigen strijd, bekommerd lage aan den voet van Pauselijke en Bischoppelijke heerschappij! De gedachte is verschrikkelijk, ondragelijk. En het is zoodanige omkeering, welke VAN MARNIX op zijn *Westfouburg* huisverig ziet en beweent, die, werkelijk getroffen, hem voor het oog tegenwoordig is. De Zuidelijke Gewesten zijn het land zijner geboorte; en dáár, in zijn Vaderland, ziet hij de vele Hervormde Gemeenten, eene te *Brusfel*, eene te *Antwerpen*, eene te *Gent*, eene te *Valenchijn*, andere elders, die voor weinige jaren wél gevestigd waren, thans de eene na de andere omgekeerd, hare gebouwen geslecht, hare leden verbannen, de weinig overgeblevenen bang verscholen. Hoe diep

smart het hem! En nog is er, hetwelk aan zijne smart toevoegt. De omgekeerde Gemeenten waren voor geen klein deel zijn bouwwerk, het uitgeroeide reine geloof was zijne gezaaide en gekweekte plant; en op dat treurig verlies van zijn' arbeid rust thans zijn oog in zijne laatste rustjaren, de laatste vóór het graf, waar anders de zegenrijke vruchten des arbeids den afgewerkte plegen te verkwikken!

Beklagen we niet, onder het lezen des *gestrouwe vermaning*, VAN MARNIX, den man, wien zoo grievend verlies bejegent, ja hem, ook op zijn anders vreedzaam en veilig *Westfouburg*, bijna nog meer dan de verbannen en onder het kruis gezetenen? Doch hij verdient, volgens zijn meergemelde geschrift, meer dan ons beklag. Hij verdient daarnevens en daarboven in groote mate onze hoogachting; en dit gevoel jegens hem wilde ik meest bij u opwekken. Van wege het, bij reactie verloren, aanzienlijk terrein zit hij niet diep gedrukt en bang bekommerd daar neder. Zijne droefheid en zijn' kommer ja deelt hij aan zijne vrienden mede in brieven; stort hij vooral uit in het dagelijksche gebed; doch onder het klagen hangt zijn hoofd niet neer, hangen zijne handen niet slap. Met kracht en moed voert hij den strijd, welke na de nederlage nog overig is. Strekt niet de *trouwe vermaning* om te behouden, zoo veel nog te behouden zijn mag, om de in het Zuidelijke Gewest weggeworpene planten in den Noordelijken grond wél over te zetten, of die, zoo ver zij hebben moeten achterblijven, dáár zuiver te houden en op te kweken, ten einde uit dezelve een goed zaad te winnen, hetwelk van nu aan, of hier of daar, en te eeniger gunstiger tijd rijkelijk uitspruit. En terwijl

zijn vermaanwoord met vurigen ijver, met hoogen ernst, met groote kracht de verbannen voor het Hervormde geloof zoekt te behouden, heft het mede hem zelven op boven den druk. De verftrooide en lijdende met krachtig woord toefprekende, werpt de jammer van het geleden verlies hem zoo weinig neer als den kloeken krijgsoverfte de bekomene nederlaag, onderwijl hij staat aan het hoofd zijner dappere en wel geordonneerde retrais.

Even krachtig als het vermannend woord spreekt, is ook de rede, waarmede VAN MARNIX den neêrgeboggen, verbannene of onder het kruis neêrgezetenene, zoekt op te beuren, den wankelenden moed hem te sterken, door vertrouwen op God menwen moed hem in te storten. Het gereinigde Evangelie, schrijft hij, is Gods zaak; en wat zou de wederpartij er tegen vermogen? Wat heeft zij bij alle aanspanning en vereeniging van magt er tegen vermagt? En insgelijks dit bemoedigend (1) woord,

(1) Zie bl. 19, 20. „ Voorwaer wij hebben hier we in den eersten groote oorzak van ons hoogelick te troosten ende te stercken in den geloove, als wij bedencken dat gelijckerwijs als aller Coningen ende Potentaten macht ende geweld, ja al waren sij alle op eenen hoop getast, niet machtig en is, om eenen wederschijs van eenen blixem te weiren: Also en is oock alle hare cracht, geweld, behedicheyt ofte schalicheyt geenslins machtich om den loop des Euangeliums int allerminste te verhinderen ofte terugge te houden. Wij hebben yammers met onsen oogen gesien dat Gb saen als den barmhertigen Vader gelieft heeft, wt de diepe afgrijpselicke duysternissen der gemeyne afvallicheyt, daer PAULUS ende PETRUS duydelick van gepropheteert hebben, het licht zijns heylige Euangeliums te laten schijnen, ende de eerlicheyt CHRISTI JESU onses eenigen middelaers en Salichmakers, welcke in den diepen pool van so menige verfcheyden afgoderijen, en aenro-

terwijl het van hem tot anderen uitgaat, spreekt eerstelijk hem zeiven toe. Hij matigt zijn' kommer; hij legt zijn' kommer af; hij geloofst, dat, God vóór zijnde, niemand en niets zal tegen zijn; niemand en niets zal beletten, dat de waarheid, bij het licht der Hervorming opgegaan, zal blijven schijnen; allensz zal aanwinsen; zij het ook met tusschenkomende versochtering, zal toonen; eens over de duisternis volkomen zegenvieren. Hij geloofst, dat alzoó ook zijn arbeid, moge die thans in zijne vaderstad *Brusfel*, in *Antwerpen*; in *Gent*, in andere akkers feilen, niet verloren is, niet vergaan zal!

Dat ook wij, Broeders! ieder naar ons vermogen, arbeiden en strijden voor het zuivere en vrije geloof! Ten tijde als de duisternis dreigend veld wint, niet ontmoedigd in den strijd verslappen, maar veeléer dien aanblinden. ZOO VAN MARNIX. Ten dage der nederlaag was zijn aangedrongen

pingen der verstorven menschen, schone bijna verlickt te liggen, weder vā niens aen te openbaren, so en heeft doch alle het verbliden, poogen ende tegenworstelen der Keyseren, Coninge ende Potentaten, hoe machtig ende geweldich sij ooc geweest zijn, niet meer gevoordert tot verhianderinge van Godes werck, dan of sij met de kant hadden den blixem ofte sonneschijn willen bedecken. Ja hoe meerder en schrickelicker dat hare macht geworden is in der menschen oogen, ende haer tegenweiren en worstelen geweldiger, hoe meer oorfaecks ende stofs sij gegeve hebben om Godes eerlicheyt grooter ende schijnbaerlicker te doen blijcken. Want hadden sij so vele meeyten niet gedaen, ende alle hare cracht, geweld, abelheyt ende behedicheyt niet te werck geleyt, ofte dat maer slechte Vorsten ofte clayne Conincakes haer dies en hadde ondernome, voorwaer de cracht des Heeren en soude so doorluchtigh ende schijnbaer niet geworden zijn."

gebed: *Uw Koninkrijk kome! Uwes is het Koninkrijk, en de kracht en de heerlijkheid tot in eeuwigheid!* Wakker en moedig ten einde toe was zijn arbeid voor het Rijk Gods, ten dreigenden dage niet verflaauwd. En bleef wel zijn gebed onverhoord? Waarijk niet! Juist door de verbanning der waarheid uit de Zuidelijke Gewesten wies zij en werd zij bevestigd in de Noordelijke. — Zalig, die op God vertrouwt! *Soit*, naar ALDEGONDES devies, *le repos ailleurs*, van nu aan ontbreekt dezen de voormaak niet.

Onder het herzien dezer Voorlezing is mij nog een kenbaar parallel tusschen VAN MARNIX en DU PLESSIS voor den geest gekomen: ik bedoel, dat gelijk VAN MARNIX staat tot OLDENBARNEVELD, zoo DU PLESSIS tot ROSNY. In menige brieven ware dit aan te wijzen, waar voor deze half ledige bladzijde verre te kort schiet (1). Doch genoegzaam vertoont het zich in de houding, welke wij bij ROSNY opmerken, ter gelegenheid van en gedurende de ongenade van DU PLESSIS bij HENDRIK, wegens zijn geschrift *sur l'Eucharistie*, van 1598 tot 1605. Menige vrienden betuigen hem in den loop van dien grievenden tijd hunne hartelijke deelneming, onbepaalde hoogachting, hoogen lof. ROSNY daarentegen, aan het Hof in rijkelijk genot van 's Konings gunst, zwijgt. Is het niet alleenlijk, maar ook genoegzaam op te losfen deels uit lang gezetene jaloersheid tusschen de twee vertrouwelingen des Konings, deels uit de verscheidenheid van zin en handelen, naar welke de een meer, de ander veel minder aan het Hof op den windwijzer ziet, naar welke ROSNY in het jaar 1593 den Koning zijn afval van de waarheid had toegegeven, DU PLESSIS die ontrouw standvastig ontraden had?

(1) Als *Mémoires et Corresp.*, T. IX, p. 433, 441, 460.

**WILLEM III, BESCHERMER VAN HET HERVORMDE
GELOOF TEGENOVER *LODEWIJK XIV*; DE EER-
STE UITGEGAAN VAN *WILLEM I* EN *ALDE-
GONDE*, DE TWEEDE AFGEDAALD VAN
HENDRIK IV, AAN DE HERVORMDE KERK
ONTVALLEN.**

Zyne werken volgen hem.

JOHANNES.

Welke vrede zoo blij, als de Munsterfche, gefloten in het jaar 1648! Er is dáár het einde van het bloedig geweld, door de oude Roomsch-Katholijke Kerk, in den loop der XVIde, en bij hervatting gedurende de eerste helft der XVIIde Eeuw, tegen de nieuwe Hervormde Kerk aangerigt. De bang vervolgde vindt dan eindelijk rust, en zal, vertrouwen we, moge ook het haar toegedeeld gebied het kleinere wezen, van nu aan, dat bezitten zonder bekommerende zorg. Doch het is zoo niet; en wél gezien, was ook iets zoo wenschelijks weinig te verwachten. Die blijde vrede is niet meer dan wapenstilstand, door *GUSTAAF ADOLFS* geloofsijver, in zamen-

werking met RICHELIEUS staatsinzigten, bevochten; en eerlang zien we nieuwen oorlog ontvlamd, waarin wel de geloofstwist niet zoo vooraan staat als in den vroegere, aan welken die echter een zeer kenbaar en voornaam deel heeft, zijnde de hoofdkampvechters ter eene zijde LODEWIJK XIV, veroveraar van *Europa*, tevens verwoester van het Protestantisme, en tegenover dien WILLEM III, beschermmer van *Europa's* evenwigt, en niet minder de handhaver der vrije Evangelische Kerk.

Een gedeelte van den gezegden strijd, den strijd namelijk, door WILLEM III tegen LODEWIJK XIV gevoerd, ten einde de heerschappij der Roomsche Katholieke Kerk buiten *Engeland* te weren en geweerd te houden, zamen met de heugelijke uitkomst deszelfs, ga ik u deze reis voorleggen. Het is volgens het vroeger u medegedeelde ontwerp mijner Voorlezingen over VAN MARNIX: en hoe dat bedrijf van WILLEM III, eene halve eeuw en meer achter VAN MARNIXS dood opgevolgd, mede tot dezen behoore — het slot mijner voorlezing zal het opzettelijk aanwijzen — raamt ge van nu aan uit het bijschrift van den titel mijns tegenwoordigen onderwerps: *zijne werken volgen hem*.

Een omstandig bericht van WILLEMS bedrijf tot handhaving van het Hervormde geloof in *Engeland* is het eene stuk; WILLEMS lof, op dat groote bedrijf gebouwd, en waarin zijn voorzaat, WILLEM I, en VAN MARNIX aan diens zijde deelen, is het andere stuk, u voor te dragen. Een woord ga

voort ter inleiding, behelzende *eerstelijk* eene beschrijving van de beide strijders, LODEWIJK en WILLEM III, en *voorts* eene aanwijzing van de betrekking, in welke staat tot den geheelen strijd die bijzondere, waarover ik bepaaldelijk ga spreken.

Ik zal beginnen van den aanvaller. Eenige en late spruit is hij uit het huwelijk van LODEWIJK XIII en ANNA van *Oostenrijk*, geboren in het jaar 1638 (1). Zijne kinds- en jongelingsjaren liepen, zijn vader eerlang gestorven zijnde, voort onder de Regentsregering zijner moeder, nevens het bestuur van MAZARIN. Zeventien jaren bereikt hebbende, aanvaardde hij als meerderjarig het Rijksbewind, en bij den dood van MAZARIN, in 1660, verklaarde hij, *zelf*, als zonder Minister, te willen en te zul-

(1) Met drie tanden trad LODEWIJK de wereld in, eene vreemdheid, waarin DE GROOT schertsend voorziet, wat het kind eens zijn zal — roofdier. Zie BECKER *Weltgeschichte*, Th. IX, S. 132. CAPEFIGUE deelt den brief mede, welken LODEWIJK XIII ter gelegenheid van de geboorte des DAUPHIJNS aan den Paus schreef, en waarin hij die geboorte roemt als een' bijzonderen nauwelijks meer verwachten zegen des hemels. Wel niet uit dien twiëf, doch van elders weten we, dat de zoo gewenschte eene vrucht is geweest van bedgemeenschap, welke de ouders, anders door kouden zin en twisten gescheiden, op reis ergens in een klooster had vereenigd, bij gelegenheid van een zwaar onweder. Zie CAPEFIGUE'S geschiedenis van RICHELIEU, MAZARIN..., T. V, Ch. LIX.

len regeren. Gij vermoedt uit dit besluit een' Vorst, die groot wil zijn en schitteren. Zoo is het. De *eerste* wil hij zijn in zijn Rijk of wel de *eenige*, alles van hem uitgaande, alles in hem terugkeerende, alles aan hem ondergeschikt zijnde, alles aan hem toebehoorende (1): en nu met de krachten van geheel zijn magtig *Frankrijk* toegerust, doelt hij op de wijde heerschappij van *Europa*, en zamen daarmede op de uitroeiing van de Hervormde Godsdienst; achtende den geest dier Godsdienst hinderpaal te zijn voor zijn heerschen, het zij in, het zij buiten zijn Rijk (2). Door zulken geest bezielend en met die bedoelingen onder het oog, treedt LODE-

(1) Hoe LODEWIJK, bij den aanvang zijner regering, van alle zijden met glans en luister zich omgeeft, ten einde het aanzien des Franschen Monarchs, door de Fronde niet weinig vernederd, in het oog van zijn volk en geheel *Europa* van nieuw op te heffen, wijst *CAPEFIGUE* in bijzonderheden aan. *LOUIS XIV*, T. I, Ch. II, III, IV.

(2) Tot deze beweegreden komen andere meer, onder welke niet de minste zijn mag, een openbaar blijk te geven, dat de heilige Kerk om des Monarchs fier tegenstaan aan het Pauselijke gezag, aan hem geen minder getrouwen en ijverigen voorstander vindt. Dergelijke beweegreden ligt diep in 's menschen hart. Was zij wel vreemd aan de Hervormers en aan KALVIJN, als die tegen Wederdoopers en Socinianen tot het onmatige toe ijverden ?

WIJK zijne loopbaan in, Hij volgt in het voetspoor van RICHELIEU en MAZARIN. Ja met zijne onbepaalde roemzucht zal hij die voorgangers zelfs vooruit streven. En wat groote middelen bieden zich niet aan ter uitvoering van zijne groote plannen; eene Staatskunde, aan welker schrander ramen overal de COLBERTS, LOUVOIS, TURENNES, CONDÉS, ten dienste staan en geen kommer over regt, trouw en billijkheid ergens in den weg is. Daarnevens wie zou er te zijnen tijd in geheel *Europa* zijn, om hem tegenstand te bieden, om *Europa's* onafhankelijkheid te handhaven, om de Hervormde Godsdienst te beschermen? Schier niet één is er onder alle de Vorsten. Een echter! Het is WILLEM III.

Van hem, den anderen strijder, is van nu af een woord te zeggen. Zijne geboorte heeft, even als die van LODEWIJK, iets zonderlings. Zij is ettelijke dagen na den dood van zijn' vader, WILLEM II; als of de Voorzienigheid in het oogenblik, dat het huis van WILLEM I bezig was den laatsten adem uit te blazen, gunstig toefchoot, om het in een vonkje nieuw leven te doen voortduren. Zij waakte over dat vonkje, en kweekte het in den loop van jaren aan tot eene schoone, heerlijke lichtvlam; kweekte het aan, mogten ook de Heeren Staten te dien opzichte een weinig achterlijk wezen, door de teeder vlijtige zorg van moeder en grootmoeder: aan welke zich, twijfel ik niet, gevoegd heeft het onderwijs en de vorming van dezen of genen, die de opheffing van het teruggezette geslacht onder zijne

vurigste wenschen had. Daarbenevens, als ik de uitstekende bekwaamheden bedenk, welke de jonge Vorst, van zijn twee en twintigste jaar af, aan het hoofd van legers aan den dag gelegd heeft, komt het mij voor, dat die juist uit zijne terugzetting te rijker ontwikkeling mogen ontleend hebben. Want is het wel vreemd te meenen, dat hij met het oog op zijne verheffing, welke te eenigen tijd tegen willen en bedoelen van het Staatsbestuur, het zij van *Engelands* zijde (1), het zij van de zijde des *Nederlandschen* volks, mogt aanlichten, zich met verhoogde kracht heeft ingespannen, om te dien heuglijken dage als het tegenbeeld van FREDRIK HENDRIK, van MAURITS, van WILLEM I, foemrijk aan den dag te treden?

(1) Men herinnere zich, dat 's Prinzen moeder de dochter was van KAREL I. KAREL II was dus zijn oom, die, als hij in 1672 tegen de *Nederlandsche* Republiek met LODEWIJK zich vereenigde, wel met een ander oog op het *Nederlandsche* Staatsbestuur, met een ander oog op den teruggezeten bloedverwant zal gezien hebben; gewis met een gunstig oog op den laatste, want bij den vredehandel is ORANJES verheffing onder zijne eischen. Zie CAPEFIGUE, LOUIS XIV, T. I, Ch. XII; gelijk de volkomener opdracht der voorouderlijke waardigheden aan den Prins dra opvolgt aan den met *Engeland* afzonderlijk gesloten vrede in 1674. Zie CAPEFIGUE, t. a. p. *Histoire de* GUILLAUME III, T. I, p. 77, 94; T. I, p. 115, à *Amsterdam, chez* Mortier, 1703.

De gelegenheid zijner verheffing behoef ik niet te herinneren. Gij weet ze. Het Vaderland was in bangen nood; de vijand was met een ontzaggelijk leger tot in het hart des Lands doorgedrongen. Nu verhiel men WILLEMS achterkleinzoon, om in hem te vinden, wat de vaderen in vader WILLEM gevonden hadden. Hij aan het hoofd des legers gesteld, herleven kracht en moed. God is aan zijne zijde; en eerlang is LODEWIJK teruggetrokken, eerlang is het Vaderland verlost. Zoo staat WILLEM aan het hoofd der Nederlandsche Republiek, en hij staat dáár van nu af als ingewijde tot zijne groote bestemming, welke is, handhaver te zijn van *Europa's* vrijheid en beschermner van het Hervormde geloof tegenover LODEWIJK XIV. Ook bij hem, zoo wel als bij LODEWIJK, is het gezeten, en al ligt te veel, groot te willen zijn en te schitteren; maar de grootheid, welke hij bedoelt, is die van zijn' grooten voorzaat, die tegen FILIPS voor burgerlijke vrijheid streed en voor het dierbare regt des gewetens. Wil hij roem, nevens zijn' roem gaat hem ter harte *Europa's* vrijheid, nevens zijn' roem is hem dierbaar het vrije en reine geloof; terwijl weérzin tegen den trots en het onregt van LODEWIJK, dien geweldenaar, zijne ziel te meer ontvlamt, zijn' moed verhoogt (1).

(1) Gaarne vinden we bij den Franschen Historiëschrijver CAPEFIGUE ONZEN WILLEM met hoogen lof gesteld tegenover LODEWIJK, hier WILLEMS onvermoed be-

De kampstrijd tuschen die twee beschrevene Vorsten, LODEWIJK XIV en WILLEM III, strekt zich over een groot getal jaren uit, in wier loop echter bedrijf en stilstand te onderscheiden zijn. Het eerste bedrijf is de reeds vermelde oorlog van 1672; begonnen van LODEWIJKS aanval op de Nederlandsche Republiek, en zamen met onderscheidene Mogenheden, die aan hare zijde zich gesteld hadden, voortgezet, eindigde het bij den Nijmeegschen vrede ten jare 1678 en 1679. Het tweede bedrijf loopt van 1688 tot den Rijswijkschen vrede in 1697. Dit gaat uit van de groote omwenteling in *Engeland* tegenover JACOBUS II, en is zoo ver meest Engelsch-Fransche krijg, doch wordt alda, om nieuwe aanmatigingen van LODEWIJK, algemeene Europésche oorlog. Het derde groote bedrijf is de zoogenaamde Succesfie - oorlog, begonnen 1703, en geëindigd in

drijf, ijver en moed, dáár LODEWIJKS ijdel pralen, zijn verschijnen in het leger en haastig naar huis keeren, t. a. p., T. II, Ch. XVII. Zie voorts het karakter van WILLEM beschreven door BURNET, *Geschiedenis van de Regering van WILLEM*, bl. 98 volg. en Mr. COLLOT D'ESCURY, in eene *Voorlezing* bij de tweede clasfe van het Koninkl. Nederl. Instituut, ten jare 1838. Er behoort tot hetzelfde mede, hetgeen den overgrootvader eigen was, *zwijgen*. Op de vraag van een' officier, wat wel zijn plan was? antwoordde hij, dat de hemel hem ook de gaaf van *zwijgen* verleend had. *Histoire de GUILLAUME*, T. I, p. 87.

den vrede van *Utrecht*. De roem ook van dezen krijg komt aan WILLEM voor geen klein gedeelte toe, niettegenstaande hij vóór den aanvang deszelven zijn groote leven eindigt; komt, zeg ik, mede aan hem toe, zoo zeer als de behaalde overwinning aan het dappere krijgshoofd, hetwelk reeds vroeg in den geleverd wordenden slag sneuvelt. Hij toch is het, die tegen *Europa's* overweldiger, als deze het magtige *Spanje*, tegen dure belofte aan, met *Frankrijk* staat te vereenigen, na vergeefs schikken, den grooten strijd raamde, aanlegde en toerustte, en nu, om aan het hoofd deszelven te staan, met onverfchrokken moed zich aangordde.

Dezen geheelen kampstrijd tusschen LODEWIJK en WILLEM u open te leggen ware veel te lang, maar ook minder gepast voor mijn oogmerk. Gepaster zal het zijn uit de drie bedrijven alleen het ééne middelste uit te kippen, of wel een gedeelte van het middelste. Ik heb het reeds aangeduid. Ik meen den strijd door WILLEM tegen LODEWIJK gevoerd, ten einde het Katholicisme, als het onder de regering van JACOBUS in *Engeland* langs zoo meer dreigt in te dringen, van dáár te weren en geweed te houden, het Hervormde geloof er te handhaven en te bevestigen. Doch hebbe ook dit bedrijf van den grooten strijd eenigermate het gezegde bijzondere aanzien, evenwel hebben alle de bedrijven deszelven zoo veel gemeen, dat zij zamen één groot geheel uitmaken. Het is niet onnuttig, eer ik tot mijn onderwerp voortga, in eene tweede

aanmerking dit aan te wijzen. Er behooren tot die aanmerking drie bijzonderheden.

Voorceerst. WILLEM staat tegenover LODEWIJK, zoo wel waar hij door zijn' togt naar *Engeland* in *Engeland* het Protestantfche geloof handhaaft, als waar hij aan het hoofd des Augsburgfchen verbonds het evenwigt van *Europa* bevestigt. Gene strijd toch doelt wel naast op JACOBUS, die het Katholicisme aan zijn volk opdringt, maar toch mede en fchier het meest op LODEWIJK, die bij dat opdringen aan de zijde van JACOBUS staat, hem aanzet, hem ondersteunt, hem, nadat hij onttroond is, als vriend in zijn Rijk opneemt, en met magtige legers op den troon zoekt te herftellen.

Ten tweede. Van niet éénen krijg, waarin WILLEM tegen LODEWIJK is begrepen, is aan dezès zijde het ondernemen verwijderd om het Hervormde geloof uit *Europa* te verbannen, en het Katholicisme er te doen zegepralen. Wij vermoeden het van wege den fellen haat, door hem aan de zogenaaemde nieuwe Religie toegedragen, en aan de duizenden Hugenootten in zijn Rijk, bij de ontrouwe opheffing van het Edict van *Nantes* aan den dag gelegd door pijnlijk perfen tot afzwering, door goederen-berooving, door verbanning, door geregtelijke moordenarij. En zijn niet de proeven van ongunst en vijandigen zin telkens in den loop des veeljarigen krijs voorhanden? Als hij in 1672 op onze Republiek aanvalt, is het wel bloot om wraak te nemen over het drievoudige verbond? Neen!

het is mede om in den zetel van het Hervormde geloof de Roomsch-Katholijke Kerk te vestigen. Het blijkt daaruit, dat het in zijn plan begrepen is, de Nederlandfche Gewesten veroverd hebbende, die voor zich te behouden en tot zijn Roomsch-Katholijk Rijk aan te trekken; dat hij, *Utrecht* gewonnen hebbende, dra in die oud-Bischoffelijke stad het Roomsche Episcopaat instelt (1); dat hij bij vredehandeling met de Republiek onder de voorwaarden voorschrijft de vrije Roomsche Kerk. Is niet bij lateren krijg zijn verwoesten en branden, *Duitschland* door, voornamelijk gerigt tegen den Palts en anderen Protestantfchen bodem, van welke onderscheiding de jonge Hertog van CREQUI de toelichting geeft, als hij op de vraag van eenige menschelijke officieren: „hoe die schrikkelijke verwoesting?” antwoordt: „'t is de wil des Konings, hij heeft gezegd, 't zijn al te maal Ketters (2)!” Overal in de menige steden, welke hij kort na den *Nijmeegfchen* vrede door zijne Uniekamers geregte-lijk rooft, zien wij hem, met wegdringen van het Hervormde geloof, het Roomsch-Katholijke indringen. En, als hij, na bij den *Rijswijkfchen* vrede in de teruggave van die steden te hebben toegestemd, achteraan de voorwaarde in het midden werpt en met behulp van den Roomschen bigotten

(1) Zie *Histoire de GUILLAUME III*, T. I, p. 76.

(2) Zie BECKER, t. a. p., Th. IX, s. 339.

Keizer doordrijft, dat echter aan de Hervormde Godsdienst niet zal toegestaan zijn hare oude verlorene heerschappij dáár te hernemen, zou het wel blootelijk geweest zijn om aan de plaatselijke Roomsch - Katholijken eenige vriendelijke dienst te bewijzen (1)?

Ten derde. Zij intusfchen van den meer gezegden strijd het geloofsgechil nergens uitgesloten, in den strijd over JACOBUS komt dit geschil in meerdere mate uit; het staat dáár op den voorgrond. Hangt niet aan de uitkomst van dezen, of in *Engeland* de Hervormde Godsdienst zal vallen dan staande blijven? Ook is er in het voorstaan en schragen derzelve, waartoe WILLEM zich aangordt, kennelijk eene reactie van de vervolging, welke LODIEWIJK er onlangs in zijn Rijk tegen aangerigt heeft, en blijft aanrigten (2). En wie zijn het, die den krijgstogt van WILLEM tot stand brengen? Het zijn de Staten der Nederlandsche Gewesten, ook die van *Holland*, anders traag tot oorlog, nu er gereed toe besloten, namelijk ontvlamd in ijver voor de gezuiverde Godsdienst. Wie de dappere vrijwilligers in zijn leger? De Hugenooten, om het geloof wreedelijk uitgebannen, en onder hen de grijze

(1) Zie BURNET, *Geschiedenis der Regering van WILLEM*, bl. 189.

(2) Zie CAPEFIGUE, t. 2. p., T. I, Ch. V, T. II, Ch. XXV.

held VAN SCHOMBERG. Doch het onderscheiden karakter van dit gedeelte van WILLEMS kampgevecht tegen LODEWIJK zal u genoegzaam onder het oog vallen bij eene nadere beschouwing deszelfs, waarvoor ik deze Voorlezing geschikt heb, en tot welke ik van nu af voortga.

Eerst heb ik voor te stellen het gevaar, waarin de gezuiverde Godsdienst in *Engeland* door JACOBUS aan LODEWIJKS zijde zich gebragt ziet; vervolgens te beschrijven het groote bedrijf van WILLEM III tot hare beveiliging en bevestiging.

In het Engelsche Rijk dan, een der voornaamste zetels van het Hervormde geloof, dreigt in te dringen het Katholicisme. Eene omkeering dreigt er, als plaats had bij de opvolging van MARIA aan EDUARD; en men mag, bij terugzien op de vervolging en verbanning om het geloof, welke zeer onlangs nog in *Frankrijk* hadden plaats gehad, vreezen, dat de omkeering geweldig zal zijn.

Nimmer, reeds van JACOBUS I aan, stond de Engelsche Hervormde kerk op vasten veiligen voet. In twee partijen, eene Presbijteriaansche en eene Episkopale, gescheurd, ontbrak haar vereende kracht tegen den gemeenen vijand, en de Koning, het kerkelijk opperhoofd, die zijne Hervormde kerk tegen de Roomsche partij moest beschermen, neigde zelf daarenen, omdat hij dezer geloof hield voor gunstig aan zijn geliefd Despotisme. Zoodanig is de gezindheid van JACOBUS I, en de beide KARELS, zijn zoon en kleinzoon. Hunne regering wekte bekommring voor

het Hervormde geloof (1); groote bekommering wekte vooral de regering van KAREL II, die zich aan LODEWIJK, den drijver van het Katholicisme, als verkocht had: en wat nu te verwachten, bij het zien op zijn' vermoedelijken opvolger, den Hertog van York, die zich niet ontziet van de Pauselijke leer openbare belijdenis te doen? Men ziet die opvolging met groote vrees te gemoet. Eene ijverende partij in het Parlement zoekt dezelve door uitfluiting te keeren. Doch aan deze mislukt haar pogen. JACOBUS II beklimt werkelijk den troon. Na overwonnen tegenstand is hij er te vaster gezeten; als het Parlement met wonderbaar vertrouwen (men vindt veelal aan deszelfs leden bij afwisseling een' brutalen en een' kruipenden geest) de gelden, doorgaans zuinig en bij opvolging toegestaan, hem levenslang verzekerd heeft, is hij er gezeten met weinig beperkte magt (2). Zoo is de Hervormde Kerk in *Engeland* bang bedreigd. In den beginne wel geeft de Koning eenige geruststelling door zich, onderscheiden van zijn' voorganger, onafhankelijk te bewijzen van Franschen invloed en door plegtige belofte om de gevestigde Godsdienst niet te zullen

(1) Nog onder de regering van KAREL I hebben de Roomsche-Katholieke Lords zitting in het Hoogerhuis. Zie BECK., t. a. p., Th. VIII, s. 206.

(2) Zie HUME, *the History of Great Britain*, Ch. LXX, JAMES II.

aantasten. Doch intusfchen ontziet hij zich niet zijn Roomfche geloof openlijk en met weidfchen luister te vertoonen, en zoo komt aldra zijn doel kennelijk uit om hetzelve in zijn Engelsche Rijk hoog op te heffen en uit te breiden. Hij begint met eigener gezag te ontfiaan van den eed, welke naar Parlementsbesluit alle ambtenaren verpligt om aan het Avondmaal in de hooge kerk deel te hebben, en de Roomfche transubstantiatie af te zweren. Hij gaat voort om aan het Parlement de affchaffing dier grondwet voor te ftellen, om daarop ten sterkfte aan te dringen, en als het weigert, dezelfs zitting eerst op te fchorten, vervolgens het geheel te fcheiden. Van nu aan zijne onbepaalde Tolerantie-wet eigenmagtig drijvende, beveelt hij de Rijksuniversiteiten, eerst die van *Cambridge*, vervolgens die van *Oxford*, Roomsch-Katholijke onderwijzers aan te nemen, die alzo in de Kerkvergadering mede zitting en ftem zullen hebben (1). Aan de Bifchoppen legt hij op, de nieuwe wet, van zijn' Koninklijken wil buiten het Parlement uitgegaan, in de kerk voor hunne gemeente af te kondigen, en die weigeren (2), doet hij in de Tower werpen. Om

(1) Zie BURNET, *Gefchiedenis van Engeland*, JACOBUS II, T. II, bl. 748 volg.

(2) De meeste weigerden; één gehoorzaamde naar de letter, meer niet! Hij zeide tot zijne gemeente, dat, fchoon men hem verpligtte de wet te leuen, zij echter

zijn' wil te kunnen doorzetten, heeft hij aan het hoofd van zijn leger, reeds (dit was niet ongewoon) rijkelijk voorzien met Ieren, Roomsch-Katholijke Oversten geplaatst. En wat vermogende hulp is niet **LODEWIJK** in staat en gereed hem toe te voegen? Er is gevaar; het dreigt.

Zijt ge geneigd om deze drift voor het Katholicisme bij **JACOBUS** in merkelijke mate te verſchoonen, ik zal u niet tegenspreken. Hij heeft in zijne jeugd in *Frankrijk* onder **TURENNE** gediend, een groot man, en die voor het oude geloof het nieuwe had afgezworen (1). Zulk voorbeeld heeft kunnen aanlokken, magtig innemen. Ook is het niet vreemd, dat de overdreven ijver der Presbijterianen, en het wonderlijke wezen van Independenten en Levellers in *Engeland*, vooral hun gepleegd onregt aan **KAREL I**, zijn ongelukkigen vader, hem weerzin, meer dan weerzin, haat zelve tegen het antiKatholijk geloof hebben ingeboezemd; niet vreemd, zoo hij van wege den Koningsmoord, door Onroomschen begaan, meent, dat de veiligheid van den troon eeniglijk

niet verplicht waren *dezelve aan te hooren*; en nu hield hij op, tot dat alle de kerk verlaten hadden. De lezing gefchiedde alzoo voor de muren. **BURNET**, t. a. p., bl. 794.

(1) De zoogenaamde bekeering van **TURENNE** tot de Roomsch-Katholijke Kerk was het werk van **BOSSUET**. Zie **CAPEFIGUE**, t. a. p., T. II, Ch. XVII.

bestaat bij de Paufelijke onderwerpingsleer: en is de Roomsch - Katholijke kerk in zijn oog de ééne ware; ligt houdt hij het voor zijn regt, de eerbiediging derzelver bij Koninklijke wet aan zijne onderdanen te bevelen; zijne voorzaten toch hadden eigenmagtig even zoo gedaan. — Meent iemand daarenboven, bij voorspraak van JACORUS, dat zijn doel niet verder gestrekt heeft dan onbepaalde Godsdienstvrijheid en volkomen gelijk geloofsregt in zijn Rijk in te voeren, zulks naar het hooggeroemde voorbeeld van WILLEM I en overeenkomstig hetgeen in onze vrijheidseeuw bij het Nederlandsche Rijk is ingesteld; er is het een en ander, hetwelk voor die gedachte pleit. Er is voor dezelve aan te voeren zijn eigen verklaren en plegtig beloven bij den aanvang zijner regering; vervolgens dat hij de uitgebannene Hugenooten minzaam in zijn Rijk ontvangt en herbergt; ook dat hij niet in gelijke mate als zijn broeder hangt aan de wenken van LODEWIJK; alsmede dat hij, als WILLEMS aantogt hem dreigt, de hulp van den Franschen Vorst schijnt af te weren, en hetgeen die in den *Haag* had doen verklaren, dat een naauw verbond hen onderling vereenigde, met betoon van misnoegen tegenspreekt. Doch tegen deze redenen staan weder andere zeer gewigtige redenen over. Er is ter andere zijde; dat hij wel de Roomsch - Katholijken tegen de hooge kerk voorstaat, doch niet op verre na in gelijke mate de weinig minder verdrukte Presbijterianen, hetwelk immers voor de invoering van gelijk regt

passen zou (1); dat hij met alle verzoekings- en aanlokkingsmiddelen op het maken van profelijken overal uit is; vooral dat hij zich geheel gesteld heeft onder de leiding van den Jezuiet PETER, die immers niet minder beoogt en drijft dan de volstreckte heerschappij van de Roomsche-Katholieke kerk: en moet niet, de Jezuïetenraad, die gewis niet ontbroken heeft, in aanteekening genomen zijnde, elke verklaring (2) en elk bedrijf, strekkende om het eindelijk doel, de verbanning van het Hervormde geloof, voor het ongeruste oog des volks bedekt te houden, in groot vermoeden vallen van geveinsd te wezen (3).

(1) En indien de Koning aan de Onroomschen vriendelijk belooft hen niet met *uiterst geweld te zullen dwingen*. Zie HUME.

(2) Ook MARIA ving hare geloofsomkeering aan met Tolerantie-wet: en wat zou in het oog van den Jezuiet geleidelijker en doelmatiger wezen? BECKER., t. a. p., s. 164.

(3) Ik heb mij bepaald tot het minst twijfelachtige, en laat aan den Lezer over te oordeelen over zekeren brief, door de Jezuïeten omgedragen en door den Koning niet tegengesproken, waarin hij stellig verklaart de invoering van het Roomsche geloof onder zijne vurigste wenschen en bedoelingen te hebben. Zie BURNET, t. a. p., bl. 763. Van twee andere gelijke brieven meldt HOGENDORP, den een' geschreven aan den Jezuiet CHAIS,

Doch het is onnoodig op die vraag beflissend te antwoorden. De Koning wille, dat het Roomsche Katholieke geloof, het zij gelijk regt met het Protestantsch geloof, het zij uitsluitend regt in zijn Rijk aanwinne, zeker zal het allengs, ja eerlang, ten gevolge zijns drijveus, de volkomene en uitluitende heerschappij verkregen hebben. Aanzienlijk toch is de magt van JACOBUS, des noods ondersteund door al de magt van LODEWIJK. Die twee magten zaam vereenigd, staan zich (men mag dat ramen uit het Engelsch-Fransche verbond, zamen met Englands oorlogstoerusting, in 1686) te wenden tegen de Nederlandsche Republiek, en zullen alzoo den weêrstand, van daár te verwachten, affnijden (1). De tegenweer binnen *Engeland* is te zwakker, omdat, gelijk ik reeds opmerkte, Presbijterianen en Episcopalen onderling verdeeld zijn, ja tegen elkander vijandig opgezet, en voorts Independenten, en Kwakers, als WILLIAM PENN (2), uit weezin tegen Kerkelijken band, mede aan 's Konings zijde voor de zaak van

den ander' aan den Pauselijken Nuntius te *Brussel*, welke gevonden zijn in de portefeuille van 's Hertogs Secretaris COLEMAN. Zie *Disputatio Historico-Politica de GULIELMO III*, p. 126.

(1) Zie BURNET, t. 2. p., bl. 734, 735.

(2) Om WILLEM tot het bevorderen van onbepaalde Kerkvrijheid te overreden, ondernam PENN eene reis naar *den Haag*. Zie BURNET, t. 2. p., bl. 743.

kerkvrijheid (gelijk zij meenen) wakker ijveren. Ook laat JACOBUS niet na het misnoegen, dat Episcopalen en Presbijterianen verdeelt, aan te wakkeren door aan deze voor te spiegelen, hoeveel zij geleden hebben van de hooge kerk, en aan gene hunne geheele verbanning in den roerigen tijd van CROMWEL. Ja is niet de zegepraal van *Rome* oogenschijnlijk genaderd? De Roomsch-Katholieke Koning regeert zonder Parlement, en aan het hoofd van 's Konings Raad is gezeten de Jezuiet PETER. Reeds is er tuschen *Rome* en *Engeland* eene vaste betrekking ingesteld, en de Nuntius PARKER is ter openbare audiëntie. Aan 's Konings zijde staan nevens de Katholijken alle vrijheidsdrijvers; zwak staat tegenover hem de massa van het volk, misnoegd en onderling verdeeld; ligt lokt hij naar zijne zijde menige onverschilligen, vele ongeloovigen, gereed om voor geld en eeraamt alle geloof te verloochenen. Gewis de kerkelijke omwenteling is rijp geworden, eene heillooze, eene ondragelijke in het oog van zoo velen als de gezuiverde Kerk boven de oude bijgeloovige waard schatten, en buiten tegenspraak eene onwettige, welke de hooge grondwet des Rijks ont-eert, en zal ingedrongen zijn tegen den wil der Engelsche natie, van welke de Roomsch-Katholijken, de Ieren afgerekend, naauwelijks meer dan een honderdste gedeelte uitmaken.

Er blijft echter ook nu nog een uitzigt overig, hetwelk de bekommerden geruststelt en moed geeft. Het is, dat den Koning geen zoon geboren is en

maauwelijks daarop meer uitzigt heeft, dat alzoo de troonsopvolging valt aan MARIA, zelve der Hervorming toegedaan en gehuwd aan WILLEM, den ijverigen, moedigen en wijzen voorstander van het Hervormde geloof. Maar dat uitzigt gaat zich verdonkeren met de zwangerheid der Koningin; het is eerlang verdwenen met de geboorte van een' zoon uit haar. En indien er eens — men vermoedt het — achter die geboorte bedrog mogt schuilen! Wat te doen??

Ge vernaamt het groote gevaar, waarin het Hervormde geloof in *Engeland*: ten tijde van JACOBUS begrepen is (1). De geschiedenis herinnert ons vervolgens het groote bedrijf van WILLEM tot handhaving van hetzelfde, en alzoo om het heerschend Katholicisme uit dat Rijk te weren en geweerd te houden. In het gezegde bedrijf van WILLEM zijn te onderscheiden *voorschikking* en *werkelijke uitvoering*. De uitvoering vangt aan met 's Prinzen togt naar *Engeland*, en gaat voort in den loop zijner rege-

(1) Mogt niet in *Engeland* de vrees des te grooter zijn, vermits te zelfder tijd elders het gelijk gevaar dreigde of getroffen had? Men denke aan de verdrukking in *Savoje*, aan het Hugenoofsche *Oranje* door LOPEWIJK tot *Provence* getrokken, aan Hervormde Vorsten in *Duitschland* door Roomsche-Katholijken opgevolgd of tot de Roomsche kerk omgekeerd. Zie *ALBERDIJK*, t. a. p., D. X, bl. 125.

ring over dat Rijk. De voorschikking, die wij eerst onder het oog nemen, doet zich vooral opmerken van het jaar 1677 aan, het jaar zijner nauwere betrekking op *Engeland* door echtverbintenis met *MARIA*, oudste dochter van den Hertog van *Tork*.

We hebben den jeugdigen Stadhouder reeds op zijn driëntwintigste jaar rijp gevonden tot een groot krijgsbedrijf, namelijk de uitbanning van *LODEWIJK*, als die met een magtig leger diep in het Vaderland was ingedrongen. En wat mogen we niet van hem verwachten, nadat hij vijf jaren ervaring heeft aangewonnen, niet alleen in Krijgs- maar ook in Staatsbewindsvoering, door esne moeilijke regering over de *Nederlandsche Gewesten*? Is het te veel, zoo ik hem bij zijn trachten om de vrijheid van *Europa* en het dierbaar pand der Hervormde Godsdienst tegen *LODEWIJK* te beschermen toekèn, nevens en boven kloekmoedig onderzemen, het wijs en wél doordacht beleid om zich daartoe te meer in staat te stellen door het aanknoopen van nauwe betrekking met eenigen veel vermogenden Staat? Voor zulke betrekking nu prees zich bij uitnemendheid aan zijne huwelijksverbintenis met de oudste dochter van den Hertog van *Tork*, *KARELS* nicht (1). Dat hij die

(1) Welken indruk het berigt van dit huwelijk op *LODEWIJK* maakte, zie bij *HOGENDORF*, t. a. p., p. 54. *Gallorum rex sola eventuum, qui inde existere possent, cogitatione, cum nuptiarum nuntius ad se ferretur, ve-*

verbindtenis werkelijk in zamenhang met zijn groot Europeesch doel gezocht heeft, meen ik te mogen vermoeden; vermoede ik op grond, dat door hem volftrekt geweigerd werd met KAREL over de voorwaarden van vrede met *Frankrijk* in het minst te handelen, voor dat deze in het huwelijk zou hebben toegestemd, en zulks ten einde uit de gegevene toestemming geen dwang ontstaan mogt zijn om, ten opzichte van te sluiten' vrede, zich te voegen naar deszelfs staatsinzigt, ten eenemale strijdig met zijn eigen staatsinzigt (1). En hoe het huwelijk met MARIA, behalve dat het aanlokke om hare personele hoedanigheden, door hem beschouwd werd als zulkende boven ander huwelijk beforderlijk wezen aan zijn' kampstrijd met LODEWIJK, valt het niet ligt onder het oog? *Engeland* toch, hetwelk steeds naar *Frankrijk* overhelt, van *Frankrijks* zijde af en aan zijne zijde te trekken, moest hij voor een allerrijkst voordeel achten. Daarop nu biedt hem voor het minst eenige hoop de naauwere verwantschap aan KAREL: en moge ook deze hoop door KARELS wankelen en LODEWIJKS intrigues ontvallen (2), er is nog een

hementius expavisse et palluisse dicitur, quam si de universa exercituum Suevum clade certus ad se nuntius pervenisset.

(1) Zie HOGENDORP, t. a. p., p. 54.

(2) Veel wankelde KAREL, nu naar LODEWIJKS zijde hellende, dan naar die van zijn Parlement, eene wijf

ander uitzigt, een vaster en rijker uitzigt: de regerende Koning, zijn oom, is kinderloos; ook diens opvolger, de vader van MARIA, heeft buiten zijne twee dochters, geen' zoon, en na lange onvruchtbaarheid zijner gemalin naauwelijks meer op kinderen te hopen. De troons-opvolging valt dan aan MARIA, in MARIA tevens, immers genoegzaam, hem toe; en zoo staat hij na weinige jaren tegen over zijne partij, den heerschzuchtigen LODEWIJK, met geheel de vereenigde magt der twee Zeemogendheden van *Europa*, *Nederland* en *Engeland*; ja van nu aan verkrijgt hij, bij te vreesen volstreckte wanregering van den schoonvader, een regt van toezigt en raad, des noods van werkelijke ordestelling op het erfgoed zijner Gemalin.

Van dat toezigt laat WILHELM niet na zich te kwijten. Zijn^s verkregen' invloed maakt hij zich, overeenkomstig zijn groot ontwerp, zoo veel hij kan, ten nutte. Gedurende acht jaren zoekt hij KAREE in den regten weg te leiden, doorgaans vergeefs bij tegenwerking van Fransche Agenten (1), enkele reizen met gunstiger gevolg, als namelijk LODEWIJK den wankelen Vorst, deszelfs diensten

naar TEMPLE luisterende, dan weder van dien Staatsman afwijkende. Zie HOGENDORP, t. a. p., p. 46.

(1) BARILLON in *Engeland* en D'AVAUX in de *Nederlandfche Republiek*. Zie HOGENDORP, *Disputatio*, t. a. p., p. 74—78.

nu weinig behoevende, heeft laten vloten, of als het Parlement boven hem de overhand heeft gewonnen. — Aan het einde van 's Konings regering, als de opvolging van den Roomsch-Katholijken Hertog geheele omkeering van de gevestigde Kerk en alzoo van 's Rijks grondwet dreigt, neemt hij werkelijk deel aan de partij in het Parlement, welke op eene uitluitings-bil aandringt (1); en het dáár zich openbarend uitzigt op de uitluiting van JACOBUS moge hem van geene zijde zeer mishaaagd hebben, mede niet om eigene eer en hoogen rang; zeker althans kan het hem niet mishaaagd hebben, zoo verre hij van nu aan tegen LODEWIJK, die op nieuw ongeschaft zijne veroveringen drijft, met geheel de magt van het Engelsche Rijk zou optreden. Doch de uitluitingsbil is bij het Hoogerhuis verworpen; en nu, KAREL gestorven zijnde, gaat JACOBUS den troon beklimmen zonder de minste tegenspraak zelfs, ja met alle bewijzen van vertrouwen en met toejuiching. Wat WILLEM (2)? Hij meent in deze uitkomst

(1) Zie HOGENDORP, t. a. p., p. 126.

(2) BILDERDIJK, t. a. p., bl. 123. „Terwijl de Staten-Generaal den nieuwen Koning door een gezantschap begroetten, maakte de Prins zich die gelegenheid te nut, om door middel van Predikant en Profesfor WITSIUS de Protestantische Kerk in *Engeland* van zijne welmeenendheid te verzekeren; hetgeen haar, zoo lang geene dadelijke onderdrukking daar was. tot stilte en onderworpenheid stemde.”

te moeten berusten. In zijn' schoonvader, hoezeer ook verbijsterd door geneigdheid voor het Roomsche-Katholieke geloof, een' hooger en geest kennende dan in KAREL was, wanhoopt hij niet geheel om hem van de gemeenschap met LODEWIJK af te keeren. Hij komt hem alzoo met alle blijken van vertrouwen voor, en, wel verre van den opstand van MONTMOUTH en ARGYLES weêrstand te begunstigen, doet hij, ten einde het een en het ander geweld te overwinnen, het aanbod van leger en van eigen persoon (1). Doch het is vergeefsch JACOBUS te willen winnen. Het blijkt eerlang, dat deze op zijn' weg volhardt, en langs zoo onzinniger voortrent. WILLEM dus en al wie in *Engeland* de gevestigde Kerk lief heeft, meenen op het gevaar te moeten toezien, ten einde in uitersten nood het af te wenden.

Er is, reeds van 1688 aan, tusschen de hoofden der talrijke partij misnoegden in *Engeland* en den Nederlandschen Stadhouders eene doorgaande onderhandeling geopend, bij welke overal de Engelsche Bischoep BURNET aan het Haagsche Hof ten dienste is. Bij deze onderhandeling wordt de vermoedelijke troonopvolger van de Engelsche zijde aangezocht, en biedt hij, van zijne zijde, zich aan om de onwettige behering van het Rijksbestuur met krachtige hand tot wet en orde terug te brengen. Hij heeft inmiddels niet nagelaten, en op den duur laat hij

(1) Zie HUME, t. a. p., Ch. LXXI.

niet af met zachte hand dat te beproeven. Name-
lijk, den Koning volftrekt en rond weigerende diens
gedrevene onbepaalde tolerantie bij het Parlement te
ondersteunen, geeft hij hem den raad om eene ge-
matigde verdraagzaamheid, zulke als door de Test-
acte beperkt blijft, tot algemeen genoeg van par-
tijen voor te staan (1). Het baat niet. De omkee-
ring der Constitutionele Kerk blijft dreigen. Met de
bevalling der Koningin van een' zoon dreigt zij,
zonder uitzigt meer op herstelling; en nu is het
ontwerp van geweldigen tegenstand tot rijpheid ge-
komen. Lord RUSSEL gaat naar WILLEM, om de
sterke hand tot sterking van het Parlement tegen den
Koning in te roepen, en reeds is vooruitgegaan een
brief van den Raadpensionaris FAGEL, tep antwoor-
de aan STEWARD, in welken verklaard wordt des
Stadhouders gereedheid om de Hervormde Godsdienst
in het Engelsche Rijk te komen handhaven, zamen
met toegestane tolerantie voor Disfenters, ook eenige
voor Roomsche-Katholijken, voorts op ander ge-
schil regt en orde te stellen, bijzonder betrekkelijk
de luid gewantrouwde geboorte van 's Konings
zoon (2). De optogt van WILLEM, tot het be-
schreven' einde is genaderd.

En hier, bij den overgang van voorschikking tot

(1) Zie BURNET, t. 2. p., bl. 461 volgg. HUME,
t. 2. p., Ch. LXXI.

(2) Zie BURNET, t. 2. p., bl. 786, 800, 801.

uitvoering, komt het mij wél gepast voor om over 's Prinzen gezindheid, overleg en voornemen ten opzichte van zijn' schoonvader eenige oordeelvelling te beproeven. Ik zoek het te doen met bescheiden voorzigtigheid.

Ter eene zijde dan twijfel ik niet, of het is, van den aanvang der regering van JACOBUS af tot aan de zwangerheid der Koningin toe, ten eenemale buiten het doel van den Prins geweest om den troon, met wegstooten van den bezitter, voor zich in te nemen. De strekking immers van zijn' goeden, wijzen raad, zijn dringend afraden van onbepaalde tolerantie, zijn dringend aanraden van eene beperkte tot algemeen genogen, althans tot algemeene wéltevredenheid, is allerkenbaarst (1), niet JACOBUS van den troon te weren, maar integendeel hem dien te behouden en te verzekeren. Hoe? ware die goede raad door hem opgevolgd, weldra zou hij met zijn Parlement en zijn volk zich verzoend hebben; zijne regering ware bevestigd geworden. Ja ik geloof, dat WILLEM, zelfs nadat het tot geweldigen maatregel tegen den Koning was voortgegaan, indien slechts de geboorte van een' jongen Prins niet was tusschengekomen, gaarne, na vaste ordeftelling op de regering, dezelve aan den bezitter tot diens sterven toe gelaten en zelfs verzekerd hadde. Veel liever zou hij, meen ik, eenige jaren later zonder tegenspraak,

(1) Zie *Histoire de GUILLAUME*, T. I, p. 254.

bij geregelde opvolging, den troon beklommen hebben, dan van nu aan ten gevolge van onttronning, welke, mogt zij ook allerwettigst wezen, in het roerige *Engeland* vooral een zoo bang verdriet voorspelt, welke, indien, gelijk hier het geval is, de dochter of de schoonzoon den onttroonden vader opvolgt, te regt of te onregt aan gevoelige berisping, aan de meest grievende veroordeeling blootstelt (1). Doch anders meen ik van WILLEMS overleg en voornemen, een jongen Prins, echte of ondergeschovene, geboren zijnde. Deze geboorte moet van de opvolging uitsluiten MARIA, en haren gemaal aan hare zijde; met deze geboorte staat al het kwaad — is het wel eene kleine zaak? — hetwelk de regering van JACOBUS aan *Engeland* en *Europa* dreigt, van den vader in den zoon overgeplant, tot over volgende geslachten voortgeplant te worden. Ik vermoede dan, dat van nu aan de onttronning van JACOBUS hem voor het oog is. Doet zich niet het bewijs daarvan voor in het gemakkelijk toelaten, ja bevorderen van JACOBUS vlugt buiten het Rijk? En nog eene andere proef is er, reeds uit den tijd, die den togt naar *Engeland* vooruitgaat; dat namelijk BURNET, *quanswijs* buiten WILLEMS weten om, SOPHIE van *Hanover* aanspoort om haar' Gemaal van Frankrijks zijde naar

(1) Er gaan tegen WILLEM allerlei booze pamfletten uit. Zie CAPEFIGUE, t. 2. p., Ch. XXVI.

die van ORANJE te trekken, en daartoe haar aanlokt met de opvolging van den Engelschen troon, welke, zijnde aan den stam van Protestantfche Vorsten vastgemaakt geworden, als dan na de eerfte kinderlooze erven aan het huis van *Hanover* stond toe te vallen (1).

Ten gevolge van den beschreven' gang van zaken gebeurt in September des jaars 1688 de aantugt van WILLEM op *Engeland*, met eene aanzienlijke en wêlgewapende vloot. Ge zult hier van dien togt en deszelfs voorspoedig gelukken geene breede beschrijving van mij verwachten. Voor mijn oogmerk past meest een berigt van de besluiten, welke in der tijd, na de ontrooning van JACOBUS, door WILLEMS raad en Koninklijk gezag tot bevestiging der gezuiverde Godsdienst bij het Parlement genomen werden; voorts de Iersche krijg, waarin WILLEMS heldenkracht die besluiten tegen JACOBUS en vooral tegen LODEWIJK, die aan de zijde van JACOBUS staat, gehandhaafd en bevestigd heeft.

De grensfteden dan der Republiek, aan welke een aanval van LODEWIJK straks te vreezen viel, behoortlijk gedekt zijnde, gaat de vloot met den Engelschen HERBERT en den Nederlandschen WILLEM, met de vlag van *Engeland* en de wapenen van ORANJE, met het opschrift: van boven *pour la Religion et la Liberté*, van onderen *Je maintiendrai*, onder ge-

(1) Zie BURNET, t. 2. p., bl. 813.

lukwensching van Nederlands Staten, van *Helvoet* uit in zee. Eerlang landt zij aan bij *Torbay* aan *Engelands* westelijke kust (5 November). Het ont-scheepte leger wordt vooruitgegaan door een Manifest, waarin de Prins verklaart gekomen te zijn, om een vrij, wettig Parlement zamen te roepen, om de vrijheid en zekerheid van het Engelsche volk te waarborgen, en omtrent de echtheid van den zoo-genoemden Prins van *Wales* onderzoek te doen; het neemt vervolgens met bezadigden tred zijn' weg naar de hoofdstad. De eerste tijding van het te ver-wachten ondernemen, slechts voor kort den Koning toegekomen, had hem uiterst ontzet en beangst. Thans zendt hij een aanzienlijk gedeelte zijns legers, van *Londen* uit, aan WILLEM te gemoet. Doch de eene Overfte na den ander, het volgend bataillon naar het voorbeeld van het voorgegane loopt tot den aanrukkende over. JACOBUS is door leger en door volk verlaten. Een aantal Roomsch-Katholijken, PETER, andere, de eenige schier, die aan 's Konings zijde overig zijn, zelve voor zich in bange vrees, vermeerderen zijne vrees; en dringen hem tot vlugten. Reeds zendt hij de Koningin met het kind vooruit, en eerlang volgt hij zelf, steelsgewijs in vermomde kleeding uit het Koninklijk Paleis ont-snapt; doch, op de vlugt ontdekt, wordt hij terug-gevoerd. Nog eens op het zien van 's Konings, des gezalfden aangezigt, gaat er van het wankele volk en zelfs van menige hoofden luide toejuiching op. Zoo vat hij eenigen nieuwen moed, en gaat het

Whitehalls Paleis betrekken. Doch zijn schoonzoorn doet hem van dáár zich verwijderen met aankondiging, dat het zijne meening is straks in *Londen* zijne intrede te doen. JACOBUS kiest nu naar *Rochester* te wijken, dat hem, hoe gelegener die stad ligt voor hervatte vlugt, te gereeder is toegestaan (1); en dáár weinig bewaakt, heeft hij na weinig dagen zijn Rijk verlaten (22 December), en is aangekomen bij LODEWIJK, zijn' bondgenoot en beschermmer. Gevoelen wij ons niet in het oogenblik getrokken tot beklag van den balling en tot misnoegen tegen WILLEM? Menschelijk is dat gevoel; dat we echter bedenken, hoe weinig aan mededooen het rechtspreken toekomt.

WILLEM intusfchen gedraagt zich uiterst voorzigtig en ingetrokken, eischt niet, vraagt niet; blootelijk wacht hij. Van het gezag, uit de hand

(1) Een brief, waarin de Koningin van *Frankrijk* aan JACOBUS zijne ontvlugting dringend aanraadt, onderschept zijnde geworden, zorgt WILLEM, dat die brief hem niet ontga. FEVERSHAM, als hij in naam van den Koning Prins WILLEM gaat spreken, wordt van wege ontbrekende paspoort, in arrest genomen. Zie het eerste bij BURNET, t. a. p., *Gesck. van JACOBUS II*, bl. 865; het tweede bij HUME, t. a. p., p. 81. Uit het een en ander mag men, zonder achterdocht, vermoeden, dat 's Konings vlugt den Prins welgevallig was boven verzoening met hem.

van Pairs en Bischoppen bij voorraad ontvangen (1), bedient hij zich niet of weinig, al eer het hem door volkomener gezag, door eene Conventie uit vroegere Parlements leden bestaande, is opgedragen (2). Daarentegen van de taak, welke op hem ligt aan het hoofd zijns legers, de gestrengste bewaring der tucht, kwijt hij zich, bij overig stilzitten, te vlijtiger. Na ettelijke maanden, den 22sten Januarij 1689, is zulke vergadering, uit het Hooger en Lager Huis volledig zaamgesteld, bijeen gekomen. Zij heette echter slechts *Conventie*, niet *Parlement*, vermits de Koning, vereischt om een Parlement zamen te roepen, dusver ontbrak; gelijk zij wat later, de Koninklijke waardigheid aan WILLEM en MARIA opgedragen zijnde, zonder nieuwe keus in Parlement veranderd werd (3). Deze Conventie dan verklaart eendragtig den troon voor ledig te houden. Doch overigens zijn hare meeningen ver uitéén loopende. Er is eene partij, die slechts een' Regent wil met behoud van JACOBUS regt tot den troon; eene andere wil MARIA; nog eene andere wil MARIA en WILLEM, en wel zoo, dat aan WILLEM met name het regeringsbedrijf zij opgedragen, enz. — Ook den uitslag dezer debatten schijnt de Prins lijdelijk af te

(1) Tien in getal. Zie HUME, t. a. p., p. 84.

(2) Zie HUME, t. a. p., p. 85.

(3) Zie HUME, t. a. p., JAMES II, p. 86, 87 en WILLIAM and MARIE, p. 6.

wachten, hebbende echter in afzonderlijk gesprek met HALIFAX rond verklaard, dat, wil men hem de regering toekennen bloot in stede van JACOBUS tot diens herstelling toe, of ook enkel aan MARIA's zijde, gedurende haar leven, zijn besluit vast staat om, zonder eenige verdere bemoeijng met *Engeland*, naar huis terug te keeren. Zoo is de beschikking over het Rijk, welke na lang twisten tot besluit komt, dat de titel van het bewind aan WILLEM en MARIA gemeen zij, doch de bewindsvoering aan WILLEM bijzonder opgedragen, hem welgevallig, en evenzeer aan MARIA, die al vroeg verklaard heeft het werkelijk bestuur voor zich niet met al te begeeren. De beide gekozene hoofden aanvaarden het bewind, en worden eerlang plegtig gekroond (1).

Ge verneemt de omwenteling, welke JACOBUS zamen met LODEWIJKS invloed van den Engelschen troon verbant, en voor JACOBUS daarop plaatst WILLEM en MARIA. Zoo is het Hervormde geloof aanvankelijk in *Engeland* behouden, het indringend Katholicisme van dáár geweerd. — Maar hoe die heugelijke gevolgen te bevestigen en te verzekeren? Het hangt deels aan de goede en vaste besluiten, welke bij het Parlement, zamen met den Koning, zullen genomen worden; deels aan wakker krijgvoeren tegen LODEWIJK, als die eerlang zijn Konink-

(1) Zie BURNET, l. 2. p., *Regering van JACOBUS*, bl. 871—889.

lijken gastvriend in deszelfs verloren Rijk zoekt te herstellen. Er zij een woord van het eene en het andere.

De Parlementsbesluiten, welke strekken om de nu beschutte kerk tegen nieuwe aanranding veilig te stellen, zijn de drie volgende.

Het eerste behoort tot de troonsopvolging. Het werd voor een deel terstond vastgesteld bij de opdracht van het Rijk aan WILLEM en MARIA; het werd in later' tijd, zijnde op nieuw in overweging gekomen, met een gewichtig bijvoegsel vermeerderd: naar deszelfs geheel bepaakt het, dat de Roomsche-Katholijke belijdenis van den Engelschen troon volstrekt is uitgesloten, en ten dien einde de opvolging na WILLEM en MARIA en dezer afstammelingen, met verwerping der STUARTS, is toegekend aan ANNA, de andere dochter van JACOBUS en hare kinderen; en wijders, na deze, aan het Protestantische huis van Hanover, als afgedaaid van de dochter van JACOBUS I (1).

Het tweede van de drie gezegde besluiten is de Tolerantiebil. Dezelve gaat in het midden tusfchen vrijheid en beperking. Ter eene zijde behoudt zij onafgeschafte den proefsed, welke alle ambtenaren verpligt tot de afzwering der Pauselijke Suprematie en der transsubstantiatie-leer, en alzoo de Roomsche-

(1) Zie BURNET, *Gesch. der Regering van WILLEM en MARIA*, bl. 14 volgg., *der Regering van WILLEM*, bl. 65.

Katholijken van alle hooge Staatsbedieningen uitsluit; ter andere zijde ontslaat zij den Disfenter van vroeger verpligte deelneming aan eeredienst, welke van den Staat hoog gezag ontleent, doch bij hem verworpen is, en laat volkomen vrij het afgescheiden Conventikel. Zij vergunt die vrijheid mede aan Roomsch-Katholijken; aan deze echter slechts als bij oogluiking, zijnde die gezindte bij de toelating niet met name uitgedrukt (1). Er is hier, bij te voegen, dat, de drie Rijken van *Groot Brittanje* dusver ten opzichte van Parlementsbeleid gescheiden zijnde, een gelijke voorrang als in het Engelsche Rijk de Episcopale kerk genoot, in het Schotsche Rijk aan de Presbyteriaansche kerk werd toegekend; zulks overeenkomstig de gezindheid van het groote meerdertal van onderdanen in het eene en het andere Rijk.

Het derde besluit is de zoogenaamde *Bil of Right*, welke het gezag des Konings door constitutionele bepaling inkort, en alzoo nevens meer ander eigenmagtigs weert, dat de wetten, die tot behoud van het Hervormde geloof zijn vastgesteld, zonder Parlementstoestemming, door 's Konings dispensatie in der tijd opgeschort, of wel bloot naar diens wil afgeschafte worden; eene aanmatiging van JACOBUS, welker groot gevaar nog versch in het geheugen

(1) Zie BURNET, *Gesch. der Regering van WILLEM en MARIA*, bl. 9 volg.

lag. Zij werd bij de opdracht der regering aan WILLEM voorgelegd, en gereedelijk door hem aangenomen.

In *Schotland* komt eerlang, dat is, na eene wijl heftig twisten tusschen Presbyterianen en Episcopalen, de groote omwenteling tot stand, op dergelijken voet als in *Engeland*. Ik mag de omstandigheden hiervan voorbijgaan. Doch geheel anders gaat het in *Ierland*, waar JACOBUS van wege zijne Roomschgezindheid zoo zeer geliefd werd, als in *Schotland* en *Engeland* geschuwd. Er is dáár straks ten voordeele des verbannen' Konings een opstand in de wapenen, welken ge naauwelijks na twee, drie jaren genoegzaam onderdrukt ziet. Ligt het op mij, gelijk zoo even de Parlementsbesluiten, zoo thans den wapenstrijd te beschrijven, welke onder aanvoering van WILLEM gerigt wordt tot bevestiging der Rijksrevolutie en alzoo tot handhaving van het Hervormde geloof; met eene korte algemeene beschrijving wilt ge u te vrede houden.

Zou het raadzaam geweest zijn de Ieren van stonde aan, als zij voor hunnen Roomschgezinden Vorst optraden en den kleineren hoop Hervormden met geweld en moord bedreigden, krachtig te betengelen, WILLEM bleef daarin achterlijk. Doch hij is te verschoonen, deels bedrogen door TYRCONEL, die met derzelver spoedige onderwerping hem listig vleide, deels verlegen, van welk leger zich daartoe te bedienen. Hoe van het Engelsche, waarop weinig te vertrouwen viel? Hoe van het Hollandsche, hetwelk hij zoo zeer behoefde tot bewaring van rust in *Engel-*

land (1)? Intusfchen dan heeft zich de opftand verfterkt; en hoe magtig is die aangegroeid, als LODERWIJK in Maart 1689 zijn' befchermerling JACOBUS, WILLEMS tegenpartij, met eene aanzienlijke vloot en vijf duizend koppen naar Ierland heeft overgebragt! Met hooge geestdrift ontvangt het Ierfche volk zijn', door den ketterfchen WILLEM verbannen' Koning, en veertig duizend zijn er ftraks aan zijne zijde gefchaard. Het kleine Engelfche leger is nu genoodzaak't verre terug te trekken: naar *Londonderry* trekt het terug, en het Fransch-Ierfche leger fchijnt overwonnen te hebben. De overwinning faakt echter van wege den dapperen tegenftand, welke uit de gemelde ftad geboden wordt (2), en niet minder door het misnoegen, hetwelk JACOBUS zijner eigene Roomfche partij geeft, hare verzoeken met onbezonnen ftijfhoofdigheid haar weigerende. Zoo duurt de ftrijd voort, flappelfjk gevoerd in het jaar 1689, zoo ter zee, als te land; doch met groote kracht en hoogen moed, als in het volgende jaar WILLEM zelf met een nieuw groot leger is opgetrokken, de dappere grijsaard SCHOMBERG, een verbannen Hugenoot, en menige wraak ademende Hugenoot aan

(1) Zie BURNET, t. a. p., *Gefch. van JAKOB. II.*, bl. 866 volg.

(2) Aan het hoofd van dezen tegenftand is de dappere WALTER, een Predikant. Zie CAPEFIGUE, t. a. p., Ch. XXXIV.

zijne zijde. De slag aan de *Boyne*, getuige van zijn' wonder effenbaren moed (sneuvelde de dappere SCHOMBERG reeds in den aanvang van het gevecht, WILLEM week daarom geen' tred terug; hij zelf, ligtelijk gewond (1), heeft dra, na een oogenblik het uitstortend bloed te hebben afgewischt, zijn paard herstegen) die slag is zijne roemrijke zegepraal, en de beslissende nederlaag van JACOBUS, eene den vroeger wakkeren Admiraal weinig waardige; want onder de eersten vlugt hij naar *Dublin*, en keert naar *Frankrijk* terug. — De overblijffelen van den Ierschen krijg zijn, onderwijl WILLEM naar *Holland* keert om zamen met de Europefche *Ligue* LODEWIJK te bevechten, opgedragen aan MARLBOROUGH en ATHLONE; van wie de eerste in den verderen loop van 1690 *Kork* en *Kinsale* vermeestert, de tweede, na dappere gevechten, met een vast verdrag van onderwerping en vrede den krijg eindigt (2). En zoo heeft LODEWIJK zijn' JACOBUS tegen ORANJE en de door hem gehandhaafde Engelsche kerkinrigting vruchteloos aangevoerd, en nog, na een en ander jaar, ziet hij zich gedrongen om bij den Rijswijkschen vrede zijn' beschermeling geheel op te geven, zijne tegenpartij

(1) Het luide vreugdebedrijf aan het Fransche Hof, ter gelegenheid van het gerucht van WILLEMS sneuvelen door LODEWIJK *den Groote* zelve verordend, strekt weinig tot opluistering van die grootheid.

(2) Zie BURNET, t. a. p., bl. 74 volg.

erkennende voor wettigen bezitter van den Engelschen troon.

Gaarne merk ik nog op, dat de Nederlandfche Republiek haren Stadhouder in den gezegden krijg met aanzienlijke magt en niet minder met dapperen ftrijd ondersteund had, en dat daarvan, zoo veel de zeegevechten betreft, getuigenis geeft zelfs die zee-flag, bij welke de gecombineerde Engelsche en Nederlandfche vloot de nederlaag leed tegenover de Fransche; zijnde die nederlaag alleen aan des Engelschen Admiraals zijde berispelijk, den Nederlandfchen integendeel strekkende, eerst om den moed van vechten, vervolgens om het groot beleid van wijken, tot hooge eer en roem (1).

Ziedaar het bedrijf van WILLEM III tot handhaving van het Hervormde geloof bijzonder in *Engeland*, getrouwelijk, meen ik, naar de gefchiedenis gefchetst. Is mijn doorgaans gunftig meenen over dat bedrijf nu en dan in het berigt uitgekomen, ge hebt daarin, vleije ik mij, over het geheel, met meerder of minder gereede toefstemming gedeeld. Ik acht mij echter verpligt om de gronden voor mijn, ik zeg nog eens, *doorgaans* gunftig gevoelen in eene aangevoegde opzettelijke beoordeeling aan te wijzen.

(1) De regtfpraak over TORRINGTON is verhaald door BURNET, *Gefchiedenis van WILLEM en MARIA*, bl. 64. Het juist en den *Nederlander* vereerend berigt van den gezegden zeeslag verwachten wij uit de pen van Mr. DE JONGE.

Er komen in die beoordeeling twee onderscheidene punten voor: het eene, of de Hervorming eene prijsfelijke zaak zij; het andere, of WILLEM, die dezelve handhaaft, voor zich lof verdiene. Doch de eerste vraag zal ik voorbij gaan. Want ware niet het bewijs voor den Hervormingsgezinde — tot deze behoort naast mijne rede — iets overtolligs, en voor den Roomsch - Katholijke vermoedelijk vruchteloos? Bij de tweede vraag dan bepaal ik mij; en daaromtrent kunnen Roomschen en Onroomschen zamen stemmen. Bij dezelve toch komt alleen in aanmerking de subjectieve waarde van het bedrijf, buiten de objectieve; ik meen blootelijk het regt, de gezindheid, de beweegredenen en het doel van den bedrijver. Namelijk: mogt ook het Hervormde geloof verwerpelijk zijn, niet ten eene male verwerpelijk bij den Roomsch - Katholijke zelve is hij, die het in gemoede, met edel doel, en zonder verongelijking van iemands regten voorstaat. En ter andere zijde, moge ook de Hervormde Godsdienst alle aanneming waardig zijn om de redelijkheid harer begrippen, om het vrije onderzoek, hetwelk zij toelaat en aanbeveelt, om het geestelijke en eenvoudige harer eeredienst, welke blijkbaar liggen in den aard des Christendoms in tegenoverstelling van de vormelijke en pralende van Joden en Heidenen, enz. enz.; weinig lof zal haar voorstander hebben in het oog van den Hervormde zelve, indien hij bij zijn voorstaan door roem en baatzucht bewogen wordt, bij zijn voorstaan heilige regten beleedigt, wettige orde om-

keert. Wat dan over WILLEM III, handhaver van het Hervormde geloof in *Engeland* tegenover LODDEWIJK XIV, te oordeelen ten opzichte van het regt, het doel en de gezindheid, het beleid van zijn handelen? Antwoord te geven op deze bepaalde vraag, is hetgeen ik mij voorstel.

Doch aan dit antwoord ga eene aanmerking vooruit. Zij is deze: dat het betoog, waartoe ik mijne tegenwoordige Voorlezing meest geschikt heb, niet volstrekt afhankelijk is van het oordeel over WILLEMS beschrevene handeling tegenover JACOBUS. Welke toch is de inhoud van dat betoog? Het is, te bewijzen, vooreerst, dat de Hervormde Kerk, toen zij in *Engeland* van wege JACOBUS in dreigend gevaar stond, door WILLEM III is staande gehouden; ten andere, dat deze hare bescherming de heilzame vrucht is geweest van den overgang van WILLEM I tot het zuivere geloof aan de hand van ALDEGONDE; evengelijk hare door LODDEWIJK XIV gepoogde omkeering was afgedaald van den afval van HENDRIK IV. Dit eene en andere nu staat buiten allen twijfel, WILLEM III moge ten opzichte van zijn gezegd bedrijf meerder of minder te prijzen zijn, meerder of minder loffelijke beweegredenen mogen bij hetzelfde hem bewogen hebben, hij moge van alle onregt, aan JACOBUS gepleegd, al of niet zijn vrij te pleiten. Ik schik deze aanmerking aan mijn oordeel over WILLEM vooruit, ten einde bij u, die bedenking mogt dragen om met deszelfs lof zich te vereenigen, en wien mijne ver-

dediging van hem niet genoegzaam overtuigen mogt, het hoofddoel mijner Voorlezing niet te verliezen.

En is het wel vreemd, zoo ik onder u, u zelfs, in wier oog het Hervormde geloof boven het Roomsche-Katholieke hooge waarde heeft, en die alzoo aan de bescherming deszelfs door WILLEM III van harte toejuicht, er aantref, die oordeelen, dat hij, den troon van *Engeland* voor zich en MARIA innemend, onrecht gedaan heeft; onrecht aan JACOBUS, of zoo niet aan dezen, dan toch aan het kind, uit JACOBUS geboren. Gij meent, dat hij, na door zijne armade het Parlement in staat gesteld te hebben om de grondwet des Rijks, dat is, de keerschappij der Hervormde kerk, tegen den Koning te handhaven, en voor het vervolg die op vasten voet te zetten, had kunnen en had behooren naar huis te keeren. Er is daartegen de bedenking, of niet JACOBUS, de wet van het Rijk verbroken hebbende, naar regt van den troon vervallen is; of de belofte om tot den Koninklijken pligt weder te keeren, door hem aangeboden en door het Parlement aangenomen, van wege vroegere onbuigzaamheid en eurlang op nieuw aangeknoopte betrekkingen, wel veel goeds belooft? En hoe, indien het oordeel, dat JACOBUS den troon verbeurd heeft, en dat er van zijne belofte niets zekers te wachten staat, het oordeel is van het Parlement, de wettige vertegenwoordiging der Natie? — Ge blijft zeggen, dat het regt op den troon, indien JACOBUS van hetzelfde vervallen was, daarom niet was ontgaan aan het

zoontje, uit hem geboren, dat er dus een Regentschap ware in te stellen geweest tot diens meerderjarigheid toe, en tevens bij vaste wet had kunnen gezorgd worden voor deszelfs Protestantische opvoeding. Maar wat, zoo er omtrent de echte geboorte van dat zoontje groote twijfelingen bestonden, twijfelingen, die, ja wel, HUME met eene enkele pennestreek uitwischt, doch waarvoor door andere Schrijvers stellige bewijzen zijn aangevoerd? En zeker geldt het alreede iets, dat een kwaad vermoeden daaromtrent bij het volk en bij het Parlement vrij algemeen plaats vond: hetwelk ik hieruit mag opmaken, dat, terwijl velen ten voordeele van JACOBUS, na betoonde betere gezindheid te herstellen, optraden, geenen op het Regentschap ten behoeve van het kind hebben aangedrongen. Aan deze oplossing ontbreekt welligt de volstrekte volledigheid; ik meen echter, dat zij WILLEM althans in merkelijke mate regtvaardigt, en zeker hem, naar billijkheid, verschoont, zoo ver hij, deels met zijn groot ontwerp om *Europa* tegen overheersching en geloofsdwang te handhaven, deels, met eigene grootheid hoog ingenomen, zijn bedrijf gaarne van de beste zijde aanzag, van de bedenkelijke zijde het oog afkeerende (1).

(1) Over de beide moeilijke vragen, de eene betrekkelijk tot het regt van WILLEM, de andere tot de echtheid der geboorte van den Prins van *Wales*, zie

Is het wel vreemd, dat ik er, na dit eerste antwoord, nog om andere reden tegen WILLEM VOORINGENOMEN vinde, namelijk van wege de naauwe betrekking, welke hem aan JACOBUS verbindt? Hoe! de zoon onttroont, verbant uit zijne erve den vader! Toegeftemd het regt des Parlements om eene krijgsmagt in te roepen, welke vrij onderzoek befchikke omtrent de betwijfelde wettigheid van den geboren Prins, en de vrije raadpleging, of voortaan, bij veranderde grondwet, het Roomsche Katholijke geloof gelijk regt zal hebben met het Hervormde geloof; voegt het ook dan den zoon wel, met een krijgsveld opgetrokken, zijn vader te regt te zetten en tot pligt te brengen? Toegeftemd, dat JACOBUS, als hij door zijne onbepaalde tolerantie-wet de grondwet van het Engelsche Rijk omkeert, en zijnen onderdanen een ander geloof, dan het aangenomene, hetwelk naar geweten hun dierbaar is, met geweld staat op te dringen, den troon regtshalve verbeurd heeft, past het ook nu wel voor den zoon in de plaats van zijn veroordeelden vader op te volgen? En hoe! indien hij zelf zich aanbiedt om wet en orde te komen herftellen? Indien hij zelf, hetgeen ik niet heb durven ontkennen, toelegt om de kroon zich op het hoofd te zetten? — Aan zoodanige

huivering over WILLEMS bedrijf, de vrucht van één lief kinderlijk hart, doe ik gaarne hulde. Maar past zij wel geheel voor het gegevene geval? WILLEM is niet de eigen zoon, maar de schoonzoon van JACOBUS, voor wien dus geen bloed in het hart spreekt, en aan zijn' schoonvader had hij geen groote verplichting, zijne MARIA uit de hand van haren oom, niet van haren vader ten huwelijk ontvangen hebbende. Of ware hij ook eigen zoon, nog zouden de regten van het bloed, dat uit den vader in het hart van den zoon spreekt, den zoodi niet volstrekt veroordeelen. Er is hooger pligt nog dan ouderliefde, en vooral ligt de hooger pligt op den Vorst, wien het heil van duizenden en duizenden onderdanen verbindt; op WILLEM ligt die, met nauwen band verbonden aan *Engeland*, de erve zijner Gemalin, en aan de *Nederlanden*, van welke hij het hoofd is; op WILLEM, die te zijner hoogte plaats aan *Europa*, aan de vrijheid en de Protestantische Kerk in *Europa* (1), tegenover JACOBUS en diens aanstoker LODEWIJK, zich zelven verschuldigd is. Ja zoo verre de achterstelling van zijn' schoonvader aan

(1) Zoo weinig het Protestantisme, naar menschelijke berekening, ten tijde van FILIPS zich in de *Nederlanden* zou hebben staande gehouden zonder *Engeland* en ELISABETH, zoo weinig schein het nu, tijdens LODEWIJK, zich te zullen staande houden buiten hetzelfde *Engeland* en een' Protestantischen Koning op den Engel-

hooger pligt hem weezin gekost hebbe, — in WILLEM is dat niet geheel te miskennen, en in MARIA, in weerwil van hare, om het Engelsche volk aangenomene, wel te vredene houding is het allerkenbaarst — komt hem zelfs de lof toe van een' vasten geest. Daarenboven pleit voor hem de huivering, met welke hij meer dan ééne aangewezen en aangeprezen gelegenheid van zich stiet om zich, tot eigene veiligheid, van den ontroonden Koning meester te maken (1), terwijl deze intusschen geene bedenking had om zamen met LODEWIJK en de vrome MAINTENON op zijn leven verraderlijk toe te leggen (2).

Van nu aan durf ik mij vleijen, dat ge allen —

schen troon. *Engeland* aan het Hervormde geloof ontvallen, ja met LODEWIJK tegen hetzelfde vereenigd zijnde, zal het niet met gewissen ondergang bedreigd zijn?

(1) Zie BURNET, t. a. p., bl. 44.

(2) Bij CAPEFIGUE is eene interessante beschrijving van bestendig overleg en bedrijf, beide in *Engeland* en *Frankrijk*, om JACOBUS op den troon te herstellen; overleg, waarvan zelfs de verraderlijke moord van WILLEM niet was uitgesloten, t. a. p., T. III, Ch. XLIII. Verg. BURNET, t. a. p., bl. 87. Een' zulken aanslag, door zekeren JONES te volvoeren, wilde hij om zijns schoonvaders wil, die er in betrokken was, niet openbaar gemaakt hebben. Zie BURNET, *Geschiedenis van WILLEM en MARIA*, bl. 53. Van een' anderen

waren ook sommigen om vermoed onrecht tegen WILLEM vooringenomen — het oor wilt leenen aan mijne lofreden voor hem; bij welke ik echter voor overdrijving, welke den mensch, dat is gebrek en onvolkomenheid, over het hoofd ziet, mij zal zoeken te wachten.

Het is groot den Staat in tijd van gevaar te beschermen en te behouden; doch grooter is het daarenvens den Staat als met nieuwe zuilen te bevestigen: en dat volkomen werk mag ik aan WILLEM toeschrijven. Lag niet het Engelsche Rijk, zoo als het was ingerigt, duurzaam bloot voor terugkeering van het Katholicisme? Het lag er voor bloot onder elken voorganger van JACOBUS. Iedere STUART na hem, op despotisme uitzijnde, zal het, als daaraan in zijne meening bevorderlijk, meerder of minder begunstigen; en beklimt een werkelijk Roomsch geworden Vorst den troon, hij zal het met geweld drijven en indringen. Wie dan de omkeering, welke JACOBUS dreigt, voor het oogenblik slechts tegenstaat en overwint, hij doet verre na niet alles. WILLEM doet meer. Hij behoudt het Protestantisme in *Engeland*; hij bevestigt het daarenboven, iedere deur, door welke het Katholicisme mogt willen indringen, sluitende en verzegelende, den

voornamen aanslag, bij welken insgelijks de edelmoedige gematigdheid van WILLEM uitkomt, is het berigt bl. 154, volg.

Roomsch-Katholijken Vorst afluitende door de wet der Protestantfche opvolging, het despotisme door de bil van regten, en de tweedragt tusfchen de Episcopalen, Presbyterianen, andere Onroomfchen, welke de tegenweer verlamt, door de tolerantie-acte. Ook het misnoegen der Roomsch-Katholijken door hun regt te doen ervaren? Neen! dit blijft aan het goede werk althans meerendeels ontbreken. De Ieren vooral houden niet op jammerlijk en fchandelijk onderdrukt te worden(1).

WILLEM heeft, gelijk wij gezien hebben, nevens de handhaving van het Hervormde geloof nog een ander doel onder het oog, namelijk de vrijheid van *Europa* tegenover LODEWIJKS heerschezucht. Beide de bedoelingen zijn waardige bedoelingen; beide hangen wél zamen; en is de tweede gefchikt om de eerste te bevorderen, ook de eerste strekt wederkeurig om aan de tweede de hand te bieden. Want hoezeer de Roomfchgezinde Staten met de Protestantfche voor de zaak van vrijheid en onafhankelijkheid gereedelijk zich vereenigen, zal toch het evenwigt van magten in *Europa* het best verzekerd zijn, indien het Protestantisme met zijn' vrijheidsgeest zamen in *Engeland*, en de Nederlandfche Republiek, zamen bij de twee Zeemogendheden, met naauwen band onderling verbonden, heerschende blijft.

(1) Hoeveel niet hadden zij vroeger geleden; hoeveel blijft hen drukken? Zie BECKER, Th. IX, S. 258.

Van deze zijde komt aan WILLEM de lof toe van doorzigtig overleg; en vermoedt ge, dat *Europa's* vrijheid zijn verder doel geweest is, het Hervormde geloof slechts zijn ondergeschikt oogmerk, ge zult hem toch ver boven LODEWIJK zetten. Deze dringt het Katholicisme ten voordeele van onregt en verdrukking; hij daarentegen ijvert voor het Hervormde geloof ter ondersteuning van regt en vrijheid.

Een wijs beleid blinkt in het beschrevene bedrijf van WILLEM van menige zijde uit. Zal ik enkele proeven aanvoeren? Ééne proef ligt bloot in de zorg, welke hij op meer dan ééne wijze draagt, dat de Angsburgsche vereeniging tegen LODEWIJK geene ergernis en achterdocht neme aan zijn handhaven van het Protestantisme tegen JACOBUS. Eene andere proef is op te merken in dié uiterste behoedzaamheid, naar welke hij, met een magtig leger in *Engeland* verschenen, niets neemt, maar bloot ontvangt; en zelfs het toegekend gezag niet werkelijk aanvaardt, vóór dat de volledig wettige Vergadering het hem wél bevestigd hebbe opgedragen. — Eene derde, en deze verdient wel meest onze aandacht, dat hij, het bewind aanvaardende, ter eene zijde, in weerwil zijner voorkeus voor den beteren Presbyteriaanschen vorm, aan de Episcopale Kerk haren hoogen voorrang ongeschonden laat, en ter andere zijde de Presbyteriaansche Kerk in groote mate opheft; dat hij, als hem zijne later gepóogde vereeniging van de beide Kerken mislukt is, echter de eene al nader tot de andere zoekt te brengen, de

ſcherpe Presbyterianen, zooveel in hem is, matigende, en der Episcopale Kerk een' wijs verdraagsamen TILLOTSON aan het hoofd ſtellende (1), voorts geheel het kerkbewind doorgaans opdragende aan MARIA, die door haren vromen zin en innemend voorkomen meest berekend is om inſchikkelijkheid en eandragt te bevorderen (2).

Vraagt ge, in welke mate het bedrijf van WILLEM van prijafelijke beweegredenen uitgaat? Op deze vraag is onderſcheidenlijk te antwoorden. Hoe zou ik ontkennen, dat min edele aan hetzelfde haar deel hebben? Ongevoelig is hij niet, kan hij niet zijn voor, nevens den rang van Stadhouder der vermaarde Nederlandſche Republiek, den hoogen rang te bezitten van Koning over drie Rijken, *Engeland*, *Schotland* en *Ierland*; voor de eer, den hoogen roem van, aan het hoofd dier Republiek en dier Koningrijken, de handhaver te wezen van *Europa's* vrijheid tegenover dezelfs magtigſten Koning, LODEWIJK XIV. Wien zou zoodanige grootheid niet prikkelen? En in WILLEM zal de eerzucht te grooter wezen, hoe aanzienlijker zijne heldenaſkomst is, hoe meer hij in de jeugd, in weerwil dier aſkomst, werd teruggezet, en hoe hooger hij vervolgens door eigene kracht zich heeft opgeheven. Veel ook moet hem zijn hooge rang waard zijn om

(1) Zie BURNET, t. 2, p., bl. 61, 127.

(2) Zie BURNET, t. 2, p., bl. 45, 46.

het hooge aanzien, hetwelk hij daardoor wint in het oog van het Nederlandsche Gemeenebest en in het oog der Staten, gereed om in hem den Minister te zien eer dan den Vorst. Aan geheel het groote bedrijf van WILLEM heeft mede niet weinig deel zijn personele haat tegen LODEWIJK. Zijn haat was ligt reeds in de vroege jeugd ontstaan uit LODEWIJKS heulen met CROMWEL, den moordenaar van KAREL, den vader van zijne moeder, en vervolgens gevoed door den trotschen vernederenden toon, welken de Fransche wereldkoning voerde tegen de Republiek en geheel *Europa*. Het hooge hart draagt zulken toon niet. Eene proef van den gezegden weerzin zie ik in het scherpe antwoord, waarmede hij het huwelijk weigert, hetwelk LODEWIJK hem aanbood met eene zijner bastaarddochters; en men mag er gedeeltelijk aan toekennen zijn overal scherp getoonden afkeer van prachtig inhalen en uitbundige toejuicing. „Zwijg! zwijg!” riep hij tegen zulke openlijke eerbewijzingen, „dat moge der ijdelcn LODEWIJK behagen; mij niet (1)!” Doch

(1) BURNET, *Gesch. der Reg. van WILLEM*, in het vervolg, bl. 3. Van zijne echte zedigheid evenwel getuigt glanzig het berigtschrift van den slag van *Senef*. Van zijn perfoon en bedrijf dáár zegt het niet één woord, terwijl CONDÉ van hem geroemd had: *Qu'il s'y avait comporté en tout en vieux Capitaine, excepté en s'exposant à trop de dangers, en quoi il a agi en jeune homme.* Zie *Histoire de GUILLAUME*, p. I, p. 126.

aan den anderen kant zij om eene en andere kleinere beweegreden niet voorbijgezien noch miskend de edele. Buiten twijfel was hij aan het geloof, door hem tegen LODEWIJK en JACOBUS met de wapenen gehandhaafd, van geheel harte toegedaan; want juist zijn overdreven aanhangen aan deszelfs onderscheidend leerpunt, de Predestinatie-leer, was in zijn vasten en kouden krijgsmoed uitgedrukt, moed, met welken hij, geen' kogel verwachtede dan den gepredestineerden, onder een' zwerm van kogels, alle of niet te vreezen of niet te ontgaan, gelaten een' brief zat te lezen (1). — Voor een ander bewijs, dat, nevens de onafhankelijkheid van *Europa* en ook buiten alle opzigt daartoe, het behoud der gezuiverde Godsdienst hem digt aan het harte lag, mag strekken, dat, als JACOBUS zich gereed verklaarde om met hem tegen LODEWIJK vereenigd te zijn, indien hij van zijn' kant de tolerantie-wet in *Engeland* ten voordeele van het Katholicisme wilde onderfchragen, zulk voorstel bij hem in geene bedenking kwam. En of de handhaving van *Europa's*

(1) Die betwiste leer kleeft hij meest aan van de zijde, waar dezelve in zijn oog verbonden is aan een zoo gezegd bijzonder Godsbestuur, zeker eene vruchtbare zijde. Ik besluit dit, behalve uit zijne eigene woorden bij BURNET, uit de vraag, welke hij aan een' zijner hovelingen deed bij het voorkomen eener treffende proef van het Godsbestel: *geloofst ge dan nu niet aan Predestinatie?*

onafhankelijkheid, om de eer en het welzijn der Europeesche Staten zelve, ook buiten eigen roem en buiten het genoegen van LODERWIJK vernederd te zien, hem aangelokt en bewogen hebbe, daarvoor zijn ons waarborgen zijn hooge stand aan het hoofd der Nederlandische Republiek, destijds glanzende onder de eerste magten van *Europa*, en zijne afkomst van het edele geslacht der Naslausers, een geslacht, hetwelk Hertogen en Roomsche Kaizers onder zijne Vaderen telde (1). Zoo veel dan WILLEM naar roem streefde, streefde hij naar roem door edele bedrijven, en is het edele bedrijf van zijn doel gewis niet uit te sluiten.

Zal ik, om niet partijdig voor WILLEM te spreken, ettelijke zijner gebreken ophalen, vooral die, waarom hij bij het Engelsche volk weinig welgevallen vond: als daar zijn stroeve ingetrokkenheid, wantrouwend zwijgen, staan op eigene meening, wankelen van de eene naar de andere Parlements-partij, weerzin aan gezetten arbeid, voorliefde voor de Nederlanders, veel afwezigheid van het Rijk en wel om jagtvermaak op het geliefde Loo? Mag ik die gebreken niet verheelen, het is ook mijn regt om de schuld van sommigen derzelve te leggen op de onheufche en ondankbare behandeling, welke hem van zijn Engelsche volk veelal bejégent. De Tories staan tegen over hem, en de Whigs, aan

(1) Zie HUME, t. 2. p., Ch. LXXI, p. 55, 56.

zijne zijde, zijn er op uit om hem tot Parlementsdienaar te vernederen. De Tories, die eendragtig met de Whigs hem tegen JACOBUS als verlosser hebben ingeroepen, zijn steeds in verraderlijk overleg om JACOBUS te herstellen. Whigs en Tories spannen samen om de gelden hem te weigeren, die zij den gevreesden JACOBUS zelve ruimschoots hebben toegestaan (1). Is niet daardoor zijn ingetrokken wezen, zijn wantrouwend zwijgen, zijn wankelen nu naar de Whigs, dan naar de Tories, zijn wanlust aan arbeid, zelfs nog een ander vermoed gebrek, een wat onmatig gebruik van sterken drank (2), in merkelijke mate verſchoond? Is het wel yreemd dat hij, den Engelschman moede, dikwijls naar zijne Nederlanders uitwijkt en naar zijn geliefd Loo, om er eens vrij en blij te ademen? Gij stemt het mij toe; ja gij spreekt mij niet tegen, als ik zelfs uit hetgeen WILLEMS gezegde gebreken verſchoont, ontleen, hetgeen zijne verdienſten verhoogt, dat hij aan *Engeland* heeft welgedaan met weinig loon, of wel bij rijken wanloon van ondankbaarheid (3).

(1) Zie BURNET, *Regering van WILLEM en MARIA*, bl. 11, volg.

(2) Zie BILDERDIJK, t. 1. p., en eens breede opheldering van Prof. WYDEMAN, bl. 126 en 166.

(3) Eene proef van de ultieme onheuschheid en ondankbaarheid, waarmede het Engelfche Parlement den Koning tot zijne innige grietving bejegende, vermeldt

We prijzen over het geheel het groote bedrijf van WILLEEM en zien het met blijdschap aan. Zoo is dan het gevaar, hetwelk de waardige en heilrijke Kerkhervorming in *Engeland* en mede in andere Landen dreigde, gunstig afgekeerd. Zoo is verhoed, dat het licht der waarheid, hetwelk tot eer van CHRISTUS en van zijne Kerk was opgegaan, wierd uitgedoofd; verhoed, dat CHRISTUS, de eenig zaligmakende naam, door LUTHER helder voor het oog getogen, van nieuw door een' digten sluier van kerkceremoniën bedekt wierde; verhoed, dat de groote arbeid der Hervormers vruchteloos wierde gemaakt, dat het bloed van duizend martelaren in *Engeland* onder MARIA, in de *Nederlanden* onder KAREL en FILIPS, vergeefs gestort zij! Er is meer nog gewonnen. Het dierbare pand is niet slechts ontkomen aan tegenwoordig gevaar, het is ook tegen toekomstige gevaren, zoo veel mogelijk, gewaarborgd, het bezit deszelve werd bevestigd. Hoe zouden we over die uitkomst, als in het schoone weder na afdrijven van een bang dreigend onweder, ons niet verblijden! Maar ook wie zegt niet, onder het uit-

COLLOT D'ESCURY, t. a. p., bl. 56, 57.

Waar BURNET aan MARIA, bij het berigt van haar afsterven eene lofrede toewijdt, wijdt hij die mede aan WILLEM van wege deszelfs gevoelige rouw over het hem getroffen hebbende verlies, bl. 129, 130. Zie ook COLLOT D'ESCURY, t. a. p., bl. 54, 55.

storten zijner blijdschap, met erkenenis, ja met bewondering van het Godsbestuur: *grootte dingen heeft de Heer gedaan!*

Ik herinner mij, hoe wij bij het feest der Kerkhervorming, voor twee en twintig jaren gevierd, in die heugelijke omkeering de hand van God opmerkten; in het allengs voorbereiden, in het daarstellen, in het uitbreiden, in het beschutten derzelve het hooge werk der Voorzienigheid tot hare eer gadesloegen. Maar voegt dit wel minder ten aanzien der blijde uitkomst, welke ons hier voor oogen is? Welaan, dat wij het opmerken!

In den beschreven' gang van het gevaar en van deszelfs afkeering, zijn vooral twee zijden waardig te worden bemerkt. De eene zijde is de Paus, die met **LODEWIJK** en met **JACOBUS** tot uitroeiing van het Hervormde geloof weinig medewerkt; de andere zijde is **LODEWIJK**, zoo ver die door het streven naar zijn gezegde doel baarblijkelijk hetzelfde tegenwerkt.

Wat is er niet van **LODEWIJKS** en **JACOBUS** toeleg op de omkeering van de Hervormde Kerk in *Engeland* te vreezen, ingeval de Paus van *Rome* medewerkt. Hoe! indien er thans op den Kerkelijken troon gezeten is een **INNOCENTIUS III**, die in het Zuiden van *Frankrijk* tegen de Al-

biggenzen wreede kruistogten opriep (1)? Hoe! indien een GREGOOR XV, die in de eerste helft der XVIde Eeuw in *Duitschland* de twisten tuschen Protestantfche en Roomsche-Katholijke Unie door zijne Jezuïten aanstookte, den bigotten FERDINAND aanbliet en het vuur van den dertigjarigen oorlog? Neen! het is onder het hooge Godsbestuur een geheel andere Paus. Het is INNOCENTIUS XI. De Geschiedenis prijst hem. Zij kent hem toe, nevens andere deugden, als een onberispelijk zedelijk gedrag, gezetheid op orde, regtvaardigheid, onbaatzuchtigheid, ook edelmoedigheid en weldoen: en kon wel aan zulk gemoed behagelijk zijn die wreede vervolging, welke hij in *Frankrijk* tegen de Hugenooten aanrigten, en de afgedwaalde kudde wijd en zijd zag dreigen? Overigens bekrompen ingeleid in de kennis van geloofsleer en geloofsverschil, was hij ligt met drijvend uitzetten van het ware Roomsche geloof minder ingenomen; althans, van aard bezadigd zijnde en overleggende, moest hij weinig gereed wezen om ten voordeele van het Pausdom aan de veelgewaagde omkeering eener wél gevestigde Kerk deel te nemen. Er is meer, hetwelk INNOCENTIUS van het medewerken tot de onderneming van JACOBUS in *Engeland* afkeert. De Jezuïten zijn dáár de groote bedrijvers, en deze hebben bij hem

(1) Zie GIBBON, *History of the decline*, Vol. VII, p. 69.

grootte ongunst, zoo zeer, dat hij aan PETER, in weerwil van JACOBUS dringend verzoeken, den Kardinaalshoed standvastig weigert, en dat de gezant van JACOBUS, PARKER, mede een Jezuit, als die bij zijne Heiligheid op ijveriger ondersteunen van zijn' Meester wat ongeschikt aandringt, dra, bij de eerste audiëntie, een alleronvriendelijkst afscheid bekomt. — Maar vooral doet hem ten opzichte van JACOBUS ondernemen laauw en achterlijk zijn, dat aan deszelfs zijde staat LODEWIJK. Tusschen dezen en hem bestaat er sedert lang eene wijde scheure. De hooge trots, waarmede LODEWIJK boven alle magt, wereldlijke en geestelijke, zich pleeg te verheffen, wekt zijn' weerzin; door de vier Artikelen, waarmede de Fransche Hierarchie ten believe des Konings het Pauselijk gezag onder het Concilie-gezag gezet heeft (1), acht hij zijne regten gehoond; het geweld, waarmede die trotsche Monarch tegen 's Pausen besluit om aan geene buitenlandsche gezanten meer zijn territoriaal gezag af te staan, zich durfde verzetten, heeft al zijn misnoegen ontboken (2). Wat rijk

(1) Die zoogenaamde Gallicaansche Kerkvrijheid dreef LODEWIJK niet om der kerke- maar om zijner heerschappij wille. Zie CAPEFIGUE, t. a. p., T. II, Ch. XX.

(2) In de beschrijving van INNOCENTIUS XI, ben ik SCHROECKH gevolgd, *Christl. Kirchengeschichte Seit der Reform.*, Th. VI, S. 334. BURNET wijkt van dien Schrijver gedeeltelijk af. Zie zijne *Geschiedenis van JACOBUS II*, bl. 757.

voordeel voor de belaagde Kerk in *Engeland!* De Paus, die om dezen tijd regeert, zoo gezind zijnde, is weinig tegen haar; en die weinig *tegen* haar is, mag ik zeggen, is *voor* haar. Zoo was het door eene hoogere magt en wijsheid, dan menschenmagt en wijsheid, beschikt geworden.

Treffender nog is de andere zijde, van welke, in den gang van het gevaar en van deszelfs afkeering, het hooge Godsbestuur zich vertoont. Die zijde is, heb ik gezegd, *LODEWIJK*. Heeft u niet in de Patriarchale geschiedenis dikwijls van *JOZEF* getroffen, dat de broeders, met ijver bezig om den gehaten broeder te verderven, juist tegen wil en doel bezig zijn met hem hoogst te verheffen? Dat is, zegt ge, vast overtuigd en met bewondering, de vinger Gods! Het evangelijke ontmoet ge hier.

Voor het groote ontwerp, hetwelk *LODEWIJK* koesterde om de Staten van *Europa* aan zijne Opperheerschappij te onderwerpen, en ten dien einde het vrije Hervormde geloof te verbannen, doen zich inderdaad gunstige uitzigten voor. Er is in zijn tijd aan het hoofd der volken niet één Vorst, die, met kracht, moed en wijsheid gewapend, de geschiktheid heeft om hem tegen te staan. Er bestaat ja ergens een enkele, met moed en beleid wél toegeruste tegenstander; maar het is een jong mensch van drie en twintig jaren, verscholen dusver in het grootmoederlijke huis, en van wien het in twijfel staat, of hij wel ooit tot den rang van hoofd eens volks zal opklimmen. Zie *LODEWIJK!* Hij is het,

die dezen twijfel verdrijft, die beslist, wat de jeugdige WILLEM, derde nazaat van WILLEM I, zijn zal. In zijn' trots staat LODEWIJK op, komt de *Nederlanden* met een ontzaggelijk leger overweldigen; en juist zoo roept hij den jongman uit deszelfs huisfelijken kring op, om te staan aan het hoofd van het Nederlandsche leger, aan het hoofd van het magtige Nederlandsche Gemeenebest, aan het hoofd der vereenigde legers van *Europa*. Zelf scheidt hij den man, die van nu af tegenover hem zal staan, gelijk DAVID, de man Gods, tegenover GOLIATH.

Vereenigt LODEWIJK, in zijn overleg, met de heerschappij over *Europa* de verbanning van het vrije geloof, hij volgt, zoo het schijnt en hij meent, eene wijze Staatskunde. Doch zijne wijsheid is dwaasheid: en zoo gaat van hem zelve zijn mislukken uit. Want welke is, bij de uitkomst, het gevolg dier overlegde vereeniging? Dit, dat hij voor het eene doel, namelijk de verbanning van het vrije geloof, de medewerking der Roomsche - Katholieke Vorsten mist, en tegen het ander, ik meen de opperheerschappij over de Staten van *Europa*, Roomsche en Onroomsche Staten tegen zich verbonden vindt.

En nog eens stelt hij bij zijne onderneming zich zelve in den weg. Wat wilt ge, o LODEWIJK? Ge maakt u op om zamen met JACOBUS de Hervormde Kerk in *Engeland* om te keeren. En nu, wat onzinniger, dan in den omtrek diens tijds de Hugenooten in uw Rijk wreed te onderdrukken! Wat zoo onzinnig, als uwe Hugenooten, na hen

met allerlei kwellingen gemarteld te hebben, bij duizenden uit uw Rijk te verbannen! Zoo zendt gij duizend stemmen van u uit, die *Engeland*, *Nederland*, *Brandenburg* tegen u komen waarfchuwen; zoo zendt ge ettelijke duizenden van u af, die, tot een corps moedige vrijwilligers vereenigd, eerlang tegen u over in het veld staan; zoo zullen straks vier duizend Hugenoofsche Edelen, met den dapperen SCHOMBERG aan het hoofd, WILLEM, uw tegenpartij, vergezellen tot den Ierschen strijd (1). Aanbidden we God, die de wijsheid der Vorsten, met zijn' raad in strijd, vernietigt, of wel hunnen raad van eigen doel afkeert om zijn' raad gediensig te volbrengen.

Ik vleje mij, in de beschutting van het Hervormde geloof tegen LODEWIJK en JACOBUS, het Godsbestuur genoegzaam helder te hebben aangewezen. Ik heb echter mijne aanwijzing nog niet voltooid. Er is overig, dat ge den handhaver WILLEM tot zijn groote werk door de Godstem statelijk hoort oproepen, in den Godsraad daarvoor bestemd ziet en voorbeschikt. Gij zult mij dit toestemmen, mogt ik ook uwe bedenking, of de Prins wel regt had om met verdringen van JACOBUS op den troon van *Engeland* zich te zetten, niet volkomen hebben weggenomen. Hij is toch de handhaver van het

(1) Bij HUME, t. a. p., Ch. LXX, vind ik mijne meening bevestigd.

Hervormde geloof tegenover LODEWIJK XIV, niet enkel door dat gedeelte van zijn bedrijf, maar in geheel den krijg aan het hoofd van *Europa* tegen dien overweldiger.

Naar de heilige oorkonde ontvangt JESAJA zijne zending tot Israëls volk, bij eene luisterrijke verschijning van JEHOVA in zijnen tempel. JEHOVA spreekt: „Wien zal ik zenden?” De Profeet antwoordt: „Zie hier ben ik.” Is wel de roeping van WILLEM minder blijkbaar of minder luisterrijk? Inimers onder het kenbaarst en glanzigst Godsbestuur verheft hem, zagen wij, LODEWIJKS aanval op de *Nederlanden* uit zijn' nederigen schuilhoek tot die hooge plaats, van waar hij de *Nederlanden* en *Engeland* tegen 's dwingelands heerschzucht krachtig handhaaft. Ja bij de werkelijke roeping van WILLEM tot zijne groote taak, zegt de Godspraak, als met terugwijzen op zijne reeds vroege bestemming daartoe, zegt zij, gelijk bij die van den Profeet JEREMIA „eer dat ik u in 's moeders schoot formeerde, heb ik u gekend, had ik u geheiligd.” In den gang der zaken toch, welke gebeuren, is het tegenwoordige aan het jongst voorgegane, het jongst voorgegane aan het vroegere, dat weder aan het nog vroegere in onafzienbare reeks van oorzaken vast gehecht. De eene schakel hangt aan de andere schakel, en de miljoenen schakels maken zamen ééne keten uit, welke de wijsheid Gods heeft zamengeklonken, en zijne magtige hand vast houdt. O aanbiddelijk we-

reldbeftuur! Zoo zie ik **LODEWIJKS** geweldenaarlijk tegen het Hervormde geloof, in den loop van schier eene eeuw, langs menigte tusfchenoorzaken afgedaald van den grootvader **HENDRIK IV**, waar die, om den Franschen troon te winnen, het Hervormde geloof afzweert. En op gelijke wijze zie ik **WILLEM III**, handhaver der gezuiverde Godsdienst tegen **LODEWIJK**, afdalen van den overgrootvader **WILLEM I**, die, nevens **ALDEGONDE** aan zijne zijde, der Nederlandsche Republiek en der gezuiverde Godsdienst, dáár gezeteld, ten grondlegger verftrekt heeft. En indien nu van de twee paar schakels, hier het eene paar **HENDRIK IV** en **LODEWIJK XIV**, dáár het andere paar **WILLEM I** nevens **ALDEGONDE**, en **WILLEM III**, de onderst hangende schakel aan de bovenst hangende niet bij toeval, maar naar Gods raad is vastgehecht, zal ik mij dit bewind van den Allerhoogfte niet derwijze voorstellen, dat hij bij het toelaten van **HENDRIKS** afval, waaruit **LODEWIJK**, de vervolger der waarheid, geboren wordt, **WILLEM I** nevens **ALDEGONDE** stelt en voorbeschikt, uit wien deszelfs kleinzoon, de befchermer der waarheid, zijne geboorte rekest? God alles in allen. Hem zij de eere!

Maar is dan met het hooge Godsbestuur des menschen vrije werk en verdienste vernietigd, zoo dat **HENDRIK** nevens **LODEWIJK**, van wien **LODEWIJK** met zijn kwaad bedrijf afdaalt, geen' blaam, en **WILLEM I** met **ALDEGONDE**, nevens **WILLEM III**, van wien **WILLEM III** met zijn schoon bedrijf, geen' lof heeft; evengelijk aan geene schakel in de keten

de andere schakel is toe te rekenen, maar alleen hem, die de keten heeft zamengevoegd? Verre zij het! — De billijkheid ja verbiedt, dat wij de schuld van **LODEWIJKS** vervolgen in groote maat op **HENDRIK** zouden leggen; die immers dat vervolgen in *Frankrijk* door zijn Edikt van *Nantes* meende af te wenden. Hij is echter niet zonder schuld (1), en strekt voor alle tijden ter waarfchuwing, dat men geen kwaad immer zich veroorlove, bij uitzigt, dat daardoor voor het oogenblik iets kwaads worde afgewend, of iets goeds bevorderd. Op wijden afstand toch; welke buiten 's menschen oog ligt, keert zoo menigwerf het goede om tot kwaad, en dat kwade tot goed. *Vrees God en doe zijne geboden*; alleen deze regel is ons te volgen.

Anders is het ten opzichte van **WILLEM I**. Onbekrompen mag ik aan hem het groote bedrijf van den achterkleinzoon, en het heil, daardoor geflicht, toerekenen; aan **WILLEM I**, zeg ik, nevens **ALDEGONDE**, die bijzonder ten aanzien der gezuiverde Godsdienst zijn raads- en leidsman is, en op wien dus een aanmerkelijk deel zijner verdienste daaromtrent terug valt. **WILLEM III**, den beschermer van het Her-

(1) Van **HENDRIKS** ontrouw jegens het Protestantisme is evenzeer, voor een merkelijk gedeelte, afgedaald de vroegere wankeling van hetzelfde in *Engeland* onder **KAREL I**, namelijk langs en door zijne dochter **HENRIETTA MARIA**, gehuwd aan den gezegden Vorst.

vormde geloof tegenover LODERWIJK, heb ik genoemd
 het goede werk, dat VAN MARNIX achter zijn dood
 volgt. Is het wel ten onrechte? Zeker was de in-
 standhouding en opbouw van dat geloof in den
 loop der volgende eeuwen, evenzeer als de eerste
 grondlegging deszelve, nabij aan zijn oog en dier-
 baar aan zijn hart. Het was gewis mede met doel
 op de latere kerk tot haar einde toe, dat hij zich
 aangorde tot voorstand der waarheid en derzelver
 vrije belijdenis, dat hij aan het hoofd van het moe-
 dig verzoekschrift der Edelen zich stelde, dat hij in
 de Synode de hagebelijde onderneming van vrije pre-
 dikatie aanried, dat hij verbanning uit het Vader-
 land en hange gevangenis lijdzaam dulde, dat hij
 zijnen *Bijenkorf* schreef en zijn *Wilhelmus* dichtte,
 dat hij met moed, ijver en trouw aan WILLEMS
 zijde stond, met raad hem voorlichtte, met aanspo-
 rend woord voor de waarheid hem won, met be-
 moedigend woord bij wankelen en weifelen hem on-
 dersteunde. Hoe zou VAN MARNIX, onder wiens
 oog de nieuwe Godsdienst zoo geweldig werd te-
 gengestaan, en die daaruit voortdurende en hervatte
 aanvallen tegen dezelve genoegzaam berekende, zich
 niet bekommeren over de bewaring van het dierbare
 pand bij de opvolgende geslachten! Hij deed dan
 al wat in zijne hand was, tot bevestiging deszelve.
 Onder dat werk was zijn vechtvaardig gebed: „Heer!
 het goede werk, dat gij gewrocht hebt, bevestig
 het!” En bij het vertrouwen op de verhooring zij-
 ner bede, zag hij gaarne op MAURITS en FREDERIK

HENDRIK, die in de hand van God na hunnen vader daartoe de werktuigen mogten wezen, en, met het oog in wijdere toekomst voortdringende, hoopte hij op een' lateren **WILLEM**, die, gelijk de eerste **WILHELM** tegen **FILIPS** van *Spanje*, zoo tegen een' anderen lateren **FILIPS** met moed en kracht zou overstaan. Eerbiedig en bewonderend beschouw ik de hooge plaats, waarop **VAN MARNIX** staat. Uit hem, aan **WILLEMS** zijde, **WILLEM III**; uit dezen, onder Gods zegen, de bewaarde, heilvolle zegen van het Protestantisme!

Houdt gij, naar uw toegevend oordeel, den lof, welken ik den voortreffelijken **VAN MARNIX** toegewijd heb, zijns niet geheel onwaardig; hoe zeer wensch ik van mijne zijde, dat hem, ver boven mijne zwakke lofrede, door geheel de Nederlandsche Hervormde Kerk duurzaam het eeroffer gebragt worde van werkelijk bewezene hoogschatting en dankbaarheid: en is deze mijn wensch mede uw wensch, zoo vergunt ge mij gaarne nog met een woord aan te wijzen, waarmede die gevoelens zijn uit te drukken. Het moet, namelijk, zijn door, mede om **ALDEGONDES** wil, over de gebreken der Nederlandsche Kerkhervorming met billijkheid en toegevendheid te oordeelen; het moet zijn door, in **ALDEGONDES** spoor volgende, ter eene zijde van den ijver dier Hervorming, zoo ver dezelve overdreven en kwalijk bestierd was, allengs meer terug te ko-

men, ter andere zijde op haren schoonen weg met vasten en wakkeren tred te volharden.

De Kerkhervorming der XVIde Eeuw, ook bijzonder de Nederlandsche, heeft hare grooté gebreken (1). Wij, haar toegedaan, weten het, en de Roomsch-Katholijke stem mag zich de moeite sparen van het ons te leeren. Wel wil ik onder die gebreken niet geteld zien den opstand tegen *Spanje*, welken onze vaders om des gewetens wille zich veroorloofd hebben; noodzakelijk toch was die, als *FILIPS* geene keus volstrect liet tusschen verloochening van het geweten en den brandstapel, en noodzakelijk zijnde niet meer berispelijk. Doch berispelijk was gewis, ja hoogst laakbaar het geweld, waarmede de tegeweerd hier en daar op de Roomsche Godsdienst en hare instellingen aanviel: en hoe zou ik het niet in den Hervormde mede voor overdreven' ijver achten, dat hij tegen beeldendienst uitvoer als eene vervloekte afgoderij, tegen de vereering der Heiligen als booze verwerping van den éénen waarachtigen God, tegen de Mis, als verloochening van *CHRISTUS* eenig zoenoffer? Hoe zou het niet als onberadene drift te beschouwen zijn, dat men van al wat bij de Roomsch-Katholijke Kerk was ingesteld, zoo verre slechts mogelijk, zich verwijderde, alle feestdagen buiten den éénen Zondag verwierp, het kerklied buiten *DAVIDS* Psalmen, en het orgel,

(1) Zie *HAGENBACH*, t. a. p., D. III, bl. 47.

hetwelk het gezang statelijk en bevallig leidde, menig ander ceremonieel, geschikt om de aandacht te wekken en het hart te bewegen, als eene pest verbande; dat men, het Roomsche half Pelagianisme schromende, hier en daar tot onmatigheid toe AUGUSTIJN ging aankleven, en ten einde tegen de kerkelijke overlevering het uitsluitende gezag der Heilige Schrift te handhaven, den eerbied voor deze tot letter en jota toe uitfrekte? Hoe zouden we niet misprijzelen en beklagen die onverdraagzame twisten, welke aldaar de Protestanten de eene van de andere afscheidden, Lutheranen tegen Calvinisten, Calvinisten tegen Lutheranen, Lutheranen en Calvinisten tegen Wederdoopers en zelfs vreedzame Doopsgezinden als Ketterpartijen vijandig opzetterden? Intusschen heeft al dat gebrek groote aanspraak op een billijk en toegevend oordeel; en zoodanig oordeel mag ik op mijne beurt vorderen, zoo zeer als de waarheid van mij eischt met de berispingen in te stemmen. Er zij, wil ik, in aanmerking genomen, dat van omkeering, zulke vooral, waarin het volk bedrijvig is, geen geweld en wanorde pleeg verwijderd te zijn. In aanmerking zij genomen, dat, waar de ijver tegen misbruik ontvlamd is, eene halve hervorming evenzeer gehaat is als het geheele misbruik, ja ligt nog meer gehaat, en de overdrijving zelve van het te herstellen betere overal gereed is. In aanmerking zij genomen de geest der vroegere eeuw, welke bij geloofsgefchil het heftig twisten zoo lief had, als bij ontvangene belediging het bloedige duël.

Om op het billijke oordeel over de Kerkhervorming, zoodanig als zij geweest is, aan te dringen, vraag ik, of er wel, bij den optogt van 's volks ijver, mogelijkheid bestaan hebbe om eene bezadigde Erasmiaansche verbetering, welke gewis van vele zijden verkieslijker zou geweest zijn, tot stand te brengen, en of niet zulke, ware zij tot stand gekomen, allengs tot het oude misbruik en de oude Kerkheerschappij zou terug gekeerd wezen, en alzoo, bij bezadigd doen, niets zou gedaan zijn (1). Gewis de Kerk-

(1) In Polen plaatste zich de Hervorming, deels naar LUTHER en deels naar SOCIJN, zonder eenige groote beweging, aan de zijde der Roomsch-Katholijke Kerk, aan welke zij haren blijvenden voorrang niet bezwaarde, en van welke zij, hoezeer ook gehaat, geen zeer geweldigen tegenstand leed. Gewenscht die gang van zaken, zegge men: doch welk het gevolg? HEEREN heeft het aangewezen t. a. p., p. 54. *„Weil die neuen religiösen Secten aus den bemerkten Ursachen in Polen Anfangs keine politischen Secten werden, oder zu werden brauchten, so fehlte ihnen auch das Princip der Thätigkeit, das sie anderwärts besaßen; und die Reformation blieb hier nichts weiter als eine Veränderung einiger abstracten Dogmen, über die man viel disputiren kan, ohne darum viel klüger und aufgeklärter zu werden. Es fehlte also hier jene heilsame Gährung, welche die Reformation in den übrigen Ländern verursachte, deren letztes Resultat, nach der Niederschlagung des unreinen Stoffs, zuletzt eine geläuterte Masse von Wahrheiten und Einsichten war. So wirkte*

hervorming, niet het minst de Nederlândsche, waaraan *Spanjes* bloedige gswetens- onderdrukking was vooruitgegaan, is zij in haar zelve en over het geheel wettig, ja prijsfelijk, heeft voor hare gezegde gebreken aanspraak op vele verfooning: en mag ik die, terwijl het scherper oordeel in den Roomsche-Katholieke weinig vreemd is, niet voor het minst van u, Hervoruden! voor haar verwachten; voor haar te meer van u verwachten om ALDEGONDES wil, en na het offer van lof en erkentenis, hetwelk wij hem statelijk gewijd hebben? Voor de heilrijke Kerkhervorming streed VAN MARNIX met edelen ijver en moed: zullen we haar scherpelijk vonnissen? Aan de gebreken dier Hervorming had VAN MARNIX mede deel: zullen we over hare gebreken hard oordeelen? Hoe? Een DE RUITER keers tot ons terug uit het zeegevecht, waarin hij tot behoud en tot eere van het Vaderland over den vijand heeft gezegepraald. Wilt ge nu zijne zegepraal begroeten met onheusche aanmerkingen over eenig wreed geweld, hetwelk hij aan zijne krijgsmansschappen met zwakke toegevendheid of om aan den vijand zich te wreken, hebbe toegelaten?

in Polen viel weniger als anderswo die Reformation auf die Aufklärung des grossen Haufen der Nation zurück, und blieb eben darum (de onderdrukking van Romes zijde volgt later, en van een' stillen bedaarden geest geen' grooten tegenstand ontmoetende, overwint zij) für dieses Land ein höchst gefährliches Geschenk."

Ik onthoude mij niet van ALDEGONDE te berispen, waar hij berispelijk is. Intuschen is het mij aangenaam, hier zelfs, aan de zijde waar hij niet onberispelijk is, hem lof te mogen geven: dat hij, namelijk, van sommige gebreken der Hervorming doorgaans vrij is, aan andere bij voortgang van tijd minder deel heeft, ja van sommige derzelve te eenemale is teruggekeerd. Gaarne hebben wij opgemerkt, dat hij, vroeger den beeldenstorm niet zeer veroordeelende, in later' tijd tegen dergelijke Gentsche ongeregeldheden met kracht en moed zich verzet heeft. Het onmatig drijven van kerkvrijheid, den Calvinist eigen, ging hij ten dienste van zijn' Meester tegen, hoeveel ondank ook deswege behalende bij de gestrengte Calvinistische partij. Meer dan ééne verbetering, welke geheel niet in den smaak des Hervormden volks viel, tegen welke het veeleer magtig opgezet was, stond hij voor. Getuige zijne betere Psalmberijming, welke de Dathenianische, meest ter liefde van den woest ijverigen DATHEEN aangehangen, zou verdringen, en die daarevens, door bijvoeging van berijmde bijbelsche liederen buiten de Psalmen, het gebruik van kerkliederden buiten en boven DAVIDS Psalmen van ter zijde en zachtens aanprees. Hoe hij boven het volksvooroordeel zich verheft, hetwelk van het oude wél geëikte voor iets nieuws en beters noode afstaat, minst van den gebruikelijken Heiligen Bijbel, uit BÉZA's overzetting weder vertaalden Bijbel, vertoont zijne Psalmberijming, gerigt naar den Hebreuwschen

grondtekst, en vooral de vlijt, waarmede hij later aan eene nieuwe vertaling van geheel de Heilige Schrift heeft gearbeid. Mogen wij ook niet vermoeden, hebbe al zijne scherpte tegen de Roomsche Katholieke Kerk weinig afgelaten, — en kon die, moest die wel veel afdaten? — dat hij jegens Disfenters onder de Protestanten allengs verdraagzaam is geworden? Hij was het van vroeg af voor de Lutheranen; in zijne laatste jaren zal hij gewis de meer en meer beproefde Doopsgezinden gaarne geduld hebben; en, was hij voorftander der Kalvinistifche predestinatieleer, ik geloof echter niet, dat hij onder de Dordfche Vaders aan de zijde van den fcherpen BOGERMAN zou geftaan hebben. Van zijn' vriend DU PLESSIS toch hebben we gehoord, dat die op minnelijk vereffenen van het Remonstrantsche gefchil aandrong, of, moest het komen tot Synodale regtfpraak, dat dan alleen de letter van Gods Woord dáár beflifen zou. Indien dus de Nederlandfche Hervormde Kerk haren VAN MARNIX een offer van hoogachting en dankbaarheid begeert toe te brengen, zij misprijze en wantrouwe niet, maar prijze integendeel den geest van gematigdheid, door welke hare tegenwoordige leeraars van de eeuw der Hervorming zich onderscheiden. Die gematigdheid immers is het fpoor van verftandigen ijver, waarhenen de geprezene aanvankelijk terugkeerde, en waarin hij, hadde hij langer geleefd, al verder zou vooruit geftreefd zijn. Ik twijfel er niet aan, zoo hij in onzen tijd in zijne g'ftichte Ne-

derlandfche Kerk verfcheen, hij zou ons zachter en billijker oordeel over de Roomsche-Katholieke Kerk, waar dat, bij voorbeeld, van hare Hiërarchie, hare ceremonie-dienst, hare fcherpe tucht en biecht meent, dat die, voor eene ontwikkelde eeuw thans volftrekt ongepast en onhoudbaar, echter ten opzichte van de ruwe middeleeuw hare gunftige zijde hebben (1), allezins goedkeuren. Ik twijfel er niet aan, zelf zou hij ons aanprijzen, naar den geest en de regten van het Protestantisme, hetwelk geen menfchengezag huldigt, in het onderzoek der Chriftelijke leer, volgens de Hêilige Schrift, steeds met vrij onderzoek voort te gaan (2), en al wat wij bij dat onderzoek voor ons met regt nemen en vorderen, ook anderen gaarne toe te kennen, overeenkomstig de wijsheid, welke van boven is, die vreedzame, die befcheidene, die gezeggelijke, welke niet eigene meening en eer, maar de waarheid en de liefde als haar wit onder het oog heeft.

(1) In mijn gefchrift *over de Kerk en den Staat*, D. II, Hoofdf. XIV, heb ik dit gematigd oordeel uitgefproken, en ik neem het niet terug.

(2) Men leze en behartige de Academifche Redevoering van Prof. N. C. KIST; *Oratio de inchoata, necdum perfecta Sacrorum emendatione*; en wien dat gefchrift van wege het Latijn ontoegankelijk is, zij aanbevolen het breede verflag er van, hetwelk wij verfhuldigd zijn aan Prof. VAN OORDT. Zie het Tijdschrift *Waarheid en Liefde*, Jaargang 1838, St. I, bl. 119 verv.

Doch ligt moge voor velen in onzen tijd de stem: *broeders, gij zijt tot vrijheid geroepen*, weinig gepast wezen, en veel gepaster het vermaan: *misbruikt toch uwe vrijheid niet!* Ik wil dan dat vermaan het minst achterlaten. En mag het niet toegevoegden aandrang ontleenen uit de allerwenschelijkste instandhouding van de Kerkhervorming tegenover den Roomschen geloofsdwang; en alzoo mede uit den edelen man, die voor die Hervorming zoo ijverig arbeide en zoo wakker streed?

Maar hoe? — hoor ik u vragen — meent ge dan, dat het Katholicisme, de antipode van geloofsvrijheid, zou kunnen indringen en zegepralen door toedoen van tot onmatigheid en misbruik toe gedrevene geloofsvrijheid? Ik meen zóó, en er is in die meening zoo weinig vreemds, als in het dergelijke verschijnsel, hetwelk wij met eigen oog in *Frankrijk* gezien hebben, dat van het territoristische Republikanisme allengs uitging het Napoleontische Despotisme.

Inderdaad, zoo het in onzen tijd der Roomsche Kerkheerschappij, bij dienste van een gluisig en aller middelen magtig Jezuïtisme, mogt gelukken de Protestantische Kerk in *Engeland*, en zelfs in het Nederlandsche Rijk, te verdringen, ik verwacht niet, dat zij hare zegepraal in groote mate, eerst en meest, zou verschuldigd zijn aan het onkundige weinig nadenkende volk in de Hervormde kerk; dit toch pleeg tegen het Pauselijk geloof, tot vijandschap toe, weerzinnig te zijn. Nog minder zou, meen ik,

tot hare zegepraal hebben medegewerkt een groote toevloed van Hervormden, uit de klasfe der wél onderwezenen, wél overtuigden en jegens de waarheid niet onverschilligen. Zeldzaam toch slaagt de Roomsche-Katholieke met zulk een' uit de bekende plaats van MATTHEUS te bewijzen, dat CHRISTUS aan PETRUS en aan diens opvolgers, de eeuwen door, het Monarchale gebied over zijne Kerk heeft opgedragen, of uit de geschiedenis, dat die opperheerschappij aan de Roomsche Pausen als opvolgers van PETRUS, van de vroegste eeuwen af, is toegekend. Zeldzaam gelukt het hem den Hervormde, die met de waarheid wél toegerust is en haar lief heeft, te overtuigen, dat aan *Romes* Bisschoppen, in weerwil van zoo menige veranderingen der leer, het onfeilbare oordeel over de leer toekomt, en dat de gruwelijke boosheid van een' ALEXANDER VI aan die onfeilbaarheid, gewis eene hooge gave van den inwonenden Heiligen Geest, niets aftrekt; te overtuigen, dat de Transsubstantiatie-leer schriftuurlijke en oudste kerkleer is, en alzoo, in weerwil van hare volstreckte ongerijmdheid, eerbiediglijk is aan te nemen. Zeldzaam ook moge zulk een, de wél onderwezene, tot overgang in de Roomsche kerk zich dringen laten uit zorg voor de behoudenis zijner ziel, voor goede munt aannemende, dat al wie buiten haar is, ware hij ook een NATHANAËL in opregtheid, of een JOHANNES in liefde voor JEZUS, voor eeuwig ten hellschen vure gedoemd is. Neen, het indringen en doordringen van de Pauselijke heerschappij op het

vrije Protestantfche territoir vrees ik veeleer van eene andere zijde. Mij bekommert te dien opzigte geheele onverschilligheid jegens de Godsdienst, gepaard met groote onkunde, bij den befchaafden ftrand, en nog veelmeer fommiger, ja veler ongeloof en twijfelzucht omtrent de Christelijke Godsdienst in haar geheel, zelfs omtrent alle Godsdienstleer, welke gaat boven zeker duister fijn gedacht Pantheïsme. Zie dat ongeloof uit zijnen aard gereed om het Katholicisme met al dezelfs leerftukken en gezagvoering in te willigen en zelfs voor te ftaan. Wat zou het daartegen hebben, voor zich de vrijheid bedingende en misfchien ligt toegestaan vindende om het zelve, te gelijk met alle Godsdienst, te betwijfelen en te verwerpen? Met ruim liberalen zin zal het ongeloof medewerken om alle palen, die het Katholicisme in een Protestantsch Land voorzigtigheidshalve beperken, door vrije *emancipatie* weg te zetten (1). Gedienschtig zal het naar de wenken van

(1) Men hoore nogmaals den vrijzinnigen HEEREN, waar hij over zulke beperkende wet in het Protestantfche Land oordeelt, t. a. p., s. 62. „ *Sobald und solange religiöse Partheyen auch politische Partheyen sind, muss der Staat sie aus diesem Gesichtspuncte betrachten; und die Entfernung der religiösen Gegenparthey, wo nicht aus dem Staate überhaupt, doch von aller activen Theilnahme an der Staatsverwaltung, kann eine notwendige Maaßregel für seine Sicherheit werden. Allein was ein Bedürfnis seyn konnte, bleibt es nicht*

hooger hand, welker staatkunde uit is op believen der Roomfche kerk, de vrijheid van den Hervormde beperken, en aan het indringen van den Jezuït den vrijen teugel vieren. Zelfs gewetensdwang, welken het Katholicisme den Protestant zou opdringen, is in het oog van den vrijeest naauwelijks een klein onrecht; want, even als de Romeinfche Keizer in de eerfte Christeneeuwen, houdt hij het voor vreemden eigenzin zich niet te willen voegen naar de vormen van Godsvereering, welke de Staat met hoog gezag heeft ingesteld. *Hij*, de vrijeest, fchikt zich wel, fchoon hij *niets* gelooft; en waarom een

immer." Dit toestemmende, voeg ik er bij: „ Kan het echter langen tijd blijven; kan het, bij kenbare inspanning van het Jezuïtisme tegen de Hervormde Kerk, van *nieuw worden*. Liberteit, Liberaliteit, Emancipatie, woorden in onze eeuw zoo welludend voor het oor, als in de oudste eeuw zva's appel fchoon voor het oog! De fchoone vrucht, aangeprezen door de slang, nam zij, at, gaf ook haren man, en In gelijken geest is de brief van VILLIERS aan den Prins, welke brief te meer afdoende is, omdat de Schrijver van onverdraagzaamheid jegens Roomsche-Katholijken, zoo veel hun geloof betreft, te eenemale verwijderd was. Zie *Archives*, S. I, P. VII, p. 262 s. En onze Nederlandfche Staatsregeling vóór onze vereeniging met het Roomsche-Katholijke *België*, zou die wel te berispen zijn, als zij bij alle regtsgelijkheid der ingezetenen ten aanzien van geloofsbelijdenis, echter den regerenden Vorst bond aan de Hervormde Kerk?

ander niet, hoezeer hij eenigzins *anders* gelooft? Is eindelijk de vereering van een hoog Goddelijk gezag noodig ter volksbeteugeling — en dat ontkent hij niet — de Roomsche-Katholieke instelling zal hij tot dat einde voor verre de geschikteste achten. Het gevaarlijke denken en oordeelen toch snijdt zij af; bij zedelijk voorschrift voegt zij kerkbevel, biecht en boete; door de pracht harer gebouwen, door sieraad van kleederen, door fraaie beelden, door schoon muziek trekt zij bij den zinnelijken mensch oogen en ooren aan. Behoef ik wel meer te zeggen, om van wege de Protestantische Kerk en van wege ALDEGONDE, haren te vereeren pilaar, het vermaan tegen ongelooft en twijfelzucht aan te dringen? Wijd geopende deur zijn deze voor terugkeerend Katholicisme, ze zijn verlies van het kostbare Protestantisme; zij zijn ondankbaar verijdelen en vernietigen van ALDEGONDES edelen arbeid en wakkeren strijd! Die gevaarlijke strekking van ongelooft en twijfelzucht, wilt ge ze door de onderzending bevestigd zien; de regering van JACOBUS II en KAREL II leveren het bewijs met ruime hand. Aan dat eene en andere Hof, waar menige hovelingen op 's Konings wenk het Katholicisme indrongen, was het vrij en gemeen met alle Godsdienstig gelooft den draak te steken (1). Ach, strekke niet onze tijd voor nieuw bewijs!

(1) In den zoo even aangehaalden brief van VILLI-

Is dan de Hervormde Kerk ons dierbaar, zoo zij ons op het ernstigste aanbevolen ongelooft en twijfelzucht te schuwen, te bannen, die kwade smetstoffen eerst van eigen gemoed, voorts met al onzen invloed van anderen in onzen kring te weren! Hoe dit best geschiede, zal ik niet aanwijzen. Het behoort tot eene predikatie, niet tot mijne historische Voorlezing. Éene aanmerking echter te dien opzichte mag ik niet voorbijgaan: dat, namelijk, tot zulk einde minst geschikt is het drijven en dringen eener gestrengte formulierregtzinnigheid, welke aan ieder oud begrip wil vastgehouden hebben, elk nieuw begrip veroordeelt, en alzoo een voortgaand onderzoek der Christelijke Godsdienst-leer, zelfs het meest gematigde en meest bedachtzame, verbiedt en uitbant. Die drijver, wat anders doet hij, dan het Roomsche-Katholieke beginsel tegenover het Protestantische beginsel voorstaan? Zijn drijven van eene letterlijke Schriftinspiratie, is het niet den weg bannen voor twijfelen aan de geloofwaardigheid der Evangeliegeschiedenis, uit hoofde van eenigen strijd in de verhalen der Evangelisten, hier en dáár voorkomende? Zijn drijven van de steilste Predestinatie- en

ERS lees ik: „ *Quelque bonne mine que facent les Papistes, ils sont ennemis mortels de V. Exc., et ils le declareront en temps et lieu; et m'assure, devant qu'il soit peu de temps, que les atheistes dont il n'y a que trop feront le semblable.*

onmagtsleer, van het Athanasiaansch Triniteitsbegrip, van het particularisme in de verzoeningsleer, wat anders is het, dan afleiden naar het overstaande *ultra* van Rationalisme en Naturalisme? En indien hij, bij hoog geklag over de ingedrongene vrijheid, de Roomsche - Katholieke Kerk, in weerwil harer dwaalingen, harer aanmatigingen en hare autodafé's, hoog roemt, als in welke toch die oude leer grootendeels onveranderlijk bewaard en met Pauwelijk gezag wél gewaarborgd is; ei, hoe danken hem de Katholieke Stemmen voor zijn' breeden lof, zijne vriendelijke aanmoediging, zijne gediensstige invoering!

Terwijl ik in de zaak van Godsdiensstig geloof nogmaals het matige gebruik der Rede en het voortgaande vrije onderzoek der Heilige Schrift voorsta, rijzen mij twee, daartegenover in strijd staande, magten voor den geest. De eene is het zoogenaamde Mysticisme, of de omhelzing van vermeende waarheid, onder het drijven van gevoel buiten het licht des verstands; de andere is voorliefde voor eene zinnelijk fraaije eeredienst en zoodanige geloofsleer, als door haar dichterlijk sierfel de verbeelding vleit en inneemt. Beide zijn in het voordeel der Roomsche - Katholieke Kerk; tegen beide moet ik in het belang der Protestantse Kerk waarschuwen.

Gij gelooft wel, dat ik het gevoel, levendige en warme aandoening des harten, in de Godsdiensst verre niet misprijs: schaamte en smart over onze bedrevene zonde, blijdschap over de toegereikte genadige vergeving derzelve, liefde jegens God en

onzen dierbaren Verlosser, innige zielevreugd over gemeenschap met CHRISTUS en met God door CHRISTUS, liefde tot de broeders, te midden van de moeite der wereld vrolijk uitzien naar den Hemel. Wil men dit gevoel mystikerij heeten, de mystikerij vindt dan bij mij hoogen lof. Uit redelijk kennen en redelijk overtuigd zijn van de Evangelische waarheid gesproken, is het gezegde gevoel daarvan de rijke, schoone, zalige vrucht: en zelfs bestaat er, meen ik, geene genoegzaam vaste, ongestoorde, overtuiging van de waarheid, zoo niet, nevens het verstand, het hart dezelve aanneemt, haar als dierbare bezitting aankleeft, in haar vrede, blijdschap, edele verheffing, vermogend wapen tegen de zonde, kracht tot deugd vindt, in één woord gevoelt en bekennt, dat zij uit God is (1). Neen, ik bedoel eene soort van geloof, hetwelk, in het duister omtastende, aangrijpt, zich zelve opdringt, en bij anderen drijft, wat het proeft aan geneigdheid en verbeelding welgevallig te zijn, en nu meent door een iawonend hoog Goddelijk licht zich ingegeven te zijn. Maar dit duister tasten is gewis niet naar den aanleg onzer redelijke natuur, even weinig naar den edelen geest des Evangelies; zeker staat het regtstreeks over tegen het groote bedrijf der Kerkher-

(1) Zie BORGER, *de Mysticismo*, en het Tijdschrift *Waarheid en Liefde*, Jaargang 1837, St. II, bl. 325 volg.

vorming; en hoezeer stelt het niet bloot aan afval van de Hervormde tot de Roomsch-Katholieke Kerk. De Hervormde toch is van beide zijne wapenen tegen haar aanzoeken, de Rede en de Heilige Schrift, nu ontzet; onbeschermd staat hij daár, ja gereed uit zich zelve is hij om al wat zij hem voorpredikt, strijdig tegen gezond verstand, strijdig tegen recht, strijdig tegen geschiedenis, strijdig tegen de Heilige Schrift, met donker geloof te omhelzen, om het, hare magtspreuken eerbiedigende, zich te laten welgevallen.

Ik noemde ten andere voorliefde voor het zinnelijk en dichterlijk schoone in de Godsdienst; en behoef ik wel te zeggen, hoezeer van die zijde de Roomsch-Katholieke Kerk den Hervormde, die met zulken zin vervuld is, tot zich aantrekt. Zij biedt hem hare, voor het oog tegenwoordige, Misofferande van den Eenige, hare wondere Transsubstantiatie, hare Kluizenaars en Martelaren, hare heilige Legendes, hare beminnelijke Jonkvrouw MARIA en in haar de groote moeder Gods; hare prachtige tempels, hare bekoorlijke muziek, hare schilderijen en beelden, hare kostbare altaren met derzelve rijk gekleede bedienaren stelt zij ten toon. Een schoon, gewis in waarde ver beneden de eenvoudige waarheid, een fraai, ver beneden de aanbidding Gods in geest en in waarheid! En toch voor den verstandige, diepdenkende zelve wel eens gevaarlijk lokaas. Menig Hervormde in den loop der XVIde en XVIIde Eeuw keerde van het prachtige Rome gekatholiseerd terug. STOLBERG met zijn

dichterlijk genie verzaakte zijn prozaïsch geloof (1). En nog herinner ik mij uit mijne eigene ervaring zekere bij uitnemendheid wél onderwezene en vrome vrouw, die de Hervormde kerk met de Roomsche verwisfeld had, doch tegen het einde van haar leven terugkeerde, hoe zij bij hare terugkeering tot mij zeide: „ door gevoel en verbeelding afgeleid, heb ik mijne voorouderlijke gemeente verlaten; met mijn verstand intusfchen bleef ik haar getrouw. Doch nu keer ik met verstand en hart zamen tot haar terug. Neen! in het uur van mijn' dood zij mijne sterkte niet het olievel des kerkgeregts, maar de kracht des eenvoudigen Evangelies; geen dichterlijk geleide van Engelen behoef ik meer. Het proza der belofte: die in mij gelooft, zal leven, is mij genoeg, is mij alles!”

En hoe de gezegde gevaarlijke afleidingen naar de Roomsche - Katholieke kerk te weren? De Evangeliedienaar zal wel gevoelen, dat die zorg voor geen onaanzienlijk deel op hem ligt. Zullen we niet aan de eene en de andere verkeerde rigting te gemoet komen, indien we van de eeredienst, het gebed en het gezang, de Doopsbediening en de Avondmaal-

(1) NIEMEIJER geeft ergens in zijne Brieven te kennen, hoe weinig vreemd hem die omkeering in den grooten STOLBERG was voorgekomen, reeds vóór jaren berekend uit deszelfs dichterlijken geest zamen met den gezelschapskring, waarin hij hem had aangetroffen.

viering, waarin gevoel en aandoening geheel begrepen zijn, en welke bij onderscheiding pleegtstatelyk zijn, niet het minst ons werk maken (1)? Ook zou onze leerrede van haar proza nog wel iets kunnen afleggen, om aan den smaak voor het schoone behagelijk te zijn, en vooral om aan warmen Godsdienstzin, om aan die loffelijke mystikerij, zulks ter wering van de verwerpelijke, te meer te voldoen. In behagelijkheid zal de predikatie winnen door groote duidelijkheid nevens beknoptheid, door nieuwhed van gewigtig onderwerp zonder vreemdheid, door meerdere verdeeling van het altijd wat breede spreekuur tusfchen eenvoudig onderwijs, vooral populaire Bijbeluitlegging, en krachtige vermaan- en troostrede. En de mystiker in het bijzonder zal niet geheel ontevreden van onze Leerrede uitgaan, hij zal zich tot dezelve aangetrokken gevoelen, indien zij, zonder daarom Rede en Heilige Schrift te verwaarloozen, het bewijs der waarheid bij voorkeus in het harte aanwijst, 's zondaars zondefchuld in eigen fchuldgevoel, de dierbaarheid van CHRISTUS in dringend gevoelde behoefte aan Hem, de hooge waardij der

(1) Eene fchoone proef levert een paar gelegenheidsleerredenen van den Zwolfchen leeraar VAN SENDEN, die ik echter alleen ken uit het Tijdschrift: *Waarheid en Liefde*, Jaargang 1837, St. IV, bl. 340. Tegen het te veel blijve duurzaam waarfchuwen de Synodale Leerrede van wijlen Prof. VAN ECK.

Evangelische waarheid in hare innerlijke waardigheid en hare schoone rijke vruchten; voorts op hare beoefening met gloed en kracht van rede aandringt. Doch den rustenden Leeraar valt het moeijelijk lesfen voor te schrijven, welker allergebrekkeligste in acht-neming hem na het einde van zijn werk vaak tot smart en schaamte strekt.

Er is nog eene andere klip, waartegen de liberaliteit onzer eeuw in hare vaart ligtelijk aanftoot ten groote gevare der Hervormde Kerk. Wat ik meen, is geen ongelooft aan het heilige Evangelie, ook geene volftrekte onverschilligheid omtrent deszelfs zuivere bevatting, echter hieraan bij sommigen digt grenzende. Het is zekere vadzige gerustheid, dat er in onzen tijd van licht en vrijheid voor de Hervormde Kerk van de zijde der Roomsche Kerk niet te vreezen is. — O! ik vrees, ik vrees voor de belegerde stad; ik houde haar voor verloren, als de burgerij, in valschen waan, dat de vijand afgetrokken, immers ver teruggetrokken zij, de wallen verlaat, en onbekommerd te huif, in den schoot van vrouw en kinderen, van waken en strijden gaat-uitrusten. En hoe groot de ondankbaarheid dier gerusten jegens den Overfte, die, onlangs gefneuveld of nu aan bekomenen wonden te bed liggend, tot zijn laafte in staat zijn toe in wakkeren strjfd volhard heeft! Voor zulke vadzige onbekommerdheid dan behoort men zich te wachten, past ons eerst ons zelve (zoo er bij iemand onzer van het kwaad iets bestaan mogt), voorts den'ander' in onzen kring af te manen, zijne

voorwendfelen hem te betwisten, en het gevaar, dat slechts in fchijn geweken is, hem voor het oog aan te wijzen. Hij zegge mij: heb ik niet straks van u zelven gehoord, dat de Roomfche leer bezwaarlijk veld wint onder het gemeene onkundige volk, hetwelk er van afkeerig is tot vijandschap toe, en moeilijker nog bij de wélonderwezene lidmaten? Het is zoo. Doch die afkeerigheid, waaraan alle vaste grond ontbreekt, ware toch wel te overwinnen, zoo er tegen dezelve beurteling aanlokking, dreiging en spitsvondige rede wierden aangevoerd; en de wélonderwezene lidmaten, zullen ze niet eerlang uitsterven, zoo het onderwijs uitsterft? De Katechizatie dan late niet af ten behoeve der jeugd de Roomfche leer, hare bijgeloovige instellingen en hare hiërarchie met kracht en warmte te beftrijden, en de bejaarde, naar gelang in onzen tijd de Roomsche-Katholieke ftem vleijend en indringend tot hem fpreekt, moet daartegen in fchrift en leerrede hooren de aangedrongene ftem der Hervormde Kerk.

„Wat vreest ge?” hoor ik zeggen. De aanmatiging der Roomsche-Katholieke hiërarchie en hare profelyten, jagt behooren immers tot vroegere eeuw, niet meer tot de onze! Ook de Roomfche Kerk offert in onzen tijd der alom aangebedene geloofsverdraagzaamheid; in de meeste Roomfche Landen oefent de Protestant onbelemmerd zijne eeredienst; te *Weenen*, te *Brusfel* staat vrij het kerkgebouw der Hervormden; in 's *Paufen* zetel zelfs, te *Rome*, is vrijheid.” Oordeelt niet naar het aanzien! Ge

weet toch, dat heerschen en uitbreiden het wezen van het Katholicisme zijn. De Roomsche Kerk houdt de geheele uitgebreidheid der Christenheid voor haar wettig domein, en langen tijd om des tijds wil zich onthoudende van hare aanspraken te handhaven, verloochent zij echter hare aanspraken nooit. Profelyten werven, hetzij naar zachter of scherper zin van het woord: „dwingt ze om in te gaan” houdt zij voor haren duren pligt, zoo zeer als Christelijke liefde vordert jammerlijke vuurbranden te redden uit het eeuwig vuur der hel. En hoe zou zij in hare geslepenheid voor den strijd ongebruikt laten voorbijgaan het tijdperk van gelijke Godsdienstvrijheid, hetwelk, terwijl het haar in de Roomsch-Katholieke Landen, van wege ver overwegend getal onderhoorigen en weidschen Bisshoppe-lijken luister, de genoegzame heerschappij overlaat, op het Protestantsch territoir, gelijk met de Hervormingsgezinden, de poorten wijd openzet? Doch op meer dan vermoeden en berekenen is het gevaar, dat ik vrees, gegrond. Het gevaar ligt voor het oog. Ziet maar de verre uitbreidingen der Roomsch-Katholieke Kerk in *Noord-Amerika* en *Engeland*, en den dwang, dien het zich veroorlooft in *Beyeren*. Let op den hoogen toon, welken zij voert tegen den Koning van *Pruisfen*, op de gestrengte wet, met welke zij sinds weinig jaren het gemengde huwelijk beperkt, de stoute stem, welke zij hier en daar in ons *Noord-Brabant* liet hooren, zoo dra de Belgische broeders zich in beweging hadden gesteld, op den zegesgalm,

waarmede het roemt, dat eerlang het vrijzinnig *Frankrijk* in een onderdanig Christelijk, en *Engeland*, die oude vaste zetel van het Protestantisme, in een gehoorzaam Roomsch - Katholijk Rijk zal hersehappen zijn. Hoe roekeloos dan ware vadzige zorgeloosheid! Verre zij die; en ligge het niet in den geest des Hervormden, sedert in 1648 de vrede met den Roomsch - Katholijke gefloten is, te willen uitbreiden en aanwinnen, hij mag toch aan den wakkeren en moedigen verdedigingsstrijd zich niet onttrekken. Die *tuenda* zij aan ieder Hervormingsgezinden in zijn' stand en naar zijne gaven aanbevolen: en hoe welkom moest ons zamen de vereeniging daartoe zijn, tot welke ons uitnoodigt het wélgevestigde Bijbelgenootschap, evenzeer een ander, uit het *Noord-Brabandsche Breda* afkomstig, hetwelk de kleine kudde dáár, onder de Katholijken naauwelijks standhoudende, tegen verhongeren en wegdringen wil behoeden, en nog eene andere, die de zaden, in *België* overig en hier en daar midden op den Jezuïten - akker welig opschietende, zoekt te bewaren en aan te kweeken!

„De bloedige vervolging althans, zegge men, keert uit de zestiende eeuw niet terug. Wie denkt méer aan inquisitie en brandstapel?” Ik hoor het; doch een minder kwaad dan het schrikkelijke autodafé, als verdringing uit stand en werk; openlijke verguizing, andere kwelling bij oogluiking der wet, is mede een kwaad. En wie zal zeggen, waartoe nog in onze zoo genaamde verlichte eeuw een verkeerde

Godsdienstijver zou kunnen aandrijven! Die zijn broeder haat, is doodflager, en wie hem haat om des geloofs wil, deze niet het minst. Wijze Katholijken zouden het gewis veroordeelen; onze SCHRANTEN zou het ergeren en diep smarten, gelijk er in de vervolgingseeuw zelve wijze en liefderijke Prelaten tegen den Spaanschen FILIPS overstonden. Doch wat vermogen weinige zulken tegen het groot getal onzinnigen! Een zeker Schrijver vroeg onlangs: Zou het Spaansche autodafé in onzen tijd van nieuw kunnen opstaan? En hij aarzelt om op die vraag ontkennend te antwoorden. Het Fanatisme heeft van allen tijde, hetzij het in den strijd voor het geloof, hetzij in den strijd voor vrijheid woede en raze, groote kracht; alle omtuining, die van zedelijkheid, die van menscheeljkheid, die van vriendschap en van bloedverwantschap breekt hetzelve door. De Dragomade der latere sijn beschaafde eeuw van LODERWIJK XIVde getuigt het; de versche voorbeelden, van *Parijs* in de zaak van vrijheid, van *Nismes* in de zaak van geloof, wijzen het aan. God behoede, dat onze oogen, dat de oogen van onze kinderen het immer zien! En zou niet onder de middelen ter afwering zijn aan te prijzen, dat wij ons de *mogelijke verschijning* voor den geest stellen, en het martelaarsboek bij wijle openligge om den huiverigen schrik voor hetzelve in te drukken (1)?

(1) Met welgevallen zag ik in het Groninger Tijd-

Ik heb gezegd, dat het offer van eer en dank, door de Hervormde Nederlandsche Kerk aan VAN MARNIX toe te brengen, mede bestaat in getrouwe en wakker ijverige volharding op den schoonen weg, welken hij aan WILLEMS zijde haar gebaad heeft. En is zulk volharden eensdeels gelegen in strijden tegen roekeloos ongeloof omtrent geheel de Christelijke leer, dat volstreckte bederf van het Protestantisme, en in afmanen van vadzige gerustheid ten opzichte der Roomsche Kerk, een schadelijk uitwas van liberalen geest — ge hebt het gehoord — het yordert wijders van ons, dat wij het Protestantisme zoeken te handhaven tegen de onregtvaardige beschuldigingen, waarmede het door de Roomsche-Katholieke Kerk bezwaard wordt.

Ge weet het, terwijl men het Katholicisme roemt als het hechte steunfel van ondergeschiktheid en orde in de burgerlijke maatschappij, wordt de Hervorm-

schrift voor het jaar 1837, St. III, twee stukjes zaamgevoegd; van welke het eene Roomsche, scherp Roomsche Kerk en Katholieke Kerk tot eere der laatste onderscheidt, het andere aanwijst, dat nog te onzen tijd bij de eerste in schijn van liberale verdraagzaamheid de oude onverdraagzaamheid voortduurt, ja in Rome een overblijffel zelfs van bloedige inquisitie. De belangrijke stukjes heeten, het eerste: *Voortgang van het onderscheid tuschen Roomsche en Katholieke Kerk*; het tweede: *Eenige blikken in de Christelijke denkwijze en Kerk van Italië*.

de, met name de Calvinistische Kerk, aangeklaagd van wege hare gevaarlijke strekking tot opstand en staatsomkeering. Waarlijk eene ongegronde meening, zoo weinig op rede als op ondervinding steunende! TZSCHIRNER heeft het doorgaans treffelijk aangewezen in zijn wélbekend geschrift: *Katholicisme und Protestantisme*. — Doch wij, in onzen tijd, hebben wij wel, om de Hervormde Kerk van de gezegde zijde te verontschuldigen, boeken noodig? Nog staat voor ons oog de Belgische opstand. Was die uit de Hervorming? Neen, de oproerigen waren deels scherpe Roomsche-Katholijken, deels Voltaireaansche vrijgeesten, deze met gene tot opstandsunie vereenigd; en de Hervorming had aan denzelfden geen deel, of het moest, in de hoedanigheid van aanstoker, voor eene kleine maat zijn het *Collegium Philosophicum*, en dit zelf niet ontstaan buiten grooten invloed van liberale Roomschegezinden (1). — Voor ons lag in dit uur de geschiedenis van *Engeland*. Zij levert, ik beken het, twee voorbeelden op van geweldige volksbeweging en staatsomkeering, bij welke Hervormden aan het hoofd staan; de eene tegen KAREL I, de andere tegen JACOBUS II. Doch aan wie, meent ge, is die eene en andere omkeering meest

(1) Hoezeer is niet de lof van Z. Majesteit, met betrekking tot dergelijke instellingen, uitgegalmd door DE POTTER, in diens Voorrede voor de *Mémoires de Ricci*.

en in den oorsprong te wijten? Ik beweer, dat het is aan de Roomsch-Katholijken. Ontstaat zij niet in het tweede geval uit het onwettig indringen van de Roomsche Kerk, uit haar dwingen, tot verkrachting der staatsgrondwet toe, dat de Hervormde, zijn geloof verzakende, het Roomsche geloof aanneme? In het eerste geval is zij kenbaar uitgegaan, deels van KARELS ondragelijk Despotisme (1), deels van de onderdrukking der Roomsch-gelijke Episcopale Kerk, welke de Presbyterianen en andere Disfenters vervolgt, wreedelijk kwelt, bij duizenden ten lande uitbant, tot eindelijk wanhopig tegenstaan

(1) Niet in het Protestantisme ligt oorspronkelijk onmatige vrijheidszucht, zoo weinig als in de zuivere Evangelieleer, van welke het doorgaans het afdrukfel is. Maar de Roomsch-Katholieke Kerk, als zij zulken geest aan de Hervormde Kerk toekent, haar dien opdringt, en in haar door het overgesteld Despotisme wil dempen, heeft ligt hier en daar denzelven uitgelokt: en vreemd is het niet, dat wie tegen overheersching een' bangen kamp gestreden heeft, of nog strijdt, nu naar den Republikeinschen regeringsvorm met driftige voorkeur overhelt, vermeenende, te regt of te onregt, daar de vrijheid best verzekerd te zullen vinden. Zoo was het in *Frankrijk* te *Rochelle*, zoo in *Engeland*, zoo mede in de Nederlandsche Republiek. Vergelijk HEE-REN, van wien ik deze aanmerking gedeeltelijk overneem, t. a. p.

Eene proef van partijdigheid tegen de Hugenooten er-

opzet; zijnde intusfchen het laatste bedrijf, de moord des Konings, niet aan de vrijheidsgezinde Presbyterianen toe te rekenen, maar aan eene van deze onderscheidene partij (1), in CROMWEL met uiterste dweeperij booze politiek zamenvoegende. En hoe?

gert mij in CAPEFIGUES geschiedenis. Aan het hoog misnoegen, hetwelk zich in *Frankrijk* beweegt staande LODEWIJKS oorlog tegen de Geallieerden in 1674—1675, nemen de Hugenooten niet het minste deel. Dat gatulgende voegt hij er bij: trouwens zij wachtten liever op eene landing van TROMP en DE RUITER, t. a. p., Ch. XVI. Elders wordt volgens hem in *Engeland* het Katholicisme tegenover JACOBUS drijven afgeweerd, om reden, dat die omkeering al te duur zou te staan komen op *teruggave der geestelijke goederen*.

(1) Is ook niet mede van de Hervormden, in derzelver geheel, billijker wijze te onderscheiden een smaldeel overdrijvers en fanatiken, in de *Cevennes* van *Frankrijk* (CAPEFIGUE beschrijft hen t. a. p., Ch. LI), en in *Engeland* de opgewonden vlugtelingen, die bij den dood van MARIA, de gelijkgezinde gemalin van den Spaanschen FILIPS, in het Vaderland teruggekeerd waren? Den onverdraagzamen geest der Hervormde Schotten, met KNOX aan het hoofd, tot onregt en oproerigen zin opgedreven, beschrijft BECKER, t. a. p., Th. VIII, S. 177. Hij klaagt hen aan; maar ook verschoont hij hen eenigermate, en wel op eene wijze, welke aanduidt, dat het te berispen kwaad niet zoo zeer in het Protestantisme zijn' oorsprong had, maar in de ver gegane en nog steeds dreigende vervolging van het Katholicisme.

De Franſche omwenteling, bij welke mede het hoofd des Konings is gevallen, was toch niet, en zeker niet onderscheidenlijk, uit de Hugenooten? **LODEWIJK XIV** immers had reeds vóór eene eeuw van die ſchandvlekken zijn Rijk meerendeels wél gezuiverd. Het zijn Roomsche-Katholijken, die dezelve hebben aangestookt: en zou het onbillijk zijn de gezegde omkeering met hare uiterſten regtſtreeks uit het Katholicisme af te leiden, het Katholicisme heeft echter van ter zijde en bij omweg er zijn deel aan. Namelijk met de ongerijmde Transſubſtantiatie-leer van die Kerk en uit haren geloofsdwang ontſtond ligt de Franſche vrijgeesterij, en uit de Franſche vrijgeesterij weder de woeste volksheerſchappij, waardoor op het Franſche volk de verfoeiing van *Europa* geladen werd.

Hebben wij de Hervormde Kerk verdedigd, het past ons daarenboven, in warmen ijver voor dezelve, haren hoogen lof te verbreiden, van haar te roemen, hoe heilzame gevolgen uit haar ontſproten zijn voor nijverheid en welvaart, voor wetſchap en kunst, oók voor vrije en wijze Staatsinrigting in de bijzondere Landen, hoe ſchatbare waarborgen voor het evenwigt der onderscheidene Magten, zoó kleine als groote (1). Twee ſchrijvers, **VILLERS** en **HEEREN**, de eerste een Roomsche-Katholijk, bieden voor het belangrijke

(1) Verg. **COLLOT D'ESCURY**, t. a. p., bl. 33.

overzigt daarover hunne voorlichting. En zijn ons niet, ook hier, de beslissende bewijzen dicht bij de hand? Ziet *Engeland!* Hoe werd het tot WILLEM III toe door gestadige worsteling tuschen oud en nieuw geloof, tuschen Presbyteriaansche en Episcopaaalsche inrigting geschokt; hoezeer, even vóór WILLEM, door geweldig indringen van het Roomsche geloof met nog ergere schokken bedreigd! Maar nu, sedert die Vorst de Hervorming met hare billijke, tevens wijsfelijk bepaalde, verdraagzaamheid er gevestigd heeft, komt het, als na voorbijgegaan onweder, onder helderen hemel tot rust en tevredenheid (1). Deszelfs geschiedenis kent van nu af, in den loop van twee eeuwen, geene groote onrust meer; zij roemt integendeel, en zulks in weerwil van overgeblevene gebreken in Staats- en Kerkwet, 's Rijks ver uitgebreide welvaart en hoog aanzien onder de volken, deszelfs krachtig tegenwigt tegen NAPOLÉON, als geheel het overige *Europa* voor diens Schepter bezweken was.

En onze Nederlandsche Republiek het dichtst aan ons oog en het dierbaarst aan ons hart, zij het andere bewijs. Naauwelijks sedert eene eeuw uit de Hervorming geboren en door de Hervorming opgekweekt, staat zij tegen over LODEWIJK den Grooten, en is aartgegord om het Rijk van *Engeland* te be-

(1) Een belangrijk geschrift van HEEREN wijst dit aan, in de *Vermischte Schriften*, T. I.

houden en te bevestigen, om *Europa* te handhaven, om in *Engeland* en *Europa* het Hervormde geloof te beschutten en te waarborgen! Twee malen heeft zij, meest door haar vermogen, het evenwigt van *Europa* tegen over den Heerscher in stand gehouden, nog eenmaal kracht en moed daar aan mede toegebracht; in de XVIde Eeuw FILIPS vernederd, in de XVIIde LODEWIJK, in de XIXde, voor haar niet onaanzienlijk gedeelte, NAPOLEON! Eeren wij daarin eerst en bovenal de hand des Allerhoogsten, maar ook het werk van ALDEGONDE aan WILLEMS zijde, den overgrootvader van WILLEM III; het is zijn werk, achter hem gevolgd; zijne kroon, zijn loon. Met wat genoeg, o ALDEGONDE! ziet gij van den hemel op zoo schoone en rijke vrucht! En wij, wij zien naar u op met warm gevoel van hoogachting en dankbaarheid. Zij dat gevoel bij den Nederlandschen Hervormde, en met hetzelfde vervuld, zie hij toe om, wat hij met uw groot medewerken van de Vaderen ontvangen heeft, ongeschonden tot de nakomelingen over te brengen: *de gezuiverde Godsdienst, vrij van Pauselijke overheersching en niet overschaduwde door Roomsche-Bischoppelijken luister!*

AANTEEKENINGEN

EN

BIJLAGEN.

Bladz. 286, reg. 4, *aan welken die echter een zeer kenbaar*

Anders meent HEEREN Zie zijne *Vermischte Historische Schriften*, Th. I, S. 90. Hij oordeelt, dat de geweldenaar, welke LODEWIJK in den gang zijner oorlogen tegen de nieuwe Godsdienst pleegt, niet te houden is voor *doel*, gelijk met de heerschappij over *Europa*, maar blootelijk voor uitwerkfel van een' on-verdraagzamen geest, hoedanigen geest elk, die er mede bezielid is, bij al zijn bedrijf aan den dag legt. Doch ik heb geene reden gevonden om van het door-gaans, mede door HUME en CAPEFIGUE, aangenomene gevoelens af te wijken, en er zijn menige redenen, die zich later zullen opdoen, om dat te blijven volgen. Zie HUME, *History of Great Britain*, JAMES II, Ch. LXX. CAPEFIGUE, LOUIS XIV, Ch. V, XXI, XXV, XXXV. Bij HOGENDORP vind ik opgemerkt, hoe WILLEM VAN BRANDENBURG bij ieder door hem aange-

gaan verdrag doet uitkomen, dat de krijg tegen LODEWYK mede als geloofskrijg te beschouwen was. Zie zijne *Disputatio Historico - Politica de Gulielmo III*, pag. 131.

Bladz. 206, reg. 4, v. o., *in ijver voor de gezuiverde Godsdiens*t.

Zie Prof. TYDEMAN tot de *Vaderlandsche Geschiedenis* van BILDERDIJK, D. X, bl. 273, en het geschrift *de Staatkundige partijen in Noord-Nederland*, bl. 206, 207. waar echter de toestemming der Staten mede van andere drangredenen, ook buiten het gevaar der Godsdiens geltende, wordt afgeleid.

Bladz. 298, reg. 5, *den Hertog van York, die*

Van eene diep gezetene en ijverige Roomschegezindheid bij JACOBUS geeft Mr. DE JONGE eene proef. Als namelijk de Koning berigt kreeg van den heftigen storm, welke de vloot van zijn' schoonzoon had aangetast en den optogt naar *Engeland* verhinderd, was het hem terfcond gereed te zeggen: „It is not to be wondered at, for the host has been exposed these several days!” *Het is geen wonder, want de hostie is dezer dagen ten toon gesteld geweest.* Zie *Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen*, D. III, St. II, bl. 461.

Bladz. 307, reg. 11, *eigen Staatsinzigt*

HUME meent, dat het huwelijks-ontwerp het eerst van KAREL is uitgegaan, die daarmede bedoelde WILLEM aan zich en LODEWYK te verbinden. Zie HUME, t. 2. p., CHARLES II, Ch. LXVI, doch hiermede bestaat het aangewezen wijs beleid van WILLEM volkomen. Eerlang,

ja, verwijderd zich van dat schrandere overleg de Nijmeegsche vrede, waarmede de Nederlandsche Republiek hare Geallieerden in den steek liet, *Engeland* daaronder begrepen, hetwelk, eerst onzijdig, nu tegen LODEWIJK zich verklaard had; maar ook was die vrede het bedrijf der Nederlandsche Staten, niet van den Stadhouder. FAGEL zeide: „Een bijzondere vrede is niet te mijden; en ik ken niemand in de Republiek, die anders meent.” Waarop WILLEM: „Ik ken er toch één, en die ben ik.” Zie CAPEFIGUE, t. a. p., Ch. XVIII. HOGENDORP, t. a. p., p. 37. *Histoire de* GUILLAUME III.

Bladz. 315, reg. 1, van *Helvoet*.....

Voor het doel mijner Voorlezing voegde geen ander verhaal van WILLEMS optocht naar *Engeland* dan dit korte zaamgetrokkene. Intuschen zijn allerbelangrijkst de bijzonderheden, welke men bij den naauwkeurigen WAGENAAR en anderen, vooral bij Mr. DE JONGE aantreft. Naauwkeurigst beschrijft hij het wijs beleid, waarmede de Vorst zijn groot ondernemen weet te verzwijgen, onder voorwendsel van verdediging des koophandels het bedekt, slechts aan weinige uitgelezenen het mededeelt, en zelfs aan de Admiralen EVERTSEN en ALMONDE niet vroeger dan het vereischt werd. Schoon teekent hij een en ander aandoenlijk tooneel, hetwelk hier bij den aantocht, dáár bij de aankomst der vloot, zich voordeed. Zoo verhaalt de gezegde Schrijver: „Op den 29sten October stak de vloot en het meerendeel der transportschepen uit *Goedereede* in zee, welke den 30sten gevolgd werden door de overige transportschepen uit den *Briel*, met den Prins, die zich nevens den Lt. Admiraal WILLEM BASTIAANZE SCHEPERS

en den Vice-Admiraal VAN STURUM, die zijn vertrouwen volle genoten en hem thans tot raads mannen dienden, had ingescheept op een geheel nieuw Fregat van dertig stukken, *den Bristol* genaamd, gevoerd door den Rotterdamfchen Kapitein JOAN VAN DER ESCH. Hiermede vervoegde hij zich bij de vloot, en nu zette men met eenen Zuidwesten wind den koers langs de Hollandfche kusten naar het Noorden van *Engeland* of naar *Schotland*, werwaarts, volgens hetgeen bij den lastbrief aan den Lt. Admiraal Generaal HERBERT bepaald was, de bestemming der vloot was. In den morgen vertoonden zij zich voor *Scheveningen*, en nu vloelden duizenden, zoo uit het naburige *'s Gravenhage* als van elders, naar het strand, om een schouwspel te zien, hetwelk eenig in zijne soort was. De zee was, zoo verre het oog kon reiken, met ruim 400 schepen van allerlei soort en grootte overdekt. Menig Nederlander aanschouwde die talrijke scheepsmagt met fierheid, maar veler harten werden tevens met angst vervuld over het lot der bloedverwanten en vrienden, welke zich op de vloot bevonden, en over de gevolgen, welke de onderneming voor het Vaderland kon na zich slepen. T. a. p., bl. 459.

Als later bij den na geleden' storm hervatten togt, de vloot voor het oog van *Engeland* in het Kanaal komt: „ Het was een treffend schouwspel, die vijf honderd schepen en vaartuigen, welke eenige mijlen besloegen, in afdeelingen geschaard, met gezwellen' zeilen, voor den wind het Kanaal te zien opzeilen. De kusten van *Frankrijk* en *Engeland* waren, om dat nimmer gezien tafereel te aanschouwen, bedekt met eene tallooze menigte, wier aandacht zonder on-

dersheid hoog gespannen, maar wier gevoelens zeer verschillend waren. De aanhangers of begunstigers van Koning JACOBUS werden met vrees vervuld bij het gezigt van zulk eene ontzaggenlijke scheepsmagt, en verwenschten hem, die den togt aanvoerde; de harten der vrienden en voorstanders van Prins WILLEM, daarentegen, klopten van vreugde, en zonden gebeden hemel voor het welgelukken der onderneming van ORANJE." T. z. p., bl. 466, 467.

En bij de landing der vloot.

"Onbeschrijfelijk was de vreugde, waarmede de Prins door de kust-bewoners ontvangen werd. Vrouwen zoo wel als mannen liepen hem tot in het water te gemoet onder luide toejuichingen, noemden hem hunnen Redder, en begroetten hem met de kreet van: *God zegene u! God zegene u!* De nacht werd door den Stadhoudcr in eene vischershut doorgebracht, waar hij in eenen armstoel eenige rust nam. Des anderen daags werd het overschot van het krijgsvolk en de paarden opgescheept, en daarna in het open veld eene plechtige Godsdienstoefening verrigt, om den Heer der Heerscharen te loven en te danken voor de verhooring der gebeden, welke vóór het vertrek der vloot door het geheele Vaderland hemelwaarts gezonden waren." Bl. 469, 470.

Bladz. 315, reg. 12, *slachts voor kort, . . .*

Te meer onverwacht was het bericht der werkelijk dreigende landing van wege het gerucht en wel veel vergroot gerucht der schade, door welke de vloot, dra na het eerste uitzeilen, getroffen was geworden.

Bladz. 320, reg. 11, v. o., *meerdertal van onderdanen*

Waarlijk eene wijze schikking, en welke hare vol-

komenheid zou bereikt hebben, indien evenzeer in het Roomsche *Ierland*, mede met bijgevoegde Tolerantie-wet, de Roomsche - Katholieke Kerk voor de onderscheidenlijk begunstigde ware erkend geworden. Zoo toch zouden de onderdanen *hier* den anderen verdraagzaamheid bewezen, *daar* van de andere verdraagzaamheid genoten hebben. Overal zou verdrukking geweerd en wéltevredenheid gevestigd zijn geweest. Doch gedeeltelijk ware zulke instelling voor het licht der toenmalige eeuw al te zeer liberaal geweest, gedeeltelijk ware zij in het oog der tegenwoordige eeuw, welke in alles eenheid en gelijkheid vordert, te weinig liberaal. — Ligt is aan iemand bij deze gelegenheid onder het oog de voorkeur, welke in het jaar 1814 bij ons gegeven werd aan eene allernaauwste vereeniging tusschen de Noordelijke en Zuidelijke Gewesten, boven eene minder naauwe, welke aan het Noorden en het Zuiden, ieder zijne Staatsvergadering, zijne soort van belastingen, zijne Godsdienstvormen, meer ander bijzonders laten zou, aan *België* zijne Bischoppen en zijn Roomsche Concordaat. Achter de allernaauwste vereeniging staat de scheuring.

Bladz. 323, reg. 1, *de slag aan de Boyne*

ROTGANS, WILLEM III, B. V, bl. 27, 28. Na eene toespraak van WILLEM aan zijne Neder- en Engelanders:

Zoo spreekt de dappere Vorst, en trekt den vijand tegen:

Hy zwaait den legerstaf tot driemaal met zyn hand:

Hy stelt zich zelf in 't splits: hy naakt den waterkant,

En Jakobs leger, door den veldstroom afgescheien.

D sK onings wacht, gedost met blaauwe lievereien,

Ontziende geen gevaer, doorwaad den diepen vloed,
 Waarin de vuurbal listt, het water kan den gloed
 Van 't blakende oorlogsvuur, in 't heldenhert ontfteeken,
 Niet blusfchen. yder pelt, gewekt door 't legerteken,
 De Boyne met zyn voet, elk ploft in 't water neer,
 Met wapenen bekleed, beladen met geweer.
 De ruiter noopt zyn ros met spooren door de plasfen.
 Held Schomberg schreeuwt: vaart voort, zo moet men 't
 heir verrasfen,

En 't vyandlyk gefpuis beftooken op zyn grond.
 Maar ach, ik beef van fhrik! de Koning word gewond;
 Zyn fchouderblad, door 't loot getroffen, verft de ftoomen:
 Hy ftygt van 't paard, en rust zyn leden aan de zoomen
 Der vloeiende rivier: men ftelpt het bloed met vlyt,
 Verblind de wonde, en hy begeeft zich weér ten ftryd.
 Maar d'oude Schomberg sneeft in 't harnas voor zyne oogen.
 Dit treurfpel wekt zyn moed: hy, door de dood bewogen
 Van zulk een Oorlogsheld, vliegt als een fiere leeuw,
 Verhlt op eedle wraak, gevolgd van veldgefchreeuw,
 In 't midden van den drom der ftrydende Ierfche benden:
 Zyn fabel kerft de kruin, en boort door borst en lenden.

Bladz. 331, reg. 1, in *WILLEM is dat niet geheel te
 miskennen en in MARIA.....*

ROTGANS, t. a. p., B. IV, bl. 144 *MARIA* tot haren
 gemaal bij het afscheid-

Verfchoon het leven van myn afgedwaalden Vader;
 Ik ben voor hem bevreest, ó Prins, niets raakt my nader,

— — — —
 — — — —

Ik min hem neffens u. zyn onheil zou my knaagen.
 Behou den Koning, maar vernietig al zyn lagen;
 Bedenk maar dat zyn bloet *Maria* 't leven gaf.

Ik zweere u , antwoordt haar de Veldtheer , by myn staf,
 En scherpe legerbyl , ik zal den Vorst niet deeren ;
 Maar 't hoofd , zelf door Godts handt gezalft , eerbiedig
 eeren.

Bladz. 335 , reg. 10 , *onderscheidenlijk te antwoorden.....*

Plegen niet bij heilzaam ondernemen meer edele en
 min édele beweegredenen vermengd te zijn? De drif-
 ten der eigenmin ,

Waar die in andrer heil op eedler doelwit ramen ,
 Verheffen hare soort en krijgen deugdennamen.

POPE , *proeve over den Mensch* ; volgens de onlangs
 in het licht verschenen vertaling van den waardigen
 VAN DEN ENDE.

Bladz. 346 , reg. 11 , v. o. , *het Godsbestuur.....*

Nog is eene proef van het Godsbestuur opgemerkt in
 het welgelukken van den zee-krijgstogt. Men had het
 plan om naar het Noorden van *Engeland* of *Schotland*
 te zeilen , doch het werd verhinderd , door dien de Ka-
 pitein VAN DER ESCH , met het Fregat *den Briel* , waar-
 op de Prins zich bevond , onvoorzigtig en tegen het
 gegeven bevel , een tij langer was blijven liggen dan
 behoorde ; eene kleine omstandigheid , welke in de hand
 der Voorzienigheid een middel tot het welgelukken der
 onderneming was , daar zonder dezelve , volgens 's Vors-
 ten eigene bekentenis , de aanslag te eenemale zou mis-
 lukt zijn , omdat Koning JACOBUS , op het vernemen van
 den hernieuwden uittocht der vloot , zijne voornaamste
 legermagt naar het Noorden had doen oprukken , en
 men dus aldaar eenen geduchten tegenstand zou ont-
 moet hebben. Zie Mr. DE JONGE , t. a. p. , bl. 464.

Bladz. 363, reg. 1, v. o., *onze tijd voor nieuw bewijs!*

Ja ik vrees, dat het gevaar, hetwelk den voortgang, de zegepraal der Roomfche Kerk van de zijde des ongeloofts dreigt, te onzen tijde gelijk groot, zoo niet nog grooter zij. Te onzen tijde in het deftig kleed van geleerd en diep wijsgeerig onderzoek uitgedost, doet het zich eenigzins waardiger voor, en vindt ligt te gereeder' ingang. Hoe stout is het tevens, alles omkeerende en verwoestend? We hoorden het onlangs naar zijnen aard, stouthed, jammerlijke verwoestingen beschrijven: en wensch ik huiwerigen afschrik u en mij zelve in te boezemen, wat beter, dan die beschrijving hier te herinneren? Na aanwijzing van ettelijke gunstige tijdsteecken, evenzeer als de dreigende op te merken: „ Ongeloof en verregaande twijfelzucht, zij het in geheel andere vormen dan vroeger, zijn overal gespreid. Door glimplge natuurvergoding ontroofst men aan onbedachtzamen den God des Bijbels, dien alleen waarachtigen God onzer vertroosting en hope. Voor den werkelijken CHRISTUS, dien Heiland vol genade en zaligheid, wil men ons in ons zelve de afgededen gift van een herfenschimmigen opdringen. Het Evangelie onzes eeuwigen behouds tast men in zijne geschiedenis, dat is, in zijne hartader, aan. Uitheemsche schriften, die hetgeen achttien eeuwen aan ontelbaren heilig bleef, voor ontelbaren in het beslisfend uur van sterven het anker der ziele was, met ijskoude onverschilligheid tot fabel pogen te verlagen, bedreigen in onze taal ook onzen bodem.” Zoo onze waardige ROOIJENS in zijne Rede bij de viering van het vijf-entwintig jarig bestaan des *Nederlandschen Bijbelgenootschaps*, bl. 40, 41.

DE ONGENADE AAN DU PLESSIS BEJEGEND TER
ZIJDE VAN HENDRIK IV, DEN IN ONGENADE
GEVALLENE TOT EERE; NOG EEN PARAL-
LEL VAN ALDEGONDE MET DEN EDE-
LEN FRANSCHMAN.

W A R E D E.

Het uitvoerige werk, onlangs te *Paris* uitgeko-
men, in twaalf Deelen: „*Mémoires et Correspon-*
dance de DU PLESSIS MORAY” heb ik, over den
duren prijs eindelijk heerziende, mij aangekocht; en
het berouwt mij niet. De *Mémoires* toch van Me-
vrouw DU PLESSIS, welke het eerste Deel, en de
brieven, welke de elf overige Deelen uitmaken, heb-
ben mij, ook na de Schriften, die ik dusver ge-
raadpleegd had, *la vie de DU PLESSIS* en de vier
Deelen *Mémoires et Lettres*, veel merkwaardigs op-
geleverd, daaronder niet het minste, hetgeen be-
trekking heeft tot de ongenade, aan DU PLESSIS bij
HENDRIK IV, vooral sedert het jaar 1600, bejegend:
en de vrucht van mijn aankoop is een wat nauw-

keuriger en meer ontwikkeld Verflag van de gezegde gunstkeering, hetwelk ik bij dezen u aanbied. Ik meen, dat dit Verflag aan mijne Lofrede op VAN MARNIX, *vergeleken met* DU PLESSIS, niet ontbreken mag, wijzende het aan een merkwaardig parallel tusfchen den eenen en anderen voortreffelijken man; gelijkfoortig met een vroeger vermeld, doch boven dat merkwaardig (1): en moege het ook fchijnen laat en ontijdig geboren te zijn, zal het echter, wélgezien, niet geheel ongepast deze zijne achterfte plaats hebben. Met voegelijke orde zal het aan mijne laafte en vóórlaafte Voorlezing opvolgen, aan de laafte eene bijdrage van moedige getuigen des zuiveren Evangeliums toevoegende, en aan de vóórlaafte, door gelijkfoortigen lof hier aan DU PLESSIS te geven, als dáár aan VAN MARNIX werd toegewijd, namelijk eene gematigdheid bij bejegend groot ongelijk. Ik verzöck dan nog eene enkele reis uwe aandacht. Wél verdient haar, wat ge naauwelijs voor mogelijk houdt, de fcherding van het naauw verböndene, de verwijdering van den zoo zeer en met zoo veel regt begunftigde.

Er is aan te wijzen hare aanleiding, haar gang, hare beweegreden.

De aanleiding, bij welke DU PLESSIS in de ongunst van den Koning zijn Meester viel, weet ge. Het was zijn ten jare 1598 in het licht gekomen

(1) Zie D. II, St. I, bl. 12.

geschrift over het Heilige Avondmaal (*sur l'Eucharistie*) of wel tegen de Roomsche Mis. Den inhoud van dat boek heb ik vroeger vermeld (1), en SCALIGERS' groote meening er van is u uit diens brief medegedeeld (2). Hieranert ge u dat een en ander, zoo zal het u niet vreemd dunken, dat een boek, dat dit boek, geheel anders dan een gewoon over eenig punt der Godsdiensleer en wel in gewonen tijd doet, groot opzien baarde, dat het schier als een stout revolutionair bedrijf geheel *Frankrijk* in beweging bragt, en gewis HENDRIK, den Koning, niet onoplettend en onverschillig liet. Reeds op zich zelf was het geschikt om algemeene aandacht te wekken, zijnde allergrondigst geschreven, tevens algemeen bevattelijk, en met breedten toffel van uitgezochte wapenen de Roomsche-Katholieke Kerk in alle hare sterkten stout aantastende, hare Kerkoverlevering ter zijde van de Heilige Schrift, hare hiërarchie, hare beeldendienst, hare transsubstantiatie, hare misofferande, haar wagevuur. En wat deden niet nevens den stouten aanval de groote naam en de hooge plaats van den strijder! Het is DU PLESSIS, wel eens betiteld met den naam van *Paap der Hugenooten*; DU PLESSIS is het, de Raad en Vriend des Konings. Zoo komt het geschrift, als het gerucht deszelfs uit-

(1) Zie D. II, St. I, bl. 26.

(2) Zie boven, bl. 271, 272.

gegaan is en zich verspreid heeft, als tegenstrijden begonnen zijn te verschijnen, in de hand van duizenden (1). Het wordt gelezen te Parijs en in de Provinciën; door Priester en Leek; door Roomschen en Hugenooten; aan het Hof en in burgerkringen; het is te Rome onder het oog van Paus en Kardinalen; en oerlang in Latijn, Hoogduitsch, Italiaansch vertaald; staat het over geheel de Christenwereld zich uit te breiden. Het is niet te verwonderen, dat Zoo groot echter de beweging is, welke allengs van het stijfschrift uitgaat te Parijs, en de Provinciën tot binnen Rome toe; schijnt echter de Koning het een tijd lang onbekommerd en ongevoelig aan te zien (2). Du Plessis is aan het Hof en in den Raad als te voren. Zijn Meester geeft hem geen misnoegen te kennen; ook zelden en weinig berispt en veroordeelt hem de Koning in den kring zijner hovelingen. Zoo de het eerste maanden. Doch oerlang wordt het anders. Allengs keert zich de Koning kennelijk van de Hugenooten af naar de Roomschen, spreekt luid van zijn diepen eerbied voor Rome en den Paus; dekt overal de Roomsgezinden voor, is uit op het maken en winnen van Profelyten; en nu begint hij ook aan de Plessis

(1) Zie *Lettre de M. ESPRINCHARD a M. DU PLESSIS*, *Mémoires et Corresp.*, T. IX, p. 457.

(2) Zie t. a. p., T. I, p. 343, 344. T. IX, p. 168, 181, 186.

een koud en ingetrokken aanzicht te toonen, van alle naadpleging) tot de Kerk behoorende, zelfs van Staatsaangelegenheden, als de geschillen met *Soyoyot*, hem niet te sleiten (1). In die bekeering en terugzetting dan is de aanvang en het voorspel der ongetelde, welke ten jare 1600, bij gelegenheid eener conferentie (over het leid aangeklaagde boek, volkomen en beslissend wordt (2). En zoo heb ik, om den loop der gezegde dialactie aan te wijzen, bijzonder stil te staan bij die Conferentie, hett aantleg, hare uitkomst en haar gevolg. (3)

Het is mij twijfelachtig, van waar de Conferentie naast zij uitgegaan; of van eene uitdaging van DU PLESSIS zelf aan DU PERRON, Bischoep VAN EVREUX, bij een' maaltijd ten huize van Mevrouw VAN ORANJE,

(1) Zie t. a. p., T. I, p. 358, 359.

(2) Zie twee brieven van Madame (de zuster van HENDRIK) aan DU PLESSIS. In den eene is vermeld groot gerucht van 's Konings misnoegen; in den andere biedt zij DU PLESSIS voor zijn verblijf te *Parjs* veilige plaats in haar huis. In het antwoord van DU PLESSIS op den laatste, waarin zij hem geschreven had, hoe haar Roomsch-Katholijke man op allerlei wijze om harent wil gekweld werd tot ontzegging van het Paschen toe, en wat grooté beproeving daaruit ontstond voor de vastheid van haar geloof, vind ik puntig gezegd. . . . Maar ik wil den schoonen brief in zijn geheel afschrijven, met bijzondere aanwijzing van de bedoelde woorden, T. IX, p. 299, 300. Zie de Bijlage.

of van den Koning, die door dezelve als regtsduf over de luide aanklagt regt wil spreken (1). Doch hoe dit ook zijn mag, kenbaar is zij naar HENDRIKS plan en van zijn aanleg. Dezelve heeft plaats te *Fontainebleau* aan 's Konings Hof, den 4den Mei 1600. Zij wordt gehouden in zijne tegenwoordigheid, ja onder zijn Voorzitterfchap. De Regters, zal ik zeggen, of de Raden — want de regtspraak heeft hij zich voorbehouden — ettelijke Rooms-Katholijken en eenige Hugenooten, zijn door hem uitgekozen (2). DU PLESSIS en de Bisfchop VAN EVREUX ftaan van de eene en de andere zijde ter twistrede; en na breed twiften wordt geoordeeld en verklaart: Zijne Majesteit, dat van eenige honderd getuigen, in het betwifte boek aangetogen, een en ander door den Schrijver valfchelijk zijn aangetogen. Ten gevolge waarvan DU PLESSIS wordt veroordeeld en wel als valfch getuige. Hij, hoewel reeds door ingefpannen' arbeid (een uitgebreid boek met duizend aanhalingen in weinig dagen nagaan en herzien was geen ligt werk) afgemat, en door bitter verdriet neergedrukt, zoekt zich echter tegen den volgenden dag tot hervatte twistrede voor te fchikken; doch naar des toegezonden' geneesheers veel bezwarend advies houdt de Koning den te hervatten ftrijd voor ongeraden (3), en dezelve blijft alzoo aan de zijde van

(1) Zie *Mémoires*, p. 342, 363.

(2) T. a. p., T. I, p. 364 s.

(3) T. a. p., T. I, p. 368.

DU PERRON gewonnen. De overwonnene dan, zoo dra hij van zijne onpasselijkheid, die werkelijk tot dreigende krankheid was geklommen, eenigermate hersteld is, keert naar *París* terug; en dáár ziet hij eerstdaags zijne veroordeeling, met eigene hand des Konings geschreven en gezegeld, in openbaar schrift uitgegaan. De Koning had van de gehoudene Conferentie aan D'ESPERNON in een' brief berigt gegeven, en dien brief dra ter drukpersé doen leggen. Zoo schrijft Zijne Majesteit aan den Hertog D'ESPERNON, zoo spreekt hij in D'ESPERNON geheel *Frankrijk*, ja geheel *Europa* toe: „De Roomsche Kerk heeft gezegepraald; de tegenspraak der zoogenaamde Hervormde is leugenachtig bevonden; haar groote Bisschop DU PLESSIS is van leugen overtuigd” (1). Dat wordt hoog uitgeroepen, en in *Saumur* bijzonder, het gebied van den overwonnene, is het als aangeplakt aan de muren der onderscheidene kerken. Wat DU PLESSIS? Hem is alleen te kiezen, of aan het Hof blijven onder voorwaarde van zwijgen en zich overwonnen erkennen (2), of met verlaten van

(1) T. a. p., T. I, p. 367.

(2) HENDRIK doet hem door LOMENIE die voorwaarde zijner voortdurende vriendschap aanbieden. Welk is het antwoord? „*Que la verité estoit assés forte pour subsister toute seule; s'y toutes fois elle estoit assaillie, qu'il estoit de son devoir de la deffendre.*” T. a. p., T. I, p. 369.

Hof en verlies van 's Konings genade naar zijn *Saumur* aftrekken, en dáár voor de waarheid blijven strijden. De keus is gereed. Zonder afscheid vertrekt hij. Te *Saumur* gekomen, doet hij binnen weinig dagen het echte bericht der gehoudene twistrede met verdediging der voor valsch verklaarde getuigen in druk uitgaan, en tegenover hetgeen van 's Konings zijde omloopt, gelijk wijd verspreiden (1). De verwijdering tusschen den Koning en hem, zijne *disgracie*, is hier mede gevestigd; zij is het te meer, als DU PLESSIS op het verschenen tegenschrift van DU PERRON, verre van zwijgen, dra en moedig antwoordt, dat men zijne verdediging van de waarheid eerlang te wachten heeft (2).

Het blijft zoo zestien maanden lang tot de geboorte van den DAUPHIN, 27 September 1601, wanneer de Koning met eenige toenadering zijn' geuzenen vriend van die heugelijke gebeurtenis kennis geeft, en deze ten antwoord zijne hartelijke deelneming op waardige wijze betuigt.

Lettre de M. DU PLESSIS au Roy.

„SIRE, *vostre majesté m'a daigné honorer de ses lettres sur la naissance du fils qu'il a pleu à Dieu*

(1) T. a. p., T. I, p. 370.

(2) Eerlang komt ook het beloofde tegenwoord aan het licht, met matiging echter, het berispelijke der Conferentie nu voorbijgaande. T. a. p., T. I, p. 393.

vous donner ; je l'en loue de toute mon affection , parce qu'il a respondu à vostre desir ; je le supplie de le vous conserver , parce que je l'estime donné non tant au souhait de vostre majesté qu'aulx soupirs de tout son peuple. Les feux s'en sont faictz partout , et entores que je m'en sois trouvé esloigné , vostre chasteau de Saumur n'aura laissé d'en brui-
re. Les plus clairs feux , Sire , s'en font es cours des gens de bien , qui savent ce que Dieu leur commande envers leurs roys , ceulx surtout à qui il a faict la grace de cognoistra. que vault un grand roy pour rendre la vie à un estat ; que lui vault un fils pour la lui conserver langue et visible. Or , à nul ne cederai je en ceste joie , entores que je pryé Dieu de bon cœur que de vingt ans il ne regne : mais en la publique j'en recois d'abondans une toute ancienne , qu'il ait pleu à vostre majesté ; apres un si long temps , me faire luire un rayon de sa grace ; car s'estre souvenu de moi en cest instant , en ce ravissement , n'a pas esté sans sa ramentevoir mon ancienne fidelité , n'a peu estre sans voulloir oublier , sans noyer dans ce souvenir tout ce qui m'auroit peu esloigner de sa bonne grace. J'ose donc , sire , desjà , en la confiance de vostre bonté , en rendre graces à Dieu , et le supplier de toute mon ame qu'il la me donne toute entiere ; comme certes , sire , je le supplierai toute ma vie qu'il doint à vostre majesté en toute prosperité regner longuement.

De Bergerac , ce 8 Octobre 1601.

De verzoening is echter op verre na niet volkomen. Een tijd lang schijnt zij nu gevorderd, dan weder teruggezet te wezen (1). DU PLESSIS, van zijne zijde, hoewel gereed om den Koning in afwezen te dienen, aarzelt om den vrede tot terugkeer naar het Hof toe, of zelfs tot mondgefrek, te laten voortgaan, en het mondgefrek, hetwelk HENBRIK (in 1804) op eene reis naar *Blois* verlangde, mist hij gaarne, vreezende, dat het de vernieuwde en vermeerderde uitgave van zijn boek, toen op weinig na gereed, mogte belemmeren (2). De ontmoeting heeft later plaats; het is ten jare 1606, wanneer de Koning van zijne zijde het verledene gaarne weinig aanroert, liever zich bepaakt tot het dringend noodigen van zijn' vertrouwden vriend om weder sttelijke maanden des jaars te *Parijs* ten zijnen dienste verblijf te houden. DU PLESSIS weigert thans die noodiging niet (3); en we vinden hem van nu aan als te voren met gewigtige Staatszaken bezig, bijzonder met drukken handel over den twist, onlangs gerezen tusschen den Paus en *Venetië*, in welken handel, zijnde bevorderlijk aan de zaak der

(1) Gevorderd tijdens de ontdekking van het verraad van BIRON, ten jare 1602, T. IX, p. 484; later (1603) afgenomen blijkens zijne daarover uitgedrukte klacht, t. z. p., p. 520.

(2) T. a. p., T. I, p. 406, 407.

(3) Zie t. a. p., T. I, p. 467, 478, vooral 475, ook 488.

Hervorming, aan welke de Meester bij omgekeerd Staatsinzigt en Staatsbelang thans veel genegen is, de dienaar aan de zijde van den Meester gereedelijk en *con amore* werkzaam was (1).

Het is niets ongewoons, dat een Minister, vroeger in gunst bij den Koning, van die hooge gunst uitvalt. Op een overvloedig voorkomen diens verschijnsels bouwt de Psalmist zijne vermaning: *vest op Prinzen geen vertrouwen*. Vreemd echter is dat ten aanzien van DU PLESSIS, die bij zijn Vorst in zoo groote mate geliefd en vertrouwd was, die omtrent hem zoo uitstekend groote verdiensten had, aan wiens wijzen raad en moed de Koning voor geen klein deel zijn Rijk verschuldigd was. Wij vragen dan met bevreemding, van waar toch die omkeering bij HENDRIK uitgegaan zij, wat hem tot de verwijdering van zijn wél beproefden vriend mag bewogen hebben? Ik zoek op deze vraag te antwoorden; doch wil vooraf nog eens de disgraciëring, welke gij dusver in haar beginnen, klimmen en dalen volgens de geschiedenis beschouwd hebt, u beschrijven in haren aard en hare mate, van hare scherpere en zachtere zijde.

Vooreerst is de disgraciëring overal, in haar begin en einde, eene meerder of minder volkomene

(1) Een groot aantal belangrijke stukken, memoriën en brieven, tot dien handel in betrekking, is vervat in het Xde Deel der meergezegde *Mémoires et Corresp.*

verwijdering van 's Konings raad en tegenwoordigheid. Ten andere is die verwijdering niet regtstreeks aangezegd en bevolen, maar alleen met zijdelingfchen wenk hem te kennen gegeven, aan welken wenk de in ongenade vervallene, men twijfelt er niet aan, gereed en met fierheid zelfs zal gehoorzamen. Ten derde is de wijze van verwijdering voor den teruggezette allergrievendst en alzoo eene proef van scherpe ongunst, namelijk, aangezegd, of liever, aangeduid door smadelijke veroordeeling en nog smadelijker tentoonstelling van het aangeklaagde boek. Ten vierde heeft daarentegen de disgraciëring eenige merkelijke gematigdheid. Zij kon grooter wezen dan zij is. Zij laat den in ongenade gevallen geruste woning in *Saumur*, laat hem zijne hooge bediening aldaar en andere posten. Zij neemt niet terug het loffelijk getuigenis van vroeger bewezene getrouwe dienst, en voegt daar allengs bij eene en andere proef van blijvende hoogachting en vertrouwen, als de mededeeling van des DAUPHINS heugelijke geboorte en raadinneming bijzonder in de zaak van BOUILLON.

Doch waaruit nu de ongunst, waarin wij den waardigen DU PLESSIS bij den Koning vinden, ontstaan zij? Zij gaat, meen ik, uit van misnoegen, van staatkundig overleg, van het eene en andere zaamgevoegd.

Twijfelt niet, of er is bij den Koning wegens het in het licht gekomene geschrift, het moge in zijn oog waarheid of onwaarheid behelzen, groot misnoegen. Het boek steekt hem, zoo ver het den

dienaar vertoont, die met fieren moed een veel hooger' wil erkent, dan den wil eens Konings van *Frankrijk*, en zoo ver tevens daarin schittert die onkreukbare trouw aan de waarheid, door welke hij zijne politieke ontrouw aan de waarheid onaangenaam veroordeeld gevoelt. Vooral neemt hij den schrijver euvel, dat die, verre van met zijne staatkunde, welke den Paus en de Roomsche partij zoekt neêr te zetten, mede te werken, integendeel dezelve tegenwerkt en dwarsboomt. Wat toch doet dat twistfchrift, zegt hij gemelijk bij zich zelve, in de wereld; een zoo stout en scherp, en met den naam van DU PLESSIS, 's Konings bekenden vertrouweling, aan het hoofd; wat doet het anders, dan het geloofsverschil verlevendigen, Roomschen tegen Hugenoeten, Hugenoeten tegen Roomschen driftig opzetten, mistrouwen aan mijn Katholijk geloof bevestigen, den Paus, wiens toenadering mij zoo zeer noodig is, langs zoo meer van mij verwijderen! Die lastige onbezonnen man; heel anders mijn wijze ROSNY!

De Koning is misnoegd, en zijn misnoegen wordt door een en ander, dat juist om denzelfden tijd ontstaan is, nog gesterkt; als over de onlangs vernieuwde uitgave van het insgelijks scherpe geschrift *Sur l'Eglise* (1), over het ontevreden dringen van DU PLESSIS op voldoening, hem te geven van wegen

(1) Zie *Mémoires*, p. 350.

een geleden honend geweld van zekeren Edelman PHAL, nog meer over streng afraden van huwelijk met de geliefde GABRIËLLE; over niet toevallig verzuimde condoleantie bij haar onverwacht sterven (1); over vermoede weltevredenheid met haar dood, waarmede het gevaar van het ontradene huwelijk geweken was, en welligt ander meer. Hoe zouden wij den boozen indruk hiervan op den verliefden Vorst ons niet levendig voorstellen!

Er is eene opmerking hier bij te voegen: dat gelijk misnoegen, tegen den begunstigde opgevat, leidt tot deszelfs disgraciëring, even zoo en bijna nog meer zulks doet een geest van achterdocht, weder uit het opgevatte misnoegen ligt ontsproten. Ik zeg achterdocht, welke neigt om aan beschuldigingen van den brave, ten opzichte van deszelfs bestuur in *Saumur*, hoe ongegrond ook, meerder of minder geloof te geven, en vooral vreest, dat de matelooze ijveraar de oproerige ondernemingen van een en ander hoofd der Hugenooten zal begunstigen, en met zulk een' zamenspannen (2). Eene proef dier achterdocht komt ergens voor ten aanzien van den bij HENDRIK verdachten BOUILLON. Du PLESSIS heeft de Gemalin diens Edelmanns op haar ziekbed bezocht, in haar uiterste met God-

(1) Zie *Mémoires*, p. 387.

(2) T. a. p., T. IX, p. 535 s.

vruchtig bestier en gebed bijgestaan. Dra vat hij wegens dat bezoek bedenking op.

In staatkundig overleg heeft de ongenade van DU PLESSIS hare tweede en wel voornaamste beweegreden. Staatskunde is aan HENDRIK IV niet vreemd. Ik bedoel, zonder eene gestreng eerlijke van eene min naauwgezette te onderscheiden, die wijs van overleggen en handelen, welke den Vorst of Staatsdienaar daarhenen leidt, waar hij wezen wil. En wat wil HENDRIK? Hij meent, en velen in zijn' omtrek beduiden het hem, dat om in weerwil van overgebleven tegenstand, op zijn' troon vastgezeten te zijn, dienstig ja noodig is de Roomsche - Katholijken tevreden te stellen, bijzonder de gunst van den Paus te winnen. Om nu de bescherming van den Paus te winnen en met name te dezer tijd diens toestemming in zijne begeerde echtscheiding, acht hij bevorderlijk een of ander den Pauselijken stoel hoogst welgevallig offer (1)? Maar geen offer is ligt welgevalliger dan de zegepraal der oude Roomsche - Katholieke waarheid over het nieuwe geloof, eene zegepraal, bestreden op den aanzienlijksten strijder, zegepraal, in geheel *Frankrijk*, ja wijd in *Europa* uitgeroepen; geen offer daarnevens zoo lief als dat van DU PLESSIS, 's Konings ouden

(1) Een ander offer, als de aanneming van het Trentsche Concilie, pleeg tegenstand te vinden bij het Parlement. Zie t. a. p., T. I, p. 360 s.

vriend en vertrouweling, wiens gefchrift de Pauselijke waardigheid en de Roomsch-Katholieke waarheid zoo zeer beleedigd heeft. — Ten einde het Roomfche volk, hetwelk 's Konings Katholicisme blijft wantrouwen, en na het Edict van *Nantes* te meer wantrouwt, gerust en tevreden te stellen, zal hetzelfde bedrijf bij uitnemendheid gefchikt zijn. Hoe toch langer te twijfelen aan de regtgeloovigheid van hem, die, in ijver voor het ware geloof, aan hetzelfde eene glorieijke overwinning befchikt, en uit liefde voor de waarheid den Ketter, in weerwil van oude vriendschap van zich verwijdert, zelfs, met smadelijke tentoonftelling, van het Hof en de hoofdstad naar het Ketterfche *Saumur* henen wegzendt! Om het eene en andere doel dan te bereiken is de Conferentie in 's Konings geheimften Raad overlegd en befloten. Opat de overwinning niet fale, worden de twisters aan wederzijde wél uitgekozen (1), en om de glorie der zegepraal wijd te verfpreden, wordt de brief aan D'ESPERNON straks uitgevaardigd, welke, uiterst honend voor DU PLESSIS (2),

(1) Onder de gekozenen ter zijde van DU PLESSIS werd CLARIGNON, een der bekwaamfte en moedigfte, door tusfchengeworpen beletfels teruggehouden. Hoe? indien de ROSNY bij het beletfel niet onledig geweest is? Zie t. a. p., T. I, p. 365, 366.

(2) Er zijn menige brieven van DU PLESSIS, waarin men ziet *en* het grievende der beleediging, door den

het gevolg, dat die zich dra naar zijn *Saumur* verwijdert, niet misfen zal.

Ge ziet, de verwijdering van DU PLESSIS gaat uit van een Staatkundig overleg. Dit is het echter niet alleen. Met Staarkundig overleg is misnoegen en achterdocht, en nog eens het een en ander verzachtends, hetwelk bij de disgraciëring voorkomt, zaam te voegen. Kunt gij wel van HENDRIK meenen, dat hij den man, wien hij zoo veel verplicht is, wien hij van ouds zoo lief had, en zoo geheel vertrouwde, bij het hebben van gelijke vriendschap en vertrouwen jegens hem, nu bloot uit koude berekening der Staatkunde van zich wegstoot? De disgraciëring ware dan in eene mate ondankbaar, boos, onnatuurlijk, als van den Vorst, wien toch van eene en andere zijde de naam van den Goede en Grootte toekomt, niet te verwachten is. Neen! zij is van wege bijgekomen misnoegen en achterdocht, mogten die ook weinig gegrond zijn, zij is vooral om eenige merkelijke verzachtingen *en* meer verfschoonlijk, *en* meer denkbaar. Gij meent, HENDRIK! uw onregt te vergoëlijken, indien gij het niet zoo groot maakt, als het wel zijn kon, en menig Vorst, bij gelijken drang van nood, het maken zou. Het zal toch, meent de Koning, niet

Koning hem aangedaan, *en* den allergevoetigsten indruk, dien hij van dezelve in zijn hart omdraagt; als t. a. p., T. IX, p. 370 s.; 374 s.; 377; 379 s.; 342.

al te groot wezen, zoo ik hem zijn gebied in *Sau-mur*, zijn beheer in *Navarre*, andere eereposten onbekommerd laat; zoo ik hem van tijd tot tijd in gewichtig Staatsbelang met brieven raadpleeg; zoo ik mijn dankbaar aandenken aan vroegere trouwe diensten in die brieven uitdruk; zoo ik regtstreeks of van ter zijde hem doe gevoelen, dat de Monarch, wien op zijne hooge plaats de zekerheid van den troon en den Staat boven alles gaan moet, niet wel anders heeft kunnen doen (1). o vonden!

Heb ik de disgraciëring van DU PLESSIS bij HENDRIK IV naar derzelver aanleiding, derzelver loop, derzelver beweegredenen genoegzaam opgehelderd, zoo heb ik mijn oogmerk bereikt. 's Konings bedrijf te dien opzigte te beoordeelen laat ik aan u over; het ligt buiten mijn plan. Ook zult ge mijne meening daaromtrent ligt vermoeden. Want heb ik HENDRIK IV, toen hij, om het Rijk voor zich te

(1) Zoo weinig dit den verongelijkten DU PLESSIS tevreden stelt, heeft het echter bij wijle de vrucht van zijn misnoegen en toorn neêr te zetten. Men leze zijn schrijven aan Mr. DE BERINGHEN, T. IX, p. 390. *Je m'apperçois, que c'a esté . . . desseing de conténer le Pape, encore m'estime Je heurieux, que ma ruine ne soit inutile. — — Je pense, parce qu'il est trouvé mal à propos, pour quelques raisons, qn'il soit dict, que le Rot ait en ce temps rien faict pour moi . . . Aussi ne l'impute je point à courroux: mais à une prudence, qui a ses mesures, et aura, quand il plaira à Dieu, ses bornes. . .*

winnen, of, zij het ook, om rust en orde in hetzelfde te herstellen, de waarheid verloochende, niet durven vrijspreken; ge zult niet verwachten, dat ik hem hier lof geve, waar hij aan de bevestiging van zijn reeds gezeten Rijk en aan de verzekering van nu teruggekeerde orde, een dubbel offer brengt; nevens het offer van openlijke verloochening der waarheid, dat van onregt, ondankbaarheid en vriendschapsontrouw. Neen! dat deed niet, dat zou in geen geval gedaan hebben WILLEM I jegens zijn VAN MARNIX. Onze WILLEM boven HENDRIK, *de Grootte (1)!*

Niet om HENDRIK is het mij bij deze Narede te doen, maar om DU PLESSIS. Ik wenschte, overeenkomstig den aanleg van mijn geschrift, den lof van dien aan VAN MARNIX gelijken Staatsman nog eens te vermelden, en wel hier den lof van zijn'

(1) Waarhenen eindigt niet te komen, die de Staatkunde voor onbepaalde leidsvrouw kiest! Er was in overleg om tot beslissing van het geloofsgechil een vrij nationaal Concilie te verzamelen, in den geest van MELANTHON, met toelating van Hugenootten; doch aan het Concilie tevens die vormen en wijziging te geven, dat deszelfs uitkomst ware de uitkomst van een Trentsch; en zoo zou geheel het Edict van *Nantes* wegvallen. Dreigende oorlog schijnt het kwaad onder het hoog bevel der Voorzienigheid te hebben afgekeerd. Men zie zeker advies, hetwelk vermaant tegen zoodanig plan op voorzigtige hoede te zijn. T. a. p. T. IX, p. 390 s.

ijver, trouw en moed voor het zuivere Evangelie, gewis waardig gelijk goede vrucht te dragen bij HENDRIK, als ALDEGONDE bij WILLEM. Prijst ge, hoor ik u vragen, dien ijver zoo onbepaald? Ja ik prijs den ijverigen, vasten man. En waarom zou hij, als ware zijn bedrijf van wege de tijdsgefteldheid overdreven, onbedacht en roekeloos, berisping verdienen? Men bedenke, dat den Hugenooot volkomen regt om zijn geloof te belijden en voor hetzelfde te strijden door Rijks-Edict was toegekend; dat de drift der Roomsch-Katholijken in het tegenspreken en verdoemen der zoogenaamde nieuwe religie, zamen met hunne geslepenheid om overal afvalligen aan te winnen, wakkeren strijd en moed van de bestredene zijde noodig maakte en dringend opriep. Men bedenke, dat bij wakkeren strijd des Hugenoots voor zijn Hervormd geloof, de gehoorzaamheid des onderdaans, de trouw van het Parlements lid, de innige gehechtheid van het lid des Koninklijken Raads aan den Katholijken Koning niet in het minste leed. Men bedenke, dat DU PLESSIS, indien hij na de smadelijke veroordeeling van zijn boek en zijnen perfoon, door verder niet schrijven en zwijgen in die veroordeeling berust had, en zulks ten believe van den Koning, zulks om zijne plaats aan het Hof te behouden, zulks om tegen hoogere ongunst zich te beveiligen, de waarheid dan met klare en luide stem zou verloochend, daarnevens zich zelve en zijne eer bij geheel de Hervormde Christenheid in *Europa*, en de eer der Hervormde

Kerk zelve zou weggeworpen hebben. Mogt, kon hij dit? Mogt, kon hij anders dan het overgestelde doen? — En zie eens, hoe hij den weêrstand aan zijn' Vorst, welken geweten en waardig zelfgevoel vorderen, op menigerlei wijze zoekt te matigen, te verzachten, den aanstoot er uit weg te nemen. Namelijk eene personele ontmoeting met den Koning, als die na een en ander jaar hem begeert te zien, ontwijkt hij, — ik heb het reeds opgemerkt — zoo lang de tweede vermeerderde uitgave van zijn boek niet achter den rug zij. Zijn oogmerk daarbij is aan zijne Majesteit eerbiedig te sparen de weigering van deszelfs aanzoek om die uitgave niet te laten voortgaan. Voorts voegt hij zich gereedelijk naar den raad van vrienden, om bij de gezegde nieuwe verschijning van zijn geschrift wel de geloofsstellingen, in hetzelfde beweerd, van nieuw te bevestigen en te verdedigen, doch niets te reppen van de Conferentie en hare verbreiding door den brief aan D'ESPERNON, hetwelk toch buiten volstrekt verband met het geloof lag, en overigens zoo weinig strekte tot eer van den Koning (1). Vindt ge niet hier de twee groote lesfen van het Evangelie: *eert God, vrees den Koning*, de twee Evangelische leefregels: *weest oprecht als de duiven, voorzigtig als de slangen*, in zoo splinterig als gewigtig

(1) Zie *Esprinchard aan DU PLESSIS*, t. 2. p., T. IX, p. 458.

bedrijf wél zaamgevoegd? Lof zij den brave, den wijze!

Door dit voorbeeld dan van DU PLESSIS, den man aan ALDEGONDES zijde, waardig en loffelijk als het is, zullen mijne Voorlezingen over dezen niet ongepast besloten zijn; niet ongeschikt moge het in Narede gevoegd zijn aan mijne naast voorgaande Voorlezing, waarin ik te onzen dringenden tijd ijver, trouw en moed voor het Protestantisme tegenover het Katholicisme heb aanprezen, ijver en moed, door wijsheid ja bestuurd, maar ook door geene koude overvoorzigtigheid verflaauwd. Dat beide die mannen, en nevens hen, die zich niet schaamden, aan wie de moed niet ontbrak om openlijk aan derzelve zijde zich te stellen, eene wolk van schoone getuigen, ons voor het oog zijn, ten voorgang, ter aansporing! Zij zijn ons bewaard in de geschiedenis, zij lichten nog in brieven door eigene hand geschreven. Die brieven, eene rijke parel in den schat der aangeprezene verzameling, vind ik voor een goed deel onderteekend met den naam van hoog aanzienlijken en geleerden; zoo dat zij mede tot u, naast tot u spreken, mannen van hoog bewind, geleerden in het regt, in de letteren, in allerlei wetenschap! Hoort gij hen; dat wij alle hooren!

Merkwaardig is onder velen het schrijven van jos. SCALIGER, waar hij de omgedragene leugen tegen gaat, dat hij, HENDRIK te *Nerac* een bezoek geende, van DU PLESSIS kundigheden een allerfoberst

getuigenis zou gegeven hebben. T. a. p., T. I, p. 410 s. Met wat ijver wraakt hij den laster.

Que doncq ces noires ames cherchent yng aultre subject d'ignorance que le sieur Duplessis, vne aultre trompette de medisance que ma personne. La candeur de mon ame, la generosité de mon courage, l'innocence de mes escritz, bref, la teneur de toute ma vie passee, imposeront silence à telz controueurs de mensonges.

Zal ik hier nog aanvoegen een' allerschrandersten brief van DU PLESSIS zelve aan LAVAL; dezelve mogt tot bestier zijn, hoe een' Hervormde, van wien vermoed werd, dat hij onder Jezuïtische verleiding naar de Katholijke zijde wankelde, in zijn geloof te sterken, t. a. p., T. X, p. 36.

*Lettre de M. DU PLESSIS
A. M. le comte de Laval.*

MONSIEUR, j'ai loué Dieu de vostre bon retour en ce royaulme, n'ayant vostre voyage esté sans traverses, dont vos plus affectionnés serviteurs n'ont esté sans grande peine, moi particulièrement qui m'y sens plus obligé, et y suis plus sensible par l'honneur que j'ai eu d'estre aimé de feu M. vostre pere, duquel la memoire n'a peu fletrir en mon ame. Maintenant nouveaulx combats vous attendent, et peult estre vous auront jà rencontré; mass qui apres avoir repris l'air et la nourriture de la vraie Eglise, vous auront trouvé tant plus fortifié. La seule comparaison de ce qui se faict d'où vous ve-

nés, avec ce que vous avés appris en la parole de Dieu se debyoir faire, vous munissent assés de raison contre tout ce qui vous peult estre desguisé d'ailleurs. S'ils vous assaillent par l'esprit, je m'en mets peu en peine. Les differends qui sont entre nous ne sont poinct si deliés, si ressemblans, que le choix ne vous en soit facile; s'il fault servir et adorer le Createur, ou la creature en esprit ou es images; s'il le fault invoquer par l'entremise de son Fils, nostre seul mediateur, ou des saints trespasés; si par son seul merite, ou par le merite des hommes, tous sans exception pecheurs; si en vertu du sacrifice de son Christ en la croix, ou du presbtre en la messe; si nostre justification est en nos œuvres, ou en la foi de ses promesses; si en nostre justice, ou en la sienne qu'il faict nostre. Si la communion que nous avons en lui, en laquelle gist nostre vic et nourriture spirituelle, se faict par la chair, ou par l'esprit, par une manducation charnelle ou spirituelle; si, au reste, de tous ces differends nous avons à consulter, à croire Dieu, ou les hommes; sa parole, ou nos songes; sa clarté, ou nos tenebres. Entre les deux qui se pourra mesprendre, que celui qui se veult aveugler soi mesmes? S'ils vous attaquent par la chair, ils semblent avoir plus d'avantage; et toutesfois contre vous, quel peuvent ils avoir pour peu que l'esprit y resiste? Ils vous proposeront des biens; mais Dieu, des vostre naissance, vous en a il pas partagé largement? Des honneurs; mais viendront ils à l'egal

de ceulx qui vous sont domestiques ? Des lauriers chrestiens de vos peres , auxquels cependant ils veulent que vous renonciés ? Et veulent ils faire ce sort au regne où nous sommes , soubz les edicts du roy , de vous faire croire que l'accés , à cause de vostre profession , soit denié à vostre vertu ? Que l'honneur ne vous puisse estre acquis que par une honte d'autant plus grande que vous avés des biens et honneurs nés avec vous et plus certains ? Mais en tous cas , recognoistrés vous pas en ces gens les argumens de ce vieil docteur du desert , son escrime ordinaire ? Quand vous le repoussés par la parole de Dieu , tu adoreras le Seigneur ton Dieu , et à lui seul tu serviras ; il vous repart du monde , vous transporte sur le pinacle ; je te donnerai tous ces royaumes que tu vois , si tu m'adorés ; liberal de l'aultrui ; car ils sont en la disposition de Dieu , non en la sienne , et de Dieu qui honore , dit - il , ceulx qui l'honorent. Ores , je ne dis poinct , monsieur , que vous fermiés l'oreille à ceulx qui vous parlent de changer de religion , Tout au rebours , plus vous les ouvriés nettes , comme j'estime qu'elles sont , plus vous comprendrés d'absurdité en leur doctrine , de dol et de fraude en leur procedure , seulement que ce que tous juges font en la cause d'aultrui , vous le fassiés en celle ci , celle de Dieu , la vostre propre ; que vous gardiés à Dieu , ains à vous mesmes , une oreille , l'escoutiés en sa parole ; et ceulx qui l'annoncent. Tout ce propos peult estre inutile en vostre regard , assés averti , assés fort de

vous mesmes ; au mien non , qui y prends à contentement de m'acquitter de mon deivoir , me fais accroire que je favorise , en quelque sorte , vos combats d'une voix qui m'eschappe , d'ung tour d'espaule. Au reste , monsieur , vous aurés sceu le decés de feu M. de La Tremouille , l'ung de vos plus proches. Il a laissé une povre dame outree d'affliction , que je pense que vous n'aurés oublié de visiter par vos lettres. On me donne aussi esperance que faisant ung tour en Bretagne , vous coulerés le long de nostre riviere ; ce que je tiendrai à beaucoup de bonheur , pour vous pouvoir renouveler en personne la protestation de mon hereditaire service.

Du 19 Novembre 1604.

BIJLAGEN

EN

VERBETERINGEN.

Bladz. 395, reg. 3, v. o., *ik wil den schoonen brief....*

Zie t. a. p., T. IX, p. 299, 300.

LETTRE DE M. DU PLESSIS

A Madame, sœur du roy.

MADAME, vôtre altesse m'oblige trop du soing qu'il lui plaist avoir de moi, commandant à vostre concierge de m'accommoder en vostre maison de ceste ville. La verité est bien, Madame, que j'ai esté quelques jours premier que de trouver logis à propos; mais non pour apprehension aucune que j'aye eu de la haine des hommes, qui ne peuvent mordre qu'autant qu'il plaist à Dieu, auquel j'ai tasché de servir; en perdent mesme l'appétit quand il lui plaist, comme les lions de Daniel, quelque affamés qu'ils soient. *Je suis plus en peine de celle où je vois vostre altesse combatteue, non de l'injuste haine, mais de la juste amitié d'ung mari,*

sensibles douleurs duquel vous compatissés tendrement, et en telle sorte toutesfois qu'il vous est plus souhaitable de les souffrir que d'y apporter ung trop dangereux remede. C'est le dernier effort qui vous pouvoit estre faict, Madame, et contre lequel, puisqu'il est le dernier, vostre altesse a tant plus à se resouldre, en pryant Dieu, qui ne manque jamais aulx siens, qu'il vous y fortifie par son esprit; en tesmoignant à monseigneur vostre mari toutes les amitiés, tous les respects qui se peuvent, sans prejudice de vostre conscience; en lui faisant voir par tous vos deportemens que sa peine vous seroit plus chere que vostre propre vie, que vostre ame propre, si vostre ame pouvoit vivre sans conscience; moyennant quoi j'espere en Dieu que les dards que vous sentés de plus loing, reboucheront contre vostre constance; monseigneur vostre mari redoublera de respect et d'affection envers vous, pour vous laisser plus de liberté et de repos, et sera enfin esmeu de s'enquerir de la cause qui vous rend en une si parfaicte amitié envers lui, si constante neantmoins en ceste profession; qui pourra estre ung moyen, quoique inesperé, mais non sans exemple, de lui faire cognoistre la verité, pour l'avancement de laquelle vostre altesse doibt croire que Dieu l'a jettée là pour y faire une colonie chrestienne, une terre sainte. Cependant, Madame, vostre altesse voye en ce peu de sejour que j'ai à faire ici, si je serai si heureux de lui pouvoir faire quelque service qui lui tourne en soulagement, mesme en ceste perplexité que je me represente; ce que je ferai en toute fidelité et devotion, et sans scrupule ni craincte.

Du 11 Novembre 1599.

Bladz. 397, reg. 8, *aan D'ESPERNON*

De brief van HENDRIK IV aan D'ESPERNON over den uitflag van het geloofspleit te *Fontainebleau* is in deszelfs geheel te vinden in de *Mémoires* van MEVR. DU FLESSIS, t. a. p., p. 367.

Mon Amy, le diocese d'Evreux a gainné celuy de Saumur, et la doulceur dont ou y a procédé a esté occasion à quelque huguenot que ce soit, de dire que rien y ait eu force que la verité: ce porteur y estoit, qui vous contera comme j'y ai faict merveilles; certes, c'est ung des grants coups pour l'Eglize de Dieu, qu'il se soit faict il y a long temps; suyvant ces erres, nous ramenerons plus de separés de l'Eglize en ung an que, par une aultre voye, en cinquante; il a ouy les discours d'ung chacung qui seroient trop longz à discourrir par escrit, il vous dira la façon que je suis d'advise que mes serviteurs tiennent pour tirer fruct de cest oeuvre; bon soir, mon amy; sçachant le plaisir que vous en aurez, vous estes le seul à qui je l'ai mandé. Le 6 May à *Fontainebleau*, Signé HENRY; et au dessus, à mon cousin le duc D'ESPERNON.

Tot bladz. 59, reg. 9, v. o.

Zie de *Archives*, S. I, T. VII, p. 538, nevens de tweede aanteekening.

Tot bladz. 79, reg. 12. *Niet zonder veel tegenstand* . . .

Die tegenstand is te kennen onder ander meer uit een' breeden brief van WILLEM aan zijn broeder JAN, frekkende om de keuze van ANJOU tegen betisping, bijzon-

der van godsdienstige zijde, te verdedigen. Zie *Arch.* t. a. p., p. 569—582. Eene enkele plaats van dien brief deel ik gaarne mede als proef van stekelig vernuft, stekelig niet ten onrechte op de Protestantfche Vorsten van *Duitschland*. „Wan sie (die Landstende, welche in ihrer äussersten noth, als von der gantzen welt gantz und gar verlaszen, die hulff, so inen von im (ANJOU) presentiert wirdt, annemen) darumb zu beschuldigen; so möchte man zwar dem der gehn Jericho reiset, wie im Evangelio vermeldet, gleichfals beschuldigen, welcher, nachdem er under die mörder gefallen, und zum thodt verwundet lag, die hülff eines Samaritanen nicht abschlug, dieweil der priester und levit vorüber gangen und ime keine barmhertzigkeit erzeiget hetten; jedoch wardt der gewundte nicht, sonder die andere würdige Vätter die vorüber gingen und im nicht verholffen, von dem Hern CHRISTO beschuldiget”

Tot bladz. 79, 80.

Ik heb bl. 79 gevraagd, waarom ORANJE, een Souverein hoofd voor de *Nederlanden* noodig achtende en wel liefst uit *Frankrijk*, de voorkeus moge gegeven hebben aan ANJOU boven den *Navarrer*, en ter beantwoording van die vraag twee redenen vermoed, de eene meer stellig, dat de Roomsche Katholijken van de Hugenooten te zeer afkeerig waren, de andere, dat de *Navarrer* ligt minder zich zou schikken in zekere deeling der Souvereiniteit betrekkelijk *Holland* en *Zeeland*. Doch er is eene derde beslissende voor de hand, welke opmerking ons genoegzaam is. Namelijk in het jaar 1680 duurde nog de krijg met de Hugenooten voort:

hoe dan zou de Nederlander toevlugt nemen tot HENDRIK den *Navarrer*, zelve en met geheel zijne magt staande aan het hoofd van dien krijg? Daarsnevens rigte WILLEM het oog op ANJOU, ten einde door dezen de hulp van den Franschen Koning te winnen; maar bij rustcheekomst van den *Navarrer*, met HENDRIK III in oorlog begrepen, was dat heil gewis niet te verwachten. Zelfs ter gunste van ANJOU zoude noch konde de Koning de gezochte bescherming verleenen, tenzij eerst de vrede met de Hugenooten hersteld ware; maar wie moer, wie anders geschikt om den vrede te bemiddelen dan dezelve ANJOU? Zie daar dan de blijkbare en genoegzame reden, om welke hij boven den *Navarrer* de gekozene is. Er zijn hier raad te plegen onderscheidene brieven in de *Archives*, welke van den gezegden vredshandel melding maken, en wel naar deszelfs naauw verband met de aanneming van 's Konings broeder tot Souvereinen Vorst der *Nederlanden*; bijzonder ook een brief van den *Navarrer* aan ORANJE, waarin hij sich betoont hoogst te vreden met de verkiezing van ANJOU, en gereedelijk zich aanbiedt om met en onder dien het bedrukte Land te komen uitredder. Brief van ALDEGONDE aan TURENNE, t. a. p., S. I, T. VII, p. 405, 406. Dezelfde aan de kerken van *Languedoc*, p. 407—409. — Dezelfde aan zijne medegedeputeerden, p. 410, hier is het: „Hier est icy arrivé le Roy de *Navarre*, il est très affectionné à la paix et brusle pour aller à la guerre aux Pays-bas.” De Hertog van ANJOU aan den Prins van ORANJE, p. 441—443. ALDEGONDE aan den Prins van ORANJE, p. 444, 445. De Hertog van ANJOU aan den Prins van ORANJE, en HENDRIK van *Navarre* aan deszelfde p. 465—467.

Tot bladz. 82 en 83.

Ik verzoek den Lezer dezen bladzijden in te zien, bijzonder de laatste regels van de eerste, en de eerste van de laatst vermelde. Er is hier eene fout. Namelijk, nevens de dienst, van welke ALDEGONDE door het uitbedingen van *Holland en Zeeland jegens zijn' Meester* zich gekwetten heeft, had ik moeten stellen de gewigtige dienst, daarin door hem bewezen aan *de Staten van die Gewesten*; zelfs had ik mischien de laatst gezegde dienst moeten vooraan stellen. *Holland en Zeeland* toch, de aanneming van ANJOU lang geweigerd hebbende, waren tot dezelve niet toegetreden dan onder uitgedrukte voorwaarde van de gezegde uitzondering. Zelf heb ik dit in latere Voorlezing aangewezen. Ik zie echter geene reden om te meenen, dat ORANJE van andere meening geweest zij; ja moeilijk kan ik mij voorstellen, dat de edele Vorst zou gewenscht hebben van zijn hoog gezag over zijne bijzondere Provinciën af te staan; en van nu af de ondergeschikte ambtenaar te worden van den Franschen Vorst. Ja ware die allernederigste verloochening van eer hem wel eens tot lof te rekenen, vermits dezelve de goede zaak gewis minder veilig stelde? — Naar het overgestelde uiterste wijkt de Heer MEYER af, als hij vermoedt, dat de Prins de opdracht van het bewind over de *Nederlanden* aan ANJOU gedreven hebbe, om later in diens hoogen rang, waar dezelve door hem slecht zou bekleed zijn, zachtkens zich in te vlijen. Op wat grond zou dat onwaardig vermoeden van den edelen Vorst kunnen gegrond zijn? Er is althans tegen, dat hij ten einde toe, en waarlijk te lang, van hem eene goede meening behoudt. (Zie

de Bijlage, bl. 119) Gaarne wijs ik hier ettelijke stukken in de *Archives* aan, uit welke blijkt, dat men het hoog gezag over het geheel der Nederlandsche Gewesten veel liever aan ORANJE dan aan ANJOU hadde opgedragen; dat die opdracht hem herhaaldelijk en dringendst is voorgesteld, doch dat hij dezelve volständig heeft geweigerd: van welke weigering het beginsel eener gematigde eerzucht voor het minst niet is uitgesloten geweest. JAN VAN NASSAU aan den Landgraaf WILLEM VAN HESSEN, p. 392. Dezelfde aan den Graaf VAN SCHAUBOURG, p. 332. „Diese länder sindt fürwar ungern zu dieser handlung mit ALENSON kommen, haben sonst alle andere mittel und wege, so ümmer zu versuchen gewesen, an die handt genommen, und were der meiste theil noch vil mehr darzu geneigt den Hn. Printzen anzunemen, als mit dem von ALENSON, wie dan derenthalben ihre G. ersucht und noch teglichs one underlasz angeleget werden. Es wollen aber ihre G. darzu in kheinerley weg nicht verstehen, und solchs nicht der ursach halben das ire G. sich etwan für ungnad, verlöst der guter, und groszer gefahr besorgen: dan ire G. darinne je so tieff stecken und, wie man zu sagen phlecht, so nasz sindt als sie immer werden können oder mögen, und daher, wan sie ir gantz geschlecht und hauses-particulier ansehen wollen, anders nit dan grosze ehr, gelt und gut, und alle wolfart zu gewarten; sondern allein darumb damit meniglich zu spuren das ire G. nicht anstatt der religion, wie man si beschuldiget (regnum), *regionem*, und also ire privat-nützung sucht . . .” pikant overgesteld tegen *religion*, naar eene gisfing van den Heer GROEN VAN PRINSTERER.)

Eene en andere drukfel, ook hier en daar eene on-
geflukheid van spelling gelieve de Lezer te verbeteren.
Voorts herinnere hij zich, dat het oogmerk van mijn ge-
schrift niet is geweest eene bloote Monographie te geven
van VAN MARNIX, maar VAN MARNIX nevens DU PLESSIS,
beide in den opengelegden samenhang der Fransche en
Nederlandsche geschiedenis, de laatste verrijkt met de
Correspondance inédite de la Maison de Nassau. Indien
de schrijver zelfs van dit wijde plan éene enkele reis
zich verwijderd heeft, het zij hem toegegeven; een oud
man, die eerlang niet meer spreekt, is al ligt gereed
om tot iets nog iets te willen zeggen.

